memorii/jurnale

ACTOR ÎN PROCESUL PĂTRĂȘCANU

PRIMA VERSIUNE A MEMORIILOR LUI

BELU ZILBER

HUMANITAS

ACTOR ÎN PROCESUL PĂTRĂȘCANU

PRIMA VERSIUNE A MEMORIILOR LUI

BELU ZILBER

memorii/jurnale

În România, socialismul poartă pecetea lui I. V. Stalin și I. L. Caragiale, ctitorul României moderne.

BELU ZILBER

La 14 mai 1970, patru „borfași“ pătrund într-un apartament din Piața Pache Protopopescu, de unde fură 242 de pagini dactilografiate. Erau memoriile lui Herbert (Belu) Zilber, unul dintre principalii acuzați în „procesul Pătrășcanu“, cel a cărui mărturie, smulsă prin torturi, a cîntărit greu în condamnarea lui Lucrețiu Pătrășcanu. Securitatea intra astfel în posesia unui text revelator pentru abuzurile săvîrșite de justiție, viața carcerală și monstruozitatea genetică a sistemului comunist. Neputîndu-și recupera scrierile, Belu Zilber le reconstituie, îndulcind criticile și dînd anecdoticului o pondere mai mare: această a doua versiune a memoriilor sale a apărut la Humanitas, în 1991, sub titlul *Monarhia de drept dialectic*.
În septembrie 1997, Serviciul Român de Informații restituie moștenitorilor lui Belu Zilber manuscrisul originar, confiscat de Securitate. *Actor în procesul Pătrășcanu* reproduce integral acest text, mărturie esențială pentru înțelegerea istoriei noastre recente.

În aceeași serie au apărut

MIHAIL SEBASTIAN Jurnal, 1935–1944
MIRCEA ELIADE Memorii, 1907–1960

ISBN 973-28-0816-0

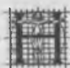
HERBERT (BELU) ZILBER s-a născut la Tîrgu Frumos în 1901. În perioada 1919–1923 s-a aflat la studii în Franța, unde activează în organizații comuniste. La înapoierea în țară lucrează ca funcționar al firmei J. Nechelis din București. În 1930 e arestat pentru activitate de spionaj în favoarea Uniunii Sovietice și, în 1931, condamnat la cinci ani de temniță grea, pentru ca în anul următor să fie rejudecat și achitat. Între 1932 și 1940 lucrează ca referent și secretar al Institutului pentru studiul conjuncturii economice, sub direcția lui Virgil Madgearu. Publică articole de economie și sociologie în *Independența economică, Viața românească, Cuvîntul liber, Era nouă,* precum și în alte periodice de stînga. În același timp face parte din asociația „Criterion", grup reunind intelectuali cu orientări politice și filozofice diferite. În 1940, în urma aplicării legislației rasiale, este îndepărtat din postul ocupat la institut. În preajma lui 23 August 1944 este colaborator apropiat al lui Lucrețiu Pătrășcanu, iar după înlăturarea regimului Antonescu se întoarce la institutul unde lucrase, fiind numit director. În 1945 obține licența în filozofie la Universitatea din București și își susține apoi teza de doctorat despre *Imperialismul unor țări înapoiate.* Între 1946 și 1947 predă la universitate cursul de economie politică și socială. În 1947 e exclus din Partidul Comunist, iar la 6 februarie 1948 e arestat pentru a fi folosit în procesul pregătit împotriva lui Lucrețiu Pătrășcanu. E condamnat la închisoare pe viață și eliberat în 1964. Din 1968 face demersuri pentru demascarea farsei judiciare din procesul Pătrășcanu. O primă variantă a memoriilor sale e confiscată de Securitate în 1970. Belu Zilber moare în 1978.

HERBERT (BELU) ZILBER

ACTOR ÎN PROCESUL PĂTRĂȘCANU

PRIMA VERSIUNE A MEMORIILOR LUI BELU ZILBER

Ediție îngrijită de
G. BRĂTESCU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

ISBN 973-28-0816-0

SECRETELE MANUSCRISULUI FURAT

Evenimentul care l-a determinat pe Belu Zilber să treacă fără întîrziere la redactarea memoriilor sale a fost Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1968 avînd ca obiectiv mărturisit reabilitarea lui Lucrețiu Pătrășcanu și a altor comuniști români, victime ale unor abuzuri de tip stalinist. În perioada imediat următoare, fostul inculpat în procesul Pătrășcanu a așternut sîrguincios pe hîrtie amintiri despre întreaga lui activitate politică, insistînd asupra împrejurărilor care, în 1954, l-au adus în fața tribunalului militar ca trădător al patriei și al cauzei. Memorialistul Zilber refuza să se împace cu gîndul că aceia care purtau răspunderea directă a lichidării fizice a lui Pătrășcanu și a altor militanți din ilegalitate, precum și a asasinării morale a nenumărați membri și nemembri de partid nu erau chemați să dea seama pentru crimele făptuite, ba chiar unii dintre ei continuau să fie înfățișați drept „eroi ai clasei muncitoare".

Pentru a afla părerile cît mai multora despre valabilitatea afirmațiilor și aprecierilor sale politice, dar desigur și pentru a se convinge că a izbutit să elaboreze un text cu calități stilistice, el le citea prietenilor și cunoscuților, pe măsură ce „compunea", paginile pe care le socotea a fi cele mai evocatoare și mai percutante. Și astfel „organelor în drept", care dispuneau oriunde de urechi vigilente, nu le-a fost greu să afle că fostul deținut de la Aiud, Pitești, Gherla și alte centre de recluziune s-a apucat de o treabă necurată, vizînd pînă la urmă subminarea ordinii socialiste. Dar după toate cele întîmplate în ultima vreme, reanchetarea lui Zilber nu se prezenta ca o măsură recomandabilă, drept care s-a crezut mai nimerit să se

procedeze la confiscarea pe tăcute a manuscrisului, ceea ce trebuia să însemne și un avertisment pentru nepotolitul autor.

În seara zilei de 14 mai 1970, cînd Zilber lipsea de-acasă, cîțiva necunoscuți au pătruns în apartamentul său din fosta Piață Pache Protopopescu și, după ce au imobilizat-o pe Mamos, bătrîna menajeră, au făcut o percheziție care le-a dat posibilitatea să sustragă originalul manuscrisului și copiile lui dactilografiate. Iar pentru a demonstra că descinderea era treaba unor borfași oarecari, au luat cu ei și bancnotele găsite într-un sertar. Miliția a lăsat apoi să se înțeleagă că, în cazul respectiv, nu poate începe o investigație serioasă, în timp ce forurile de partid negau, cum și era de așteptat, că ar fi avut vreun amestec în această afacere.

Ajungînd la convingerea că manuscrisul poate fi socotit definitiv pierdut, Zilber și-a propus să-l reconstituie, efort la care s-a înhămat imediat, dar fără să mai fie în stare să-l ducă pînă la capăt.

Fiindcă ne lăsase soției mele și mie grija distribuirii bunurilor sale de tot felul, am intrat, după decesul lui din 1978, în posesia textelor pe care le redactase în ultimii ani. N-am vorbit nimănui despre manuscrisele pe care le-am ținut ascunse pînă în 1990, cînd, răspunzînd solicitării domnului Gabriel Liiceanu, le-am încredințat spre tipărire editurii pe care o conduce. Așa a apărut la Humanitas, în 1991, *Monarhia de drept dialectic* (titlu sugerat de o notație întîlnită într-unul din acele texte) a lui Andrei Șerbulescu (pseudonimul cu care Herbert Zilber semnase cele mai importante producții ale sale).

*

A trebuit să treacă mai bine de un sfert de secol din seara cînd „necunoscuții" și-au însușit notațiile memorialistice pînă în după-amiaza de 10 octombrie 1997, cînd un împuternicit al Serviciului Român de Informații ne-a încredințat, soției mele și mie, recunoscîndu-ni-se calitatea de legatari universali ai defunctului Herbert (Belu) Zilber, materialul care, în procesul-verbal întocmit cu această ocazie, este desemnat a fi „manuscrisul confiscat de către fostele organe de Securitate".

Povestea acestei recuperări nu este simplă. După apariția *Monarhiei de drept dialectic*, și dînd crezare făgăduielii autorităților post-decembriste că nu vor întîrzia cu repararea nedreptăților făptuite de regimul înlăturat, ne-am adresat, în iunie 1993, Serviciului Român de Informații, solicitînd restituirea dosarului prădat. Ni s-a comunicat atunci vestea cea mare că, în arhivele aflate în conservare la S.R.I., a fost, într-adevăr, identificată „dactiloscopia unei lucrări (cu corecturi olografe), redactată de Zilber Herbert"; dar acest material nu ne putea fi pus la dispoziție „pentru consultare", deoarece nu fusese ridicat de la noi și n-am făcut dovada legală că ne aparține „cu orice titlu".

Am trimis S.R.I.-ului fotocopia documentului prin care Herbert Zilber ne declarase, la 16 iulie 1975, moștenitori și executori testamentari. Biroul de scrisori-audiențe al instituției ne-a cerut să dovedim această calitate printr-un act autentificat de organele de stat.

Ne era însă cu neputință să obținem o astfel de autentificare la 15 ani după decesul testatorului. În atmosfera politică a anilor '70, acesta nu socotise potrivit să-și legalizeze iscălitura la un birou notarial, ferindu-se probabil să atragă atenția asupra faptului că persoanele menționate în testament se bucurau de simpatia lui, a eternului suspect politic. Pe de altă parte, autentificarea postumă a unei semnături nu intră în atribuțiile curente ale notarilor. Se părea deci că redobîndirea manuscrisului dispărut n-avea cum să mai devină un obiectiv de actualitate.

Iată că, la începutul lui iulie 1997, noua conducere a Serviciului Român de Informații a publicat o listă de 115 persoane cărora fosta Securitate le confiscase manuscrise; documentele urmau a fi de îndată returnate autorilor sau moștenitorilor legali ai acestora. La poziția 89 figura pe listă „Zilbert [sic] Herbert Belu"!

Ne-am adresat iarăși S.R.I.-ului, încurajați fiind și de domnul Liiceanu, care ne-a promis să asigure tipărirea la Editura Humanitas și a acestui text. Ni s-a răspuns curînd că,

pentru a intra în posesia materialului, trebuie să dovedim, printr-un document vizat de organele statale, că sîntem unicii moștenitori ai lui Zilber.

Cine poate fi însă mai competent în materie de autenticitate a iscăliturii unei persoane decedate decît corpul de grafologi al Serviciului Român de Informații? Am propus ca acesta să facă expertiza și astfel, la 30 septembrie 1997, s-a confirmat oficial că „testamentul olograf a fost scris, semnat și datat de Zilber Herbert". Ne-a fost dat așadar ca, după ce pierdusem cu totul speranța să recuperăm vreodată aceste pentru noi neprețuite file, să trăim scena preluării lor în bună regulă.

*

De la prima examinare a manuscrisului am constatat că este vorba de un text compact, însumînd 242 de pagini dactilografiate, cu corecturi și completări ieșite neîndoios de sub pana lui Zilber.

Întrebarea capitală era în ce măsură acest text se deosebește de cel pe care l-am publicat în 1991. Trebuie remarcat că se întîlnesc aici unele pagini perfect asemănătoare celor care au văzut lumina tiparului acum șase ani, ceea ce lasă de presupus că, oricît de conștiincioasă va fi fost percheziția lor, „briganzii" din 1970 n-au reușit să dibuiască toate ciornele lucrării. Dar, în bună măsură, textul este inedit în privința atît a conținutului său faptic, cît și a reflecțiilor stîrnite de anumite situații.

Pe cît de dispersată și de fragmentată se înfățișează îndeobște prezentarea evenimentelor în versiunea deja tipărită, pe atît se caracterizează redactarea inițială printr-o vădită continuitate a expunerii, măcar că și aici abundă digresiunile și flashback-ul. Atrage atenția faptul că, spre deosebire de textul publicat în 1991, de data aceasta nu lipsesc din cronica „afacerii Pătrășcanu" amănuntele despre pregătirile „tehnice" și desfășurarea ședințelor memorabilului proces din 1954.

Zilber are astfel prilejul să-și exprime regretul pentru tot răul pe care i l-a făcut lui Pătrășcanu prin fantezistele acuzații

pe care le-a debitat nădăjduind, cum mărturisește destul de puțin convingător, că enormitatea născocirilor sale îi va îngădui fostului său prieten, de a cărui tărie de caracter nu se îndoia, să demonstreze cu și mai multă forță inconsistența înscenării puse la cale din inițiativa lui Gheorghiu-Dej. Asemenea accente autocritice se percep mult mai slab în luările de poziție ale lui Zilber din *Monarhia de drept dialectic.*

Iar dacă despre această „monarhie de drept dialectic" nu există decît o fugară și neexplicită mențiune în volumul astfel intitulat, sintagma respectivă este repetat comentată în versiunea inițială a memoriilor, de unde aflăm că monarhia „de tip nou", care nu invocă voința divină, ci își revendică o fundamentare decurgînd din atotbiruitoarea gîndire dialectică, este perfectă și indestructibilă, deoarece ea se menține, de fapt, nu datorită încrederii pe care i-ar manifesta-o „oamenii noi", ci indiferenței acestora. Este greu de conceput o condamnare mai categorică a orînduirii comuniste, care pretinde a fi expresia imediată a logicii istoriei.

Considerațiile de ordin filozofic, sociologic, axiologic și, în general, teoretizările pe diverse teme politice abundă în această versiune inițială a memoriilor lui Belu Zilber, mai cu seamă în porțiunea finală, unde expunerea capătă o alură eseistică.

Ceea ce deosebește însă în chip evident prima de cea de-a doua versiune a însemnărilor este atmosfera politică dominantă în fiecare din aceste producții. Prima versiune se remarcă printr-o poziție mult mai tranșantă cînd e vorba de înfierarea injustițiilor și exceselor regimului comunist. Gravele încălcări ale legalității, reflectînd o atitudine de dispreț sistematic față de om și colectivitate, sînt puse adeseori nu atît pe seama unor indivizi cu responsabilități pe linie de partid sau în administrația de stat, cît pe seama sistemului însuși, a ideologiei cultivate de noua orînduire sau chiar a exemplului negativ oferit de „țara socialismului victorios".

La acoperirea cinică a fărădelegilor săvîrșite în ultimele decenii au participat activ, subliniază Zilber, conducătorii actuali ai României. După ce citează amplu din cuvîntarea rostită la plenara Comitetului Central din aprilie 1968 de

secretarul general Nicolae Ceaușescu, memorialistul îndrăznește să dezvăluie unele trăsături de personaj caragialesc ale acestuia: „Pentru a nu rămîne în urmă față de un ilustru predecesor care cerea modificarea Constituției, fără să se schimbe în punctele esențiale, [vorbitorul] a terminat [spunînd] că trebuie o muncă de îndrumare, de control, de ajutor, dar în concordanță cu normele partidului și cu legile statului. De atunci au trecut aproape trei ani. Imediat după acest discurs, cu excepția celor morți, foștii colaboratori ai lui Gheorghiu-Dej s-au răspîndit în toate colțurile țării, au vorbit despre lipsurile, greșelile și meritele marelui dispărut." Nu trebuie pierdut din vedere că, la data aceea, Miron Constantinescu, Alexandru Drăghici, Dumitru Coliu și alți nomenclaturiști de frunte pomeniți cu repulsie în memoriile lui Zilber erau în viață, unii dintre ei deținînd funcții însemnate, chiar dacă ceva mai modeste decît în trecut.

Față de asemenea denunțări ale fățărniciei regimului ceaușist era firesc ca „factorii de răspundere" să aprecieze că scoaterea din circulație a manuscrisului dușmănos se impune de urgență. Ceea ce s-a și realizat la 14 mai 1970.

Faptul că securiștii au cutezat să recurgă la un procedeu atît de josnic pentru a-i anihila veleitățile justițiare n-a putut totuși să nu-l impresioneze pe Belu Zilber. Angajîndu-se în reconstituirea scrierii sale memorialistice, el a îmblînzit cumva tonul critic aproape agresiv adoptat frecvent în prima versiune atunci cînd zugrăvește procedeele criminale la care recurgea regimul. În cea de-a doua versiune expunerea este mai calmă și mai des presărată cu evocări pitorești ale oamenilor și locurilor din trecut, astfel că pe alocuri se face simțită pînă și preocuparea de a obține efecte artistice. Versiunea inițială nu oferă decît cu zgîrcenie desfătările pe care le prilejuiește mereu *Monarhia de drept dialectic*, unde se înșiruie adevărate „morceaux de bravoure", menite, s-ar spune, să pună în lumină excepționalul talent scriitoricesc al autorului.

Oricum ar sta lucrurile, trebuie recunoscut că fiecare din cele două versiuni ale memoriilor lui Zilber își are propria personalitate. Nici una nu o desființează pe cealaltă, ba mai

mult, versiunile se completează în chip fericit, fiind dătătoare de seamă pentru ipostaze diferite, dar la fel de reale, ale ambianței social-politice din România acestui mijloc de secol.

Mai trebuie precizat că titlul *Actor în procesul Pătrășcanu* nu figurează ca atare în fruntea manuscrisului originar, ci a fost inspirat îngrijitorului ediției de o afirmație din memorii: „În procesul Pătrășcanu fusese necesar un actor în genul meu."

*

Însemnările lui Belu Zilber nu rețin atenția doar prin evocarea dramei trăite de societatea românească gîfîind sub apăsarea rînduielilor totalitare; cumplita dramă personală a memorialistului este capabilă și ea să stîrnească interesul cititorilor. Cei 17 ani ai săi de detenție sub regimul pentru a cărui instaurare luptase o viață întreagă au reprezentat cea mai întunecată etapă a unei existențe ce nu fusese niciodată prea plină de satisfacții.

Se pune întrebarea în ce măsură însuși Zilber poartă răspunderea necazurilor care l-au urmărit cu stăruință, în ce fel i-a influențat cursul vieții refuzul de a se adapta schemelor tradiționale și de a atenua nestăpînitul său spirit critic, ce rol le-a revenit, în declanșarea stărilor conflictuale, complexelor lui de tot felul, datorate originii etnice, staturii sale mărunte sau eventualei ascunderi a faptului că nu-și încheiase studiile inginerești (așa cum s-a simțit îndemnat să declare, sincer sau formal, sub presiunea anchetatorilor din 1950).

Dar iremediabila-i suferință din ultimii ani ai vieții a provenit mai ales din conștiința purtării sale nedemne în anumite etape ale anchetării „cazului Pătrășcanu". Raționamentele, pe cît de ingenioase, pe atît de firave, prin care Zilber a încercat să demonstreze, sieși și celorlalți, că, de fapt, nu l-a trădat pe Pătrășcanu, ci numai a căutat să-și salveze viața în împrejurări în care rezistența lui nu-i mai putea fi de nici un folos prietenului său nu izbutesc să înlăture implacabila concluzie: este cu neputință să îndepărtezi amenințările din partea forțelor răului și ale minciunii doar prefăcîndu-te că te supui

lor. În situațiile extreme, cînd trebuie să decidă tăria morală, omului nu-i este îngăduit să acorde prioritate instinctului de conservare. Drama lui Belu Zilber este drama celui prea încrezător în posibilitățile inteligenței sale, ceea ce l-ar îndreptăți să-și asigure supraviețuirea prin orice manevre și prin renunțarea la spiritul de sacrificiu.

Slăbiciunea pe care a manifestat-o nu micșorează însă defel vinovăția prigonitorilor săi.

*

Către finalul scrierii lui memorialistice, economistul și politologul Belu Zilber întreprinde o necruțătoare analiză critică a sistemului instaurat în Uniunea Sovietică și în țările aflate în orbita acesteia. Denunțînd centralizarea excesivă, anihilarea spiritului de inițiativă, incapacitatea conducerii de a stimula progresul social și a garanta bunăstarea maselor, el are viziunea disoluției orînduirii preconizate cîndva de Marx, instaurate violent de Lenin și menținute prin teroare de Stalin.

Deși structura politică și economică apărută în 1917 se extinsese de la Elba pînă la Canton, fascinîndu-i totodată pe africani, pe indieni și pe sud-americani, viitorul ei se înfățișează foarte nesigur. Se profilează, considera Zilber, amenințarea unei anchiloze, ba chiar a unei catastrofe: „urgia se poate dezlănțui oricînd".

Evenimentele din ultimul deceniu au confirmat cu prisosință aprehensiunile fostului marxist-leninist bucureștean. Împrejurările au vrut totuși ca anticipările pe care el le consemnase în 1970 și pe care paznicii „cuceririlor revoluționare" ale poporului nostru le pitiseră grijulii să nu iasă la iveală decît după desființarea Uniunii Sovietice și prăbușirea lagărului socialist. Belu Zilber a greșit doar atunci cînd a apreciat că, în România, sistemul, deși pieritor, va mai dura multă vreme, poate un secol–două...

G. BRĂTESCU

P.S. O investigație de ultimă oră, întreprinsă la Institutul electronic din Grenoble cînd lucrarea de față era pregătită pentru tipar, a putut stabili că Belu Zilber nu și-a dus la bun sfîrșit studiile inginerești.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Manuscrisul recuperat de la S.R.I. este reprodus în întregime, fără nici un fel de eliminări, chiar și atunci cînd unele formulări se repetă la oarecare distanță.

Trebuie amintit că Belu Zilber procedase la o revizie fugară a textului, făcînd pe alocuri corecturi și completări; dar, erorile de dactilografiere rămînînd numeroase, s-a simțit nevoia înlăturării lor sistematice, cu indicarea prin paranteze drepte a eventualelor reconstituiri sau minime adaosuri.

Textul original nu este împărțit în secțiuni sau capitole. Titlurile capitolelor au fost propuse de îngrijitorul ediției. Ele apar în text între paranteze drepte.

Lucrarea este prevăzută cu un indice de nume, menit să ajute, în lipsa notelor explicative, la identificarea persoanelor menționate.

Textul original va fi depus, după publicarea lui, la Secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române.

[Preambul]

În cursul Plenarei C.C. al Partidului Comunist Român din aprilie 1968, secretarul general Nicolae Ceaușescu a anunțat aproape acelorași conducători de partid și de stat cărora Gheorghe Gheorghiu-Dej le anunțase, surîzător, cu zece ani mai în urmă fericirea de a nu avea pe nimeni de reabilitat nici în viață, nici post-mortem că, din ordinul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, în 1954 fuseseră asasinați Lucrețiu Pătrășcanu și Remus Cofler, foști membri în Biroul Politic, după ce mai înainte, din ordinul „Secretarului", se zdrobise capul fostului secretar general al partidului, Ștefan Foriș. Actualul secretar general al P.C.R. a arătat că predecesorul său organizase aceste crime și cine-i fuseseră complicii. A arătat „rolul nefast" al lui Iosif Chișinevschi, rolul ministrului de Interne Alexandru Drăghici și funcția de călău a lui Pintilie, ministrul adjunct al acestuia.

Mi-am făcut datoria să supraviețuiesc celor 17 ani de temniță și am ajutat pe cei care au reanchetat procesul Pătrășcanu pînă să afle adevărul.

De atunci n-au trecut nici doi ani. Nimeni dintre vinovații în viață n-a fost pedepsit. Au pensii dacă sînt bătrîni, sînt în funcții dacă sînt tineri. Cei care n-au avut curiozitatea să întrebe sînt în funcții de conducere. Pe mormîntul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și Iosif Chișinevschi arde flacăra veșnică a eroilor revoluționari. Li s-a adăugat doar urna cu cenușa lui Pătrășcanu. În discursuri solemne, Gheorghe Gheorghiu-Dej a redevenit ctitor al socialismului și eminent om de stat, orașe și străzi îi poartă numele. Fiindcă „pe lîngă merite, a avut și unele lipsuri", s-au luat măsuri ca asemenea crime să nu mai aibă loc, dar nimeni n-a fost pedepsit.

Solidaritatea la crimă asigură continuitatea sistemului.

În România, socialismul poartă pecetea lui I.V. Stalin și a lui I.L. Caragiale, ctitorul României moderne. Am susținut această teză în 1945. Nenorocirea mea a fost să-mi verific previziunea cu viața mea și a altora. Cele două spiritualități

apar ca o permanență în tot ce se întîmplă pe aceste meleaguri. Asta nu s-a mai spus la Plenara C.C. din aprilie 1968. Este datoria mea s-o spun. Socialismul cu chip românesc aparține acestor locuri, și nu altora.

[Prima anchetă de partid]

La început a fost cuvîntul. Al lui Miron Constantinescu în parlament, al lui Lenin mai înainte. Dacă acesta n-ar fi spus că tovarășii de drum trebuie criticați, Miron Constantinescu n-ar fi atacat pe ascultătorul său tovarăș de drum Alexandrini, ministru liberal de Finanțe, nu l-ar fi luat gura pe dinainte și soarta [mea] ar fi fost, poate, alta. Deși procesele cu acuzați comuniști fac parte, ca și Planul central, din construcția socialismului, nu este exclus să fi scăpat mai ușor sau de tot. La 8 aprilie 1947 s-a întîmplat însă ca Miron Constantinescu să-mi întîlnească numele pe drum. Mașina m-a călcat și n-am scăpat decît după 17 ani. Partidul fiind forța conducătoare în stat, Biroul Politic forța conducătoare în partid și Miron Constantinescu copilul Biroului Politic, cuvîntul lui era cuvîntul partidului. Liberalii lui Gheorghe Tătărăscu au mai rămas în guvern fiindcă noi colaboram criticînd, ei ascultînd. La răscruce, și ei au plecat; partidul a rămas.

În 1917, în Rusia lucrurile s-au întîmplat altfel. Revoluția din Octombrie a fost altceva decît insurecția armată din România. Singura victimă a ciocnirii de la 8 aprilie 1947 am fost eu.

Nu știu de ce Miron Constantinescu găsise că punctul nevralgic al ministrului liberal fusese tocmai CEC-ul, unde acesta nu avea nici un amestec, însă unde eu, în calitate de delegat al P.C.R., aveam de spus un cuvînt oarecum greu. Un deputat social-democrat, bine intenționat, atrăgîndu-i atenția

asupra rolului meu în conducerea CEC-ului, Miron Constantinescu replică fără ezitare: „Asta-i de mult exclus din partid!" A doua zi, serviciul cadrelor Comitetului Central m-a informat că nu știe nimic despre vreo excludere a mea. După o săptămînă, Iosif Rangheț, șeful acelorași cadre, mă anunță însă că se hotărîse excluderea mea din P.C.R., fiindcă în 1930 mă întorsesem de la Paris, deși aflasem că la București avuseseră loc arestări, fiindcă „un om" le spusese ceva în legătură cu revizuirea unui proces al meu în 1932 și fiindcă, în majoritatea vieții, n-aș fi fost pe linie.

Deci, la început a fost cuvîntul. Într-o săptămînă, Dumnezeu a făcut cerul și pămîntul și din lut [l-a] făurit pe Adam. În aprilie 1947, într-o săptămînă s-a făurit un dosar și, dintr-un om, un om pe hîrtie.

Lumea noastră, cea de după Revoluția din Octombrie, a rezolvat definitiv ce înseamnă verbul „a fi", motiv de ceartă milenară între gînditori. Există tot ce este scris pe hîrtie. Multe acte, carnete, certificate, adeverințe, dosare arată cine, ce există. Cu cît numărul de hîrtii certificatoare este mai mare, cu atît mai substanțială [este] existența: cine are un simplu carnet de identitate există puțin, cine are un dosar gros există mult. Catedrala din Chartres n-a existat înainte de a avea un dosar, oameni fericiți înainte de a se publica cifre despre fericirea lor. După era pietrei necioplite, a celei cioplite, a bronzului, a fierului, am intrat în Era Hîrtiei.

De la 4 aprilie 1947 existam deci cu adevărat, aveam dosar. În realitate, după cum am aflat mai tîrziu, nu era unul, ci cinci. Patru vechi și unul nou. Dosarele se înmulțesc. Din două sau mai multe se naște unul nou. Un tovarăș de încredere le are spre păstrare, completare și înmulțire. Cînd ultimul se îngroașă prea mult, naște unul mic și subțirel, care, alimentat cu declarații și note informative, crește, devine adult. Nu îmbătrînește însă și nu moare. Dacă acolo scrie că un blond pleșuv și spîn este brun cu plete și cioc, acesta și nu altul există. Eutrofia dosarelor.

De cînd mă cunosc, mi s-au atribuit fapte pe care nu le-am făcut și intenții pe care nu le-am avut. Sînt poate un om

cu ghinion, este poate un blestem sau chiar destinul meu. Am pătimit, am tras pe alții după mine fiindcă mi s-au atribuit păcate și calități pe care nu le-am avut.

N-am vrut, n-am dorit, dar așa s-a întîmplat. De aceea mi-a fost totdeauna frică de autorități, mai cu seamă de poliție, de armată și de partid. În capul meu, îndeosebi în sufletul meu, este ideea că acolo locuiesc acei care mă cred periculos. Poate să fie iluzia că am făcut ce aș fi dorit să fac, poate ancestrala „moiră" iudaică, poate frica de oamenii înalți. Un om în uniformă sau pe post de uniformă îmi pare întotdeauna înalt. Mai mult decît toate mă înspăimîntă certitudinea că, acolo, undeva, într-un dosar, există ceva din care s-a dedus că am făcut sau voi face ceva. Dosarele și oamenii care le dețin sînt groaza vieții mele. Sînt sigur că, chiar din ziua reabilitării mele, un nou dosar s-a născut și a crescut undeva, într-un birou.

Știam că o întîmpinare la Comisia Centrală de Control, instanță supremă în materie de excluderi, este cu atît mai bine primită, cu cît confirmă acuzațiile. Plin însă de prejudecăți am hotărît să mă apăr. Am scris că sînt nevinovat, am explicat ce se întîmplase în urmă cu 17 ani și am cerut să mi se facă dreptate. Cu toată spaima [pe] care mi-o inspira clădirea cu dosare, am intrat și am predat suplica mea.

De obicei, acest for suprem nu se grăbea. Sînt oameni care așteaptă cu anii o hotărîre. Cu mine lucrurile au mers repede. Secretariatul pusese piciorul pe accelerator. În joc era prestigiul copilului său teribil și adorat. De vreme ce în Parlament afirmase că sînt exclus, trebuia să se dovedească negru pe alb, adică printr-un comunicat tipărit, că nu mai eram comunist. Am fost chemat și chestionat. Nu știam ce crimă făcusem, însă după rictusul și aerul misterios al anchetatorilor înțelesei că trebuie să fie ceva grav. Eram înfricoșat. Nu mi-a fost dat să aflu ce cuprindea dosarul meu decît mult mai tîrziu, și fragmentar. Prieteni și dușmani, fiecare a aruncat cîte o piatră găsită în ograda imaginației. Pietricele de la prieteni, pietre de la dușmani. Unul a descoperit că fusesem oarecum troțkist, soția mea că eram marxist, dar nu comunist. Prietenul meu

Pătrășcanu, prudent ca de obicei, refuză să dea orice declarație. Prieteni și canalii, fiecare a făcut ceva pentru a nu fi bănuit de solidaritate cu un exclus pentru fapte misterioase. Unii din convingerea că unul ca mine trebuie să fi făcut ceva grav, alții pentru că, fiind exclus, nu se putea să nu fi făcut ceva. Singurii care știau că în voluminosul meu dosar nu era altceva decît hotărîrea Secretariatului de a mă exclude erau cei care m-au anchetat și judecat după ce fusesem condamnat.

O declarație meritorie din dosarul meu era aceea a excelentului filolog, profesorul universitar Alexandru Graur, care de zeci de ani învață oamenii sensul exact al cuvintelor și cum trebuie vorbit românește. Povestea cu ample detalii cum, în 1937–1939, îl chestionam, în prezența actualului său coleg de Academie, scriitorul Victor Eftimiu, agent al Serviciului secret de informații dinainte de război, despre ultimele tipărituri ilegale, despre modul provocator cum mă comportam în ședințele organizației de bază a Universității din București, în calitate de agent al lui Pătrășcanu. Această ultimă acuzație m-a trezit din contemplarea ticăloșiei. Am înțeles că ceea ce mi se întîmplase era preludiul [la] ce i se pregătea lui Pătrășcanu. Nu cred că i-a fost greu lui Miron Constantinescu să-l convingă pe Graur că partidul avea nevoie de ticăloșia lui. I se cerea un mic sacrificiu pentru partid, o faptă bună, de care avea să fie mai tîrziu mîndru. A judecat probabil astfel. Războiul de clasă nu cunoaște altă morală decît interesele socialismului, reprezentate în primul rînd de partid, care nu greșește niciodată. De vreme ce conducerea l-a exclus, avea motive serioase să-l excludă. Prin urmare este un trădător, împotriva căruia se pot utiliza orice arme. Ce este o minciună față de o bombă atomică sau gazele toxice?

Omul este singurul animal mincinos. Vorbind articulat și avînd conștiința finalității, la început minte de nevoie, cu vremea din plăcere.

Domesticirea omului a început probabil cînd a încetat să afabuleze. Înregistrarea corectă a realității sensibile este un proces lung și greu. Reproducerea prin cuvinte, unul și mai greu. Presupune un limbaj adecvat, stăpînirea imaginilor,

conștiința unui trecut îndepărtat și al altuia apropiat. Altfel, imaginile fug, se suprapun, se văd cavaleri în zale în locul morilor de vînt. Febra, suferința, alcoolul, emoțiile o tulbură, afabularea reînvie. Visul, cu haosul lui, este poate compensația naturii pentru efortul necesar menținerii memoriei coerente și reproducerii corecte a realității. Un mijloc mai la îndemîna noastră decît visul pentru a evada din efortul la care ne obligă viața, și în același timp mai util, este minciuna. Din păcate, controlul celorlalți muritori limitează această posibilitate umană, impunînd mincinosului verosimilitate și coerență. Mașina de spus minciuni trebuie să fie în permanență atentă la ce a spus ieri, altcuiva sau altundeva. Dacă nu s-ar întrerupe, cu vremea s-ar deteriora, ca orice mașină suprasolicitată. Nimeni nu poate trăi numai din minciună. De aceea, pînă la urmă ajunge [un] păcat, așa cum am învățat în Decalog și cum ne-a spus mama. Deși toți continuăm să mințim, roșim chiar și cînd sîntem singuri. Este necesară oarecare inteligență, experiență și stăpînire de sine pentru a minți fără bîlbîiri, privind în ochi. Minciuna este sporadică. Nimeni nu are atîta energie ca să mintă fără întrerupere.

Emanciparea din păcat a început cu scrisul și s-a consolidat cu timpul. Hîrtia nu roșește și nu se bîlbîie. Hîrtia scrisă cu mîna emancipează, în parte, minciuna de limitările sociale. Proprietarul unui ziar este mult mai liber. Niciodată nu scapă însă de control, dacă mai există și alți proprietari de ziare. Există minciuni tolerate, prin convenție tacită. Muribunzilor li se spune că se vor însănătoși, slutelor că sînt frumoase. Aceste [minciuni] sînt scoase din imperiul păcatului. În schimb, de vreo două veacuri s-a dezlănțuit războiul împotriva unei minciuni deosebit de vătămătoare, cea oficială. Victorii și înfrîngeri s-au succedat ca în orice război. Afacerea Dreyfus a fost o strălucită victorie a adevărului, ca și desființarea diplomației secrete proclamată de Lenin o dată cu Revoluția din Octombrie. Apoi a venit marea înfrîngere, domnia minciunii.

Cu o vigoare logică deosebită, Lenin a stabilit scara valorilor lumii noi. Puterea și partidul ocupă locul întîi. Sînt sacrul. Producția mijloacelor de producție vine pe locul doi.

Restul urmează. „Adevărul de partid" înlocuiește adevărul. În raportul său cu privire la executarea primului plan cincinal, Stalin spune că ultimul lucrător sovietic este mai fericit decît primul lucrător din statele capitaliste, fiindcă nu mai cunoaște exploatarea de clasă. Pe vremea aceea, milioane de ruși erau deportați și mureau de foame. Partidul fiind stăpînul absolut al tipografiilor, școlilor, radioului și oamenilor, minciuna nu are nevoie de verosimilitate și coerență. Dispare orice control. Din sporadică și decentă, devine continuă și nerușinată. Nu mai are cine roși. Cel care minte nu mai este un om. Un aparat n-are nume, nici figură omenească. Pentru prima dată în istorie, minciuna a fost eliberată din strînsoarea morală și insuficiențele tehnice. Se poate spune orice, oricui, oricînd. Sfînta Mare Nerușinare devine metodă de guvernare, lege morală, condiție umană. Întîi, obligatorie pentru fiecare în apărarea unui nobil ideal, apoi, în apărarea aparatului, pînă la urmă, armă în lupta pentru existența tuturor contra tuturor. Biserica catolică nu-și degrada credincioșii, fiindcă ei nu-și închipuiau să existe alt adevăr decît al Romei.

Declarația profesorului Graur fusese necesară partidului, și el a dat-o. Mai exista în dosarul meu declarația unei comuniste pe care o adăpostisem în vremea războiului, fiindcă era căutată de Siguranța Generală. Deși riscam, cel puțin cît și dînsa, m-am chinuit luni de zile s-o păzesc și să-i fac viața suportabilă, pînă s-ar fi găsit un adăpost mai puțin periclitat decît la mine. Acum scria că o aruncasem pe stradă pentru că ar fi refuzat să-mi acorde nopți de voluptate. M-ar fi mirat să nu fi apărut la lichidarea mea. Îi făcusem doar tot binele [pe] care i-l putea face cineva. Dacă n-ar fi fost cum era, poate că, pe întuneric, în aceeași odaie, n-aș fi rezistat tentației. L-am întrebat pe Constantin Pîrvulescu, președintele Comisiei Centrale de Control, dacă, închis ermetic cu dînsa, ar fi păcătuit. Mi-a răspuns zîmbind: „Nu!" Și n-am mai auzit vorbindu-se de această martoră.

Unul dintre cei care judecau apelul meu era Liuba Chișinevschi, soția unui personaj considerabil pe vremea aceea, ideologul partidului, ea însăși un personaj conside-

rabil. Cu mult dispreț mi-a reproșat că, în timpul războiului, intervenisem pe lîngă tot felul de reacționari pentru a-i convinge să facă ceva în vederea readucerii în țară a comuniștilor evrei deportați la Vapniarka, printre care se afla, cred, și dînsa. Plictisită parcă de a fi fost adusă să-și piardă vremea cu un trădător dovedit ca atare prin însuși faptul excluderii, ca pentru a sublinia evidenta mea culpabilitate mă întrebă scîrbită: „Așa procedează un comunist?" I-am răspuns că, într-adevăr, sărutasem mîini și picioare de reacționari numai pentru a evita ca hitleriștii în retragere să masacreze încă 750 de oameni. Dacă în România ar fi existat partizani, m-aș fi gîndit poate să iau lagărul cu asalt. Cu siguranță însă că aș fi renunțat la acest plan, fiindcă s-ar fi soldat numai cu morți. Cum însă în România n-au existat partizani, nici nu m-am gîndit la această soluție.

Liuba Chișinevschi ascultă uimită explicațiile mele, se uită semnificativ la ceilalți doi judecători și fui definitiv exclus din partid. Spre deosebire de alte excluderi, a mea a fost tipărită cu aldine în *Scînteia* din 20 mai 1947. O reproduc din memorie: „Zilber Herbert (Andrei Șerbulescu) a fost exclus din partid pentru vina de a fi întreținut legături cu elemente dușmănoase clasei muncitoare. În fața Comisiei Centrale de Control, la care a făcut apel, s-a dovedit complet nesincer."

Stilul și limba acestui comunicat purtau pecetea geniului chișinevschian. A fost un compromis între cererea imperioasă a Secretariatului de a fi declarat trădător și neantul din dosare. Constantin Pîrvulescu și Emil Popa, doi din cei trei judecători, mai păstraseră undeva, într-o cută a conștiinței, un rest de rușine, spre deosebire de Miron Constantinescu și soții Chișinevschi, care anunțau cu vigoare apariția omului nou.

Din momentul în care apăru comunicatul, atît eu cît și prietenii mei am început să ne schimbăm felul de a privi excluderea. Un fir subțire de îndoială mă tulbura. Poate făcusem ceva fără să-mi dau seama, de pildă o indiscreție față de vreun străin sau un agent, raportată cine știe cum de acesta și ajunsă într-un dosar. Era păcatul originar sub povara căruia trăim. Ne simțim totdeauna vinovați față de cineva, față de un dumnezeu nevăzut, care nu spune niciodată ce crimă ai comis, față de morții care pleacă fără explicații, față de un

dosar necunoscut. Nici familia, nici prietenii, chiar dacă îmi spuneau altceva, nu-și închipuiau să fi fost aruncat printre leproși fără să fi făcut ceva. Misterul li se părea cu atît mai plin de conținut, cu cît nebuloasa acuză era subliniată de acel „complet nesincer" chișinevschian, superlativ necunoscut în limba română. Puterea magică a sentinței tipărite cu aldine se dovedea încă o dată superioară rațiunii. Dacă s-ar fi scris negru pe alb că fusesem trădător, însă cu creionul, nimeni n-ar fi crezut. Toți cunoșteam vocabularul noii limbi și aveam dicționare bune. Misterul tipărit da tuturora fiorul groazei. Zadarnic am încercat să-i explic lui Pătrășcanu că totul părea să fi fost făcut pentru a pregăti un proces Pătrășcanu, că fusesem acoperit cu giulgiu pentru a arăta cine-i era prieten. Răspunsul lui n-a variat: „Cine știe cu cine ai stat tu de vorbă și ce-ai spus! Trebuie să fie ceva!"

[Inițierea politică a ilegaliștilor]

Pe vremea aceea, după 23 August 1948 — probabil și mai tîrziu —, hotărîrile se luau repede, cu ușurința copiilor care se joacă de-a guvernarea, însă se executau „cu mînă de fier bolșevică", cum se spunea.

Cățeii și pisicile nu se costumează în fotbaliști cînd se joacă cu mingea, nici nu se amuză cînd zburdă colegii lor. „Homo sapiens" pare să fie singurul animal care nu numai că se joacă îmbrăcînd haina altuia, dar îi place grozav spectacolul, chiar dacă este o bagatelă de masacru. Romanii se înnebuneau după lupta între gladiatori la circ, spaniolii după luptele cu tauri, francezii pentru luptele cu cocoși, mahalagioaicele pariziene delirau la joaca de-a ghilotina, americanii la linșarea negrilor, toate noroadele occidentale la priveliștea flăcărilor purificatoare ale sufletelor celor vînduți diavolului.

Blînzii țărani ruși crucificau ofițerii albi, le spărgeau burta și îi gîdilau pe mațe ca să audă cum mor în hohote de rîs. Toți rîdeau. Și crucificații și crucificatorii. În 1956, țăranii unguri jupuiau responsabilii de partid, iar muncitorii de la Györ le smulgeau gîtlejele cu cleștele.

Așa este făcut acest animal curios, omul. Îi place joaca. Ajunge de multe ori să îmbrace întîi o haină străină, ca jocul să se dezlănțuie irezistibil. Cel mai caracteristic costum omenesc este cel ideologic. Îmbracă orice cap după măsură, are prestigiu, este ieftin. Și eu și mulți alții ne-am jucat în tinerețe de-a ideologia. Cei care după 23 August luau măsuri pentru o țară întreagă, în cursul unei ședințe de două ore, fuseseră activiști de partid, costumați acum în haine de guvernanți bolșevici. În 1917, în Rusia, bolșevicii au imaginat [mai] întîi o constituție socialistă, pentru ca apoi să construiască o industrie și să formeze un proletariat industrial, și au impus voința celei mai extraordinare revoluții din cîte a cunoscut omenirea. Au luptat, au suferit, s-au sacrificat, dar s-au făcut singuri. Nimeni nu i-a ajutat. Chiar dacă de multe, foarte multe ori au luat măsuri pripite, nu s-au jucat niciodată. Actele lor purtau grandoarea epopeii. Cei care după 23 August luau măsuri ușuratice la București n-au făcut nimic sau aproape nimic ca să ajungă ce au ajuns. Se născuseră într-o țară unde, în ultima sută de ani, poate și mai înainte, orice idee [care e semănată] nu scoate la soare decît o singură plantă, comedia. Nimic nu rezistă acestui pămînt binecuvîntat. Primul Hohenzollern își primea în audiență miniștrii stînd în picioare și nu le acorda în chip de bună-ziua decît un deget; subreta reginei neîncoronate a ultimului Hohenzollern anunța sosirea suveranului spunînd că „a venit conașul". Gentlemanii englezi întîrziați în România au sfîrșit la crîșma cu taraf. Bălcescu și Eminescu, „lujere care apar într-o țară o dată în o mie de ani", au sfîrșit la spital sau ospiciu. Cei care au hotărît soarta acestui popor sînt opera lui Ion Luca Caragiale. Unul a fost prim-ministru vreme de 12 ani. Și-a încetat cariera cînd a fost surprins închinîndu-se, în cabinetul său, în fața unui curcan. Noii guvernanți s-au născut și au trăit în acest climat, dar erau bolșevici, adică membrii unui partid de tip

nou. Înainte de război nu erau mulți, cel mult o mie. Am fost și eu comunist, am trăit printre dînșii în București și la închisoare. Puținii care veneau spre noi erau mînați de cele mai variate motive, de la simpla curiozitate [în privința] unei organizații misterioase, glorificată de partizani și blestemată de dușmani, pînă la intelectuali convinși că acolo sînt adunați reprezentanții pe pămînt ai unui viitor fericit, dovedit „more geometrico", trecînd prin mulțimea celor nemulțumiți în uzină, în stat, în familie, în mahala. Unguri și bulgari care doreau despărțirea de România, muncitori care se vedeau stăpîni pe uzine, evrei îngroziți de antisemitism, șomeri fără profesiune definită sau profesioniști mediocri, politicieni nerealizați și nerealizabili în alte partide politice, casnice urîte sau bovarizate, copii sătui de școală; din această lume se recrutau înainte de război activiștii de partid. Fiecare se simțea nedreptățit într-un fel sau altul, frustrat de bunurile visate. Atrași de misterul unei lumi închise în conștiința lor, intrau într-o viață nouă, nu într-un partid politic. Primul pas putea fi, de pildă, un mic serviciu făcut unui prieten, cum ar fi locuința pentru o întîlnire cu cineva necunoscut gazdei, ceva bani pentru ajutorarea unor oameni închiși pe nedrept, transmiterea unui plic sau pachețel dintr-un oraș în altul, eventual adăpostirea unui nevinovat căutat de poliție, instituție unanim detestată. Acestea și altele similare, însă cerute în șoaptă, sub pecetea secretului, dădeau micului meșteșugar, casnicei bovarizate, tînărului sătul de școală și visător de aventuri, micului funcționar sentimentul că li se deschidea o poartă spre o mare și invizibilă putere care le arăta încredere lor, pe care nimeni nu-i luase în seamă. Deveneau importanți în fața propriei lor conștiințe, începeau să capete un statut eroic. Ieșeau din pielea unor dezmoșteniți ai soartei, ca să intre în aceea a unui personaj important, deținător de mari secrete. (Constanța Crăciun, pe vremea cînd semăna cu o sfîntă dintr-un tablou flamand, cînd nu era ministru și știa să rîdă, îmi povestea că odată i s-a dat să ascundă o legătură de chei ruginite, numai pentru a fi deținătoarea unui secret!)

După acest început, urma un număr din *Scînteia* ilegală, citit în șoaptă și comentat de trimisul puterii nevăzute, apoi

articole semnificative scrise de ideologi în *Clopotul, Manifest* sau *Bluze albastre*, cu povestirea unor acțiuni eroice, pline de sacrificii, măreția planului cincinal și magnifice victorii. Pe măsură ce cel „prelucrat" se separa de cei din jurul său prin secretele deținute și conștiința importanței sale, alte sarcini se succedau, pînă la epuizarea ultimei clipe libere. Copleșit de însemnătatea noii sale personalități, fără obișnuința gîndirii proprii și fără altă lectură, tezele partidului, administrate sub vălul conspirativității, deveneau o comoară de adevăruri, încredințată nu numai unui om serios, dar unui erou pe care-l putea admira chiar în propria oglindă. Ultimele adevăruri erau cele revelate în *Istoria Partidului (curs scurt)*, bătută la mașină pe foi îngălbenite, trecute din mînă în mînă. Prin memorare controlată, frazele se lipeau de creier, deveneau parte din celulele omului nou, care poseda astfel nu numai un statut eroic, dar și cheile universului. Nici unuia nu-i putea trece prin minte că ar exista și alți învățători afară de Stalin și partid.

Autobiografia autocritică desăvîrșea inițierea. Cu logică de fier i se demonstra candidatului că adînca ilegalitate în care se afla partidul, înconjurat de dușmani care voiau să-l distrugă, îl obliga [pe acesta] să cunoască tot ce a făcut și gîndit fiece nou locatar, fiece nou membru de partid. În primul rînd, faptele deosebit de grave, penibile, care nu se mărturisesc nici familiei, nici iubitei (asasinate, violuri, fraude, falsuri, vicii ascunse, furturi, intimități). Nu numai cele săvîrșite de candidat, dar și cele tăinuite, ale celor din jurul său, familie, prieteni sau cunoscuți. Căci altfel, partidul nu se putea apăra, iar candidatul trebuia să aibă încredere în partid mai mult decît în el însuși. Unii ezitau sau mințeau. Majoritatea își întorceau sufletul pe dos. Se denunțau pe ei, denunțau familia și [pe] prieteni în fața unor nume conspirative. Cu aceasta el, frustratul, pasionat de realizarea lui, înceta să mai fie altceva decît un membru al marelui mister. Se dăruia Domnului. Nu mai avea nici familie, nici prieteni. Începea o viață fără dragoste, fără milă, fără recunoștință. Intra într-o comunitate care-l putea arunca la gunoi sau arde pe rug. Un denunț sub pretext ideologic, într-o gazetă citită de puțini ilegaliști și mulți polițiști, sau o misiune la Moscova curmau orice veleitate.

Noua personalitate a celui devenit membru de partid se consolida repede prin acțiuni al căror sens îl avea doar invizibila și necunoscuta conducere de partid, prin sarcini de răspundere, cum ar fi participarea la lipirea pe stîlpii de tramvai a „fluturașilor“ (hîrtiuțe pe care scria „Jos fascismul“, „Trăiască Uniunea Sovietică“), o întrunire zburătoare la ieșirea din uzine, sabotarea întrunirilor social-democrate, înscrierea într-o organizație țărănistă sau o cooperativă. Aceasta se chema activitatea în organizații de masă. Politic, toate aceste manifestări nu aveau, în genere, alt efect decît arestări. Dar arestările constituiau motivul pentru o altă activitate de masă, ajutorarea celor închiși, activitate fără alte efecte decît noi arestări și deci motiv pentru altă activitate în organizații de masă. Constituiau, totuși, examenele viitorului activist, la absolvirea cărora devenea responsabil, organiza ședințe și începea să transmită și să dea ordine. Cel care în viața lui nu avusese nici o profesiune căpăta una, iar cel care avusese o profesiune o uita pe a lui și se „califica la locul de muncă“. Cunoștea un număr de rețete ideologice, regulile conspirativității, știa cum se organizează o celulă, cum se controlează activitatea altora, cum se primesc și cum se dau ordine, cum se lichidează un concurent sau un opozant, comportarea față de superiori și inferiori, ce trebuie să vorbească și ce nu. Avea oameni în subordine, dispunea de viața altora. Astfel, devenea un profesionist al puterii și se degrada pe măsură ce o exercita. Chiar dacă înainte de a intra în partid fusese unul dintr-aceia în care clocotea revolta împotriva nedreptății și mizeriei, poate și dragostea de oameni, profesiunea de activist îi atrofia, cu vremea, simțul moral, semenii deveneau obiecte. Se schimba ceva fundamental în calitatea lor umană. Sufletul [li] se acoperea cu un strat gros de insensibilitate față de oameni, idei, sentimente. Deveneau sumbri, tăcuți, fără scrupule, necruțători. Rîsul devenea surîs ipocrit, umorul sarcasm, critica batjocură. Călugări dominicani, pregătiți să trimită în cer popoare, ca să le salveze sufletul, gata uneori să fie ei înșiși eroi pentru această izbăvire. Aceștia erau revoluționarii de profesie. Nu-mi amintesc de o singură demonstrație de stradă în Bucu-

rești, uneori numai cu cîteva zeci de participanți, care să fi constituit altceva decît un spectacol curios pentru trecători. Toate s-au soldat însă cu arestări și condamnări de activiști. Mulți au suportat cu stoicism ani de temniță. Sufereau, dar se realizau.

Pe măsură ce înainta în ierarhie, activistul scăpa de multe riscuri, fiindcă era interzis ca partidul să fie văduvit de conducere. Viața devenea mai sigură, mai tihnită, frămîntată doar de intrigi și lucrături „inter pares", așa cum cereau „interesele clasei muncitoare". Urcușul se termina cîteodată în vîrf ca delegat la Internațională. Dincolo era Stalin, căruia nimeni nu-i mai putea lua locul.

Aceștia erau oamenii educați să construiască o lume de oameni fericiți. Lipsiți de interes pentru abstracții și frumos, răi din născare și înrăiți de viață, voluntari, fără profesiune, apți numai pentru stereotipii mintale, indiferent de originea lor socială, toți se simțeau frustrați într-o societate deschisă. Partidul da vieții lor un sens și certitudini, întocmai ca biserica pe vremuri. Un mic bagaj de rețete ideologice, datoria de a urî, de a denunța, de a controla mințile și sufletele le da conștiința de a fi reușit în viață, de a avea putere, de a fi ce ar fi dorit să fie: purtători de idei și sentimente nobile, oameni importanți.

Ca în vremurile biblice, nu toți cei chemați erau și aleși. Puterea își are legile ei de fier. Unii [își] pierdeau răbdarea, alții erau prea orgolioși, mulți ajungeau la munca de jos fiindcă alții urcau. Se întîmpla să existe și dintre aceia care nu suportau absurdul sau prostia. Au dispărut. Au rămas dezmoșteniții spiritului, obsedații de putere.

Rasa aceasta de oameni a existat întotdeauna, ca și oamenii de Neanderthal, înainte de a fi descoperiți. N-au apărut însă ca o cumplită forță decît atunci cînd s-a imaginat partidul de tip nou, care să le dea cadrul ideologic și omul care să-i cheme la viață. Partidul l-a imaginat Lenin. Stalin i-a chemat la organizare și disciplină, le-a dat puterea. A devenit șeful și simbolul lor. Iar ei, oamenii noi. Ca dînsul, pentru dînsul.

[Conducători comuniști români]

Aceștia sînt cei care aveau să-mi ia o treime din viață. Iată-l pe Iosif Chișinevschi, poate cel mai reprezentativ. Originar dintr-un mic orășel basarabean, obișnuit de mic să se minuneze de toate cele spuse și nespuse de rabinii mai mari, ca și de măreția Moscovei, a adus cu dînsul smerenia față de toți rabinii laici de la București și Moscova. Mărginit din naștere, singura lui sursă de înțelepciune era *Istoria Partidului (curs scurt)* și rezoluțiile, așa cum pentru familia lui fusese *Talmudul*. Nu știa, nu putea și nu voia să știe altceva. Putea începe ucenic de rabin sau băiat de prăvălie și să termine mic rabin sau proprietar al unui magazin de textile la Bălți sau Chișinău. A evadat din Bălți împins de ideal, ducînd cu dînsul orizontul și obiceiurile orășelului, umilințele și păcatele neamului, graba iudaică și intoleranța. În loc să învețe pe de rost cărțile înțelepciunii și să vîndă sfaturi enoriașilor, a memorat tezele Internaționalei, statutele, fraze din textele sacre pe care le-a dăruit membrilor de partid. Și în loc să se minuneze de profețiile marilor rabini, dar cu aceeași gesticulație a mîinilor și capului, se minuna de orice virgulă sau conjuncție din Lenin ori Stalin. N-avea cu ce înțelege, nici n-a înțeles. Admira pe [mai] marii săi și detesta pe cine nu-i admira. Chelbos, urît, încovoiat, acest prost avea soluții gata pentru orice problemă. Cînd se oprea o clipă din permanenta lui agitație, ca pentru a gîndi, scormonea în panerul memoriei o frază citită. Dacă o găsea, discuția se încheia în termenii obișnuiți între gladiatorii cu și fără arme. Dacă mîna ieșea goală din paner, urma ruperea discuției și apostrofarea violentă a preopinentului. Odată, în 1945, mi-a pus în vedere, în termeni severi, să nu public o carte în care susțineam că socialismul se poate răspîndi prin descălecare militară. Altfel, „îți confisc cartea"! „Nu-i just! nu-i just! Tezele din 1921 sînt contra!" La observația mea că discutam la București, la Cercul Militar,

înconjurați de auditori și păziți de ostași roșii care ocupaseră România, mi-a replicat violent: „Nu-i adevărat!"

Doi ani a interzis reeditarea poeziilor lui Eminescu fiindcă acesta fusese naționalist, antirus și reacționar. Cînd a fost, în fine, reeditat, textul era epurat. Lectorii de după 1944 nu trebuiau să afle că „de la Nistru pîn-la Tisa, tot românul plînsu-mi-sa", nici partea a doua din *Împărat și proletar*. Din măreața „Internațională" n-a admis să se cînte prima strofă, fiindcă regele, în funcțiune pe vremea aceea, nu trebuia să afle că comuniștii sînt republicani! Caragiale, Arghezi, Baudelaire, urmați de o listă de sute de nume, au fost puși la index, din ordinul său, după ce auzise bineînțeles despre ce au scris.

După 23 August 1944, colecția de texte din memoria lui, fiind singura din cercul celor ajunși la putere după descălecarea sovietică, s-a impus repede, ca unica sursă de ideologie. Cu atît mai mult cu cît tot ce afirma purta pecetea certitudinii, a adevărului indiscutabil. Așa se face că în jurul acestui prost agitat s-a creat repede aureola unui diabolic Spinoza al comunismului, a unui mare teoretician. Împins pe culmile puterii, credea și el în marea lui inteligență. Aș putea cita sute de exemple. Mă mulțumesc cu unul. În numărul 3 sau 4 al revistei *Pentru o pace trainică* a scris un articol care poartă, cred, titlul „Ce este un intelectual". Pe două coloane înșira cine erau acum intelectualii, în noua fază a istoriei. Citez din memorie cîteva categorii: conducătorii de partid, activiștii de partid, activiștii din sindicate, cei din armată, din poliție, din organizațiile de masă, funcționarii de partid, universitarii comuniști, academicienii comuniști ș.a.m.d. Precum Stalin, se amesteca în toate, cu păreri definitive, fiindcă erau chiar din Stalin. În politică, în știință, în creșterea vitelor, în literatură, în construcția de canale, în istoria culturii și, evident, în propagandă. El, care nu știa bine nici o limbă, a fost și un creator de limbă românească. De pildă, expresiile: „felicitări fierbinți" sau „cel mai progresist" sînt sigur datorate geniului chișinevschian. Doisprezece ani a dictat ce să se facă și cum să se facă. [Dacă] încerca să gîndească, ca la orice prost, începutul de gîndire semăna cu un șurub fără ghivent, care se învîrte în

gol. Cum însă tronul pe care fusese așezat îl obliga să răspundă la orice întrebare, auditoriul trebuia să se mulțumească cu binecunoscuta grimasă a „responsabilului", cu altă întrebare sau cu exclamația nu mai puțin disprețuitoare: „Auzi d-ta ce vorbește!"

O singură dată s-a înșelat, în 1956, după evenimentele din Ungaria. Stalin era mort și Hrușciov îl calificase. Fără alt dumnezeu călăuzitor la Moscova, în prostia lui și-a închipuit că începuse o nouă fază a istoriei, „o cotitură", cum spunea el. Gheorghiu-Dej, cel proslăvit ani de zile de Chișinevschi, nu voia însă, în ruptul capului, să admită că și în România ar fi fost cazul pentru o cotitură. L-a trăsnit pe nenorocitul de „ideiolog". Chișinevschi s-a pulverizat în anonimat.

Nu știu dacă a fost criminal din născare. Sigur este că a devenit. Uneori aveam impresia că și el ar fi mers la rug. Cei închiși cu dînsul mi-au povestit că, în fața comisarilor de Siguranță, a fost lamentabil, [dar] zeu al severității față de codeținuți. Un simplu prost agramat, dezumanizat de sistem, ajuns să decidă viața unui popor, în loc de beneficiile unei mici dughene sau ale unei mici parohii.

Miron Constantinescu este altceva, și totuși același om nou din noua rasă. A avut de plătit copilăria unui bastard. Elev bun și bun student, dar fără strălucire, destinul lui era să-și înceapă cariera ca profesor la Călărași sau Huși, să ajungă director de liceu la Roșiorii de Vede și să termine inspector școlar. Singura lume care-i putea răzbuna copilăria era cea comunistă. Lipsit de scrupule, a dat din coate, a învățat repede cum să opereze pe alții, a răzbit și repede a ajuns activist. Arestat în 1940, a fost eliberat la 23 August 1944. Ca și pe alții, hitlerismul l-a adus prin ricoșeu în vîrful piramidei. În lupta împotriva hitlerismului, partidul nu putea exhiba evrei sau unguri, deveniți nefotogenici. Românizarea din viața publică a dus la românizarea partidului. Fulgerător a ajuns conducător de partid și stat. În marele pustiu de cadre etnic românești, la 27 de ani, copilul teribil a devenit ministru și unul dintre acei care, doisprezece ani, aveau să decidă de viața și moartea a milioane de oameni. Devotat,

harnic, obtuz, vindicativ fără milă și recunoștință, același joc al istoriei care l-a adus pe Chișinevschi l-a adus și pe Miron Constantinescu la conducerea unui popor european. Livresc, lipsit de simțul realului și de orice afecțiune, ambițios, practica puterii nelimitate, pentru care nu făcuse aproape nimic, l-a transformat într-o catastrofă națională. Și astăzi e convins că a comis greșeli fiindcă n-a cunoscut toate textele din Lenin. În 1947, studentul cel bun voia să trimită propagandiști în Valea Jiului pentru a-i convinge pe mineri să lucreze cu salarii de foame. Cînd a aflat că nu vor totuși să moară, i-a declarat contrarevoluționari. Ajuns șef al planificării, a impus cele mai absurde soluții, a lichidat fără milă adversari, a trecut peste viața oricui.

A domnit fără întrerupere din 1944 pînă în 1956, cînd a comis aceeași greșală ca și prietenul său Iosif Chișinevschi și a avut aceeași soartă.

Aceștia sînt oamenii care doisprezece ani au fost stîlpii socialismului în România. Nu sînt vinovați. Au vrut sincer să-i facă pe oameni fericiți. Sistemul i-a cules, i-a educat și i-a pus să exercite puterea. Nenorocirea noastră, poate și a lor.

Multă vreme am crezut că activiștii sînt o birocrație, cu vocabular apropiat acțiunii ilegale, birocrație care urma să dispară ori să se transforme sub imperiul legalității. Abia după 1944 mi-am dat seama că ce mă supărase fusese o descălecare ideologică, urmată de una militară, cu formarea unei oligarhii deschise, împrospătată prin adopțiune. Dintr-un partid de profesioniști ai revoluției s-a format un neam cu categorii superioare și inferioare. Limbajul, disciplina și continuitatea îi dau un caracter aparte. La început, un fel de trib descălecat peste o populație pasivă, ca dravidienii în India, poartă, pînă la urmă, semnele unei caste transformate în oligarhie adoptivă. Mulți din naștere, unii prin îndelungată educație, sînt altfel de oameni, aproape o rasă. Adevărații staliniști sînt sigur o rasă.

Caractere similare le-a avut și burghezia română. Bătrînul Constantin Dobrogeanu-Gherea observase că era o oligarhie deschisă, nu o clasă în sensul burgheziei occidentale. Jargonul occidental al acesteia are un simetric în jargonul sovietic al noii oligarhii, comportamentele acesteia, simetrice în

comportamentele vechii oligarhii. Vechii liberali erau o rasă, ca și staliniștii acum. Și unii și ceilalți au făcut România modernă. Liberalii pînă în 1944, comuniștii după aceea. Primii, aplicînd o copie după democratica constituție belgiană, ceilalți după democratica constituție stalinistă. Cațavencu este simbolul primilor, Gheorghe Gheorghiu-Dej al celorlalți. Amîndoi sînt opera lui Ion Luca Caragiale, în straie franțuzești sau în costum slav. Tot așa cum astăzi există un „basic-comunist" cu 6–700 de cuvinte, grație căruia se poate ține orice discurs, scrie orice rezoluție și compune orice studiu, pe vremuri exista un „basic-liberal", care nu cred că dispunea de mai multe cuvinte. Vechea industrie, cîtă exista, era opera lor, noua industrie este opera noii oligarhii. În loc de „bonjour popor" se spune „dragi tovarăși".

Lenin spunea odată Clarei Zetkin, vorbind despre unul din economiștii bolșevici: „Ar fi putut fi prim-ministru în orice țară capitalistă." Nici unul dintre cei care hotărau după 23 August de soarta unui popor n-ar fi putut ajunge într-un regim capitalist mai mult decît secretar de sindicat de provincie. Bătrînii bolșevici au frămîntat zeci de ani idei și au ajuns să le impună nu numai prin temeritate și sacrificiu. Fiecare era gînditorul și apostolul unui nobil ideal. Puterea o cuceriseră chiar ei, era a lor, n-aveau nevoie de sfatul nimănui. Cei de la București existau numai fiindcă Stalin hotărîse așa. Nici măcar noua teorie a preluării puterii nu era a lor. Tot la Moscova fusese imaginată. Pe vremea lui Lenin, puterea se cucerea prin insurecție armată și se funda pe alianța muncitorilor cu țăranii săraci și neutralizarea micii burghezii. Ajungeau la putere în fruntea maselor. La București, Armata Roșie cucerea puterea pentru partid, apoi se cucereau masele. Întocmai ca în Rusia în 1917, în România din 1945 existau două puteri. Cea reală nu era însă în stradă și în uzine, ci în cantonamentele armatei sovietice, iar cea nominală în mîinile unui guvern tolerat. În cuvinte, părea să fie aceeași situație ca în Rusia din 1917. La Petrograd, Palatul de iarnă a fost luat cu asalt de muncitori și soldați înarmați; Palatul regal din București a fost luat cu asalt numai de Vîșinski. Muncitorii bucureșteni voiau un singur lucru, să nu mai fie scoși la ma-

nifestații. Tovarășii de drum ai bolșevicilor fuseseră social-revoluționarii de stînga, care presăraseră Siberia cu eroii lor. Tovarășul nostru de drum a fost Gheorghe Tătărăscu, care presărase Tatar-Bunarul cu 3 000 de bolșevici. În seara de 7 noiembrie 1917, la Smolnîi, Lenin și Troțki n-aveau timp să mănînce. Conduceau o revoluție reală. La București, în seara de 6 martie 1945, guvernul revoluționar bea șampanie la sediul Comitetului Central. Irezistibilă, comedia a țîșnit, ca totdeauna în istoria noastră, după pleașcă. Nu cred să existe în vreo altă limbă un cuvînt atît de expresiv pentru întîlnirea cu norocul. Bolșevicii ruși au venit la putere în fruntea stihiei populare; bolșevicii români au fost aduși la putere în furgoanele Armatei Roșii, și de 25 [de] ani așteaptă stihia populară. Ce puteau face cîțiva oameni, a căror unică meserie fusese să țină o ședință conspirativă, să învețe pe de rost broșuri, odată ajunși în capul unui stat european, cînd mii de probleme se înghesuiau spre rezolvare? Mai întîi au umplut țara cu ședințe, apoi au procedat la construirea partidului monolitic. Atîta știau, atîta au făcut. Restul a mers după formula: „facem ca și tovarășii noștri sovietici". Prezența Armatei sovietice asigurînd puterea, problemele care se îmbulzeau nu puteau fi rezolvate decît ușuratec și brutal, așa cum dictau neștiința, prostia și lipsa maselor. Esențialul era să se facă ceva „ca la dînșii" (la sovietici). Aș putea cita sute de exemple demne de un balamuc, măsuri luate cu promptitudine și duse pînă la capăt cu „mînă de fier bolșevică". Mă mulțumesc cu unul mărunt. Cu două zile înainte de stabilizarea monetară din august 1947, negustorii au închis prăvăliile, fiindcă miliardarii în lei le devalizau. Imediat s-a sesizat un tovarăș bun de la Comitetul Central, și poliția primi ordin să le redeschidă, fiindcă negustorii, făcînd parte din clasa stăpînitoare, nu puteau decît sabota. Rezultatul a fost cel așteptat: a doua zi după stabilizare, salariații n-au mai găsit nimic de cumpărat.

Am fost una din victimele noii rase create de Stalin, pusă să exercite puterea în țara guvernanților lui Ion Luca Caragiale. Socialist în fond, național în formă, jocul de-a ideologia devenise periculos. Nimeni nu trebuia să se joace cu această jucărie. Din ideologii curge sînge.

Credeam că, după excluderea mea, mă vor lăsa în pace. Dimpotrivă, abia atunci se dădu semnalul adevăratei vînători. Presiuni asupra soției mele să divorțeze, cuvînt de ordine să nu fiu vizitat, presiune asupra lui Ștefan Voitec să mă dea afară din învățămîntul universitar, ordin să nu se mai finanțeze Institutul de cercetări economice pe care-l recreasem după 1944 și-l conduceam, ordin funcționarilor acestui institut să demisioneze. Doream un singur lucru, să fiu lăsat în pace. Să lichidez institutul, să stau acasă, să mă ocup numai de catedră. Aveam sentimentul că acasă eram apărat de cel rău. Cu cît voiam să stau departe de dînșii, cu atît hăituiala devenea mai apăsătoare. Cariera mea civilă s-a încheiat după ce am predat o lucrare ordonată de Gheorghiu-Dej. Cînd am cerut bani pentru munca colaboratorilor mei și a mea, Miron Constantinescu răspunse că „trădătorilor nu li se plătește", și a dispus evacuarea mea din institut.

De aici încolo începe moartea mea civilă. Un comunist exclus este ciumat, nu poate fi angajat, oamenii îl evită pe stradă, prietenii se depărtează, rămîne singur. Fără sînge în vine, așteptam sfîrșitul. În afară de familie, ultimul om care începu să mă părăsească a fost soția mea. Săptămînă de săptămînă, vedeam cum se depărtează de mine. Așteptam ziua cînd va dispărea complet înăuntrul zidurilor partidului. Pentru salvarea sufletului ei au fost mobilizați toți prietenii și șefii ei ierarhici. Fiecare în felul lui i-a spus că trebuie să se despartă de mine, fiindcă „te desparți de cine se desparte partidul". Asta este de la Lenin și nu comportă excepții. Față de dînsa au avut însă tot felul de menajamente. Era carne din carnea lor și sînge din sîngele lor. O stalinistă născută, nu făcută. Inteligentă, lipsită de înțelegere și interes pentru abstracții și frumos, rea, voluntară, îndemînatecă pentru tot ce este practic, cu o remarcabilă memorie, disciplinată, obtuză față de orice nu este viață de partid, tăcută, discretă, modestă, curajoasă, stăpînă pe sine, cuviincioasă față de șefi, lipsită de ambiții personale, a suportat cu stoicism ani de închisoare și lagăr, după ce fusese o excelentă conspiratoare, fără alt orizont decît al partidului. Uneori se uita cu tristețe la degetele ei

degerate în lagărul de la Vapniarka, dar nu s-a plîns niciodată. Emoționată la suferințele comuniștilor, era fără milă față de necomuniști. Fără umbra care i-o purtam, ar fi făcut parte din „soborul țațelor", al ilegalistelor din care Ana Pauker își recrutase anturajul și ajutoarele. S-a mulțumit cu o activitate modestă, nu s-a revoltat și n-a invidiat pe nimeni. Abia după arestarea mea, cînd a încercat să se reabiliteze, a arătat ce putea. Fără nenorocita ei căsătorie cu mine, ca alte bune tovarășe ar fi cercetat gîndurile oamenilor prin bătaie la tălpi și testicule, ar fi înfometat, ar fi trimis oameni la rug, ar fi obligat copiii să-și renege părinții. Cred că singura încercare de a deveni om a fost căsătoria cu mine. Convinsă că nu puteam trăda, nu credea nici că sînt un adevărat comunist. Golul însă care se făcea în jurul meu o cuprindea și pe dînsa. Încetul cu încetul, se simțea întemnițată în casă, alături de mine. Psihoza închisorii celulare a meteorologilor de pe banchize, a celor constrînși să trăiască împreună izolați de restul lumii a sfîrșit prin a o frînge. Ultima încercare înainte de a începe să se despartă de mine a fost o audiență la Ranghet, șeful cadrelor, pentru a-l întreba ce se ascundea îndărătul textului misterios al comunicatului de excludere, hotărîtă fiind să divorțeze imediat dacă i s-ar fi arătat o singură dovadă că aș fi trădat. Rezultatul acestei audiențe fu uluitor chiar și pentru mine, care mă așteptam la orice. Cum a aflat ce dorea ea să știe, Ranghet a exclus-o pe loc, pentru neîncredere în partid! Cine n-a lăsat capul în panerul partidului nu-și poate închipui ce însemna această decapitare pentru soția mea. Sentimentul că este scoasă din rîndul oamenilor, fiindcă numai membrii de partid sînt oameni, umilința și rușinea de a fi aruncată la gunoi, groaza de a rămîne numai cu mine, un stigmatizat. Cînd îmi povestea ce i se întîmplase, plîngea. Nu-și putuse închipui ca ea, care nu greșise niciodată, nici în faptă, nici în gînd, să fie dată afară din singura casă iubită, partidul. Nu mi-a reproșat niciodată nimic, însă a început să mă uite.

Adevărata prăbușire s-a produs după arestarea mea. A plîns, s-a zbuciumat în tăcere, n-a spus nimic. Apoi a venit ura împotriva mea și a tuturor din jurul meu, familie și prieteni. Pe toți i-a denunțat în scris că au fost spioni americani, opozanți,

dușmani. A fost o dezlănțuire generală, ca să-și recîștige locul în paradis. Nimic nu i-a folosit. Exclusă a rămas 15 ani!

Din categoria ei de staliniști prin naștere este, cred, prima care și-a întrerupt cariera fără a apuca să facă prea mult rău, ca apoi să sufere dizgrația în palate.

Din nou retrăiam cumplitele zile ale anxietății și setei de nepotolit. Ca să nu mor uscîndu-mă, trebuia să fiu arestat. Știam asta din experiență.

[Spion sovietic în 1928]

Cînd eram tînăr, voiam să fac ceva pentru strălucita mea iubită, Revoluția din Octombrie. Am iubit-o cu marea pasiune a tinereții. De aceea, în 1928, am acceptat propunerea lui Fabian, membru în Biroul Politic al P.C.R. de la Viena (împușcat în 1937, în Uniunea Sovietică, ca mai toți comuniștii români, unguri, germani, bulgari, spanioli), să devin spion sovietic. Nu puteam refuza să particip la apărarea primului stat socialist. Ca totdeauna și ca atîția alții, îmi spuneam că, de vreme ce mi se cerea, era desigur necesar. De altfel, noua sarcină de partid, cum se numea și se numește un ordin, nici nu-mi displăcea. Promitea să facă mai mult loc imaginației decît ședințele rituale de celulă. Deveneam un om oarecum liber, fără a înceta să fiu comunist. Pe vremea aceea, a nu fi comunist sau a nu iubi Uniunea Sovietică mi se părea neuman, nedemn, josnic, absurd.

Legătura mea la București era publicistul Victor Aradi, baronet ungur, cu flacăra nebuniei și credinței în ochi. Locuia într-o mansardă, undeva lîngă Sf. Gheorghe, cu soția și fetița lui. Aduna neofiți, îi catehiza, făcea lungi și frumoase reportaje la Viena despre mahalalele Bucureștiului, scrise bineînțeles cu cerneală simpatică, nota cunoscuții cu numere conspi-

rative și se considera spion. Ca să nu poată fi urmărit, iarna purta un palton lung de dimie neagră, închis pînă la gît, ca rasele călugărești; vara, o lungă rubașcă neagră, semn conspirativ al Revoluției din Octombrie. Făptura lui înaltă, firavă, prelungită cu o căciulă țuguiată, devenea astfel un straniu turn de observație. Nu știu cît vedea el, dar sigur e că putea fi distins și într-o pădure de oameni. Convins că este perfect camuflat, n-a văzut nici un agent de urmărire — mi-a spus-o chiar el —, însă toți agenții îl reperau de la distanță. De altfel, confidentul său, tapițerul Sami Margulies, fiind unul din cei mai destoinici agenți ai Siguranței în rîndurile partidului, „apărătorii ordinei publice" îi cunoșteau orice mișcare. Și pentru ca nu cumva posteritatea să nu afle cum salvase Revoluția din Octombrie [descoperind] planurile secrete ale dușmanilor, în pod, într-o cutie de tablă, pentru a fi la adăpost de umezeală și agenți, depunea copii ale tuturor rapoartelor trimise la Viena. Fiind destinate istoriei, erau în alb, nu cu cerneală simpatică, ca acelea expediate prin poștă. După cum era convins că pe stradă nimeni nu-l recunoaște, tot așa era convins că nimeni nu va căuta documentele ascunse în pod. Este inutil să spun că la proces am fost condamnați pe baza a 17 dosare cuprinzînd fotografiile tuturor scrisorilor expediate, ca și copiile găsite în pod.

În momentul arestării lui Aradi mă găseam la Paris, în interes de serviciu. Am aflat din ziare că la București se descoperise o imensă organizație de spionaj. Victor Aradi era pomenit printre arestați. Semnale că ceva nu e în ordine avusesem și înainte de a pleca din țară, dar Aradi mă liniștise afirmîndu-mi că este perfect acoperit. Atunci și oricînd după aceea, chiar din momentul în care undeva, într-un birou sau o hrubă, se pregătea ceva rău pentru mine, aceeași anxietate sfîșietoare și aceeași sete de neastîmpărat m-au avertizat. Din momentul acela, nimic altceva nu mai exista. Continuam să trăiesc din inerție. Aproape fără să mănînc, lucram, mergeam ca o mașină obișnuită să facă anumite operații. Esențialul erau anxietatea și setea. Poate fiindcă întotdeauna am crezut, am spus și uneori am făcut ceea ce nu era, ca să zic așa, legal — subconștientul păcătosului veșnic la pîndă — poate frica,

marea mea frică de autorități pămîntene și subpămîntene, nu știu de ce, dar anxietatea și setea mi-au chinuit întotdeauna sufletul și trupul, cu săptămîni de zile înaintea catastrofei.

Gîndesc că presimțirea ar putea fi o caracteristică a materiei vii. Posibil să fie o lege de natură cu totul diferită de acelea care ne folosesc să prevedem mișcarea astrelor, bizareriile corpusculelor sau înălțarea uscatului din apele mărilor. Este vorba de previziunea binelui și răului, a vieții și morții. Nici un instrument omenesc nu prevede cutremurele de pămînt, pe care viețuitoarele negrăitoare le presimt. Pictorul Victor Brauner și-a pictat, cu ani înainte, ochiul zdrobit într-o crîșmă pariziană, iar romancierul Odon von Horvath și-a descris, cu exactitate de fotograf, înspăimîntătoarea lui moarte, sub vuietul unui uragan care bîntuie la Paris o dată la o sută de ani. S-ar putea ca majoritatea oamenilor să fi pierdut, printre alte facultăți și pe aceea a presimțirii. Vitele plîng cu mult înainte de a intra în abator, oamenii nu. Animalele nu au nici credința omenească în miracole, credință care le întunecă nu numai presimțirea, dar și rațiunea. Instrumentele noastre rafinate au distrus, probabil, alte instrumente și mai rafinate, apărute cîndva în fundul timpurilor. S-ar mai putea ca omul să fi apărut pe pămînt castrat de facultatea presimțirii, însă dotat cu surogatul miracolului.

Oricum ar fi, eu așa sînt. Presimt cînd s-a ridicat lama ghilotinei și aud destinul apăsînd pe buton. Atunci devin mic, mic de tot, hipnotizat de ascuțișul lamei, dar n-am puterea să mă opresc. Este acel spirit de perversitate despre care vorbește Edgard Poe, care [îi] împinge pe oameni în abis, sub roțile trenului, în fundul lacului. Familia și prieteni buni m-au implorat în 1947 să fug din țară. Aveau convingerea că voi fi arestat și nu voi scăpa niciodată. Voiau să mă salveze. Am refuzat. Tuturor le spuneam că am certitudinea să pot realiza tot ce doresc cu mare intensitate, deci și libertatea mea. Apoi că un comunist fugar devine trădător chiar dacă fuga ar fi moralmente îndreptățită. În fine, afirmam blestemata perversitate a oricărui vechi bolnav de marxism-leninism, credința că partidul este în adevăr o abstracție, dar are pe pămînt măsura binelui și răului, a dreptății și nedreptății și

face numai dreptate și bine... Toate erau justificări pentru alții. În realitate, abisul era mai atrăgător și mai comod. Mă pun greu în mișcare. Nu-mi place ineditul concret, o muncă nouă, un oraș nou, o țară nouă. Îl prefer sub o formă de idei sau vis. N-am nimic de aventurier în mine. Mi-ar fi plăcut să scriu romane de aventuri, cu idei care se îndrăgostesc, se sinucid, mor sau pleacă în lume. Dintre marii gînditori îmi plac Bergson și Freud. Sînt, în primul rînd, mari romancieri ai ideilor.

Gata de aventură, spiritul de perversitate m-a atras întotdeauna spre abis. Nu întotdeauna s-au realizat dorințele mele cele mai intense, ieșirea din fundul Maelström-ului. Asta reușea perfect sub burghezia românească, cu vechea ei tradiție de libertinaj și hatîrnicie. Pe vremea aceea, puteam gîndi intens pe arzătoarea fundație a dorințelor mele și reușeam să renasc din mîzga la care mă reducea anxietatea. Aveam conștiința puternică [de a] exista. Gîndirea tăia întunericul. Marea mea eroare a fost să cred că și sub staliniști aș fi putut realiza ce doream cu mare intensitate. Nu mi-am dat seama că aveam a face cu imense forțe necunoscute, care operau după cu totul alte legi decît cele cu care fusesem obișnuit. În lumea lor, cuvintele se șoptesc, nu se aud, se pășește în cipici pe preșuri, ordinele vin din întuneric, nimeni nu răspunde la întrebare. N-ai cui te ruga, nici cui vorbi. În afara pereților cu urechi și a „urechilor cu pereți", dorințele se moaie, totul se îneacă în tăcere, ca în lacurile mlăștinoase. Este un sistem de conducere fără oameni, cu porunci venite din marele mister. Prin milioane de trîmbițe se spun muritorilor doar cele cîteva sute de cuvinte care exprimă slavă conducătorilor, trecutul actualizat în lumina zeilor și cît va fi de bine.

Am amînat cît am putut întoarcerea de la Paris, încercînd să verific, mai mult „par acquis de conscience", dacă fusesem căutat sau nu de Siguranță. M-aș fi întors probabil chiar dacă aș fi știut că nr. 16, cel anunțat de ziare ca negăsit, eram chiar eu.

Două luni de anxietate și sete pustiitoare la Paris îmi sleiseră instinctul de conservare. În tren, aveam impresia că conductorul m-ar fi putut lua cu o mînă, pune în geanta lui

sau arunca pe geam, ca un rest de om. De altfel, cred şi astăzi că eram singurii călători din tren, poate din lume. Acasă am mai avut puterea să ard ce era de ars.

[Arestarea din 1947]

În ianuarie 1947, ieșeam rar din casă, dar retrăiam cumplitele zile ale anxietății și setei. În ziua de 6 februarie mersesem să văd lipită pe ziduri ultima operă a lui Iosif Chișinevschi, mulțimea de afișe pe care scria „Trăiască Guvernul Groza, care ne-a adus bumbacul sovietic". Am admirat geniala inepție, dar fervoarea mea nu avu viață lungă. La o sută de metri de blocul în care locuiam, staționa un automobil negru, cu doi pasageri în spate și doi în față, toți cu privirea îndreptată spre intrarea blocului. M-am întors acasă, cu un trup care nu mai era al meu. Pe înserate, unul din pasagerii automobilului îmi făcu o vizită, împreună cu portarul blocului, sub pretextul verificării contorului electric. Ca să nu fie surprinsă de ce se va întîmpla, i-am spus soției mele că în seara aceea voi fi arestat. O ultimă tresărire de încredere în înțelepciunea conducerii partidului dezlănțui ultima ei furie împotriva nebuniei mele, ideea că aș putea fi arestat. Ca să-mi dovedească că totul era fantezia mea dementă, m-a rugat s-o însoțesc la o preumblare. Am pornit împreună. De cînd o văzusem eu, mașina neagră înaintase pînă la cîțiva pași de blocul în care locuiam. De îndată ce „pasagerii" ne-au zărit ieșind, au coborît din mașină și m-au invitat politicos la Ministerul Afacerilor Interne, unde eram așteptat pentru o declarație. Am urcat în mașină împreună cu soția. Cînd am ajuns la destinație mi s-a permis s-o îmbrățișez. Apoi fui condus la „adăpost". Era subsolul ministerului, construit ca arest, însă folosit în vremea războiului ca refugiu în caz de bombar-

damente. La intrarea în subsol, un comisar de serviciu, moștenit probabil de la vechea Siguranță Generală, pronunță cuvintele auzite pentru prima oară la 9 decembrie 1930: „Predă cureaua, cravata, ceasul, șireturile și tot ce ai în buzunare." Pe vremea aceea era încă haosul, ca la orice început de viață nouă. Se bătea, dar lipseau ochelarii de tablă, tăcerea de mai tîrziu și uniformele. Trăiam ultimele zile ale unei poliții patriarhale, în haine civile. Oamenii nu aplicau cu rigoare, sau nu cunoșteau încă, regulamentele N.K.V.D.-ului. Lipsea mai cu seamă spiritul auster, misterios și sumbru. Știam, de pildă, că eram în camera nr. 2. Ulterior, aflam greu numărul locuinței mele. Bineînțeles, o canapea Récamier din ciment, o măsuță de noapte și două scaune din ciment. Closetul, într-o încăpere alăturată, fără duhoarea de mai tîrziu. Ulterior înțelesei că acest arest fusese dimensionat larg, cum se dimensionau pe vremuri clădirile boierești. „Camera" avea un perete din sticlă, care da într-un culoar pe unde circulau fără întrerupere gardienii. Se spunea că prin ferestruica deschisă intră aer dinspre culoar. Intrarea era în partea opusă. O ușă de fier, prevăzută pe dinafară cu vizetă, dublată de un grilaj pe dinăuntru, păzea sufletul meu. Din seara aceea n-a mai existat nici zi, nici noapte. Un bec mărunțel, cu lumină galben-roșcată, dădea uniform și permanent culoarea de cavou.

În cele două zile cît am locuit [în] „camera nr. 2", de două ori pe zi se deschidea ușa de fier și cea cu zăbrele, iar Moș Ghiță oferea un castron de mîncare și o bucată de mămăligă. Abia mai tîrziu, cînd am început să mănînc, am aflat că fusese vorba de apă fiartă, cu cîteva boabe de mazăre foarte veche, plus pietricele. După două zile, un gardian îmi spuse pentru prima oară: „fă-ți bagajul" și mă conduse într-o cameră de alt tip. Două paturi de ciment etajate, măsuța de ciment, totul într-o încăpere de cel mult doi metri pe doi. Același bec cu lumină de cavou, dar nici ferestruică, nici closet interior. Evident, coborîsem o treaptă. Aveam însă un coleg de cameră, un student, probabil informator. Acesta îmi explică mecanismul administrativ al adăpostului antiaerian, cine sînt vecinii, care sînt simptomele eliberării, cum se comportă gardienii și anchetatorii. Era prima lecție din vasta disciplină

a temnițologiei, știință în permanentă dezvoltare, pe care aveam s-o învăț vreme de 17 ani. Din această celulă am fost dus, pentru prima oară, în fața unui anchetator, după ce declarasem greva foamei și a setei. Voiam să aflu, cel puțin, ce capete de acuzare erau împotriva mea. Pe anchetator îl chema Petrescu. Un muncitor cumsecade, fost membru în Biroul Politic al Capitalei. M-a pus să-mi scriu autobiografia și mi-a cerut să răspund, în scris, la unele întrebări. Apoi m-a retrimis la subsol. Cînd ajunsei în adăpost fui băgat în altă celulă. In lipsa mea mi se schimbase domiciliul. Mult mai tîrziu am aflat că acesta era ritualul prevăzut de regulamentele N.K.V.D.-ului. Din seara aceea mi-a revenit foamea. Pietricelele fierte ale lui Moș Ghiță aveau savoare de mîncare. Am mai fost scos la anchetă de vreo trei ori. După cum spuneam, pe atunci Securitatea se năștea din haosul inițial. În jurul meu vedeam încă resturile economiei naturale. Nu aveam ochelari de tablă, o dată pe săptămînă mi se aduceau rufe curate de acasă, în camera de anchetă erau mai mulți anchetatori și mai mulți anchetați, mi s-a cumpărat săpun din banii mei. După ce am aflat că eram acuzat de trădare de partid, am asistat și la anchetarea unui alt trădător. Era un evreu din Timișoara, fost fabricant și comunist, emigrat în Israel. Fusese trimis de Mikunis, secretarul general al Partidului israelian, să viziteze Cehoslovacia, Ungaria și România, în vederea unor afaceri din care urma să profite și partidul celor 300 de comuniști israelieni (de la dînsul am auzit această cifră). Staliniștii evrei din București, vigilenți cum erau, au cerut însă arestarea lui ca spion englez. Zadarnic a protestat bietul om. Pînă nu s-a primit din partea lui Mikunis confirmarea celor declarate de spion, adică după vreo cinci luni, a stat închis de unul singur, cu pietricelele și mămăliga de la Moș Ghiță. I s-au cerut scuze.

Pe la jumătatea lunii februarie 1948, iar mi-am făcut bagajele. De astă dată fui urcat într-un automobil și am descins într-un nou arest al Securității, beciul fostei primării din Calea Rahovei, recent amenajat în vederea anchetelor. Patul era de fier. Aveam și o pătură. A doua zi, comisarul Petrescu îmi ceru să răspund din nou la toate întrebările. Treaba se chema „sinteză". Apoi îmi spuse că el terminase anche-

ta și mă găsise nevinovat. În realitate, cel care condusese ancheta fusese colonelul Dulgheru, un om deștept și expeditiv. Ulterior mi-a mărturisit că cei de la partid nu citiseră cu atenție dosarul. Altfel n-ar fi fost nici cazul de suspendare din partid, necum de excludere și arestare. Adevărul era că cei de la partid citiseră totul, dar nu voiau să fi citit.

De la 6 februarie nu văzusem soarele și nu aspiram decît aer venit de pe culoare, dar eram fericit că, în fine, se dovedise nevinovăția mea. De aici încolo nu-mi rămînea decît să aștept punerea în libertate și reabilitarea. Așa ar fi fost normal să fie. Nu însă într-un regim socialist. După cîteva zile de fericită așteptare, primii iar ordin „să-mi fac bagajele" și ajunsei într-o despărțitură a beciului numită cameră (camera 36). Pînă atunci stătusem într-o cutie de lemn, numită tot cameră. Colocatari erau un fost magistrat, acuzat de spionaj fiindcă, bărbat frumos fiind, o suedeză trimisă în țară să aducă mîncare înfometaților din Moldova îl angajase ca șofer, însă îl tratase ca pe un amant, ceea ce, bineînțeles, nu se putea explica altfel decît prin spionaj.

Al doilea colocatar era cu mult mai interesant. Un ungur din Moldova, om între 40 și 50 de ani. Pe un trup imens era așezat un cap deștept, clar și serios. Printre oameni era ce sînt caii pomeranieni printre cabaline. Mi-a spus în șoapte povestea lui. Nu era voie de vorbit tare, fiindcă, după cum spuneau gardienii, am fi împiedicat [pe] ceilalți pasageri să doarmă.

Încă din vremea războiului, trecînd prin Basarabia, își dăduse seama ce-l aștepta cu cele 13 hectare de pămînt și 30 hectare de pădure, al căror proprietar era. În toamna lui 1946, cînd au avut loc alegerile parlamentare, candidase pe lista liberală a guvernului, probabil cu mica speranță că astfel ar putea scăpa. Cîteva zile după aceea fu arestat și acuzat că a plătit un invalid să taie firele telefonice. Zadarnic a arătat bietul chiabur că, în zilele actului contrarevoluționar, era internat într-un spital din Iași și că un om fără un picior nu se putea cățăra pe un stîlp de telefon. De vreme ce invalidul afirma însă că se cățărase, vecinul meu de celulă — cred că-l chema Lajos — fu bătut vreme de două săptămîni. Doar un

munte ca dînsul a putut rezista la asemenea experiență. L-am întrebat de ce n-a cedat. Răspunsul era conform cu logica de la Port Royal: „Dacă spuneam da, trebuia să explic. M-ar fi prins că mint și iar m-ar fi bătut, fiindcă și-ar fi zis că ascund. Apoi iar ar fi trebuit să mint și iar aș fi fost bătut, fără sfîrșit. Pentru că refuzam să spun da, m-au trimis să fiu anchetat la Iași, unde iar m-au bătut. De la Iași am ajuns aici. Toți de acolo cred că anchetatorii de la București au metode cu care fac să vorbească și pietrele. M-au dus sus de vreo două ori. Iar au să mă bată." Chiaburul Lajos avea prejudecăți. Își închipuia că dacă cineva neagă și este ordin de condamnare, nu se condamnă. Asta era logica dialectică.

În beciul din Calea Rahovei a început insomnia mea cea lungă. A durat pînă în 1950. Ațipeam cîteva minute spre dimineață, apoi cred [că] vreo două ore înainte de prînzul servit de Moș Ghiță. Iar și iar găseam explicații de ce întîrzie punerea mea în libertate. Făceam socoteala oră cu oră a activității Secretariatului care, covîrșit de preocupări, nu avusese încă vreme să rezolve cazul meu. Este drept că aducerea mea, din izolare, într-o cameră cu alți arestați, nu prevedea nimic bun. Dar și la asta găseam explicații. Aceleași raționamente se repetau de zeci de ori la rînd, pînă mă vedeam acasă, copleșit de euforia libertății. Fericirea era întreruptă doar de bătăile jumătăților de oră ale unui orologiu din turla unei biserici, care ajungeau pînă la mine. Multe zile și nopți m-am chinuit pînă să-mi dau seama ce însemnau aceste bătăi și să încerc să dezleg curgerea timpului sideral. Parcă vechiul meșteșugar presimțise că vecinii bisericii vor fi cîndva oameni care nu au voie să urmărească desfășurarea orelor siderale, ceea ce i-ar fi împiedicat să trăiască numai în scrutarea conștiinței lor criminale. Pe vremuri, acum vreo opt sute de ani, orologiile bisericilor și cocoșii anunțau justiției ora exactă. Acum nu mai existau cocoși, iar orologiul era în slujba „Securității"... Justiție nu mai exista.

Multă vreme, în nopțile acelea de sinistră insomnie, l-am privit pe Lajos. Vecinul meu vorbea fără întrerupere, de unul singur. Se ruga. Era catolic. Într-o noapte fu dus la anchetă. S-a întors după cinci zile. Cînd s-a deschis ușa de fier, nu l-am

recunoscut. Parcă se dublase în lățime. Hainele îl țineau strîns, ca într-un corset. Pe cap era așezată o mască monstruoasă. Nu l-am putut dezbrăca decît rupînd hainele de pe dînsul. A doua zi ne-a povestit că, după ce-l bătuseră cu pumnii, l-au trimis la carcera îngustă, o cutie în care nimeni nu poate sta decît în poziție de drepți. Fiind mare, gardienii au trebuit să forțeze ușa, ca s-o poată închide. Oricine este pus în acest sicriu vertical, după cîteva ore se umflă. L-am întrebat cum de a rezistat. Mi-a răspuns calm și serios, așa cum era el: „M-am rugat." Atunci am început să înțeleg, pentru prima dată în viață, puterea salvatoare a credinței, de care eram iremediabil văduvit. Peste cîteva zile i s-a spus că va pleca la Iași. Viața ascunsă în minte reapăru în ochi. Strălucea de bucurie că va mînca pîine și va bea rachiu. Nici un om care n-a fost hrănit vreme îndelungată în beci, cu două bucățele de mămăligă pe zi, nu-și poate da seama de puternica aromă a pîinii. Cele 65 [de] grame pe care le-am avut zilnic, ani de-a rîndul, în temniță le păstram cu fărîmituri cu tot, ca [pe] o prăjitură rară.

Într-o seară, Lajos fu scos din celulă. Am auzit jeepul pornind. Nu știu ce a devenit. Aș fi mirat să aud că unul ca dînsul n-a fost condamnat. Dacă n-ar fi făcut nimic, „clasa dintr-însul" nu putea rămîne inactivă!

Insomnia mea în celula 36, n-a durat mult. În seara de 2 aprilie 1948 fui dus în cabinetul lui Marin Jianu, pe vremea aceea secretar general al Ministerului Afacerilor Interne. Îmi ceru în mod imperativ să-i declar că fusesem în serviciul Siguranței. I-am răspuns că ancheta constatase contrariul. De curiozitate, l-am întrebat dacă s-ar mulțumi și cu o declarație afirmativă formală, deși nu avusesem nimic a face cu Siguranța. Mi-a replicat că acceptă și o asemenea hîrtie. Am surîs și am refuzat. Imediat își făcu intrarea în cabinet viitorul general Nikolski, asimetric la ochi și la trup, cu bot de iepure acoperit de mustăți, încovoiat, cu mîini disproporționat de lungi, cu vîrtejuri de păr pe cap, toate simptome semnalate pe vremuri de unul Lombroso și repudiate de noi, marxiștii, fiindcă un criminal este opera societății, nu a naturii. Cum în regulamentele N.K.V.D.-ului scria că un agent nu rezistă la

bătaie, a binevoit să-mi acorde o palmă pe obraz, însoțită de înjurături, prevestitoare de bătaie la tălpi. Acoperit de zbieretele lui Nikolski, fui predat gardienilor, cu ordinul să fiu dus în „camera nr. 35". Era o celulă în fundul beciului, ermetic închisă, luminată de un bec minuscul, atîta cît era necesar ca gardianul să mă poată privi prin vizetă. Pe jos, ciment și o rogojină. Iubitul meu Anatole France m-a înveselit pentru prima dată. Mi-am adus aminte de Colomban aruncat într-un canal; cînd s-a trezit bătut și plin de noroi, exclamă: „Je discerne que la lutte sera dure." La cel mult o oră după instalarea mea în celula 35, ușa se deschise brusc. Marin Jianu și Nikolski, urmați de gardianul înarmat cu o lanternă puternică, dădură năvală. În timp ce primul îmi spuse: „Dacă pînă într-o oră nu declari ce ai făcut, te dau pe mîna altora", gardianul îmi lumină fața, iar Nikolski se uita fix în ochii mei. Exact ca în *L'Île des Pingouins*. Imediat după ce i-am răspuns că nu mai am nimic de adăugat, ieșiră trîntind ușa. Niciodată în viață n-am fost mai fericit ca în noaptea aceea. Eram convins că cei din Secretariat doreau, dacă nu o declarație formală de vinovăție, cel puțin un clipit al ochilor la întrebarea pusă prin surpriză, clipit [pe] care urma să-l înregistreze Nikolski. Eram sigur că este ultima probă la care sînt supus, înainte ca „cei patru mari" să hotărască punerea mea în libertate. M-am înșelat, cum m-am înșelat de atîtea ori, cînd încercasem să prevăd ce vor face staliniștii de la Moscova sau cei de la București. Era suficient să gîndesc cu cele mai corecte premise și cea mai bună logică, pentru ca hotărîrea lor să fie cu totul alta. Între patru pereți, aceste raționamente deveneau monomanie demențială. Se repetau de zece ori, de o sută de ori, pînă începea toropeala fără somn. De astă dată, raționamentele încununau euforia în care mă puseseră Marin Jianu și Nikolski. M-am întins pe rogojină și am visat multă vreme cu ochii deschiși. Am ațipit probabil spre dimineață. Apoi a venit un somn greu și fericit, ca după o muncă istovitoare.

Dimineața nu se dădea nici un fel de mîncare. Abia spre ora două — am aflat această oră mai tîrziu — fui dus să-mi iau din camera de baie o bucățică de mămăligă, dintr-un li-

ghean, și să-mi aleg un castron cu zeama fabricată de Moș Ghiță. Pe înserate, operația s-a repetat și a început iar o lungă, nesfîrșită noapte de raționamente. A doua zi, la fel, a treia zi, la fel, din seara zilei de 2 aprilie 1948 pînă în noaptea de 15 mai. Odată, o noapte întreagă n-am putut adormi. Gemete înăbușite veneau din holul aflat în fața celulei. Parcă veneau însă din tavan sau din cer. Mai tîrziu, cînd am început să comunic cu vecinii, am aflat că, în noaptea aceea, se „uscaseră rufe". Un „reținut", cu gura bandajată, fusese atîrnat de mîini la capetele unui felinar cu brațe, care pe vremuri luminase probabil beciul. Coșmarul a încetat la ultimul cîntat al cocoșilor. Bănuiesc că „reținutul" a recunoscut.

Nu m-am îmbolnăvit, dar m-am uscat. Iarna copacii sînt lemne. Oamenii închiși la întuneric, fără mîncare, devin reptile. Cînd am fost dus să fac duș, gardianul s-a speriat. Turnau pe mine apă clocotită, și-mi era frig. Am aflat mai tîrziu că prescripțiile N.K.V.D.-ului prevedeau exact cum trebuie procedat cu fiecare categorie de anchetați. Felul mîncării, felul bătăii, felul celulei, toate erau specificate după cum cel arestat era muncitor, țăran sau intelectual, comunist sau nu, agent, spion ori simplu contrarevoluționar. Astfel, comuniștii erau reținuți 6, 12 sau 18 luni, cu mîncare bună și îngrijire medicală, dacă recunoșteau, fără mîncare, dar cu bătaie, dacă nu recunoșteau. Țăranilor nu li se dădea mîncare, spionii erau imediat bătuți și nu li se dădea îngrijire medicală, foștii agenți ai Siguranței erau bine tratați pînă spuneau tot ce li se cerea ș.a.m.d.

Viața fiecărei categorii de anchetați era prescrisă pînă la cele mai mici amănunte. În afară de specificarea furajelor zilnice, unul primea dreptul la closet și apă la cerere, altul de două ori pe zi, altul numai o dată. Un chin pe care nu-l realizează nici un om care n-a trecut pe acolo este dreptul la foarfecele de tăiat unghii. Gardianul aprecia, cu atenție, mărimea lor, le găsea insuficient de mari și refuza foarfecele. Unghiile se rupeau, dureau. Cine avea dinți tari, era salvat. Pentru ceilalți, viața se concentra, devenea numai closet și unghii. Se dilata puțin cînd se deschidea ușa și se reducea la unghii cînd se închidea.

[Metode de anchetare]

În seara zilei de 15 mai am aflat de ce fusesem pus la frăgezit în seara de 2 aprilie 1948. Solii Biroului Politic, Iosif Rangheț și Alexandru Drăghici, au venit să mă ancheteze. Întîlnirea mi-a făcut totuși plăcere. Uitasem cine sînt. Erau civili veniți din lumina și căldura soarelui, fără obsesia closetului și unghiilor. Venit din întuneric, aveam sentimentul că eram iar om. Iluzia a durat puțin. Nu veniseră să-mi aducă știrea mult așteptată a reabilitării. Acum se constituia dosarul Pătrășcanu. Într-o clipită mi-am adus aminte de ultima convorbire cu acesta, înainte de arestarea mea. Atunci l-am întrebat eu ce să răspund dacă aș fi întrebat despre relațiile și discuțiile noastre. Mi-a replicat: „Nimic! N-am discutat niciodată!" La observația mea că nimeni nu mă va crede, a insistat categoric să spun: „Nu știu nimic!" Cu inocență am răspuns lui Rangheț așa cum îmi ceruse Pătrășcanu. La care, Alexandru Drăghici, pe vremea aceea secretar al organizației București, observă: „E curios, nimeni nu știe nimic. Nici soția, nici amanta, nici prietenii!" De unde am dedus că Pătrășcanu dăduse tuturor din jurul său aceleași instrucțiuni ca și mie, și toți au declarat la fel. Acum eram iar fericit, dar nu din aceleași motive ca mai înainte: prin urmare se putea lupta împotriva lor, cu arma lor, minciuna. M-am înșelat din nou. Dispuneau de o armă cumplită, timpul. Experiența arătase că timpul descompune orice viețuitoare. Fui trimis iar la beci, cu mămăligă și zeama lui Moș Ghiță, cu aceleași raționamente repetate la nesfîrșit, care-mi dovedeau că izbăvirea nu va întîrzia.

Pînă la 1 august 1948 mi-a fost dat să asist la un spectacol interesant. Într-o noapte s-a deschis ușa. A intrat un bătrîn gîrbovit, care mi s-a recomandat astfel: „Mă cheamă Rădulescu. Să nu te însori niciodată cu o femeie cu numele Ecaterina!" Fusese șeful vămii Antrepozite. Acum era pensionar. Motivul reținerii: îl denunțase soția că întreține relații cu spioni, fiindcă nu mai voia să trăiască cu dînsul. N-a fost

nici anchetat, nici judecat, dar Securitatea l-a pedepsit, în numele moralei socialiste, cu 45 [de] zile de beci, în scop de reeducare. De altfel, securiștii aveau un vast plan de activități. Mai întîi, exterminarea spionilor și dușmanilor, apoi cîte un dosar pentru fiecare locuitor, la urmă reeducarea întregii populații. Unii scriau „doă" în loc de „două", alții „omu nare viață".

La lumina opaițului electric moș Rădulescu cînta și dansa, bătînd toba în pantofi. Amîndoi aveam drept la closet o dată pe zi, adică dimineața. Încetul cu încetul, dansul devenea crampe, cîntecul gemete. Apoi inevitabilul n-a putut fi ocolit; celula s-a transformat în vespasiană. Cimentul îmbibat de urină era de nelocuit. Rădulescu nu s-a vindecat. În ziua plecării din iad, bătrînul obsedat sexual mi-a spus că are să-și taie nevasta în bucăți, cu un cuțit lung și ascuțit. După aceea are să-și înfigă și el cuțitul în inimă, lăsînd scris pe un carton mare: „Așa se răzbună Rădulescu!" Cînd i-am spus gardianului că nu am aer, m-a povățuit să pun gura la vizetă și să respir. Uitasem că trebuia să fiu liberat fiindcă se dovedise nevinovăția mea.

Acest scurt popas în fundul iadului s-a terminat la 1 august 1948, cînd am fost dus în alt colț al beciului, unde exista lîngă plafon o mică fereastră deschisă, un pat cu saltea și pernă. Mă simțeam la sanatoriu, în munți. La prînz am găsit în fața ușii trei feluri de mîncare, pîine și prăjitură. Așa prevedea regulamentul N.K.V.D.-ului pentru noua fază. În aceeași zi, gardianul-șef îmi anunță că inspectorul Nikolski va fi de aici încolo anchetatorul meu. În aceeași zi am fost dus în fața lui. M-a întrebat ce părere avusesem, după stabilizarea din 1947, cu privire la o eventuală emisiune de monezi-aur. I-am răspuns că nici nu mă gîndisem la o asemenea soluție, fiindcă la baza stabilizării era sterilizarea aurului. Ulterior am aflat că Pătrășcanu propusese în Biroul Politic această inepție. Bineînțeles că nimeni altul decît mine nu putea fi inspiratorul unei propuneri absurde, fiindcă numai un dușman putea sugera aruncarea în aer a stabilizării, care, de altfel, se prăbușise la numai o lună după ce fusese anunțată.

Ca și Ranghet, ca și atîția alții după dînsul, Nikolski m-a trimis înapoi la celula-sanatoriu, cu anunțul: „O să mai vorbim!" Asta însemna — am aflat mai tîrziu — că nu mă va mai chema niciodată în problema pe care o ancheta, în cazul de față problema Pătrășcanu. Întors în celulă, începui să bat în perete, pentru a afla cine-mi este vecin. Nu știam să bat Morse, dar, spre norocul meu, o țeavă groasă de calorifer traversa zidul despărțitor între celule. Reușii să aduc vecinul pînă în dreptul țevii, de unde, cu riscul de a fi auziți, puteam vorbi. Cu emoție aflai că este prietena mea, pictorița Lena Constante. Pentru a vorbi în liniște, amîndoi am desfăcut cîte o vergea de la pat, am spart zidul astupat cu ipsos și ciment în dreptul țevii, apoi am vorbit în șoaptă, fără ca gardianul să ne deranjeze. De la dînsa am aflat că Pătrășcanu era acuzat de a fi vrut să fugă în străinătate și că ar fi fost amanta lui. Pînă în ziua aceea i se servise mîncarea de restaurant, care mi se servea acum mie. În schimb, ea devenise clienta lui Moș Ghiță. Se aplica un nou punct din regulamentul N.K.V.D.-ului.

Concediul meu la sanatoriu în munți dură exact șase zile. Fui readus în celula 35, care între timp suferise modificări. Dispunea de trei paturi de fier, fusese dezinfectată (urina și sîngele nu ies niciodată din ciment) și avea trei locatari: Stelescu, fost recrutor al Intelligence-Service-ului în România, Radu Popescu, astăzi director al revistei *Teatrul*, și un macedonean al cărui nume îmi scapă, dar care se ruga să fie trimis în Grecia, pentru a fi împușcat. De aici am fost dus în celula 39, unde-mi fu dat să asist la un extraordinar spectacol fiziologic. Am stat cu un tînăr anchetat de N.K.V.D. Cînd gardianul deschise ușa și-i făcu semn să-l urmeze, părul i se ridică pe cap, ca o pădure. Știam că de groază „ți se face părul măciucă". Îmi închipuiam că astfel se exprima, prin absurd, un superlativ pentru care nu exista cuvînt. În beciul din Calea Rahovei mi-a fost dat să văd această minune fiziologică realizată de socialism.

La 8 septembrie 1948, toți cei aflați în beciul din Calea Rahovei am fost îmbarcați în automobile, și alaiul de mașini porni înapoi de unde plecasem în februarie. De astă dată am

fost cazați cîte 10–12 în încăperi subterane. Dormeam toți pe un prici. Aveam atît de puțin loc încît noaptea, cînd unul voia să se întoarcă, fiindcă nu putea dormi numai pe o parte a corpului, ne scula pe toți și toți trebuia să ne întoarcem deodată. La 17 decembrie mi se făcu iar semn să-mi fac bagajele și fui dus înapoi la „garsoniere", adică acolo unde fusesem depus în noaptea arestării. A doua zi, prin ușă, își făcu apariția în celulă o ființă deosebit de înaltă, mult prelungită de căciulă, învelită într-un paltonaș dintr-o stofă cu carouri foarte mari, cu o bocceluță într-o mînă. Fără s-o pună jos, fără să se uite la mine, s-a așezat pe unul din scaunele de ciment. Popasul unui bătrîn obosit, după drum lung. Abia atunci îmi dădui seama că vizitatorul meu era Sami Margulies, un vechi comunist, despre care știam că fusese agent de Siguranță (mai tîrziu am aflat că nu mă denunțase numai pe mine). Am avut un moment de groază: Iuda în bejanie pe sub pămînt!

Știind că ne cunoșteam de zeci de ani, Nikolski îl comandase special de la Penitenciarul Aiud, unde își avea reședința, pentru a locui cu mine. Deștept, agreabil, acest venerabil bătrîn i s-a părut persoana cea mai indicată pentru a deschide ușa tezaurului meu cu crime. La început era tare deprimat. Credea că fusese adus pentru a lămuri executarea a 60 de partizani sovietici în Basarabia, pe care probabil îi denunțase. Se liniști abia după vreo zece zile, cînd fu scos la anchetă. Cu această ocazie aflase probabil că rostul aducerii lui la București fusese să mă descoasă pe mine. Amîndoi ațipeam spre dimineață. Mărturisesc că convețuirea cu Margulies a fost reconfortantă. Uitam cine este. Retrăiam trecutul cu intensitate, prezentul dispăruse. Aveam dovada că existasem și altfel decît după formarea dosarului. Din cînd în cînd, îmi apărea o frază citită undeva, într-un roman de aventuri: „în mijlocul oceanului, în fundul vasului, în mîinile piraților". Cîteodată era mohorît, sta gîrbovit, cufundat în gînduri. Popasul lui Iuda pe sub pămînt, în aceeași încăpere cu mine, mă înspăimînta.

După vreo două luni au adus în celula noastră încă vreo patru arestați. Stăteam claie peste grămadă. Spre deosebire

de mine, toți obțineau mîncare bună. Conform regulamentului N.K.V.D., dacă aș fi fost vinovat, urma să sufăr și să mă confesez, iar din declarațiile colocatarilor urma să se verifice adevărul pur.

În a patra lună de conviețuire cu Margulies și ceilalți am declarat greva foamei. După 14 zile, spre miezul nopții, fui dus la cabinetul colonelului Dulgheru, șeful anchetator. Abia mă mișcam. După ce a deschis aparatul de radio — și lui îi era frică de microfon — s-a așezat lîngă mine și, pentru prima oară după mai bine de un an, auzii cum vorbesc oamenii în afara regulamentului N.K.V.D. M-a rugat să încetez greva, fiindcă în august urma să fiu pus în libertate și i-ar fi părut rău să mă îmbolnăvesc. Se împlineau 18 luni de la arestare, termenul maxim de proces pentru un comunist. Mi-a promis să aranjeze o întrevedere cu ministrul de Interne și să-l scoată pe Margulies din celulă. Am acceptat. După a 17-a zi de grevă am început să mănînc. Pe Margulies l-a scos din celulă, dar pe ministru nu l-am văzut. Am reînceput greva foamei, iar ei au început să mă alimenteze artificial. Din nou m-a chemat Dulgheru și din nou am cedat. Cred că era de bună-credință. Mi-a trimis în celulă primul volum din operele complete ale lui Stalin, recent apărut — după părerea lui, o nestemată a marxism-leninismului —, mi-a dat drept colocatar pe studentul legionar Obreja, care urma să fie executat, aveam dreptul să joc șah și dreptul la un sfert de oră plimbare în curtea interioară, între 10 și 11 noaptea, plus o mîncare mai omenească: cîte un castron de arpacaș fiert dimineața, la prînz și seara. (Semăna cu papul cizmarilor.) A dispus și un supliment de anchetă. Este maximul ce a putut face pentru mine, un om care avea convingerea că sînt complet nevinovat. În 1952 a plătit, pare-se, această convingere cu condamnarea la 25 [de] ani muncă silnică, pentru lipsă criminală de vigilență.

După o nouă grevă a foamei, la 20 iunie 1949, generalul Nikolski acceptă să stea de vorbă cu mine. La cererea mea de a fi pus în libertate, îmi răspunse: „Toate prezumțiile noastre s-au dovedit inexacte. Deși, în materie de politic, prezumțiile sînt suficiente pentru a condamna, noi nu facem asta. Unul ca dumneata trebuie însă să fi făcut ceva. Ești pervers. Ți-ai

ascuns bine crimele. Acum se construiește un canal între Cernavodă și Marea Neagră. Spui că ești comunist. Vei pleca acolo să construiești socialismul, pînă te vom demasca."

Într-o cîtime de secundă îmi trecură prin fața ochilor armatele de schelete care au construit canalele sovietice și noaptea din ajunul Crăciunului 1930. După o noapte de anchetă, spre dimineață, Vintilă Ionescu, inspectorul de Siguranță care se ocupa de mine, se ridică de pe scaun, își scoase ochelarii și, cu greutatea omului încărcat cu o concluzie gravă îmi spuse calm: „Acum zece ani, am anchetat tot aici, tot noaptea, pe altul ca tine. Nu făcuse lucru mare. În raportul meu către ministru am cerut să fie suprimat. Mîrzescu, pe atunci ministru de Interne, nu m-a ascultat. După un an, în 1921, a comis atentatul de la Senat. Era Max Goldstein. Îmi dau seama că ai aranjat explicațiile. Totul se potrivește. Nu știu care-i adevărul, dar nu cred că ești prea vinovat. Unul ca tine are să facă însă ceva grav. Eu îmi voi face datoria. O să cer și suprimarea ta."

Vintilă Ionescu avea obiceiul să ancheteze îmbrăcat în jachetă neagră, pantaloni reiați, guler tare și pantofi de lac, ca la o întrevedere diplomatică. Costumul și calmul îi dădeau o mare distanță față de mine. Fără cravată, curea și șnururi la pantofi, nu mai aveam stare civilă. Eram singur pe lume, gol, în fața unei puteri cosmice. Privirea lui cenușie, de miop fără ochelari, dădea impresia că mă vede fără contururi, de undeva, din fund. Gravitatea hotărîrii îmi părea cu atît mai imperioasă, cu cît stătea în picioare, în timp ce eu eram țintuit pe scaun de sentimentul halucinant al implacabilului. Prin ochii cenușii ai lui Vintilă Ionescu mă privea destinul. Dacă [ar fi avut] răbdarea să continue, numai sub presiunea privirii lui aș fi simțit, desigur, cum mă comprim și dispar.

Acum era o zi însorită de vară. Din cabinetul lui Nikolski vedeam oameni liberi trecînd prin Piața Palatului. Eram sigur că sînt fericiți, ca toți trecătorii văzuți de departe, mai cu seamă de la etaj. Formele umane în mișcare au viața pe care o punea „Cavalerul tristei figuri" în morile de vînt. Sînt tot ce am fi dorit să fim. Și bucuroși, și frumoși. Poate și Nikolski,

văzut de departe, mi-ar fi părut om. Acum stăteam în fața șefului anchetelor, în stăpînirea lui absolută. Urîțenia lui era simbolul viitorului pe care mi-l pregătea. Ceea ce polițistul în jachetă neagră și pantaloni reiați îmi spusese ca o hotărîre gravă, îmi spunea acum tovarășul Nikolski, care mă trimitea să construiesc socialismul la un canal absurd. Amîndoi voiau să mă ucidă. Unul fiindcă urma să fac ceva, celălalt din convingerea că făcusem ceva; unul prin glonț, celălalt prin construcția socialismului.

În 1930, ajuns în celulă spre dimineață, incurabilul meu optimism începu să lucreze. Principalul motiv de speranță fusese absurditatea de a fi ucis tocmai în ajun de Crăciun, cu bucuria primei zăpezi în suflet. Era pueril, dar mi-a făcut bine. Dorințele pioase sînt terapeutice. După 25 de ani am aflat că Vintilă Ionescu își ținuse promisiunea. Ceruse în adevăr suprimarea mea, însă Alexandru Vaida Voevod, ministrul de Interne, i-o refuzase. Am stat închis doi ani. Bineînțeles, după eliberare n-am făcut nimic deosebit de grav, nici prea inteligent. Convins că sînt periculos, Vintilă Ionescu m-a urmărit însă neîntrerupt 12 ani, fără să mă aresteze. În așteptarea marii crime, a trecut peste activitatea mea, mai mult sau mai puțin penalizabilă. Nimic din ce făceam nu corespundea așteptărilor sale. Amîndoi am avut ghinion. Eu, ca el să moară înainte de 23 August 1944; el, ca să nu apuce să-și vadă visul cu ochii, condamnarea mea la muncă silnică pe viață. Dar nu de [către] justiția lui, ci de a mea. Dacă trăia, ar fi avut satisfacția profesională să vadă că, în fine, se descoperise șirul nesfîrșit de crime pe care-l prevăzuse.

Acum, în 1949, ajuns în celulă, nu mai aveam de ce mă prinde. Nu aveam nimic pe conștiință și nu aveam ce descoperi. Optimismul, ca și gîndirea, apare cînd ne lovim de ceva inteligibil. Aici erau numai umbre, culoare fără sfîrșit și dosare. Singura soluție era resemnarea. Poate și miracolul.

[Vechi amintiri]

Nu este nici prima, nici ultima dată în viața mea cînd sînt bănuit de fapte grave sau cel puțin de intenții pernicioase.

De mult de tot, copil fiind — acum sînt bătrîn —, un prieten al casei mă văzu privind ceasul cu cuc din perete. Neîntîrziat îi spuse maică-mi: „Bate-l, s-a uitat la ceasul cu cuc!" Surprinsă, mama îl întrebă ce legătură era între una și alta. Prietenul îi replică: „Dacă s-a uitat la ceas, are să-l spargă. Bate-l acum, înainte!" Deși mă credea capabil de orice sminteli, mama nu m-a bătut, și eu n-am spart ceasul cu cuc. Nici n-am avut curiozitatea tuturor copiilor să-l desfac, să văd cum funcționează. Mult mai tîrziu, om în toată firea, simțeam nevoia intensă să desfac țeasta proștilor, să văd cum funcționează prostia. Ceasul cu cuc mă amuza, cum mă amuză și astăzi; prostia omenească îmi dezlănțuie pasiunea cunoașterii infantile, prin distrugerea jucăriei.

Ani după această întîmplare, elev de liceu fiind, devenisem bolșevic. Nu știu nici astăzi de ce. Poate fiindcă citisem în ziarul *Lumina* că „bolșevismul are șapte vieți", poate din cauza simpatiei mele pentru tabloul în mărime supranaturală al „bunicului Marx", cu plete și barbă, pus de tata într-o ramă prestigioasă, țesută din paie, așezat între „contesa cerșetoare", care, după părerea mea, trebuie să fi fost chiar portretul eroinei unui roman în fascicole pe care-l citisem și mă înduioșase, *Foamea din Sicilia*, tablou în negru și alb cumpărat de tata cînd era tînăr generos, poate fiindcă vecinul nostru, cizmarul Ionescu, îmi dădu să citesc *Manifestul comunist*, din care îmi plăcuseră foarte stafia de la început și strigătul de la urmă, cînd chema proletarii din toate țările să se unească.

Nu mai sînt în stare să destram firul sentimentelor mele de atunci, dar eram bolșevic și mă recomandam cu mîndrie ca atare. Știam foarte puțin ce înseamnă asta, însă neștiința nu numai că nu mă dezarma, dar îmi da certitudini și o credință, pe care astăzi mi le invidiez.

Mi-a fost dat să lipsesc de la școală exact în ziua de 13 decembrie 1918. Mi s-a întîmplat să lipsesc uneori și fiindcă trebuia să împart manifestele ilegale tipărite de Konitz și Bogdan la Baia Moșilor. Inginerul Bacalu, un mare negustor de fum și terenuri petrolifere sterile, visase bolșevismul ca o mare aventură și pusese la dispoziția lor această baie a Moșilor, pentru a adăposti prima tipografie comunistă clandestină.

De astă dată fusese o simplă „tragere la fit". Hoinărind pe străzi, pe înserate, ajunsesem în Str. Cîmpineanu, unde se afla renumitul club din „Sfîntul Ionică", sediul Partidului socialist și deci al meu. Strada era plină de lume. Pînă să mă deslușesc despre ce e vorba, văzui oamenii fugind. M-am amestecat în mulțime și am fugit și eu. Abia a doua zi, cînd am aflat că fusesem dat afară din toate liceele, ca una din căpeteniile „rebeliunii bolșevice" din Piața Teatrului Național, am aflat și ce se întîmplase. Profesorii și colegii erau convinși că nimic nu s-ar fi putut întîmpla fără mine. Dirigintele clasei, poetul Alexandru Stamatiad, fu necruțător. Explicațiile mele fură primite din înălțimea unui castel medieval, de unde poetul mă privea cu dispreț seniorial, printr-un ochi purtător de monoclu și o vizibilă certitudine a adevărului, imprimată în răceala ochiului alăturat. Zadarnic i-am explicat că, între lipsa mea de la școală și morții din Piața Teatrului, nu era nici o legătură. Traducătorul din limba franceză al lui Omar Khayam exclamă: „Vrei să schimbi lumea?! Ieși afară!" Am ieșit, parțial convins că sînt un erou. În definitiv, chiar din acea clipă nu devenisem și eu una din victimele „sîngeroasei represiuni din Piața Teatrului"?

Mulți ani după aceea, în 1947, îmi fu dat să asist la tăierea propriului meu cap, să-l aud cum cade în paner. Mă ancheta un stalinist, de care mă lega grija pe care i-o purtasem numai cu trei ani în urmă, după ce-l scosesem din lagăr. Statuia cu guler tare și cravată care sta în fața mea pe scaun îmi spuse sumbru: „Am auzit că vrei să revizuiești și leninismul. Ieși afară." Pe vremea aceea credeam că toți se puteau înșela, afară de Marx și Lenin. Explicațiile mele fură tot atît de inutile ca cele date, cu 30 de ani în urmă, poetului Alexan-

dru Stamatiad. De astă dată nu m-am mai simțit erou. Știam ce urmează. Eram înfricoșat.

Pînă în 1919, părinții mei, din ușurință sau din dragoste, nu numai că nu condamnau ceea ce credeam eu că sînt, adică bolșevic, dar mă și ajutau, adică îmi făceau pe plac. Nici măcar excluderea din liceu nu-i amărîse. Domnul Goe este un personaj și al familiilor evreiești. Nu purtam beretă pe care scria „Le formidable", dar [ei] se comportau față de mine ca și cum aș fi avut una.

Au adăpostit comuniști căutați de Siguranță, au închis ochii cînd strîngeam arme părăsite de nemți, pentru a avea cu ce lupta pe baricade la insurecția armată, care, bineînțeles, trebuia să aibă loc în viitorul cel mai apropiat. La bătrînețe am aflat din ziare că o insurecție armată avusese loc în 1944. Mi-a părut rău. O așteptasem o viață întreagă. Nu mi-a fost dat să fac ceva decît pentru o lovitură de stat, care avusese loc tot în 1944. Nici astăzi nu înțeleg cum de mi-a putut scăpa un eveniment ca o insurecție armată care a fost și filmată.

În toamna lui 1919, din proprie inițiativă ori lămuriți de careva, părinții mei au căzut la ideea că aș fi capabil să arunc lumea în aer, urmînd ca și eu să fiu, bineînțeles, îngropat sub dărîmături, ceea ce ar fi fost în contradicție și cu bunele moravuri și cu sentimentele lor părintești. Fui deci trimis să învăț la Paris, unde pericolul li se părea mai puțin iminent. Copil ascultător ce eram, m-am supus.

Scăpată de marele pericol care mă amenința, mama mi-a împachetat lucrurile, notînd, în dublu exemplar, fiecare bucățică din zestrea pusă în coșul de paie. Apoi, îmi explică ea că era o măsură de prudență necesară, fiindcă, după convingerea ei absolută, urma să pierd sau să dăruiesc tot ce adunase pentru mine și numai pentru mine. Spre deosebire de maică-mea, care toată viața a pierdut din lucrurile mele, eu n-am pierdut nimic și nici n-am dăruit nimic. Pînă la sfîrșitul vieții a rămas însă cu convingerea că pierdusem tot ce-mi dăduse, deși îi adusesem acasă întreaga avere.

Odată, tot pe cînd eram tînăr, am iubit o fată, ca orice tînăr, și am vrut să mă însor cu dînsa. Într-o zi mă primi

rîzînd: „I-am spus mamei că o să mă mărit cu tine. Au podidit-o lacrimile. M-a rugat să nu fac una ca asta, fiindcă ești nebun și o să fiu nenorocită.“ De multe ori în viață am fost slab, n-am putut spune nu sau am avut replica cuvenită numai cînd coboram scările, dar mințile nu le-am pierdut niciodată. Iubita mea s-a măritat cu altul, un om serios.

În 1925, fiind la Paris cu alt amor, fratele iubitei mele, om cu minte clară și serioasă, îi atrase atenția, după matură chibzuință, că ar fi putut găsi un partener mai puțin periculos. Mă cunoștea de pe vremea cînd conspira și el la Baia Moșilor. „Ăsta — spunea el despre mine — are să pună bombe sau cine știe ce o să mai facă. Vei suporta consecințele!“ Bineînțeles, n-am pus niciodată bombe, nici n-am intenționat să arunc ceva în aer. Pe vremea aceea, eram în primul rînd îndrăgostit. Iubita a mai avut și alți iubiți. Pe unii chiar i-a iubit. Cu ultimul s-a măritat.

Singurele femei cărora le-am otrăvit viața au fost maică-mea și soră-mea. Ele veneau iarna pe jos la Jilava, ele și-au vîndut lucrurile din casă ca să cumpere mîncare pentru mine, ele au plîns și m-au căutat cînd eram închis. Mama s-a prăpădit înainte de arestarea mea ca „trădător“, în 1948. Altfel, o aveam pe conștiință. Așa, a murit fericită. În celula nr. 1 din Aiud, am văzut-o ani de zile, pe zidul [de] deasupra sobei. O mînă nevăzută o creionase din firicele de funingine, pe varul peretelui. Purta fișiu negru, ca la moartea bunicăi, și mă privea cu o nesfîrșită tristețe. Ani de zile, de cîte ori deschideam ochii, îmi reproșa că o amărăsc. Soră-mea m-a căutat și așteptat pînă s-a prăbușit. Sînt probabil vinovat de moartea ei. N-am auzit ca vreo altă femeie să fi murit din cauza mea.

În anii 1935–1940, fiind conducătorul Institutului pentru Studiul Conjuncturei Economice, industriașul Ion Bujoiu, membru în consiliul de administrație al acestui institut, insista cu perseverență pe lîngă Virgil Madgearu să mă licențieze. Era sigur că urmăream scopuri ilicite. Altfel, nu putea înțelege de ce munceam pentru 20 000 de lei pe lună, cînd, după părerea lui, aș fi putut cîștiga în altă parte 200 000 de lei. În imaginația lui, asta nu se explica decît prin faptul că eram

comunist în serviciu comandat. „Dă-l afară, înainte de a face ceva! Este periculos, urmărește scopuri ilicite!" Madgearu nu m-a licențiat, nici eu n-am făcut ceva. Adevărul este că preferam 20 000 de lei pe lună, fiindcă nimeni nu-mi oferea 200 000 de lei. În 1947, Ana Pauker ceru cu aceeași insistență prietenului meu Ștefan Voitec, pe vremea aceea ministru al Educației, să mă dea afară din învățămîntul universitar, fiindcă nu cerusem învoirea partidului să candidez la catedră. „Cine nu întreabă — spunea ea — urmărește scopuri ilicite!" Fără multă insistență, Ana Pauker obținu de la Voitec ceea ce nu obținuse Ion Bujoiu de la Madgearu. M-a dat afară. Lui Madgearu nu-i fusese frică de Bujoiu; Ștefan Voitec și-ar fi riscat cariera.

[O nouă strategie a anchetei]

Fiecare dintre noi se întîlnește o dată în viață cu moartea, ca grădinarul din povestea persană, și fiecare fuge la Ispahan unde [ea îl] așteaptă. Oamenii se nasc cu posibilități multiple și le realizează haotic, pînă vine o zi cînd un fapt, poate divers, pune pecetea destinului. Din ziua aceea, nu mai există scăpare. Dacă Nikolski n-ar fi vrut să mă trimită la Canal, viața mea, poate și a altora, ar fi fost alta.

Faptul divers în viața mea se numește Ceslanski, un fost funcționar îmbrăcat în haine de maior de Securitate. Fusese însărcinat de Nikolski să-mi facă formele de trimitere la Canal. Răsfoise dosarul și, de bună-credință, îmi spuse: „Eu trebuie numai să te expediez de aici. Din curiozitate, am citit dosarul. Nu conține nimic. Degeaba nu te ține însă partidul aici. Probabil că ai făcut ceva. Ei nu se înșeală. Îți propun o cale nouă. Fă-ți o autocritică." Pe vremea aceea, pentru prima

oară după 23 August 1944, se purta mult noua spovedanie. Mulți au luat-o în serios. Printre proști am fost și eu, dar într-un fel special. Cum fără păcate grave nu există autocritică, am înșirat în gînd toate cele cunoscute: deviaționism de dreapta și de stînga, troțkism, alunecarea pe pantă, calomnierea conducătorilor, cosmopolitism, economism, spionaj, neîncredere în partid, indisciplină, asasinate, lipsă de principialitate, furt, sectarism, viol, dogmatism, calomnierea Uniunii Sovietice, bîrfeală, kautzkism, naționalism, lichidatorism, ploconire în fața Occidentului, viață imorală și altele și altele. Cînd mi le enumeram în gînd, îmi aminteam de micul Pierre Nozière, care nu se putea duce la spovedanie, fiindcă nu cunoscuse nici unul din păcatele tipărite în cărțulia păcatelor catolice: „le larcin", „la prévarication", „la concupiscence"... Rîdeam de unul singur, cum am rîs de multe ori ani de zile după aceea, dar am făcut ca și micul Pierre Nozière al iubitului meu Anatole France. Umilit ca și dînsul de a nu avea păcate, ca și dînsul le-am imaginat, alegînd ce mi se părea mai convenabil. Avînd a face cu oameni mai pricepuți în ale păcatelor decît popii, am pus pe hîrtie, în cuvinte dure, așa cum stă bine unui adevărat bolșevic, o frază imprecisă despre „o tragică alunecare pe o pantă periculoasă". Spre stupoarea mea, după vreo zece zile, faptul divers, maiorul Ceslanski, îmi spuse radios că autocritica mea fusese studiată de foruri superioare și notată ca pozitivă, dar mi se cerea o completare. Fericit că sînt pe calea cea bună — aveam, în sfîrșit, crime de mărturisit și cineva care să le asculte —, reîncepui să înșir pe hîrtie toate superlativele care îmi treceau prin minte. Peste cîteva zile mă trezii însă cu ceea ce voi auzi 17 ani de aci încolo: „Fă-ți bagajele!" Un ordin scurt: „Urcă!! Nici o vorbă!!" Primii ochelari de tablă, și jeepul porni brusc. Transporta două pachete: pe mine și lucrurile mele. A accelerat, a ocolit o dată, încă o dată și încă o dată. S-a oprit o secundă în fața a ceva, care trebuie să fi fost o poartă. A mai rulat cîteva zeci de metri, s-a oprit. Un ordin scurt: „Coboară!" Aveam sentimentul că trebuie să mă arunc în abis cu ochii legați. Am ajuns pe pămînt cu sentimentul că, după aceea, urma

prăbușirea în adîncuri. A fost prima lecție în profesiunea de orb. Am urcat cîteva trepte. Cineva m-a luat de un deget, m-a tras înainte, la stînga, la dreapta. Am simțit o ușă care s-a deschis. La ordinul unei voci cavernoase, am scos ochelarii. O cameră goală, luminată de un bec electric. Aceeași voce, a unui gardian în picioare, a strigat: „Dezechiparea!" Neînțelegînd termenul, întrebai ce trebuie să fac. Surprins de incultura mea, îmi răspunse sumbru: „Te dezbraci pînă la piele! Repede, fără vorbă!" Fiind primul exercițiu de acest fel în viața mea, mă simțeam stîngaci, ca în fața primei femei. Apoi mișcările s-au accelerat, pe măsură ce gardianul continua să repete: „Repede, repede, repede!" Nu știu cît a durat această „dezechipare". Probabil foarte puțin. În șaptesprezece ani am sfîrșit prin a mă obișnui cu cuvîntul „dezechiparea", ca și cu fraza: „Lasă-te pe vine, întinde mîinile, resfiră degetele, cască gura, scoate limba!" Am simțit că mă sufoc și mor cînd „sabia ascuțită a dictaturii proletariatului" inspecta cu atenție găurile și subsolurile trupului sau controla gura de jur-împrejur, cu arătătorul, pentru a găsi armele ascunse. După ce termină de palpat, centimetru cu centimetru, trupul, hainele, rufele și încălțămintea, goli buzunarele, aruncă pe o masă ceasul, cravata, ochelarii, cureaua, șnururile, stiloul, placheurile de la pantofi, cataramele. Într-o clipită a dispărut tot ce ar fi putut constitui o armă pentru asasinat ori sinucidere. Era pregătirea operației de extragere a sufletului, pregătire executată cu minuțiozitate de o mașină perfectă. Această primă fază a degradării fizice s-a terminat cu ordinul: „Echiparea! Repede, repede!" Pe jumătate gol, redevenit orb prin cataracta ochelarilor de tablă, cu lucrurile aruncate claie peste grămadă într-un braț, cu cipici în loc de pantofi, gardianul mă luă de un deget — numai de unul! —, mă trase repede prin culoare, prin curte. Am intrat, în alt local, iar în culoare, la dreapta, la stînga. Pretutindeni preșuri, nici un zgomot. S-a oprit brusc, ca și adineaori jeep-ul în curte. Un zăvor tras cu zgomot, o ușoară împinsătură, simultan cu ridicarea ochelarilor. Pierdusem rangul de om. Abia avui timpul să aud cum se închide ușa și se trage zăvorul în spatele meu. Eram în altă celulă. Mai întîi o odăiță, ca la Siguranța Generală. Mai tîrziu

una cu o canapea Récamier de ciment, un scaun de ciment, duhoarea unui closet deschis, un bec veșnic aprins, și gata. Era primul pas într-un somn lung și greu de 17 ani. După ce m-am dezmeticit, mi-am dat seama că, o dată la cîteva minute, clinchetul vizetei anunța că un ochi mă observase. Becul nu se stingea niciodată. Gardienii vedeau, notau și raportau fiecare gest, pentru ca aceia care aveau în grijă sufletul meu să reconstituie din fișele lor crimele mele.

Mult după aceea am aflat că, undeva, într-un birou, cineva, bineînțeles un tovarăș atotperspicace, interpretase prima mea autocritică [drept] un act de conștiință, în care lipsea puțin să mărturisesc ceva concret și grav, de pildă spionaj, el fiind dispus chiar să mă și ierte. El visase pe urmele lui Stalin, eu pe ale lui Anatole France. Cum a doua mea autocritică n-a corespuns așteptărilor, s-a tras concluzia că, îngrozit de mulțimea crimelor, m-am oprit, am tras cortina, n-am avut curajul să vorbesc, fiindcă, după cum se știe, nimeni nu mărturisește ușor lucruri penibile, iar un om arestat din ordinul partidului trebuie să fie vinovat, fiindcă partidul nu greșește. Nu rămînea deci decît să fiu convins să spun adevărul, să-mi ușurez sufletul. Unde? Bineînțeles, în arestul Malmezon, un local liniștit, propice meditației și marilor spovedanii. Prin discuții și supravegherea prin vizetă la fiecare cinci minute, urma să se deschidă lacătul tezaurului cu crime. Anonimul perspicace, cunoscutul D. Coliu, mergînd pe linia lui și eu pe a mea, am ajuns curînd la un divorț total. După o anchetă de cîteva săptămîni, făcută sub supravegherea lui de la distanță, trase concluzia că sînt un criminal incurabil. Și ancheta reîncepu, pînă se dovedi că autocritica mea fusese o poezie, adică o minciună, cum ar fi spus Anatole France. De aici încolo, soarta-mi era pecetluită. Totul a continuat cu inexorabila fatalitate a legilor astronomice.

Faptul divers din viața mea, moartea care făcuse un gest de uimire în grădina prințului din povestea persană, se chemă Ceslanski. După 20 de ani s-a dovedit definitiv că nu făcusem nimic. 17 ani însă am stat închis. Vintilă Ionescu, pe lumea cealaltă, Nikolski și Ceslanski, pe lumea asta, nu-și închipuiesc, probabil, nici o secundă că ei au pus pecetea destinului pe viața unui om.

Pînă la arestarea mea în 1930, de multe ori n-am avut cravată, curea sau șnururi la pantofi, dar asta nu mă făcea să simt că nu sînt om ca toți ceilalți. Așa voiam eu să merg. La Siguranța Generală, alții voiau. Pentru prima dată în viață, am simțit că mi se luase starea civilă. Adevărata degradare am cunoscut-o abia 18 ani mai tîrziu, la Malmezon. Atunci am înțeles ce înseamnă „instrumentum vocale", mașina de vorbit din celula 49, „reținutul fără nume".

În 1930, aruncat pe jos, cu cătușe la mîini și la picioare, am început să fac una din marile descoperiri, că nimic nu este mai ireal decît realitatea. Am uitat, pur și simplu, unde eram. Undeva în mine, viața, separată de tot ce devenisem, continua să trăiască în banal, probabil ca în capul tăiat, cîteva secunde după ce cade. Pînă noaptea tîrziu m-a torturat gîndul că mama mă aștepta necăjită, că i se usca mîncarea. Nici un moment nu mi-a trecut prin minte că plecasem pentru ani. Un accident, o întîrziere la masă, cum mi se întîmplase de atîtea ori. Mulți ani după aceea, în celula nr. 1 a Zarcăi din Aiud, am înțeles bine că lumea s-a putut naște din nimic sau nici nu există. Eram definitiv închis între patru pereți, un criminal creat prin procese-verbale. Realitatea o simțeam în fiece secundă, absurdă, cumplit de ireală. Probabil că a fi, a exista este o chestie de obișnuință. După mulți ani, am uitat; am devenit altceva. Nimic nu mai era absurd. Intrasem într-o altă existență. Așa trebuie să fie și în iad. Oamenii uită unde sînt, nu se mai miră. Dispare esențialul, îndoiala. Absurdul dispare cînd nu se mai vede termenul de comparație. Începe starea nesfîrșită a obiectelor viețuitoare.

Evident că nimeni altul decît mine nu este vinovat că mi s-a întîmplat ce mi s-a întîmplat. Aș fi putut fi bogat și n-am fost. Aș fi putut și eu locui în castelul lui Kafka, dar n-am fost iubit de castelani. În loc de castel mi-au dat o celulă, în care am trăit o treime din viață.

Dacă nu-mi plăcea bunicul Marx în mărime supranaturală, dacă *Foamea din Sicilia* nu mă emoționa, dacă cizmarul Ionescu n-ar fi fost vecinul nostru și eu n-aș fi fost un om cu ghinion, nu ajungeam bolșevic și nimeni nu și-ar fi

închipuit că o să fac sau că am făcut ceva. N-aș fi devenit spion sovietic, nu l-aș fi cunoscut pe Victor Aradi. Nici atotpriceputul misterios cu numele de Dumitru Coliu n-ar fi avut de studiat dosarul meu, n-ar fi știut că exist și nu pierdeam 17 ani de viață fiindcă, în procesul Pătrășcanu, fusese nevoie de un actor de genul meu.

Nu pot admite că toate care m-au adus aici sînt opera diavolului sau a spiritului meu pervers. Știam suficient de multe, gîndisem, dar n-am avut puterea să mă smulg din [vraja] marxismului. Este ca și spirocheta luată la 20 de ani. Afli că nu te-ai vindecat niciodată, după ce începe paralizia generală progresivă.

[Pecetea stalinismului]

Cînd am ieșit din închisoare, în 1932, hitlerismul devenise uragan. A trecut multă vreme pînă să-mi dau seama că marele vinovat fusese Stalin. Cunoșteam explicațiile curente: interesele marii industrii germane, Anglia care dorea un război ruso-german, 10 milioane de șomeri, isterizarea micii burghezii, trădarea social-democraților. Totuși, dacă Hindenburg nu voia să-l aducă pe Hitler la putere, scotea armata în stradă și lichida formațiile de SS și SA. Dar „der alte Herr", cum i se spunea, l-a vrut pe Hitler. N-are importanță dacă din proprie inițiativă sau convins de anturajul său. Hindenburg a ajuns însă președinte al republicii numai fiindcă Internaționala a III-a dăduse ordin Partidului Comunist German să mențină candidatura lui Thälmann la președinția Republicii Germane, împotriva catolicului Marx, în favoarea căruia se desistaseră candidații social-democrați și burghezi democrați. În favoarea lui Hindenburg se desistaseră toate partidele de dreapta, plus hitleriștii. Cu milioanele de voturi comuniste,

Marx ar fi fost ales și n-am fi trăit prăpădul [pe] care l-am trăit. Stalin, în lupta pentru putere cu bătrînii bolșevici, majoritatea intelectuali subtili, fusese nevoit să se transforme în teoretician. Spre nenorocirea omenirii, de aici s-a născut faimoasa teorie a social-fascismului. Pentru Lenin, social-democrația fusese expresia aristocrației muncitorești, beneficiară a supraprofiturilor coloniale în perioada imperialismului. I-a etichetat social-imperialiști, fiindcă, după părerea lui, obiectiv — grozăvia acestui cuvînt am înțeles-o tîrziu — erau complicii imperialismului. Într-o nouă fază a istoriei — altă expresie omicidă —, și social-democrația trebuia să aibă altă funcție. Pentru a nu rămîne mai prejos de Lenin ca teoretician, Stalin a pus pe social-democrați, o dată cu apariția fascismului, eticheta de social-fasciști. Asta n-ar fi avut mare însemnătate. Liber este fitecine să numească „vacă" o masă cu patru picioare. Grav este cînd același creator de cuvinte începe să mulgă masa.

După ce a compus această monstruoasă frază: „social-fascismul, expresie a împletirii vîrfurilor social-democrate cu capitalul financiar monopolist", Stalin a impus-o Internaționalei a III-a, care, la rîndul ei, a impus-o Partidului Comunist German. A urmat alegerea lui Hindenburg, care l-a adus pe Hitler la putere.

După 1933 nu s-a mai pomenit niciodată de această imensă inepție. Odată crima consumată, vina a fost trecută, pînă în ziua de astăzi, în contul dușmanilor, [iar] în cazul cel mai bun, în enciclopedia greșelilor recunoscute, deci „a priori" iertate. (Interesant este că hitleriștii au fost, în genere, mai indulgenți cu comuniștii germani, decît cu social-democrații.)

Omul cu „fruntea mică și ochii galbeni" nu mi-a plăcut niciodată. Știam puține despre dînsul, dar înfățișarea îmi era profund dezagreabilă. Pe măsură ce devenea vizibil că înlătura unul cîte unul idolii tinereței mele, antipatia s-a transformat în oroare. Niciodată nu m-am putut împăca cu ideea că un om cu înfățișarea lui Stalin, cu gîndirea lui simplistă, putea fi [o figură] reprezentativă a socialismului. În 1920 citisem faimosul testament al lui Lenin, care-l găsea numai „grosolan și neloial", ceea ce nu mă supăra prea mult,

fiindcă așa stătea bine unui bolșevic dur. Este drept că tot Lenin prevăzuse, înainte de moarte, că „acest bucătar va face mîncăruri cam pipărate", dar partea asta n-am luat-o prea în serios fiindcă strălucita mea iubită, Revoluția din Octombrie, nu putea fi decît generoasă și liberă. Citisem mult din literatura opozantă și contrarevoluționară apărută în Occident. Unele relatări le-am găsit calomnioase, altora le-am găsit explicații, așa cum fac și astăzi. Unul din aspectele profesiunii de comunist este găsirea de explicații și semnificații ale hotărîrilor luate de conducerile de partid. Mai cu seamă a conducerii sovietice. Nu preoții, ci simplii credincioși, activiștii, trebuie să înțeleagă semnele cerului. Cei ajunși la credința perfectă, cei aleși, oamenii noi nu mai caută nici asta. Se mulțumesc cu justificarea hotărîrilor. Pînă la urmă, singura preocupare rămîne sancționarea celor care cer justificarea. Asta a vrut Stalin și asta a obținut. Pe vremea aceea, după liberarea mea, nu înțelesesem încă despre ce era vorba.

Procesele de la Moscova (1936–1937) au împărțit viața mea în două. Am citit și recitit stenogramele. Era evident că nu conțineau un cuvînt adevărat. Nu înțelegeam însă cum s-a putut ca bolșevicii trecuți prin Siberia, eroii Războiului civil, oamenii cu nervi de oțel să declare numai absurdități. După primele telegrame n-am crezut că procesele avuseseră loc. Apoi am crezut, dar n-am crezut că oameni ca Buharin sau Zinoviev puteau fi executați. Apoi am crezut și asta, dar mi-am închipuit că au existat, în adevăr, comploturi a căror reușită ar fi dus la un Termidor sovietic, iar Stalin mi-a apărut ca un Robespierre, care decapitase pe termidorieni. Înainte de război, mi-am dat brusc seama că au dispărut toate numele cu care intrasem în viață. Toți s-au înșelat? Toți au trădat? [Măcar] unul singur nu s-a înșelat și n-a trădat? Era imposibil de crezut, și n-am mai crezut nimic, nici adevărul. De la oameni veniți din marele întuneric am aflat ce urgie bîntuise în 1936–1937 pe o șesime de glob, de prietenii mei asasinați, de zecile de milioane de oameni din lagăre. De atunci am oroare fizică, politică și morală de Stalin. În repetate rînduri am declarat asta în cursul anchetelor din 1950–1952. Nu doream în România climatul politic și spiritual introdus de

dînsul în Rusia. Știam că Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Ecaterina Arbore, D. Fabian, Ghiță Moscu, Jacques Konitz, Timotei Marin, Lichtblau, toată emigrația românească fusese masacrată. Victor Aradi, colegul meu de boxă în 1931, achitat în 1933 de un tribunal militar din Iași, declară greva foamei la domiciliu pentru a sili partidul să-l trimită în Rusia. A plecat. La Odesa fu arestat de G.P.U., apoi expediat într-un lagăr de concentrare, ca suspect de a fi agent român. A murit în lagăr, în 1952.

Dacă nu era achitat în 1933 de niște ofițeri sentimentali, ar fi fost eliberat din închisoare la 23 August 1944 și ar fi fost cel puțin un scriitor realist socialist, dacă nu un conducător de partid și de stat. Dacă, după achitare, nu pleca în U.R.S.S., ar fi stat în lagărul de la Tg. Jiu pînă în 1944, și tot scriitor realist socialist ajungea. Cred că [în] cei 20 de ani cît a stat în lagărul sovietic, niciodată nu i-a trecut prin minte că „Partidul" nu-i va face dreptate. Credința a mișcat toți munții din loc. Cu excepția celui mai mare, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice.

Prietenii lui au pățit mult mai rău. Inginerul Șaio Vasile, fost director al tramvaielor din Budapesta sub Bela Kun, ajunsese nu știu prin ce împrejurare, subdirector general al C.F.R. Se pare că era un excelent organizator. Victor Aradi fiind prieten cu dînsul, iar el incurabil bolșevic, l-a codificat în rapoartele cu cerneală simpatică și în copiile din pod. La proces fu achitat. Imediat își rase mustața și plecă în Rusia, cu întreaga familie. A ajuns repede unul din directorii căilor ferate ucrainene. În 1937 a fost împușcat, o dată cu întreaga lui familie și cu toți tovarășii lui Bela Kun.

Ceva similar s-a întîmplat avocatului Petru Zisu, și acesta prieten cu Victor Aradi. Era apărător în procesul nostru. Un coleg de breaslă, Lizeta Gheorghiu, aflînd că urma să fie arestat în instanță, l-a avertizat. A fugit. A fost împușcat la Kiev, în 1936.

O soartă mai mult sau mai puțin identică au avut-o și alți spioni sovietici fugiți din România și refugiați în Rusia. Pe fiecare l-a întîlnit moartea în grădină și fiecare s-a speriat

de gestul ei de uimire. Ispahanul se chema acum Uniunea Sovietică. Cum de am putut rămîne inert față de tot ce știam? De ce n-am încercat să fac „tabula rasa" de tot ce învățasem de la Marx și Lenin și să privesc cu ochi noi lumea pasiunilor mele? Poate că atunci m-aș fi vindecat. Oamenii din afara lumii [acesteia] nu-și pot da seama de capacitatea ei de deformare. Unii dintre activiștii bătrîni au redevenit oameni în urma unor traumatisme puternice. Alții, nu s-au lecuit nici atunci. Caută și găsesc mereu noi și noi explicații. Este în adevăr o spirochetă fără leac. Expresia: „a căzut la femeie", înlocuită cu „a căzut la partid", reflectă vicii tot atît de profunde. Nu scapi nici de unul, nici de celălalt. Au existat comisari ai poporului, intelectuali de seamă, care au avut puterea să se rupă din vraja magiei partinice, devenind negustori, industriași sau publiciști occidentali. Majoritatea nu s-au vindecat nici în infernul lagărelor siberiene, nici în acela al închisorilor, nici după ce au primit glonțul tovărășesc în ceafă. Ca în orice dragoste pătimașă, nu obiectul iubirii pune pecetea pe patimă, ci imaginea lui în visul îndrăgostitului. Și astăzi, după ce am trecut prin ce am trecut, nu am nimic comun cu oamenii care nu discută [despre] ceea ce numeam socialism. În bine sau în rău, dar numai despre asta. Între comuniști mă simt bine, ca opiomanii între ei. Vorbim de rău, tot așa cum altă dată vorbeam de bine. Este aceeași atmosferă, cu semn negativ. Sînt convins că comuniștii fugiți în străinătate citesc cu mai multă pasiune *Scînteia* decît indigenii.

Nu m-am vindecat nici la Malmezon, nici în Zarca de la Aiud, nici în cea de la Gherla. Abia după grațiere am ajuns la convingerea că sistemul nu poate fi amendat, că ceea ce era esențial în socialismul dorit de mine — socializarea mijloacelor de producție, cu plan central — nu este posibil decît așa cum l-a imaginat Stalin. Medicii știu să vindece multe și grele boli. Cred că viciile nu au leac.

[Sistemele de detenție]

Prin urmare, după întîlnirea din august 1949 cu destinul meu Ceslanski, am fost debarcat la Malmezon, una din numeroasele închisori ale Bucureștiului din vremea aceea. Era un hambar transformat înainte de război în arest al Curții Marțiale. Avea 49 de celule. Mai tîrziu s-a construit în curte un al doilea arest, cu multe celule și tot confortul modern, closet în cameră, mobilă în ciment. Față de arestul etajat în pămînt de la Ministerul Afacerilor Interne, era un fel de vilă cochetă, cu puține camere de anchetă și numai una pentru bătaie.

După 23 August 1944, funcțiile cele mai apreciate de conducerea partidului erau cele din poliție. Lucru normal de altfel pentru un partid ajuns la putere cu o mie de membri. În ordinea urgențelor, era întîi puterea executivă. Înainte de a se face un partid și un stat, s-a făcut o poliție, compusă din mai multe poliții. Fosta Siguranță Generală aresta, Prefectura Poliției Capitalei aresta, diverse servicii ale N.K.V.D.-ului arestau, Serviciul Secret de Informații aresta. Pretutindeni, organizatorii erau N.K.V.D.-iști. Concurența și emulația n-au lipsit. Activiști vechi și noi găseau în poliție expresia cea mai directă a puterii prin care-și puteau compensa toate complexele de inferioritate. Brutalitatea era lege și prea multă știință de carte, nocivă. Dușmanilor regimului nu le venea să creadă că anglo-americanii nu vor face un război ca să le facă plăcere. Au existat multe, de cele mai multe ori și ilare, organizații contrarevoluționare, de la copii care construiau pe Olt un submarin cu care gîndeau să ajungă pe Dîmbovița și să bombardeze Capitala, pînă la organizații compuse din părinți, mătuși, bunici și copii. Au existat și formații mai serioase, cu foști ofițeri, legionari și hitleriști. Îmbulzeala era mare, iar concurența diferitelor poliții o accentua. O adevărată întrecere în producție și consum. Fostele aresturi ale Capitalei deveniră repede insuficiente, cu atît mai mult cu cît fiecare poliție voia arest propriu. Astfel a apărut necesitatea unor ares-

turi instalate în subsolurile unor case particulare (Major I, Major II etc.), amenajate prin introducerea modelului N.K.V.D., de boxă cu vizete, sau transformarea beciului fostei primării din Calea Rahovei, cu boxe similare. Cu cît erau mai multe, cu atît deveneau mai insuficiente, ca și producția de fontă mai tîrziu. Șuvoiul celor arestați, deveniți pentru circumstanță „reținuți" — găsirea unui cuvînt adecvat este esențială în sistem — a ridicat repede problema creării unor depozite pentru stocuri. Ministerul de Interne și-a ales fortul Jilava și varii lagăre prin provincie, Serviciul Secret de Informații și N.K.V.D.-ul, o parte a Penitenciarului Pitești. Acolo reținuții stăteau unul, doi, cinci și chiar șapte ani, pînă la lămurirea cazului. La intervale de luni sau ani, erau urcați în jeep-uri și aduși spre anchetare la arestul-mamă. Li se puneau aceleași întrebări și scriau declarații. După ani de anchetă ajungeau pe la închisori. Unii erau uitați. Au existat și reținuți puși în libertate. Pentru toți aceștia, Nikolski avusese prezumții. Cei care făcuseră ceva mergeau la 25 [de] ani muncă silnică, cei care nu făcuseră nimic doar la 10 ani.

Aceste variate poliții, apărute unele din cauza dublei puteri (N.K.V.D.-ul și partidul), altele din cauza dușmăniilor personale sau a dorinței unora de a-și valida meritele de revoluționari, au durat pînă în primăvara anului 1949, cînd au trecut toate sub conducerea Ministerului de Interne. De atunci în România au apărut două popoare, două state, două capitale, două sisteme de comunicații, două feluri de legi. Românii neînchiși și cei închiși, primii cu capitala București, ceilalți cu capitala Jilava. Unii cu împărțire administrativă pe regiuni și raioane, alții organizați pe penitenciare și lagăre. Căile ferate și șoselele naționale convergeau toate spre București, vagoanele și automobilele dube transportau locuitorii celeilalte țări spre Jilava. Amîndouă țările lucrau centralizat. Prima, prin Președinția Consiliului de Miniștri, cealaltă prin Ministerul de Interne. Românii neînchiși primeau informații prin comunicate și telegrame publicate în ziare. Cei închiși primeau știri numai pe cale orală, de la ultimii arestați. Porneau de la Jilava, spre pereții celulelor din peniten-

ciare, prin ultimii condamnați sosiți. Cele două națiuni și cele două state erau perfect separate. Educația, munca, hrana, îngrijirea sănătății erau cu totul diferite. Afară, exista formal dreptul la muncă, și numai 8 ore pe zi, înăuntru, acest drept exista numai pentru unii, și era de 12 ore pe zi. Cei neînchiși aveau toți dreptul formal la asistență medicală. Pentru ceilalți, Securitatea dispunea cît și cum să fie îngrijiți. Mii de oameni au murit din cauza acestei îngrijiri.

Educației de afară [îi] corespundea aici reeducarea. Lectura era strict interzisă, cu excepția unui ordin expres. În schimb, reeducarea și-a pus pecetea pe circa 1 200 de tineri rămași în viață după ce au urmat renumita școală de la Pitești și Gherla. Un reeducat este acela care sfîrșește prin a fi absolut sincer, adică spune orice intimitate personală sau de familie, care este gata să obțină de la alții aceeași sinceritate prin bătaie pe fluierele picioarelor, mîncatul propriilor fecale și băutul urinei, prin curățirea cu limba a closetelor. Unii au murit ori s-au sinucis, alții au rămas schilozi pe viață. Celor care au supraviețuit, li s-a completat reeducarea prin lectura operelor complete ale lui Stalin. Era o onoare. Mi s-a povestit că metoda reeducării, practicată intens în anii 1949–1952, ar fi fost imaginată de Makarenko pentru copiii moșteniți de la vechiul regim, care s-au dovedit incurabili. Mai știu că foștii conducători ai Ministerului de Interne (Teohari Georgescu, Pintilie și Marin Jianu) continuă să existe ca foști demnitari. Doar pedagogii care au aplicat metoda (Țurcanu etc.) au fost condamnați la moarte și executați pentru genocid în închisoare.

Ce s-a întîmplat aici în mic este, în parte, imitația celor întîmplate în mare în Uniunea Sovietică. Cele 11 izolatoare, cu milioane de locuitori, constituiau împărăția N.K.V.D.-ului. Acolo existau rețele de căi ferate proprietatea N.K.V.D.-ului; aici, doar dube ale Securității, atașate la trenurile civile. În loc de mari industrii proprii, aici erau doar cîteva fabrici ale Securității. În Rusia exista o stare civilă complicată a N.K.V.D.-ului, cu copii născuți liberi din tată deportat și mamă liberă, copii liberi din părinți deportați, căsătorii între deportați sau de-

portați liberi. Regimul nostru a venit prea tîrziu pentru a realiza chiar totul.

După cum am spus, planul securiștilor era de mare amploare. După ce ar fi împărțit riguros întreaga populație în anchetatori, anchetați și condamnați, urma să se transforme în educatori. S-a renunțat, așa cum s-a renunțat la Canalul Cernavodă–Marea Neagră, fără motiv.

Am fost debarcat deci la Malmezon în ziua de 30 august 1949. Era clar că intram într-o viață nouă. Știam din auzite că aici se bate, se dă mîncare bună în fiecare zi, specială de Crăciun și Paști, se anchetează numai spionaj. Evident, viața mea făcuse un salt. Nu mai putea fi vorba de punere în libertate. Pentru a preveni totuși o schimbare în obiceiurile casei — niciodată nu se știe care pot fi concluziile gîndirii dialectice —, declarai iar greva foamei. Experiența îmi dovedise că aceasta este un barometru util pentru a măsura atitudinea conducerii față de un „reținut".

După două zile auzii zăvorul ușii tras cu deosebit zgomot. Un om cu ochi gri, cu mers balansat de luptător îmi făcu gestul convențional de chemare. Primii ochelarii și mă conduse în fața altui om, cu înfățișare de Saint-Just, înalt, rasat. Gardienii i se adresau cu titlul „tovarășe procuror general". Mai tîrziu am aflat că-l chema Filipescu, cu numele de bătălie Ferescu. De altfel, atît la Securitate, cît și aici, gardienii și anchetatorii, conform regulamentului N.K.V.D., aveau ordin strict să nu-și divulge numele adevărate. În lumea Securității, ca și a cadrelor de partid, totul este anonim. Nimeni nu știe cine l-a anchetat, cine l-a bătut, cine l-a trimis în judecată, cine-l duce la closet, care doctor a semnat actul de deces. Toate procesele-verbale sînt semnate cu nume false. Există o lege a Securității, care-i dă drepturi pe care nimeni nu le cunoaște. În baza acestei legi, cine este liberat semnează o hîrtie prin care se obligă să nu divulge că a fost „reținut", de ce a fost arestat, nici metodele de anchetă. Altfel se obligă să suporte rigorile legilor Securității, adică o pedeapsă. Chiar dacă cineva ar cuteza să dea în judecată pentru arestare ilegală, chiar dacă vreun judecător ar ordona o anchetă, nici

un criminal n-ar putea fi identificat. Doar întîmplarea sau amintirile vreunuia închis pe vremea cînd Securitatea nu învățase încă regulamentul N.K.V.D.-ului face ca unele nume să fie cunoscute. De altfel, un asemenea judecător nu există. Toți sînt în serviciul Securității, atunci cînd este vorba de un proces politic.

Filipescu îmi puse în vedere că acuzația „agent de Siguranță" fusese lămurită, dovedindu-se că sînt nevinovat, însă mi se atrase atenția că trebuie să răspund la unele întrebări și deci să încetez greva foamei, pentru a avea capul limpede.

Știam că Malmezonul are un arest special. Spre deosebire de Securitate, unde întreg personalul fusese îmbrăcat în uniforme militare și purta grade, aici domnea încă regimul civil al serviciilor de informație și contrainformație. Pretutindeni pe culoare erau preșuri, gardienii își vorbeau în șoapte, arestații purtau cipicii dați la intrare. Tăcerea de cavou era întreruptă numai de zăvoarele trase cu putere — semn că unul era dus la anchetă sau bătaie — sau de gemetele, înăbușite cu batista în gură, ale celor aduși în mare viteză de la bătaie, însoțite de vocea gardianului care, neputînd ordona în șoaptă, spunea fără întrerupere: „Taci! Taci!..." Urma zgomotul oblonului tras la celula celui bătut și zgomotul de închidere a zăvorului. Tăcerea mormîntală revenea. Prînzul și masa de seară se anunțau prin tragerea mai înceată a zăvoarelor îndepărtate, apoi a celor apropiate și clinchetul castroanelor de tablă. Acestea erau singurele semnale ale altor vieți decît a mea. Elementele esențiale ale unei anchete sînt stricte: izolarea și bătaia, prima mai importantă decît a doua, sau combinarea lor. Conștiința că eu sînt aceeași ființă care există de cînd știu că exist este, probabil, singura constantă a vieții noastre. Restul se schimbă fără întrerupere. Pînă la izolarea mea absolută de alți oameni, de zgomot, de lumea viețuitoare și neviețuitoare, nu-mi dădeam seama că continuitatea „eului" se sprijină totuși pe ceva în afara mea, începînd cu pantofii, cureaua, cravata ori ceasul de mînă. Existam împreună cu toate. Viața lipsită de orice zgomot, de orice varietate, se întoarce exclusiv spre înăuntru, începe să [se] vadă ce era

ascuns, ce uitasem, ce nu voiam să știu, ce nici nu existase. [Cele] ce mi se păreau lipsite de însemnătate cînd eram liber deveneau fenomene cosmice. Conștiința le vedea mărite la nesfîrșit, se fixase asupra lor și nu-și mai lua ochii de la microscop. Încetul cu încetul deveniră un cancer al sufletului, ocupau toată viața. „Eul" nu mai exista, fiindcă ele existau. Începe boala pentru mine, cel anchetat, și cunoașterea pentru anchetator. Este o cunoaștere la patruzeci de grade, procedeu perfect științific. O simplă amigdalită cu temperatură mare descoperă boli ascunse. Medicul află pentru prima oară că pacientul este bolnav de plămîni. O criză pasageră a organismului scoate la iveală boli grele. Chimistul provoacă o criză a apei și află că este compusă din hidrogen și oxigen, fizicianul sparge atomii și află puzderia de particule care îi compun, generalul sacrifică oameni ca să afle unde este slab inamicul, fiziologul distruge o viață ca să știe cum funcționează [ea].

Cunoașterea la 40 de grade stă la baza anchetei științifice. Pacienții sînt mai întîi îmbolnăviți prin izolare absolută. Dispariția lucrurilor și oamenilor printre care trăiau, degradarea fizică prin lipsa de aer, de soare, de zgomot, de lumină și de activitate, la care se adaugă atitudinea indiferentă sau disprețuitoare a personalului, rupe viața interioară de cea exterioară. Pînă la urmă, aceasta se reduce la un număr fix de gesturi, fără semnificație omenească. Atenția se concentrează în întregime asupra misterului ce urmărește anchetatorul, ce urmăresc cei care ordonă anchetatorului. Se verifică o dată, încă o dată, de o mie de ori tot ce a înregistrat memoria. Raskolnikov avea în urmă o bătrînă asasinată. Fusesem eu spion? Spion sovietic da, spionul vreunui alt stat nu. Totuși sînt adus la Malmezon unde se anchetează numai spionaj. Prin urmare trebuie să fi făcut ceva care este spionaj, și eu nu știu. Este începutul haosului.

[Haosul „mărturisirilor"]

Am încetat greva foamei. A doua zi, cu ritualul obișnuit, fui dus în fața lui Saint-Just, care, spre deosebire de alții, citise Baudelaire și Bergson. Îmi întinse un număr de foi de hîrtie și-mi ceru să-i scriu toți străinii pe care-i cunoscusem în viață. În celulă găsii, pe măsuță, cerneală și toc. Prin urmare fusesem spion. Altfel nu mi-ar fi cerut să-i înșir numele tuturor străinilor! Eram [lipsă în text]. Am scris toată noaptea, observat la fiecare cinci minute prin vizetă. Spre dimineață, un gardian puse foile scrise într-un plic și-l sigilă în fața mea. După această solemnitate m-am culcat liniștit. M-a trezit zăngănitul castroanelor de prînz. Noaptea, reîncepui preumblarea în celulă. Brusc îmi adusei aminte de alte nume. Le scrisei și le predai gardianului, cu același ritual. A doua zi fui scos la anchetă. Saint-Just mă întrebă ceva în legătură cu unele nume, apoi adăugă: „Ai hîrtie și cerneală în celulă. Ai omis ceva în legătură cu ancheta?" Reîncepui să-mi scormonesc memoria. Mai găsii cîteva nume uitate, ca și unele detalii. În ziua următoare, Filipescu îmi ceru să mai răspund la două întrebări: „Ai spus tot? Ai omis ceva în legătură cu ancheta?" Iar îmi mai amintii vreo cîteva nume, apoi adăugai că n-am omis nimic. În ziua următoare și două săptămîni după aceea, el repetă zilnic aceleași întrebări și eu aceleași răspunsuri.

Nu mai dormeam aproape deloc. Între orele 2 și 3 noaptea eram scos la primblare un sfert de oră, în curtea arestului. Nu mai văzusem soarele de aproape doi ani, iar aerul era un medicament în doze mici. Soarele și aerul erau ale partidului. Nu le acorda trădătorilor. Îmi repetam la nesfîrșit aceleași întrebări: am spus tot? am omis ceva în legătură cu ancheta? Într-o noapte îmi apăru undeva, din fundul lumii, ca în titlurilor filmelor vechi franceze, litere care ieșeau parcă din neant și deveneau litere luminoase, ceva ce nu spusesem, dar care nu era spionaj. În august 1945, ofițerii americani Madison și Roberts, pe care-i cunoscusem în 1944, veniseră

să-mi spună că sînt rechemați. Avuseseră întrevederi cu Maniu, Brătianu și C.Titel-Petrescu, ca să afle punctul lor de vedere asupra situației politice din țară. Ar fi vrut să afle și punctul de vedere comunist. Le-am recomandat să ceară o convorbire cu Ana Pauker sau Vasile Luca. A doua zi mi-au spus că-l văzuseră pe acesta, dar, spre nemulțumirea lor, le-a repetat ce se scria în fiecare zi în *Scînteia*. Urmau să transmită la Washington numai punctul de vedere al opoziției, cu sublinierea că comuniștii nu doresc relații cu Statele Unite. Asta m-a necăjit, și am promis să vorbesc cu Pătrășcanu, un conducător care știa să vorbească și cu alte cuvinte decît cele uzuale în „basic-communist". Timp de 20 [de] minute am tradus discuția între americani și Pătrășcanu. Nu conținea nici o indiscreție, însă Pătrășcanu ținu să nu fie cunoscută, pentru a nu da prilej lui Luca să-l acuze că se amestecă în treburile lui. Acestei prime imagini venite din fundul memoriei îi urmă alta și încă una. O întrevedere fără conținut cu Mircea Durma, ministru de Finanțe liberal și una între Pătrășcanu și Rege, în care primul sugerase acestuia să refuze numirea lui [Bodnăraș] ca subsecretar la Interne. Apoi am scotocit memoria pînă la os. N-am mai găsit nimic. Acestea erau toate secretele mele. Deci asta-mi cerea Ferescu, fiindcă nu era nebun să-mi ceară o crimă necomisă. Deci acestea sînt crimele foarte grave pe care Pătrășcanu și alții din jurul său le declaraseră probabil. Eram sigur că se aștepta numai confirmarea mea, ca să fim împușcați. Acum eram în port sigur. Nu aveam nici o îndoială că asta așteptau de la mine. De aici încolo nu mai aveam altceva de făcut decît să hotărăsc dacă le spun sau nu. Mai tîrziu, anchetatorii mi-au explicat de ce toate secretele mele erau acte de indisciplină, nu crime. Cînd le-am descoperit, m-aș fi condamnat însă singur la moarte. Presiunea morală a partidului apare ca pedeapsa divină în conștiința credinciosului. Păcatul este sigur un atribut al omului.

Cînd vor să judece cu minte omenească, uneori, anchetatorii reușesc. Depinde de atitudinea superiorilor față de problemă. Aprecierea că [mărfurile] venite din Occident sînt mai bune decît cele sovietice înseamnă defetism, calomnierea

Uniunii Sovietice, act dușmănos, și denotă intenții trădătoare, ceea ce se pedepsește ca și trădarea, fiindcă, de la Catilina încoace, în materie de trădare contează în primul rînd intenția. Am stat cu oameni condamnați la 7–10 ani închisoare pentru asemenea trădări. În 1964, Comitetul Central al P.C.R. a aflat și a spus în public că mașinile occidentale sînt mai bune decît cele sovietice. De atunci au încetat acest fel de deducții și condamnări.

Cele trei „secrete" descoperite de mine începură să devină un univers în expansiune. „Crimele" mă apăsau. Nici un moment nu mi-a trecut prin minte că ceea ce așteptau de la mine era cu totul altceva. Dar cum l-am putut afla? Puțin probabil de la Pătrășcanu, care știa cît valorează morala lor, sinceritatea, devotamentul, modestia. Deci am aflat de la cei din jurul său, care nu aveau nici prejudecăți patriotice, nici nu știau să aprecieze consecințele declarațiilor. În realitate, nimeni nu vorbise despre aceste „crime", fiindcă ei erau anchetați ca să stabilească de ce voise să fugă Pătrășcanu din țară. În nesfîrșitul meu voiaj fără somn dintr-o parte în alta a celulei, universul în expansiune amenința să mă sfărîme. De multe ori mi-am pus întrebarea ce se va întîmpla dacă ceilalți n-au vorbit. Evident, atunci vor fi spuse și alte lucruri pe care nu le știam, desigur lucruri grave. Prin urmare, Pătrășcanu a făcut lucruri deosebit de grave. Dar acest regim eu l-am dorit, pentru dînsul am riscat viața altora și a mea. Dacă Simfonia a IX-a este dirijată de un prost dirijor, nu înseamnă că nu este monumentul muzicii. Mult mai tîrziu mi-am dat seama că staliniștii sînt singurii dirijori posibili ai simfoniei compuse de Lenin și care îmi plăcea atît de mult. Atunci însă nu sistemul, ci oamenii mi se păreau demni de a fi mințiți, fiindcă ei trăiau din minciună. Deci, de vreme ce Pătrășcanu era vinovat, era obligația mea morală să apăr sistemul, spunînd adevărul. Din aproape în aproape, am ajuns dușmanul lui Pătrășcanu. Îmi spuneam că nimeni nu mă obligase să devin membru de partid. Din respect pentru idei trebuia să fiu sincer, oricît de nesinceri erau cei care ordonaseră ancheta. Implacabila logică leninistă, țîșnită din

magma în expansiune, începu să dea conținut moral descoperirilor mele. Era evident că trebuia să spun. Începu să mă doară că pun într-o situație dificilă un prieten, însă mă simțeam culpabil pentru aceleași fapte. Nu trăgeam numai în dînsul, ci și în mine. Asta mă liniștea. Am spus totul. Ei așteptau însă de la mine cu totul altceva. Eu nu știam că crimele mele nu erau crime, iar ei nu știau că crimele lor nu existau. În momentul acela, Dumitru Coliu, poate și alții, erau sincer convinși că noi făcusem ceva. Bietele viețuitoare staliniste trăiau în lumea deducțiilor leniniste, noi în țara iubitului meu Ion Luca Caragiale. Întrebările ucigătoare continuau în fiece zi, în fiece zi spuse mai apăsat, mai imperativ, un ordin de a spune adevărul. Credeam că declarațiile mele dezlănțuiseră declarații în lanț ale celorlalți, cu fapte grave pe care le făptuisem și care dispăruseră din cîmpul conștiinței. Eram sfîrșit, cîștigaseră. Am dat ultimele bijuterii ale conștiinței mele. Am spus că Pătrășcanu mă sfătuise să fug. Era nepermis să fac o crimă dintr-o faptă bună, bine intenționată. Mă simțeam moralmente superior lui, dar murdărit în conștiința mea. Apoi începu vidul. Universul crimelor mele în expansiune se spulberase în celula 49. Nu mai eram nimic. Sus însă, unde ideile se măsoară cu citate și oamenii prin acțiuni posibile, deduse din ideile sistemului, tot ce spusesem eu cu atîta întîrziere crease convingerea că Pătrășcanu și cu mine făcusem lucruri deosebit de grave. Altfel nu-și puteau explica de ce Pătrășcanu voise să fugă din țară. Luaseră de bune cele spuse în procesele Rajk și Traicio Kostov și, conform celor învățate, nu-și închipuiau ca în România să nu fi existat un complot similar. Probabil că derviștii urlători de la C.C. fură dezlănțuiți. Mi-l închipui pe Gheorghiu-Dej argumentînd că între Pătrășcanu și mine existaseră secrete, benigne, dar totuși secrete, iar soția, amanta și omul său de încredere dovediseră că voise în adevăr să fugă; nimeni nu se putea îndoi că puseserăm la cale lucruri grave. Nu eram eu acela care trebuia să fi făcut ceva? Era oare de închipuit ca în România să nu se fi pregătit nimic, de vreme ce în Ungaria, Bulgaria și Cehoslovacia se descoperiseră atîtea? Cine altul

decît Pătrășcanu, acela pe care Gheorghiu-Dej îl detesta, putea fi capul crimelor plănuite? Chiar dacă fiecare din cei patru secretari (Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu și Gheorghiu-Dej) în sinea lui avea cel puțin îndoieli asupra „contrarevoluționarilor" din alte state socialiste, regimul formal dintre ei îi obliga să acționeze conform literei. Nu mai vorbesc de alții (Chișinevschi, Miron Constantinescu sau Grigore Preoteasa), pentru care nu existau îndoieli. De vreme ce „partidul" spînzurase pe Rajk, Traicio Kostov și Slansky, nu putea exista îndoială asupra faptelor lor. Au trimis emisari la Budapesta, Praga și Sofia să se informeze pe lîngă conducerile de partid. Răspunsurile au fost unanime: totul era adevărat. Criminalii fuseseră spînzurați pe bună dreptate.

Am văzut în 1945 cum dervișii urlători au pus lanțul la gît soților Farkaș. Aceștia și-au riscat ani de zile viața, ascunzînd o tipografie clandestină a partidului. După 23 August 1944, Farkaș fu delegat să controleze cartelul pielăriei și să alimenteze partidul cu bani de la același cartel. Cum însă în acea vreme oficiosul *România liberă* începuse o campanie împotriva cartelurilor, cel al pielăriei fu supus unui bombardament năprasnic. Demascarea fiind publică, nimeni nu mai voi să stea de vorbă cu nenorocitul de Farkaș. S-a aruncat de la etajul 5, împreună cu soția. A doua zi în *Scînteia* apăru un comunicat prin care se anunța că acesta binemeritase de la clasa muncitoare. Nici un derviș n-a fost admonestat.

Spasmele conștiinței mele fură calmate de zăvorul tras în miez de noapte de omul cu ochii gri și mersul balansat. Cînd mi s-au scos ochii de tablă, mă aflam în fața lui Dumitru Coliu, însoțit de Saint-Just. Era sigur că, în fine, deschisese poarta zăvorîtă a crimelor. Îmi spuse solemn și calm: „Tovarășe Zilber, partidul îți vorbește pentru ultima oară. Să ne spui ce organizații aveți voi, Pătrășcanu și d-ta, în partid și aparatul de stat." Aceste fraze fuseseră probabil compuse într-o ședință a Secretariatului. Cei care nu credeau în crimele lui Rajk și Kostov, ca și cei care credeau, toți hotărîseră că au existat [asemenea crime] și deci trebuiau să existe și în România. După ce m-a trăsnit rîsul, am devenit „domnule Zilber", care urma să fie lăsat spre anchetare lui Saint-Just. Cînd se

pregătea de plecare întrebă: „Unde-i dosarul Porter?" Fulgerător îmi adusei aminte de masa de la Capșa cu Ivor Porter și Niculescu-Buzești, pe care o povestii. Iată despre ce era vorba: în ziua de 13 octombrie 1944 fui invitat la masă, la restaurantul Capșa, de Grigore Niculescu-Buzești, pe care-l cunoașteam din vremea pregătirii lui 23 August și acum era ministru de Externe. Cu mine fusese invitat și englezul Ivor Porter, parașutat în timpul războiului în țară. Niculescu-Buzești mă întrebă dacă vrem să transformăm la iuțeală România într-o republică sovietică. I-am răspuns că o asemenea ipoteză este absurdă din motive principiale și din oportunitate politică. Apoi am discutat alte probleme în legătură cu activitatea lui ca ministru de Externe. Porter nu s-a amestecat deloc în discuție, însă a raportat fidel la Foreign Office cele auzite. Ca bun spion ce era, a dictat raportul secretarei sale, care a predat o copie N.K.V.D.-ului, iar acesta Secretariatului.

Coliu și Filipescu au înțeles că fusese singura dată în viața mea cînd îl întîlnisem pe Porter. Fiindcă pînă atunci uitasem să menționez această întîlnire, au tras concluzia că uitarea fusese intenționată, deci [sînt] spion englez. Prin urmare, și complotist. Fui sfătuit să mănînc ca să „iau forțe", cum spunea Dumitru Coliu, și să scriu. Am scris aceleași lucruri încă o dată, și încă o dată, și de foarte multe ori, săptămîni de-a rîndul. Fapte nu mai aveam. Nu puteam face altceva decît să le dau valoare criminală, așa cum îmi închipuiam că trebuie să vadă ei. Superlativele se înșirau din ce în ce mai absolute. Am ajuns dușmanul meu turbat, fără să mai vorbesc de al lui Pătrășcanu. Orice glumă mi se părea criminală, orice discuție trădare. Devenisem un bun stalinist. Mă îmbolnăvisem. Din discuția cu Coliu am dedus că Constantin Vișoianu și Iosif Șraer fuseseră răpiți, unul de la Paris, celălalt din Italia. Prin urmare, crimele noastre luaseră proporții europene. Erau atît de convinși că nu putea fi altfel, încît riscaseră conflicte diplomatice deosebit de grave. Din ce în ce mă convingeam că Pătrășcanu complotase, iar eu [eram] din ce în ce mai vinovat de a nu fi fost „vigilent". Începui să judec ce știam despre dînsul. Totul mi se părea potrivit cu un trădător. Devenisem un fel de Chișinevschi.

[Torturi fizice și morale]

L-am mai văzut de cîteva ori pe Coliu. Apoi am fost lăsat în pace. Așteptam procesul sau execuția fără proces. Hotărîi să mă sinucid. Era absurd să asist la un verdict care nu putea fi inferior celui pe care mi-l dădusem. Am rupt o pijama și plănuisem să mă atîrn de barele de la oblon. Vizeta funcționa acum rar. Așteptam numai o noapte prielnică. Omul cu mersul balansat avu însă grijă să facă o percheziție. În pernă găsi fîșiile rupte din pijama. Grație lui am scăpat poate cu viața. Nu știu dacă, pînă la urmă, aș fi avut puterea să mă spînzur. Oricum, el m-a salvat. S-au pus imediat pînze metalice la toate barele obloanelor. Mai tîrziu am aflat că, în același timp cu mine, Pătrășcanu, în altă celulă, încercase și el să se sinucidă. Rezultatul a fost că s-au scos cataramele de la toți pantalonii, iar în fața celulei lui s-a postat un gardian permanent. Nu moartea, ci procesul îi interesa. Așa indicau prescripțiile pe baza cărora urma să se construiască socialismul. „Demascarea în fața maselor" era esențialul. Nu știu ce mai voiau să afle de la mine. Cursa a durat din decembrie 1949 pînă în aprilie 1950. Într-o zi, gardienii au dat buzna în celulă. Fără să spună un cuvînt, aruncară afară salteaua de paie, perna, scaunul, masa; mi se ordonă „dezechiparea". Cunoșteam lecția, dar nu foarte bine. Păstrai ciorapii. Ordinul sună: „Și ciorapii!" Apoi urmă: „Mișcă!" Începui să circul dintr-un colț în altul al celulei. Ușa se deschise și mi se ordonă să merg de jur împrejurul camerei, sub supravegherea vizetei. După patru ore, se aruncă salteaua și primii ordinul să mă culc. După alte două ore fui sculat, salteaua scoasă și iar începu voiajul de patru ore. Operația a durat pînă noaptea, cînd fui scos la anchetă. După ce răspunsei că nu mai am nimic de adăugat, omul cu ochii gri primi ordinul: „Opt cu două!" Asta însemna opt ore de mers, două de saltea. Apoi a venit ordinul: „Zece cu două!" Asta se chema „manej". Saint-Just mi-a explicat că-mi va folosi la aducerea aminte. Odată am încercat să mă opresc.

M-am așezat jos. Ușa se deschise pentru a auzi că refuzul de a circula se pedepsește cu duș. Am încercat și dușul rece. N-am mai sabotat „manejul". Picioarele nu mă mai țineau. Nu le puteam ține decît încovoiate în „O". Omul cu mersul balansat le examină în cunoscător și hotărî că pot continua. Am continuat pînă ce manejul fu întrerupt de carceră. Una comodă, puteam sta întins pe podea. Eram fericit. Am făcut însă o otită dublă, cu temperatură mare. Fui scos și dus în altă celulă, pe un pat militar, însă legat cu mîinile și picioarele de pat. După 24 [de] ore, Filipescu admisese să fiu văzut de medic. Bolnav da, mort fără proces, nu. Am rămas surd două luni. Pe urmă, cînd vorbeam despre Baudelaire, Saint-Just îmi spusese: „De obicei, întîi ordon ca cei arestați să fie bătuți la tălpi. După aceea îi anchetez. Cu d-ta mă port altfel. Sper că vei fi sincer." Era distins, îmi spunea „vermină".

Pe la sfîrșitul lui februarie 1950, Coliu îmi spuse că ne va judeca pe Pătrășcanu și pe mine în fața muncitorilor și vor aduce soțiile noastre să ne acuze. Le vedeam pe amîndouă. Nu aveam îndoială că vor face ce li se va cere. Doar partidul este deasupra dragostei, a familiei, a prieteniei.

Imediat urmă un tratament abundent cu mult zahăr, lapte, unt, făinoase. Era cura de îngrășare, prevăzută de regulamentul N.K.V.D. pentru cei trimiși în judecată. Poporul invitat să asiste la împărțirea justiției trebuia să constate, cu ochii lui, cum sînt tratați chiar și criminalii ca noi. Sînt grași și voioși. Motiv de ură; altfel ar risca compătimirea. Mi-am adus aminte de o comedie americană văzută la cinematograf. Un alb luat prizonier de canibali era îngrășat cu prăjituri și alte bunătăți, fiindcă șeful tribului îl găsise prea slab ca să fie tăiat și fript. Mă gîndeam să declar, ca și prizonierul alb, greva foamei. Dacă mă îngraș mă omoară, dacă slăbesc mă sinucid. Am găsit că-i preferabil să asist la spectacol și am mîncat. Niciodată nu știi la ce poate folosi o carte frumoasă sau un film bun. Te fac să rîzi pînă și în infern. Așa mi s-a întîmplat cu Anatole France, cu Saltîkov-Șcedrin, mai tîrziu cu Edgar Allan Poe și Cervantes. Desigur, asta se cheamă viață literaturizată, aspru condamnată de căutătorii de trăiri autentice.

Ei mi-au permis să evadez din infern în rîs de unul singur. Ce scriu acum este omagiul meu pentru geniul lor.

Brusc, în aprilie 1950, după ce Filipescu mă apostrofase violent că întîrzii sfîrșitul anchetei în timp ce spionii lucrează, fiindcă el nu se ocupă de dînșii, a încetat și ancheta, și mîncarea cu lapte, zahăr ș.a.m.d. După aceea, vreo cinci luni nu s-a mai întîmplat aproape nimic. Arestul Malmezon trecu sub controlul M.A.I. Ferescu a dispărut. Paza o făceau acum gardienii Securității, în uniforme. Putrezeam. De undeva, din fundul creierului, o luminiță, un rest de judecată îmi spunea că, de vreme ce procesul nu avusese loc, s-ar putea ca Pătrășcanu și cu mine să nu fi fost chiar atît de criminali. De acolo, din punctul luminos, porni în expansiune un nou univers, al remușcării că mă lăsasem îmbolnăvit de întrebările lui Saint-Just. Trebuia să mint, dar altfel. Nu-mi iertam că am putut fi sincer. De la 5 dimineața, de cum mă trezeau bătăile în ușă, pînă seara la ora 10, cînd aceleași bătăi îmi anunțau dreptul la somn, cu fața la lumină și mîinile afară, repetam pînă aveam certitudinea că evenimentele se întîmplaseră chiar așa cum ar fi trebuit să fie, dacă mințeam bine. Imaginile, cuvintele se succedau obsedant, din ce în ce mai coerente. Zilele se umpleau cu lumea creată de minciunile pe care doream intens să le fi spus, întreruptă doar de drumurile la closet cu oala de noapte în mînă și cu ochi de tablă, de zăngănitul castroanelor, o dată pe săptămînă de duș. Mașina tăcerii funcționa perfect. Asta era cheia sistemului: să nu se trezească tăcerea, în închisori și în afara închisorilor. A existat acolo și un om. Îi scriu numele pe care acum îl știu: Petrache. Fost muncitor metalurgist. Cred că era un fel de șef de arest. Într-o zi intră în celulă, după ce probabil mă observase de multe ori prin vizetă. În șoaptă îmi spuse: „De ce ești atît de nenorocit? Doar n-ai făcut nimic! Ai să fii pus în libertate!" L-am mai întîlnit după 13 ani. A încercat să-mi ușureze singurătatea cu o carte.

Tîrziu, în toamna lui 1950, apăru un maior anchetator. Venise să mă ancheteze cu privire la relațiile mele cu Mircea Vulcănescu, condamnat fiindcă fusese subsecretar de stat la Ministerul de Finanțe în vremea lui Antonescu. Îl indicasem

printre cunoscuții mei. (Lista cunoscuților este prima cerere la orice anchetă științifică.) Din întrebările puse am înțeles că, undeva, iar se cercetează dacă nu cumva fusesem agent de Siguranță. Am răspuns și nu l-am mai văzut.

Mircea Vulcănescu, om de idei și de suflet, fusese adus special de la Penitenciarul Aiud pentru a fi anchetat. Depus la Jilava pînă cînd cineva își va fi adus aminte că trebuia înapoiat penitenciarului, fu pedepsit de celebrul Maromet să stea gol în celula morții. A contractat o tuberculoză galopantă și a murit la Aiud. Dacă n-ar fi fost prieten cu mine atunci cînd nu era ministru, poate că și astăzi ar fi fost în viață. N-ar fi avut de răspuns la întrebări și n-ar fi stat în celula morții. Nu este singura umbră pe care o trag după mine fiindcă am fost comunist. Tata a murit de un acces de anghină pectorală în vremea procesului meu din 1932. În buzunarul lui am găsit o scrisoare către procuror, în care-i spunea că se sinucide pentru a atrage atenția autorităților că fusesem condamnat nevinovat. Oare numai boala și durerea l-au luat pe lumea cealaltă? Sora mea și fratele meu s-au zbuciumat ani de zile să afle dacă mai trăiesc. S-au prăpădit căutîndu-mă.

De multe ori m-am întrebat dacă și fără mine Gheorghiu-Dej ar fi îndrăznit să-l asasineze pe Pătrășcanu, dacă, fără furia mea împotriva lui după ce am aflat că a vrut să fugă, „marele patriot și eminent om de stat" ar fi pus revolverul în mîna călăului. Nu știu pe cine l-a făcut socialismul fericit. Mie mi-a luat o treime din viață și mi-a încărcat puținul care-l mai am de trăit cu umbre care-mi apasă creierul. Există oare cineva care să fi fost comunist și să nu fi făcut nici un rău semenilor săi? Cel puțin o dată a mințit cu nerușinare în justificarea unei crime, cel puțin o dată a acuzat fățarnic și a fost de acord cu o infamie.

Pe urmă iar nu s-a mai întîmplat nimic. În martie 1951, un tînăr sublocotenent îmi anunță că toți care mă anchetaseră pînă atunci au fost niște proști, însă că el, fiind deștept, va ancheta din nou cazul meu, în cadrul unui colectiv mare (înțelesei că era condus tot de Dumitru Coliu), că se pregătise temeinic și adevărul nu-i va scăpa. Din nou aceleași întrebări,

cu aceleași răspunsuri. N-a fost prea sadic. Mă ținea ore întregi în vîrful unui scaun cu picioare de doi metri, de unde trebuia să răspund la întrebări și să mă țin în echilibru. Mă obliga să stau într-un picior, cu mîinile ridicate, mă bătea cu creionul pe dosul palmei, cîteodată mă scuipa. Apoi se amuza că „am luat-o plasată", cum spunea el. M-a transferat și în alt arest (Uranus), unde celulele aveau podeaua din ciment mozaicat, cu pete de sînge. Aci am cunoscut și ancheta „non stop", dar nu totală. El și alt sublocotenent se roteau la audiere 22 de ore din 24. Aveam dreptul la două ore de somn. Restul trebuia să scriu. Acest sistem a durat 17 zile și 17 nopți. Între timp, au avansat, au devenit locotenenți. Eu continuam să răspund la întrebări, afară copiii creșteau. Aveam impresia că sînt sublocotenentul invizibil al lui Saltîkov-Șcedrin, născut dintr-o eroare de ortografie. Birocrația țaristă nu-l putea șterge din controale, fiindcă fusese gradat cu semnătura țarului. A fost avansat, avea ordonanță, a fost pedepsit, a fost deportat în Siberia, a ajuns general; n-au scăpat de dînsul decît atunci cînd au hotărît că murise și-l înmormîntară cu onoruri militare. De vreme ce Secretariatul hotărîse arestarea mea — a noastră —, ancheta trebuia să continue. Țarul semnase! Tovărășelele și tovărășeii nu-și închipuiau ca o anchetă să fie terminată vreodată, de vreme ce purta semnătura Secretariatului. Cu atît mai mult cu cît, între timp, se dovedise că Cehoslovacia și Polonia cunoscuseră comploturi similare celor din Ungaria și Bulgaria. Era de neînchipuit să nu fi avut și noi criminalii noștri! Marxism-leninismul este doar o știință perfectă. Una din legile descoperite de Stalin și depozitată în tezaurul marxism-leninismului este că lupta de clasă se ascute după desființarea claselor. În realitate, clica Gheorghiu-Dej, în luptă cu clica Ana Pauker pe chestii majore, cine să fie întîiul, s-au înțeles pe ce era mai ușor, continuarea anchetei. Argumentele lui Gheorghiu-Dej trebuie să fi fost tot din tezaurul marxism-leninismului. „Vigilența revoluționară", asta nu este numai de la Stalin; Lenin a descoperit-o. Anchetatorul meu îmi spunea că ei nu pedepsesc ce spun oamenii, ci de ce spun, ce este sub vorbe. Nimic doar nu-i întîmplător!

Psihanaliza, aspru condamnată afară ca idealistă, are o largă întrebuințare în poliție. Fiecare cuvînt, fiecare frază, fiece gest sînt analizat după cele mai riguroase metode psihanaliste, și pacienții [sînt] condamnați nu după fapte, ci după interpretarea psihanalitică a faptelor. Premisa și raționamentul determinist nu lasă loc glumei, nici ironiei, semne ale libertății, nici rîsului, această atît de terapeutică floare a inteligenței. Cei care nu gîndesc, ca și cei care ocupă fără drept un loc în spațiu se tem de glume și ironii. Se simt în pielea goală, capătă conștiința inexistenței. Gheorghiu-Dej nu ierta că Pătrășcanu și cu mine glumisem pe contul lui. Trebuia să se răzbune. Tradus în „basic-communist", asta însemna vigilența revoluționară, pînă la demascare. Apoi condamnarea și glonțul. De zeci de ori Saint-Just m-a întrebat ce înțelesesem cînd spuneam că Gheorghiu-Dej este „fourbe". În fond, o crimă pasională, urmărită cu toate finețele unei viclenii gregare, însă cu argumente ideologice. Dacă Ana Pauker era acum, pe pămînt, o putere care trebuia frîntă pentru a face loc propriei lui puteri, Pătrășcanu nu mai reprezenta decît un nume, aproape uitat, eu nimic. Pătrășcanu intrase însă în istorie. Nimeni nu-l mai putea scoate, fiindcă numele lui era scris în documente, dovadă absolută că existase. Trebuia omorît de tot. Nu se temea de dînsul, ci de umbra lui. Stalin a masacrat toate familiile celor care intraseră în istorie în timpul Revoluției din Octombrie (a lui Troțki, a lui Tuhacevski etc.); și-a pus numele și statuile în toate colțurile Rusiei, și tot nu i s-a părut suficient pentru istorie. Gheorghiu-Dej a fost un palid imitator. Unui popor căruia îi lipsesc o mie de ani de istorie mai putea să-i lipsească un om.

[Umbra lui Stalin]

Astăzi se știe că oamenii lui Beria au înscenat procesele din Ungaria, Bulgaria, Cehoslovacia, poate și Polonia. De ce n-au profitat de ancheta de la București ca să încheie lanțul comploturilor imperialiste? În 1950–1951, cînd la Praga și Varșovia se pregăteau spînzurători pentru conducătorii mari și mici, la București, Dumitru Coliu căuta totuși adevărul. Voia să verifice o dată, încă o dată și încă o dată că aici nu se întîmplase nimic. Tovarășul Beria nici n-a binevoit să informeze Securitatea cum se înscenează procese cu comuniști. Nici tovarășii de la Budapesta, Sofia, Praga și Varșovia n-au informat pe cei de la București că procesele lor fuseseră [un] teatru. De trei ani și jumătate, Dumitru Coliu primise ordinul să caute numai adevărul. O omisiune a lui Beria? Absurd. Asemenea omisiuni nu se fac. Cunosc, cred, toate explicațiile care se dau proceselor din perioada 1949–1953. Toate la un loc ar putea explica de ce au avut loc procesele de la Budapesta, Sofia, Praga și Varșovia, dar nu de ce sovieticii, care aveau consilieri pînă la nivelul batalionului, n-au impus un proces similar la București și la Berlin.

Îmi permit să enunț o ipoteză. În afară de București, în toate celelalte capitale comuniștii au fost în adevăr aduși la putere în furgoanele Armatei Roșii, dar aveau în spate o tradiție de luptă și gîndire revoluționară proprie. La București fusese neantul, iar la Berlin numai Hitler. Stalin a spînzurat comuniști numai acolo unde risca țîșnirea unui gînd personal. Pe cei de la București nu i-a luat în serios. Nici n-avea nevoie să-i sperie pe unii spînzurîndu-i pe alții. S-ar putea ca procesele de la Budapesta, Sofia, Praga și Varșovia să nu fi avut nici un scop. Rusia, acoperită de zeci de divizii în zona de influență primită la Ialta, cu activiști educați la Moscova sau în spiritul Kremlinului, cu spînzurători manipulate de Slansky, ca și de Gottwald, de Rajk și de Rakosi, de ce erau necesare procese? De ce nu în Republica Democratică Germană, unde Pieck și Ulbricht guvernau numai pe baza

tancurilor rusești? De ce nu în România, unde cel puțin 88% din votanți erau contra regimului? Pericolul titoismului? Absurd, fiindcă Tito se făcuse singur, într-un mare război național, în timp ce Ulbricht, Bierut, Gottwald, Rakosi și Ana Pauker fuseseră făcuți de Stalin. Din cîte știu despre alte procese și [despre] al meu, nu avea nici o importanță ce acuzații se aduceau, nici cine erau acuzații. Esențialul era să fie vorba de crime foarte grave, în legătură cu imperialismul, și de nume cu circulație în lumea comunistă, urmate de spînzurători sau gloanțe. Diversiuni pentru situația internă dificilă? Evident, nu. Asta știau să organizeze și Rajk și Slansky și Traicio Kostov. Uneori am crezut că aceste procese făceau parte din campania ideologică în vederea extinderii regimului sovietic în Europa pe calea armelor. În perioada 1947–1950 se teoretiza socialismul prin descălecare militară; prioritatea rusească în domeniul științei, patriotismul socialist împotriva cosmopolitismului, proslăvirea Uniunii Sovietice constituiau pregătirea morală a marșului asupra Parisului. Mai mult decît toate, adorația delirantă a lui Stalin pregătea ascultarea oarbă a ordinului marelui conducător de oști. Toate au pornit după conferința celor nouă partide de la Varșovia, în august 1947. Procesele ar fi putut face parte din pregătirea propagandistică a marșului Armatei Roșii spre Atlantic. Dar de ce cu procese de conducători comuniști? Simpla teroare așa cum fusese practicată pînă atunci și prezența tancurilor sovietice n-ar fi fost suficiente?

Cu cît analizez mai mult scopul urmărit prin înscenarea acestor procese, cu atît nu găsesc nimic, după cum nu înțeleg de ce au fost condamnați prizonierii ruși sau medicii evrei. Multă vreme am crezut că în spatele proceselor din 1936–1937 au fost unul sau două comploturi reale, ca acum să aflu că nici acolo n-a fost nimic. Se poate ca, acum 30 de ani, Stalin să fi vrut să prevină o defecțiune ideologică în cazul unui atac al Germaniei hitleriste. Asta nu explică însă masacrarea a 30 000 [de] ofițeri, cei mai talentați și experimentați. Sînt acestea singurele acte absurde sau fără scop ale sistemului? Canale uriașe care funcționează rar, colectivizarea în galop, deportarea

de popoare întregi, încrederea în cuvîntul lui Hitler, aducerea lui Hitler la putere sînt doar cîteva pilde.

Știu că numai nebunii fac acte absurde, fără scop, n-au simțul realului, n-au simț moral, n-au sensibilitate cutanee, repetă aceleași fraze și aceleași gesturi, sînt obsedați de monștri și dușmani. De ce a ucis Stalin toți ofițerii capabili, în preajma unui mare război? De ce l-a crezut pe Hitler pe cuvînt? De ce a atacat Finlanda?

N-am auzit ca Stalin să fi fost nebun înainte de 1930. Toți cei care l-au cunoscut de-aproape spun că era brutal, rău, dar nu nebun. O uriașă voință, într-o ființă plată, nu un psihopat. După 1955, Hrușciov, în acel faimos discurs, ne-a spus cum își manifesta paranoia. Nu este singurul șef de stat care a domnit vreme îndelungată, deși era de mult nebun. Nebunia lui Stalin nu face însă parte din cele catalogate de psihiatri. Sînt mai curînd înclinat să cred că el, ca om, era un mare idealist, poate ultimul mare visător. A vrut, în adevăr, să fericească oamenii. Sistemul în care și-a aplicat nemaipomenita lui voință, unică în istoria lumii, este un sistem de ospiciu. Este vorba de sistemul visat de Marx și gîndit de Lenin, în care mijloacele de producție aparțin statului, statul partidului monolitic și partidul Secretariatului, care conduce totul, după un plan central. Revoluția n-a dat și nu putea da maselor, fiecăruia după nevoile lui, nici măcar strictul necesar. Esențialul fiind însă puterea, inevitabil guvernarea bolșevică trebuia să se transforme întîi într-un regim cu intenția de a ferici oamenii, fără mase imediat după terminarea războiului civil, contra maselor mai tîrziu. În țările socialiste apărute în 1945, masele au fost de la început potrivnice sistemului. În jargonul leninist, asta se cheamă guvernare „contra curentului".

Într-un asemenea sistem, cei care conduc trăiesc cu spaima permanentă a contrarevoluției de palat sau a aparatului executiv. Sînt informați de poliție, în care trebuie să aibă încredere nelimitată. Orice dezacord ideologic devine sursă de suspiciune, orice discuție, sursă de contrarevoluție. Stalin era obsedat de ideea că cine este în dezacord cu dînsul are să facă ceva.

La psihoza provocată de lupta împotriva maselor se adăuga psihoza intervenției armate străine, sub numele de „bloc mondial antisovietic". Este știut astăzi că, după eșuarea intervenției celor 14 state în vremea Războiului civil, pînă la Hitler, nici un stat capitalist n-a pregătit un asemenea bloc. Groaza de intervenție îl obseda însă pe Stalin. Orice fapt se interpreta prin prisma acestei perspective. De pildă, în discursul său cu privire la „opoziția de dreapta" aducea ca argument împotriva grupului Buharin–Rîkov faptul că trei din ambasadele Uniunii Sovietice primiseră oferte pentru cumpărarea a mari cantități de grîu. De aici a dedus o intenție contrarevoluționară. În realitate, marii exportatori americani voiau pur și simplu să lichideze imensele cantități de grîu stocate.

În acest climat, conducătorii sovietici trebuiau să rezolve zilnic un imens număr de probleme de toate felurile, în primul rînd de ordin economic, după schema capitalismului pur imaginat de Marx, însă fără capitaliști și întreprinderi particulare. Tîrziu au înțeles că, într-un asemenea regim, nu se poate face nici un calcul economic, fiindcă nu există și nu pot exista prețuri reale. Fatal deci trebuiau să ia măsuri arbitrare, la întîmplare, deci foarte multe absurde. Hotărîrile conducerii de partid sînt însă legi ale economiei socialiste. Asta învață orice elev la capitolul „economia socialistă". Atunci cînd deciziile sînt aplicate, tot atît de fatal se ajunge la rezultate absurde, ceea ce nu se poate explica decît prin sabotaj.

Stalin și cei mai buni tovarăși de luptă ai săi aveau nervi foarte buni. Trăiau însă cu spaima loviturilor de palat, a intervenției armate, a sabotajului contrarevoluționar. Încetul cu încetul au pierdut simțul realului. Luau măsuri absurde, fără alt scop decît potrivirea cu citatele din Marx–Engels și Lenin. Uneori, cu perfectă logică, explicau de ce asta era socialism și de ce statele capitaliste invidiau Uniunea Sovietică. Nebunii din ospicii își fabrică arbori genealogici și dușmani pentru a dovedi că sînt os domnesc... Aici se fabricau cifre, texte și contrarevoluționari. Stereotipiile mintale deveneau cu vremea argumente în atac și apărare.

Marxism-leninismul este însă mai mult decît un sistem de idei despre organizarea unei societăți socialiste. Este o concepție monistă a lumii și societății, o sferă perfect închisă. Ideile au o viață diferită de a oamenilor. Nu îmbătrînesc niciodată și de aceea nu mor. Universalele lui Platon și atomii lui Democrit sînt și astăzi în plină tinerețe, după cum tînăr este primul motor al lui Aristot. Chiar și ideile îngropate în tomuri vechi ar putea reînvia. Fotonii sînt de fapt corpusculele lui Newton, însă modernizate. Henri Poincaré susținea că s-ar putea construi o astronomie în care Soarele s-ar învîrti în jurul Pămîntului, dar ecuațiile diferențiale ar fi prea complicate. Apoi ideile în sine nu au culoare. Sînt ca îngerii, fără sex. Nu sînt nici bune, nici rele. Cînd intră în capul oamenilor și oamenii în organizații, pot deveni omicide, fiindcă gîndirea aparține omului, nu organizațiilor. Acolo se pot recita, nu crea idei. Sistemele moniste sînt cele mai pernicioase. Explicînd totul, nu pot fi decît comentate, nu glosate. Închise în eterii, în mănăstiri sau întemnițate în celule de partid, iau forme monstruoase, capătă paloarea sinistră a cobrelor întemnițate, își înfig colții la întîmplare și își varsă veninul. Purtătorii de idei întemnițați devin de multe ori eroi și martiri; ideile întemnițate îi înnebunesc pe purtători și devin ucigașe. Teoria numerelor lui Pitagora în eterii, formele perfecte ale lui Aristot în ordinele monahale, marxismul în celule au devenit omicide. Cu cît purtătorii ideilor întemnițate sînt mai neobișnuiți cu nobila lor practică, cu atît le adoră mai pasionat. Ideile devin cuvinte magice, intră în celulele nervoase, în sînge, în cromozomi și lumea se împarte în două: cei cu „ideile mele" și cei fără „ideile mele", cei care sînt ca mine și cei care nu sînt ca mine. Sistemul de referință odată creat, semenii devin paralelipipede, cu fețe și muchii conform definițiilor. Cine nu reușește sau nu vrea să fie perfect paralelipipedic este șlefuit, retopit, sacrificat pe altar, ars de viu, împușcat în ceafă. Acțiunile, pînă la cele mai mici gesturi, sentimentele cele mai nobile, cele mai complexe, ca și cele mai simple, toate se măsoară prin cuvinte din texte. Este domnia cuvintelor scrise. Prin vocație sau obișnuință,

slujitorii lor sînt comentatori de texte. Lenin a fost, poate, cel mai mare comentator de texte din ultimii 400 de ani. De la dînsul au învățat toți.

Există probabil și un complex parmenidic, simetric complexului [lipsă în text]. Nimeni nu acceptă să fie văduvit de absolut, de un sistem perfect, atotexplicativ. Nici iezuiții, nici staliniștii. În fața permanentei creații a vieții, moniștii ajunși la putere nu pot replica decît absurd sau ucigînd. Dispare simțul realului. Începe nebunia monistă.

Ospiciul este locașul de unde greu se iese sănătos. Medicii psihiatri cu lungi stagii în spitale de dementi ies cu sănătatea zdruncinată. Nebunia este contagioasă. Într-un partid monolitic, cu doctrină riguros conturată, cu obsesia greșelii fatale, puțini pot scăpa teferi. Tensiunea nervoasă provocată de discrepanța între ce se cere de la fiecare responsabil și ce poate [el] da este atît de mare, teama de a nu greși atît de obsedantă, încît întreaga energie se concentrează numai în atenția încordată spre ce vine de sus, morile de vînt [devin] dușmănoase. Sub nivelul lui nu mai are nici puterea, nici răgazul să privească cu ochi proprii. Esențialul este să pară că face ceva. Începe să piardă simțul realului și simțul moral. Actele fără scop urmează întîi timid, apoi în galop. Spaima de superiori, spaima de cuvinte, spaima de umbre se transformă în activitate absurdă, sub acoperire de cuvinte. Dialectica, devenită ideologie într-o putere absolută, justifică orice, fiindcă situațiile se schimbă arbitrar, după bunul-plac al mînuitorilor ei. Sistemul îi înnebunește pe conducători. Muncesc mult, se extenuează, se îngrașă și înnebunesc. Aș numi-o demența marxist-leninistă. Cred că este singura explicație pentru ce s-a întîmplat altora și mie.

Este deci natural ca Tuhacevski să fi fost împușcat pe baza unei informații de poliție, ca toate procesele de la Moscova să fi fost rezultatul psihozei. Nebunii furioși omoară pe oricine le iese în cale. Zeci de mii de oameni au fost uciși fiindcă dintr-o frază a lor rezultă că au păreri diferite de ale conducerii, fiindcă ar fi fost de acord cu frazele spuse de unul din această categorie. Soldații ruși căzuți prizonieri în mîinile hitleriștilor trebuiau condamnați, fiindcă Stalin credea sincer

că un ostaș sovietic moare, dar nu se predă. Medicii evrei și scriitorii evrei antifasciști au fost aparent executați pe baza denunțului unei nebune. În realitate, era ideea lui Marx că evreii nu pot fi, prin structura lor socială, decît contrarevoluționari. Există vreo diferență între nebunii cu idei fixe din ospicii și cei care au ideea fixă că Marx și Lenin au spus toate adevărurile?

Mi s-a spus că Ejov, predecesorul lui Beria, după ce a fost decorat cu ordinul Lenin a fost împușcat fără proces, nu pentru că executase zeci de mii de oameni, ci fiindcă s-ar fi dovedit că fusese nebun.

Nu trebuie dedus de aici că tot ce au făcut conducătorii sovietici, mari și mici, erau numai acte absurde, fără scop. Ca toți nebunii, aveau și momente de luciditate.

După cum vom vedea, în România, nimeni n-a fost cu adevărat nebun. Au îmbrăcat haina nebunilor, s-au jucat.

[Reluarea și înăsprirea anchetei]

La 1 august 1951, un maior, șeful anchetatorului meu, vizibil un fost avocat, îmi spuse că ancheta s-a terminat, că se constatase definitiv nevinovăția mea. Urma ca, în scurt timp, conducerea partidului să decidă. Spre surprinderea mea, aflai că sînt singurul în această categorie, deci susceptibil de a fi reabilitat. Toți ceilalți aveau vini în legătură cu pregătirile de fugă ale lui Pătrășcanu, însă nefiind culpe majore, nu era cazul să fie dați în judecată. De altfel, toți fiind arestați din 1948, își executaseră pedepsele posibile. Din cîte înțelesesem, punerea în libertate urma să aibă loc chiar în cursul lunii august.

În această ultimă perioadă a anchetei a fost arestată și soția mea (a stat numai două luni), s-au cercetat toți vecinii mei, toți oamenii care auziseră de mine, s-a pus în mișcare

uriașul fișier Beria, s-au făcut descinderi. N-a rămas piatră pe care călcasem să nu fie cercetată. Acum știu că totul urmărea să se cîștige timp. Gheorghiu-Dej se declara veșnic nemulțumit de rezultatele anchetei. Aștepta să cîștige bătălia împotriva Anei Pauker, ca să poată lichida, printr-un singur proces, întreg trecutul; puțin, atît cît existase, [acesta] îl supăra. Restul l-ar fi făcut istoricii de la Academie. După distrugerea documentelor, ar fi rămas Traian și Decebal, la originea poporului român, Dragoș și Laioș Basarab, fondatorii statului, și El, ctitorul României Socialiste.

După 1 august am avut, în mai multe rînduri, confirmarea știrii primite cu privire la sfîrșitul anchetei și punerea mea în libertate. De pildă, comandanții arestului Uranus veneau din cînd în cînd să viziteze „pe tovarășul Zilber", nu pe domnul Zilber. Fumam împreună. Mi s-a adus și un rînd de haine de acasă. Un colonel de Securitate mi-a spus chiar că se constatase că sînt comunist. Astea nu se puteau întîmpla fără dispozițiile Secretariatului. Nu mai eram singur în celulă. Aveam parteneri, speranța și visurile cu ochi deschiși. Și totuși eram altceva decît fusesem. În 1948, la începutul anchetei, suferеam de foame. După primele greve ale foamei, nu mai simțeam nimic. Parcă organismul se obișnuise, după cum se obișnuise cu lipsa țigărilor. Nu mai visam că mănînc cireșe frumoase fără gust. Gîndul nu mai scormonea acum „intențiile" conducerii, nu mai simțeam fericirea frenetică a libertății viitoare. Doream să-mi revăd partidul, soția și catedra. Peste toate, apăsa acum pîcla. Aveam altă culoare. Ceva se schimbase în felul meu. Începuse adaptarea la viața de celulă, fără loc în lumea oamenilor. Atenția se concentra asupra mișcărilor de pe sală, a ușilor care se deschid și se închid. Din acest nou univers priveam spre trecut ca la ideile platoniciene. Îmi spuneam că așa este revoluția socialistă. Învață greu, cu uriașe sacrificii, dar învață. Sovieticii au pierdut milioane de soldați, pînă să formeze armata de manevră. Au alungat și omorît întreaga intelighenție, pînă și-au dat seama cît este de necesară. Erau însă sinceri, doreau socialismul. Spirocheta din tinerețe, după impresia mea, de mult moartă, reînvia la prima adiere a libertății.

Cele două–trei săptămîni care păreau să mă despartă de specia oamenilor liberi, spre surprinderea anchetatorilor, care veneau din cînd în cînd cu o ultimă întrebare, se prelungeau cu alte săptămîni, apoi cu alte luni. Palida euforie a libertății începu să se stingă. În 1952 nu mai aveam îndoială. Aveau de gînd să facă cu mine altceva decît mă așteptasem. Gîndeam că, după atîta amar de ani, chiar dacă ar fi vrut să facă un proces Pătrășcanu, eu nu aveam ce căuta acolo, fiindcă se stabilise că nu știusem nimic despre pregătirile lui de fugă. Intrat într-o astfel de viață, uitasem că un proces cu șefi comuniști nu se face pe delicte banale, nici nu se judecă faptele reale. Cîrtița, dacă a știut vreodată, a uitat cine o poate mînca la lumina soarelui.

În seara zilei de 28 august 1952, auzii uși care se deschideau, pași grăbiți sau moi pe culoare. Veni și rîndul celulei mele. Odată cu ordinul „Fă-ți bagajele!" căpătai și ochii de tablă. În curte, intrai prima oară într-o dubă amenajată după modelul N.K.V.D. Un culoar la mijloc, carcere cu scaun de-o parte și de alta. După ce se umplu, porni. La dreapta, la stînga, înainte, se opri brusc, o poartă, apoi fui coborît. Nu mi-am dat seama unde sînt decît după ce mi s-au redat ochii mei. Eram la Malmezon, într-o celulă îngustă, exact în spatele caloriferului. Afară oamenii mergeau încă în haine de vară, dar aici duduia caloriferul. Era o căldură de iad. Îmi dădui imediat seama că asta nu prevestește libertatea, dar tot nu-mi închipuiam ce va urma. Epuizasem toate resursele imaginației mele. Construisem cu materialul de afară. În viața cea nouă, nu aveam de ce mă prinde. Toate erau umbre.

Așteptarea nu dură mult. Peste cîteva zile fui scos la anchetă, în fața aceluiași anchetator care, cu un an mai înainte, îmi spusese că totul se terminase și aștepta eliberarea. Spre surprinderea mea, trebui să constat că continuai să trăiesc ca sublocotenentul invizibil. Din nou aceleași întrebări, cu aceleași răspunsuri. A doua zi, veni însoțit de un civil. Mai tîrziu am aflat că-l chema Moraru. Ceva mai puțin agramat decît primul, însă cu o mînă de lemn a cărei uscăciune am simțit-o ulterior pe față și pe trup. O manipula după voie, ca pe o măciucă voivodală sau un evantai de

marchiză. Mi-a pus o întrebare oarecare. După răspunsul meu observă, cu superioritatea obișnuită a anchetatorilor, că ei cunosc adevărul înainte de a-l mărturisi eu. Peste două zile, iar fui chemat și iar chestionat. Între timp, în cursul uneia din inspecțiile făcute de unul din comandanții arestului, fără a avea aerul că-mi dezvăluie un secret, îmi spuse, în treacăt, că în octombrie 1952 voi fi deja la Aiud, gata judecat și condamnat. Am primit informația cu indiferența cuiva care trăiește pe coordonate majore poate nu [fără] inconștiență.

A doua zi fui scos la anchetă. De astă dată asista și un bătrînel în civil, al cărui nume nu-l știu, dar despre care anchetatorul meu cel vechi — Mișu — spunea cu adîncă înduioșare că, pe vremuri, fusese închis la Doftana, după ce fusese crunt bătut și suferise mult. Singura cerere din seara aceea a fost să-i mai povestesc o dată ce știam despre cele întîmplate în Piața Palatului în ziua de 24 februarie 1945, cînd generalul Rădescu dăduse ordin trupei să răspundă la focurile de revolver trase din mulțime. Am spus tot ce văzusem și tot ce aflasem ulterior. În timp ce anchetatorul meu continua să stea liniștit la birou, tovarășul cel bătrîn, care suferise atît de mult, sări de pe scaun urlînd: „Cum? partidul provoacă?" Apoi primii prima lecție serioasă despre cum trebuie să povestească comuniștii adevărul. Bătrînelul tăbărî asupra mea cu pumnii, palmele și picioarele. După cîteva minute eram pe podea, iar el mă frămînta cu călcîiele. Nu știu cît a durat această lecție și nici cum am ajuns pe culoar, unde mă aștepta gardianul, care mă trase pînă la celulă. Nu mai aveam nevoie de ochelari, fiindcă nu mai vedeam nimic. Evident, totul fusese pregătit din vreme. În celulă am uitat să-mi amintesc de Columban, ca altădată. Înțelesei că nu mai era vorba de punerea în libertate, dar nici nu vedeam cum s-ar putea face un proces. Imuabilul meu optimism reapăru. Umbra mea zglobie și ușuratecă mă făcu să uit durerile, fără să mă învețe ce am de făcut. Astea se întîmplau în seara de 17 septembrie 1952. În seara de 24 – 25 septembrie 1952 fui din nou scos la anchetă. Odaia era plină de ofițeri. În afară de vechiul meu anchetator, mai era acolo acel Moraru cu mîna de lemn, un tînăr locotenent evreu, despre care am aflat că-l chema Teodor Miclea, locotenentul David,

un colonel și cred un general. Era clar că se pregătea o solemnitate. Puțin după ce fui așezat la măsuța anchetaților își făcu intrarea Colette Bruteanu. O văzusem cîteva minute, o singură dată în viața mea, cînd venise să-mi ceară un serviciu pentru o cunoștință comună. Știam că fusese informatoarea N.K.V.D.-ului, apoi trecuse la Securitate. Bronzată, bine făcută, respira sănătate. Mi se anunță că voi fi confruntat cu dînsa. După întrebările de rigoare asupra numelor și a raporturilor noastre de dușmănie sau prietenie, fu întrebată ce relații avusese cu mine. Urmă un roman foileton, debitat cu siguranța omului bine pregătit, despre întîlnirile noastre cu ofițeri americani, cu George Macovescu, cu conducători național-țărăniști, chefuri, mese. Mă uitam la femeia aceea atrăgătoare, ascultam cu interes ce făcusem împreună, dar nu înțelegeam rostul acestei confruntări. Am aflat repede. La rîndul meu spusei că femeia minte și reamintii că, în urmă cu doi ani, fiind întrebat despre relațiile mele cu dînsa am dat amîndoi același răspuns. După ce am semnat procesul-verbal de confruntare i s-au cerut scuze pentru deranj, i s-a sărutat mîna și a plecat. Cum a ieșit pe ușă, anchetatorul care-mi anunțase eliberarea în 1951 îmi spuse grav că ei vor pedepsi îndrăzneala mea de a spune că un martor despre a cărui înaltă moralitate aveau informații ar putea minți. Mă întrebă încă o dată dacă-mi mențin declarațiile. La răspunsul meu afirmativ, sună pe buton. Un gardian, vizibil pregătit pentru această eventualitate, intră imediat în odaie. În mînă avea un bandaj gros, nu ochii de tablă. Mi se ordonă să mă dezbrac „pînă la piele". Apoi mă legă strîns la ochi. Mă trase pe culoar. De acolo, în picioarele goale, în curtea pietruită. Ploua, era frig. În fugă, mă lovii cu degetele de pietre, dar nu avui timp să aflu ce se întîmplase. Mi se pare că ajutoarele călăilor duc în goană pe cel condamnat la moarte, pînă la ghilotină. Este un fel de narcoză. Capul cade imediat. Aici curtea era lungă și întunecată. Restul goanei nu era narcoza, ci groaza. M-a făcut să urc cîteva trepte, apoi m-a coborît pe altele. M-a băgat într-o încăpere. Trebuie să fi fost un beci. După șoapte, mi-am dat seama că în încăpere mai erau și alte persoane. Mi s-au legat mîinile și picioarele, pînă ce frînghia a început să

intre în carne. Mîinile legate fură întinse peste genunchi, iar intre mîini și picioare fu trecut un drug gros de fier. Plesnea pielea la mîini și la picioare. Semnele le-am purtat ani de zile. La picioare, le mai am și astăzi. Doi oameni au prins drugul de cele două capete, m-au ridicat și m-au pus pe doi căpriori, așa cum se pun mieii la frigare, în reclamele hanurilor, și ereticii în iad. Începură să curgă loviturile la tălpi și pe dos. Onoarea acestei operații revenea chiar comandantului arestului. Cînd se sătura de tălpi, mă balansa, ca să aibă la îndemînă spatele. Cum pe spate semnele rămîn multă vreme, mai întîi mă acoperea cu un șervet muiat în apă. Nu cred că în această primă repriză primisem mai mult de zece lovituri. În timpul bătăii, tînărul locotenent Miclea, în excesul lui de zel, făcu o greșeală care, probabil, mai tîrziu i-a adus unele neplăceri. Pentru a mă convinge să confirm cele spuse de Colette Bruteanu, în timp ce comandantul arestului lovea, îmi smulgea părul din cap, mai ales perciunii. Era probabil complexul de inferioritate al evreului caricaturizat de antisemiți cu perciuni. Febril, agitat, entuziasmat, auzii din gura lui: „Este ordinul Secretariatului. Să-ți spui toate crimele pe care le-ai făcut cu Lucrețiu Pătrășcanu, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Aurel Vijoli, Ștefan Voitec, Petre Năvodaru, Petea Petrescu, Ion Gheorghe Maurer, Carol Neuman și alții. Îți arestăm familia și te omorîm în bătaie." Am uitat că eram pus la bătaie pe căpriori. Aflasem, în fine, ce se întîmplase. Gheorghiu-Dej dizolvase grupul Ana Pauker–Vasile Luca–Teohari Georgescu. Acum trebuia să urmeze un proces demascator al criminalilor. Confruntarea cu Colette Bruteanu fusese un pretext pentru a justifica bătaia. „Mae West" jucase rolul ei obișnuit de agent provocator. Puteau să mă bată și fără acest pretext. Alibiul este cu atît mai necesar, cu cît o crimă este mai premeditată. Nu mai eram atent la bătaie, nu mai știu cînd m-au dezlegat, cînd am trecut prin curte. Adus din nou în fața ofițerilor de Securitate, fui din nou întrebat dacă sînt hotărît să-mi recunosc crimele. O dată cu refuzul meu, degetul anchetatorului apăsă din nou pe buton. Gardianul cu bandajul apăru din nou. Avea înfățișarea unui muncitor între 45–50 de ani. Părea un om blînd. Mi-l

închipuiam într-un atelier unde se fac piese de precizie. Se forța să fie brutal, se căznea să fugă milităreşte. Probabil un bun tată de familie, modest, cu cotele la sindicat achitate la zi. Republica avea însă nevoie de gardieni, nu de lucrători de precizie. I s-a explicat, desigur, ce muncă de încredere făcea. Şi el a crezut. La a doua punere pe căpriori, tălpile începură să mă doară. Am numărat exact numărul loviturilor, nouă. Iar fui dezlegat şi iar tîrît în fugă pe scări şi prin lunga curte pietruită. Îmi era sete. Ajuns din nou în fața reprezentanților Secretariatului, mi se dădu apă, fui din nou întrebat dacă sînt hotărît să-mi mărturisesc crimele. Refuzul antrenă aceeaşi replică, aceeaşi goană prin curte, aceiaşi căpriori. Durerea loviturilor noi peste cele vechi era întreruptă de imaginea soră-mi arestată, de ochii lui Vîşinski. Cred că iar am primit vreo zece lovituri; cele de pe spate mi se păreau mai dureroase. Cînd am ajuns pentru a treia oară în fața reprezentanților socialismului, aveam febră, eram sleit. Am cerut să stau singur de vorbă cu omul cu mîna de lemn. Era înalt, părea un intelectual între două vîrste. L-am întrebat dacă doresc de la mine o simplă declarație, în care să afirm că sînt un criminal. Răspunsul lui nu comportă nici o interpretare: „Îți cerem numai adevărul. Să ne spui ce crime şi cu cine le-ai făcut. Întrebarea d-tale este o provocare. Dacă o repeți, te vom pedepsi." Nu mai puteam călca. Gardianul muncitor de precizie mă tîrî pînă la celulă. Îmi aduse cîteva țigări şi apă. Caloriferul duduia. În celulă era aceeaşi căldură de iad. Evident, țigările îmi fuseseră trimise ca, în plăcerea fumului inspirat, gîndul rezistenței să se dizolve. Mi s-a aprins o țigară şi uşa s-a închis. Pentru prima oară de mai bine de un an aveam material aperceptiv exogen. Aveam pe ce gîndi, în interesul meu. Nu ştiu cît a durat contemplarea celor întîmplate. Tîrziu, în celulă îşi făcu intrarea Lerescu, medicul arestului (în Cehoslovacia îl chema Somer), un bărbat blond, frumos, înalt, de vreo 40 de ani, un Parsifal al Securității. Ordonă felcerului care-l însoțea să-i arate picioarele şi spatele. Atunci văzui şi eu că sîngele curgea de pe marginile unghiilor de la picioare. Ordonă felcerului să mă spele cu benzină şi să-mi pună comprese reci. Apoi reprezentantul lui

Hipocrat în lumea socialismului adăugă către mine: „Te sfătuiesc să declari. Altfel, mîine seara te ia din nou. Așa cum ești acum, te vei vindeca. Dacă mai primești un rînd, nu știu ce se va întîmpla." Lerescu trăiește și astăzi. Îl văd din cînd în cînd pe stradă. Nu mai e frumos, s-a zbîrcit, s-a închircit, dar fiindcă a depus jurămîntul lui Hipocrat continuă să facă oamenii sănătoși.

Repede observai că picioarele se umflaseră mult și nu le mai puteam atinge, nici pe spate nu puteam sta. Singura poziție posibilă era pe o parte.

Toată noaptea aceea am auzit oameni gemînd, trași repede pe culoarul din fața celulei, uși care se deschideau și se închideau și același „Taci! taci! taci!", bine cunoscut. Toată noaptea, mașina de bătut a funcționat, fără întrerupere. Cred că în noaptea aceea s-au bătut atîția comuniști cît nu bătea Siguranța Generală într-un an. Forma era aceeași, conținutul altul. Se umflau picioarele în interesul clasei muncitoare, nu al burgheziei.

Bătaia are efecte fiziologice curioase. În primul rînd, deshidratarea. Urinam fără întrerupere, deși deplasarea pînă la oală însemna un chin indescriptibil. De a doua zi îmi dădui seama că nu mai pot mînca. Febra a durat vreo săptămînă. Unii slăbesc și nu-și revin niciodată. Se pare că mai mult de 60 de lovituri provoacă iremediabil moartea, ca o arsură foarte gravă.

[Substratul politic al anchetei]

În orele acelea de coșmar dantesc avui puterea să mă gîndesc ce am de făcut. Începui din nou să gîndesc pe fapte sigure și oameni cunoscuți.

Din ce-mi spusese tînărul Miclea, în entuziasmul lui juvenil, rezulta că Secretariatul era acum Gheorghe Gheor-

ghiu-Dej. Ceilalți erau probabil prin celulele de la Malmezon, sub același acoperiș cu mine.

După învățătura celui mai bun prieten al oamenilor, „la carul victoriei învinșii trebuiau duși în lanțuri", pînă la locul execuției. Constituția cea mai avansată prevede că fiecare este judecat după fapta sa. Procesul o fi fost al conducătorilor. Eu nu puteam fi decît agentul și spionul care nu lipsește în nici unul din aceste piese. Îmi spuneam că probabil excluderea celor trei mari (Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu) provocase o mare depresiune în partid și în rîndul simpatizanților. Pentru a redresa moralul, urcarea pe tron a lui Gheorghiu-Dej trebuia să fie însoțită de dovezi uluitoare că toți, afară de dînsul, trădaseră, toți vînduseră, toți fuseseră dușmani ascunși sub faldurile drapelului roșu. Mă înșelam. Pe vremea aceea încă nu descoperisem caracterul de balamuc al sistemului actelor fără scop. În adevăr, au fost înlăturați din posturi toți cei numiți de cei trei detronați, ca și cum ar fi fost un pericol pentru regim. De cei mari care s-au raliat la vreme nu s-au atins. Erau solidari la crimă. De altfel, nimeni nu s-a mirat de cele întîmplate. Poporul a spus: „ei între ei", iar membrii cei buni de partid și-au zis că, de vreme ce cei trei fuseseră excluși, fuseseră vinovați, căci partidul nu se înșală niciodată. Procesul, la a cărei montare începusem să particip, nu era destinat să convingă pe cineva de ceva. Trebuiau scoși din istorie cei care făcuseră ceva pentru puțina noastră istorie revoluționară, nimiciți cei care făcuseră ceva contra noului secretar general, îngroziți cei care ar mai fi îndrăznit să rostească un cuvînt împotrivă-i. Nici în partid, nici în țară nu exista depresiune. Erau halucinațiile mele logice. Niciodată și nicăieri acest fel de procese n-a avut rostul să apere sau să consolideze socialismul. Au fost asasinate fără scop politic, însă cu ajutorul aparatului de stat ieșit din implacabila logică a lui Lenin. Nu se apăra sistemul. În cazul cel mai bun se lichida trecutul. De cele mai multe ori, un act gratuit. Un asasinat poate fi cîndva descoperit. De îndată ce cadavrul este acoperit de justiție capătă ceva din măreția dreptății.

Continuai deci să judec pe bază de premise sigure. Așa cum știam din procesele de la Moscova, ale căror stenograme

le-am citit cu atenție, un asemenea proces, pentru a avea efectele propagandistice închipuite de Conducătorul popoarelor, trebuia să fie public, cu gazetari străini și delegați din uzine, iar șefii trădători trebuiau să se acuze de cele mai abominabile crime. Deși știam că oameni cu nervi de oțel, trecuți prin temnițele Ohranei, prin Siberia, prin războiul civil, nu rezistaseră la tentația de a supraviețui fie și prin grațierea de către cel mai bun „Prieten al copiilor", mi-a intrat în cap ideea că Pătrășcanu va rezista și la bătaie, și la amenințarea cu asasinarea pe cale administrativă. Altfel, ar fi riscat să fie scos din iubita lui Istorie. Dacă era omorît în bătaie nu putea să-și mărturisească crimele în procesul Pătrășcanu, iar proces Pătrășcanu fără Pătrășcanu nu putea avea loc. Dimpotrivă, în ipoteza că Pătrășcanu accepta să-și joace rolul, dacă eu aș refuza să declar crime, procesul ar putea avea loc și fără mine. Odată mort, Lerescu da un certificat că murisem în urma unei embolii, și gata. Cunoșteam bine pe Pătrășcanu și nu m-am înșelat. Îl cunoșteam și pe Gheorghiu-Dej, dar îi subevaluasem tenacitatea cînd în joc era statuia lui. Napoleon l-a urmărit pe Fouché în toate colțurile Europei, Stalin pe Troțki în toate cotloanele globului. Pe meleagurile noastre, oamenii au respirația scurtă. La 50 de ani sînt obosiți, se gîndesc la pensie, uită că au iubit și urît. Gheorghiu-Dej nu mai era român, intrase în rîndul rasei celor fără milă și recunoștință, cu obsesia ideilor fixe. Imita pe Conducătorul popoarelor în îmbrăcăminte, în gesturi, în cuvinte. Devenise chiar EL. Dacă ar fi primit ordin de la Stalin, acesta și-ar fi trimis anchetatorii ca la Budapesta, Sofia și Praga. La București n-a vrut să se amestece, deși în toate serviciile Securității existau consilieri sovietici, aduși cu mari rugăminți și sacrificii de Gheorghiu-Dej. Desigur că înlocuirea Anei Pauker cu Gheorghiu-Dej nu s-a putut face fără aprobarea lui Stalin. De ce atunci a considerat procesul proiectat la București ca o chestie internă a Partidului Comunist Român? Nu cred că există o cauză, fiindcă un om obișnuit poate eventual prevedea comportarea eventuală a unui alt om obișnuit, dar nu a unui locatar de ospiciu.

Îmi închipuiam desfășurarea evenimentelor după ce troika Ana–Luca–Teo fusese urnită din loc. Chișinevschi, care

cunoștea toate tezele, citatele și obișnuințele „de dincolo", explicase probabil imediat lui Gheorghiu-Dej că venise momentul să demaște „deviaționiștii de dreapta". Masele trebuiau să înțeleagă pe concret, adică printr-un proces, „așa cum fac ei acolo", unde duce orice deviație: la spionaj, trădare, crime. Masele urmau să înțeleagă și să se ralieze liniei juste, după cum în imaginația lui se raliaseră la toate liniile juste și înțeleseseră perfect materialismul dialectic. Vedeam argumentele lui Chișinevschi lipindu-se de dorința de răzbunare și complexele de inferioritate ale lui Dej, făcînd un aliaj indestructibil între crimă și prostie. Îmi aduceam aminte de un mic incident petrecut în august 1947, imediat după stabilizarea monetară. La rugămintea lui Dej, Stalin trimisese la București pe adjunctul ministrului de Finanțe al U.R.S.S. Un om serios și modest, care credea că pot exista prețuri arbitrare. A făcut o stabilizare din care Dej nu pricepuse absolut nimic. Înainte de a porni înapoi spre Rusia, atrase atenția ca poliția să se amestece cît mai puțin în treburile pieții, însă ea să existe, pentru a-i speria pe delincvenți. Cum s-a urcat în avion, Dej exclamă: „Acum ne punem pe un control!..." A doua zi, Controlul Economic descoperi trei nenorociți infractori la legea stabilizării. La unul s-au găsit două monezi de aur, la altul o bancnotă de cinci dolari, la al treilea ceva similar. Dej ordonă să se publice în ziare că, la Băneasa, se formase un lagăr pentru infractorii la legea devizelor și a aurului. Lagărul n-a existat, dar, din ordinul lui, cei trei nenorociți fură executați. În ziare se publică un comunicat că, vrînd să fugă de sub escortă, au fost împușcați. De pe urma lor au rămas văduve și orfani.

Îl auzeam pe Iosif Chișinevschi explicînd că acum „veriga cea mai importantă" este demascarea. Citatul din Lenin îl covîrșise pe dînsul și nu se poate să nu-l fi înduplecat pe Dej, pregătit sufletește pentru înduplecare. Apoi EL, „cel mai bun elev al lui Lenin", nu procedase la fel? Este adevărat că, în 1921, cînd nici nu se terminase încă războiul civil, Lenin trimisese în judecată pe conducătorii social-revoluționari, în frunte cu Maria Spiridonova, pentru încercarea lor armată de a răsturna guvernul bolșevic. La proces au pledat mari avocați social-democrați occidentali, în frunte cu Vandervelde, președintele Internaționalei a II-a. Insurecția social-revoluțio-

narilor existase, nimeni n-o nega. Nici un acuzat n-a fost condamnat la mai mult de zece ani închisoare. Nici măcar Dora Kaplan, care atentase la viața lui Lenin, n-a fost condamnată la moarte. Șefii opoziției muncitorești (Șleapnikov și alții) au fost trimiși să lucreze în provincie, dar nu condamnați. Totuși, ideea de a pedepsi, fie și benign, pentru idei, de la Lenin pornește. Stalin a fost mai consecvent. Într-o scrisoare către Gorki, vorbind de Radek, citez din memorie, spune că „cine nu este de acord cu noi va face ceva". Deci se procedează față de dînsul ca și cum ar fi făcut. Calea asasinatului în masă pentru dezacorduri ideologice este deschisă. Tot de la Lenin a pornit calificarea „social-trădător" ori „social-imperialist". El a utilizat titlul acesta și în filozofie. Stalin n-a făcut decît să omită particula „social". Apoi trădătorii au fost pedepsiți conform codului penal.

Deci ce trebuia să fac? Pătrășcanu va refuza să se supună bătăii, va prefera să moară. Eu puteam fi ucis, fără să se primejduiască procesul. Mergînd prin urmare după voia anchetatorilor, procesul nu va avea loc. Dacă Pătrășcanu ceda, nu avea nici un rost să rezist eu. Cu atît mai mult, cu cît rezistența lui Pătrășcanu n-ar fi fost singură. Ana Pauker și Vasile Luca n-ar fi cedat nici ei. Dacă procesul ar răspunde celei mai umile necesități politice, rezistența lor îl întîrzia, afară lucrurile se uitau și absurditatea lui ar fi devenit cu atît mai evidentă. De ce sau pentru cine să mă sacrific? Fiindcă Gheorghiu-Dej voia să-l asasineze pe Pătrășcanu, ar fi fost un nonsens să-mi pun capul sub ghilotină din demnitate, prietenie ori solidaritate în fața asasinului.

Am verificat o dată și încă o dată corectitudinea raționamentului meu. Nu exista îndoială, nu puteam proceda altfel. Pentru o dată în viață nu m-am lăsat atras, din drumul rațiunii, de sentimentele atît de apreciate de cei care nu au avut ocazia să se afle în drumul celor care dau linia generală a construcției socialismului. Și astăzi, cînd înșir pe hîrtie gîndurile de atunci, cu viața altora și a mea în spate, cred că bine am făcut ce am făcut.

A doua zi dimineața fui tîrît la anchetă. Eram în picioarele goale, nu suportam nici o cîrpă pe mine. Același vechi anchetator, cu aceeași întrebare. Îmi întinse o hîrtie, toc și

cerneală. Scrisei cum devenisem spion american. Primul meu roman foileton trebuie să fi fost de proastă calitate, dar i-a plăcut. M-a sfătuit să mă mai gîndesc. L-am rugat să-mi spună el ce omisesem, cu promisiunea să-mi amintesc și să mă spovedesc cu toate detaliile. O secundă a surîs, apoi, ca și cum și-ar fi adus aminte ceva, îmi replică: „De ce provoci? Ancheta îți cere numai adevărul. Ieși afară!" Am fost, bineînțeles, [trimis] afară. A sunat, și gardianul m-a tras pînă la celulă. Ziua următoare, sensibilul meu anchetator îmi mărturisi că nu poate suporta spectacolul unor picioare umflate și însîngerate ca ale mele. Mă trimise iar să fiu tîrît în celulă și să mă întorc cu picioarele acoperite cu ciorapi. M-am executat. La întoarcere am mai adăugat cîte ceva la primul capitol al romanului meu. De astă dată s-a indignat pur și simplu: „Cum vrei să verific eu ce scrii aici? Unde să caut americanul care te-a recrutat? Spune-ți complicii români!" Răspunsul îl găsii pe loc: Pătrășcanu. Păru mulțumit, dar nu prea mult. Îmi ceru altul. Aveam o primă dovadă că Pătrășcanu rezista. Mi-a spus însă că Năvodaru recunoscuse. Cu sau fără declarația mea și a lui Năvodaru, dacă Pătrășcanu refuza să joace, procesul tot nu putea avea loc. Declarai deci că recrutasem pe Năvodaru în rețeaua de spionaj american. Alte dovezi nu erau necesare. Mulțumit, și ca să mă încurajeze, ordonă gardianului să mă ducă înapoi în celulă. Evident instruit, acesta mă fugări, însă nu pe drumul direct spre celulă, ci înconjurînd întreg arestul. Cu o mînă pe gura mea, mă împiedica să țip, iar cu cealaltă mă împingea. Durerea a fost mare, dar suportabilă.

Completarea romanului a mai durat vreo săptămînă. Am povestit cum trimisesem agenți în Rusia, cum pregătisem un complot încă din 1941. La întrebarea anchetatorului de ce făcusem toate astea, răspunse chiar el: „din ură împotriva Republicii Populare Române!" Arăgîndu-i atenția că R.P.R. exista numai din 1948, îmi replică: „N-are importanță! Conducerea noastră cunoaște adevărul!"

Apoi urmară vreo două săptămîni grele. Într-o seară îmi ceru să arăt cum recrutasem pe Vera Călin și pe Luiza Năvodaru în serviciul de spionaj american. Prima, o femeie frumoasă, conferențiară de limba engleză, a doua sora lui Petre

Năvodaru, traducătoare pentru limba engleză la un serviciu special M.A.I. Ca în orice proces de felul acesta, trebuia să apară frumoasa spioană. Chinul n-a fost ușor de suportat, dar am rezistat și, pentru moment, am renunțat la includerea celor două femei în libret.

Pînă în a doua jumătate a lunii octombrie 1952, dădusem zeci de declarații. Buna logică spunea că cu cît faptele denunțate vor fi mai absurde, mai extraordinare, cu atît Pătrășcanu le va respinge mai repede. Așa am și procedat. Niciodată nu mi s-a reproșat o inexactitate. Chiar și întîmplările cele mai simple, verificate în ancheta din 1948–1951, le-am transformat. Tot ce făcusem, tot ce vorbisem, tot ce mă înconjurase devenise spionaj, trădare, crimă. Am arătat cum organizasem inflația și sabotasem stabilizarea împreună cu Ion Gheorghe Maurer, cum făcusem legătura între Pătrășcanu și agentura de spionaj britanic, compusă din Harry Brauner și Lena Constante. Nimic nu-i speria, nimic nu era neverosimil. Cu cît cele imaginate de mine erau mai absurde, cu atît erau mai bine primite.

Între timp slăbisem mult, aveam halucinații. Am auzit plînsetele surorii mele într-o celulă alăturată, vocea cumnatului meu în altă celulă. Mă înșelasem. După eliberarea mea, am verificat că nu fuseseră niciodată arestați. M-am speriat cînd mi-au căzut toate unghiile de la picioare. Sensibilul meu anchetator mă liniști însă. Exclamă dezolat: „Ce să fac? ăștia nu știu să bată!" Vorba lui Mirbeau, „un homme sensible, d'une exquise sensibilité".

[Definitivarea anchetei]

Spre sfîrșitul lui octombrie 1952 avui onoarea să cunosc pe șeful colectivului de anchetă. Un tip de armean gras și

păros, colonelul Șoltuț (numele l-am aflat abia în 1965), fost, pare-se, lucrător la căile ferate din Cluj, făcut colonel și adus în București pentru ancheta noastră. Eu, așezat într-un colț, la mica măsuță obișnuită a anchetaților, el parcă ocupînd un scaun lat cît tot biroul, aveam impresia că asist la o scenă între Mickey Mouse și omul-sperietoare. El dicta întrebările, iar anchetatorul meu le scria cu ortografia lui, înregistrînd cu aceeași ortografie răspunsurile mele. Acum voiau să declar că fusesem și agent de Siguranță. Nu s-a supărat de răspunsul meu negativ. A amînat ședința. Peste vreo două zile recunoscui că devenisem agent de Siguranță din ordinul Intelligence Service-ului, prin profesorul de istorie modernă de la Universitatea din Londra, prietenul meu Hugh Seton-Watson. Declarația fu, bineînțeles, înregistrată într-un proces-verbal de interogatoriu. Fără supărare, Șoltuț observă: „Nu vezi că este neverosimil? Propun să te mai gîndești." Am acceptat să reflectez, dar, pentru a nu fi perturbat, rugai să fiu mutat într-o celulă ceva mai mare, fără căldură și zgomotul de iad al celei în care fusesem cazat. În plus, rugam să mi se dea o carte, orice carte. Șoltuț acceptă, însă cu observația că asta nu înseamnă un schimb: celulă mai bună contra declarație mai verosimilă. În aceeași noapte fui mutat. Peste cîteva zile dictai romanul meu *În slujba Siguranței Generale*. Cum n-aveam voie să declar că fusesem comunist, nu puteam imagina ce scop ar fi avut recrutarea mea ca agent de Siguranță împotriva Partidului Comunist. Șoltuț mă ajută, dictînd în locul meu (citez din memorie): „Vintilă Ionescu (inspectorul de Siguranță care se ocupa de activitatea comunistă), știind încă din 1934 că, în 1941, România va ataca Uniunea Sovietică și că în cursul războiului Partidul Comunist Român va juca un rol fundamental, m-a însărcinat să-i dau informații despre activitatea Partidului comunist." Restul l-am completat eu: „Ca să nu fiu reperat de comuniști, m-a sfătuit să nu-i predau rapoartele mele în localul Siguranței Generale. La fiecare două zile, după miezul nopții, venea la mine acasă, mascat. În total, între 1934 și 1940 i-am dat vreo 2 000 de rapoarte" (mai mult de două rapoarte pe zi!). După această întîlnire cu colonelul Șoltuț, am rămas iar numai cu anchetatorul meu, care transcria cu

răbdare, în procese-verbale [de] interogatorii, toate elucubrațiile mele. Uneori se amuza. Era o bestie, dar nu era prost. Într-o zi i-am povestit istoria doctorului Gudron și a profesorului Pană, a lui Edgar Allan Poe. Cînd am ajuns la sfîrșit, descoperirea că nebunii se răsculară și tratau personalul ospiciului trecîndu-i prin gudron și pene l-a amuzat grozav. Știa să rîdă. Nu i-am spus totuși că și el, care juca un rol în acest balamuc, ar putea înnebuni la rîndul lui. Într-un sistem în care fiecare este condamnabil pentru că n-a fost informator, unde populația este împărțită în arestați și arestabili, cine nu este arestat trebuie să devină, cu vremea, anchetator, gardian sau arestat. Industria, comerțul, artele, școala trebuie să treacă în statul poliției, unde oamenii sînt tratați prin metoda doctorului Gudron și a profesorului Pană. Ca și Dostoievski, Edgar Allan Poe a avut viziunea societății lui Stalin. De altfel, urmașii lui Stalin au luat „à la lettre" propunerea lui Poe. Intelectualii critici nu mai sînt condamnați. Sînt trimiși în ospicii, după ce sînt declarați nebuni.

În noiembrie 1952, anchetatorul deveni pesimist. La un moment dat, îmi spuse necăjit, și totuși mulțumit, că s-ar putea ca procesul să nu mai aibă loc. Raționamentul meu din noaptea de 24–25 septembrie se dovedea corect. Cu cît se adunau mai multe declarații, cu atît, cel puțin Pătrășcanu și Ana Pauker, refuzau să confirme faptele. De altfel, cum ar fi putut imagina elucubrațiile mele, probabil și ale altora? Pe vremea aceea știam precis că în spatele înscenării era Gheorghiu-Dej. Nu știam însă că Gheorghiu-Dej, creatorul planului de electrificare, de industrializare, de transformare a agriculturii, a școlii, a literaturii și istoriei citea toate declarațiile noastre, le adnota și da instrucțiuni lui Iosif Chișinevschi, ideologul partidului, cum să salveze partidul și țara. Rușii, neinteresați în acest proces, dăduseră principiul invenției, dar nu detaliile tehnice. Marele Prieten și Conducător al Popoarelor descoperise cheia principală. Viitorii executați sînt bătuți și chinuiți, ca să spună adevărul, apoi bătaia și chinul continuă, pînă ce viitorii criminali încep să mintă, pentru a scăpa de chinuri. Orice devine mai bun decît nesfîrșita izolare, manejul, bătaia la tălpi, carcera îngustă. Închisoarea

sau glonțul devin paradis. La București se cunoștea numai principiul tehnicii celei mai progresiste, dar nu și modul de întrebuințare. Probabil că colectivul Drăghici, Șoltuț, Butica, Iosif Chișinevschi, care operau pe teren, închipuindu-și că, în adevăr, rostul procesului era salvarea partidului, văzînd că se apropie sfîrșitul anului 1952 fără să aibă gata scenariul pentru toți criminalii deodată, hotărîseră să încerce formula proceselor telescopate, după modelul Moscova 1936–1937.

Într-o zi, Șoltuț îmi ceru să mă hotărăsc, în fine, să declar „toate crimele făptuite cu Lucrețiu Pătrășcanu, Remus Cofler, Emil Calmanovici, Jacques Berman, Victoria Sîrbu, Alexandru Ștefănescu și alții". Din prima listă lipseau Ana Pauker, Vasile Luca și mulți alții. Se adăugară în schimb Cofler și ceilalți. Nu cunoșteam nici pe Remus Cofler, nici pe Victoria Sîrbu. Cu Alexandru Ștefănescu făcusem cunoștință la o recepție și schimbasem cîteva cuvinte ocazionale. Iar începui să declar și anchetatorul Mișu să scrie. Cum puteam însă imagina ceva cu privire la oameni despre care nici nu știam măcar cum arată? Chișinevschi învățase ceva nou din marxismul creator: procesul. Evreii devenind reprezentanții imperialismului, el a deplasat ancheta spre ceva în care să figureze mulți evrei. Pentru rest, cunoștea teoria fără practică, avea busolă, dar nu bosă. În afară de Pătrășcanu și cu mine, Cofler și Victoria Sîrbu fuseseră, pînă la 4 aprilie 1944, membri în Biroul Politic al cărui secretar general era Ștefan Foriș. Ceilalți doi, membri în Comisia Financiară Centrală. După 23 august, Ștefan Foriș fusese găsit vinovat de o comisie compusă din Constantin Pîrvulescu, Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu, Lucrețiu Pătrășcanu și alții. Nici astăzi nu știu în ce constau crimele dovedite. Doar la procesul meu am aflat, din rechizitoriul colonelului Rosman, procuror general adjunct al Forțelor Armate, că, în vremea războiului, Ștefan Foriș o dorise prea mult pe Constanța Crăciun, fapt pentru care aceasta trimisese o scrisoare indignată Comitetului Central. Ștefan Foriș n-a putut fi prezent la proces, fiindcă, în 1947, Secretariatul partidului, compus din Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu și Gheorghe Gheorghiu-Dej l-a însărcinat pe Pintilie-Pantiușa, membru al Comitetului Central și minis-

tru adjunct la M.A.I., să-l ucidă. Disciplinat cum era, i-a zdrobit capul cu un drug de fier. În aceeași noapte, Țic, cumnatul lui Alexandru Drăghici și șef al Securității din Oradea Mare, a ridicat pe mama lui Foriș de acasă, i-a atîrnat o piatră de gît și a aruncat-o în Criș. Acum venise rîndul soției (Victoria Sîrbu) și al celorlalți colaboratori ai lui Foriș.

Și această încercare a eșuat. Actorii principali refuzau să joace. Pătrășcanu și Cofler, după cîteva cuplete reușite, s-au răzgîndit.

Revenit pentru o secundă la prejudecata că ancheta trebuie să stabilească adevărul, Mișu exclamă dezolat: „Cum se poate face din căcat bici?"

În decembrie 1952, Mișu a dispărut din cîmpul anchetei mele. Începeam iar să sper în victorie.

În ianuarie 1953, Moraru îmi anunță solemn, ca de obicei, că de aici încolo el mă va ancheta. Îmi arătă, cu scîrbă, imensul dosar alcătuit pînă atunci și-mi ceru din nou să-mi spun toate crimele. Îl rugai să se adreseze lui Pătrășcanu, fiindcă numai el putea confirma afirmațiile mele. Îmi replică tragic: „De ce nu vrei să mă ajuți?" Mi se făcu milă de biata fiară cu brațul de lemn. Avea copii, nevastă, căpătase o sarcină de partid și aștepta o avansare. I-am mai dat o declarație, despre cum îl ajutasem pe Vintilă Ionescu să-l recruteze pe Pătrășcanu ca agent de Siguranță. În timp ce scria își însoțea munca cu reflecția: „Continuă, continuă, hîrtia rabdă tot!" Am continuat, și biata fiară a scris. Într-o seară veni la anchetă însoțit de Șoltuț, șeful său. Acesta aruncă pe jos ultima mea declarație și-mi ceru imperios să-i spun „crimele făcute împreună cu Lucrețiu Pătrășcanu și alții". Omul-balaur, care-l speriase atîta pe Mickey Mouse, mă sperie. „Noi cunoaștem adevărul. Vrem să ni-l spui d-ta. N-am nevoie de proces ca să te condamn. În astă noapte pot aduce judecătorii aici, în odaia asta, și pînă mîine dimineață ești cenușă. Apărătorii d-tale nu mai sînt. Acum partidul este în mîini tari" (face gestul clasic al responsabilului, ca un vizitiu care ține bine hățurile în mîini). I-am spus că sînt bătrîn, sînt închis de mulți ani, am goluri mari de memorie și-l rugam să-mi amintească măcar ceva din crimele mele. Fu neînduplecat. „Nu noi trebuie să-ți spunem

ce ai făcut. Îți știi bine crimele, dar nu vrei să vorbești. Nu știm încă să facem astfel de anchete, dar învățăm!" Mi-am adus iar aminte povestea doctorului Gudron și a profesorului Pană. M-am amuzat pe dinăuntru, dar m-am gîndit că nu toți nebunii sînt blajini și amuzanți, ca cei ai lui Edgar Poe. Unii sugrumă, alții înjunghie. Bucuria mi-a revenit cînd Șoltuț încheie discuția cu: „Spui mereu alte povești. Vrei să amîni procesul pînă nu va mai fi actual. Nu-ți vom face jocul!" Deci și ei erau convinși că procesul avea un scop propagandistic, de demascare în fața maselor a exclușilor. Sînt convins că Chișinevschi credea că masele îi iubesc pe excluși și acum trebuie un proces ca masele să-i iubească pe cei rămași. Toți erau, în adevăr, nebuni. Ei își adorau șefii care le dăduseră trese grele, salarii mari și dreptul de a bate și închide. Acum credeau că populația nearestată îi iubea. Am plecat spre celulă plin de bucurie și încredere, ca oricine verifică în laborator o teorie abstractă, dedusă din axiome.

Deși continuam să merg pe ideea că procesul nu va avea loc, am avut grijă ca, în romanele mele foileton, să pun și unele mine ascunse pe care vreun istoric sîrguincios le-ar fi putut face cîndva să explodeze. De pildă, era ușor de verificat absurditatea complotului din 2 octombrie 1946, la care aș fi participat, fiindcă în acel moment mă aflam la Paris ca delegat la Conferința de Pace. Am indicat întîlniri cu spioni englezi la cafeneaua „Corso", în 1939, deși cafeneaua era dărîmată încă din 1937 ș.a.m.d.

Era pueril. Istoricii nu mai ajung niciodată să dezgroape astfel de procese. Dacă n-aș fi fost în viață, cei care au anchetat în 1966–1968 [despre] ancheta din 1952–1954 n-ar fi descoperit nimic. Ar fi rămas [cu] impresia că ceva nu fusese în regulă, și asta-i tot.

Ancheta lui Moraru a continuat pînă în aprilie 1953. O dată mi-a adus lungul interogatoriu al Luizei Năvodaru, în care aceasta recunoștea că fratele ei și cu mine o recrutasem în Serviciul de spionaj american. Mi-am spus că biata fată fusese bătută și a recunoscut. Am confirmat declarațiile ei, pentru ca acum să aflu de la dînsa că n-a fost niciodată arestată și n-a dat nici un fel de declarații. Vera Călin a aflat

de la mine abia în 1965 că fusese destinată să joace în proces rolul frumoasei spioane. I-a căzut sîngele în picioare cînd a auzit pe lîngă ce trecuse. N-a fost niciodată măcar întrebată despre relațiile ei cu mine. Mișu și mîna de lemn a lui Moraru m-au zguduit însă de multe ori pentru amîndouă. Entuziasmat de subtilitatea întrebărilor care o forțaseră pe Luiza Năvodaru să mărturisească, îl întrebai cine a întocmit chestionarul. Mîndru, Moraru îmi răspunse: „Eu!" Iubitul meu Anatole France iar m-a înveselit. Mi-am adus aminte de micul Pierre Nozière, căruia profesoara de la grădiniță îi citise *Pauvre Jeanne*, în care se povestea dragostea Jeannei cu Otto. Emoționată, îi spuse că asta era o poezie. Emoționat la rîndul lui, o întrebă cine a făcut-o. La care ea răspunse mîndră: „Moi!" Mi s-au mai cerut declarații acuzatoare împotriva generalului Cambrea, fost comandant al Diviziei Tudor Vladimirescu, a lui Petea Petrescu (Goncearuc), ofițer superior al N.K.V.D.-ului, Ștefan Voitec, Gheorghe Tătărăscu și mulți alții, vizibil avuți în vedere ca actori în procesul meu sau în altul. Cînd, după aceea, l-am întrebat pe Moraru de ce nu mai sînt anchetat cu privire la crimele mele cu Ion Gheorghe Maurer, Luiza Năvodaru, Petea Petrescu și generalul Cambrea, îmi răspunse sec: „Asta este altă anchetă." În acel moment, Ion Gheorghe Maurer era ministru de Externe. Drăghici și Iosif Chișinevschi pregăteau dosare pentru orice eventualitate. Genialul conducător al popoarelor îi învățase că un stat socialist are nevoie de rezerve de grîu, de porumb, de documente pentru procese la vreme de secetă.

În afară de palmele de lemn, date cu eleganța unui spadasin emerit, relațiile mele cu Moraru au fost civilizate. Nu mă înjura. Cînd i-am spus însă că procesul la care lucra va fi un eșec simplu, un eșec grav sau o catastrofă politică, mi-a replicat, așa cum îl învățaseră șefii lui: „Asta-i o provocare! Ești un provocator ordinar!" Nu-mi cerea să mă culc și să mă scol la oră fixă, nici să dorm cu fața la lumină și mîinile pe pătură. Mi-a adus și cărți din biblioteca lui personală. Din cînd în cînd, în discuțiile de balamuc dintre noi — întrebări despre cele imaginate de mine și răspunsurile mele — se intercalau chestionarele Comisiei Centrale de Control, la care

nu el, ci eu aveam de scris răspunsurile. Nu avea voie să-mi spună că la astea trebuia să răspund ca un om normal, dar trebuia să înțeleg. Doi actori sau doi nebuni, care își întrerup rolul, vorbesc și rîd ca și cum n-ar fi fost la repetiție sau osipiciu. De pildă, după ce i-am spus cum Serviciul de spionaj american îmi pusese la dispoziție o sticlă cu apă grea, pentru ca Pătrășcanu să pună cîte o linguriță în cafeaua membrilor Comitetului Central, pentru a-i asasina, m-a întrebat ce fel de otravă este apa grea, ce efecte are asupra organismului. După ce i-am explicat în detaliu cum se fabrică și cum acționează asupra sîngelui membrilor Comitetului Central, a luat note pentru a consulta un specialist — ceea ce a și făcut, de altfel —, apoi a scos niște foi bătute la mașină pe care am putut citi firma tipărită cu litere mari: „Partidul Muncitoresc Român, Comisia Centrală de Control", din care mi-a dictat o serie de întrebări despre „agentul Serviciului Secret de Informații Mihai Beniuc" (academician). Altă dată a fost vorba de Gheorghe Rădulescu, pe atunci ministru, astăzi vicepreședinte al Consiliului de Miniștri.

La începutul lunii aprilie 1953 am aflat partea a doua a tehnicii înscenării. Caracteristică pentru partea întîi fusese bătaia, stimulatoare a imaginației creatoare de crime. Invențiile lui Stalin, ca toate invențiile geniale (nu chiar toate, fiindcă bomba atomică este un lucru tare complicat), sînt de o simplitate neînchipuită. S-au scris zeci de volume și sute de studii despre modul cum [pot fi] făcuți oamenii să declare orice. Au fost invocate dorința de a ajuta partidul, drogurile, hipnoza și cîte și mai cîte. Din experiența mea și a altora rezultă că se chinuia pacientul pînă spunea întreg adevărul, apoi chinul continua. Sub ploaia de întrebări, nemaiavînd ce spune, inventa. Anchetatorii nu dictează un text. Nimeni nu-i poate acuza de această mîrșăvie. Totul este dictat de cel intervievat, anchetatorul mulțumindu-se să schimbe doar cîte ceva în structura unor fraze. Cum se dă unitate fanteziilor atît de variate ale inculpaților? Procedeul este de o simplitate genială. Anchetatorii fac greșeli, pentru care nu sînt pedepsiți. De pildă, în anchetele serioase n-au voie să arate acuzaților decît cel mult cîteva fraze din declarațiile coacuzaților sau să facă confruntări altfel decît în cazurile excep-

ționale. Acum se procedează pe dos. Anchetatorii uită pe masă declarațiile coacuzaților sau pur și simplu le citesc împreună. Apoi se face o confruntare între ei. Uneori în prezența unui stenograf, sau și fără. Fiecare dintre cei doi, fie că se cunosc, fie că nu, debitează libretul imaginat de dînsul. Bineînțeles, nici o frază a unuia nu seamănă cu a celuilalt. Atunci intervine solemn dirijorul confruntărilor, în cazul nostru colonelul Șoltuț, și-i roagă pe cei doi preopinenți să se gîndească la adevăr. Dacă unul cedează rodul imaginației lui în favoarea celuilalt, procesul-verbal de confruntare rămîne definitiv. Altfel, le dă timp să se gîndească, și operația reîncepe a doua zi. De cele mai multe ori, unul are ocazia să citească o dată sau de mai multe ori declarația altuia, iar la confruntare textele se potrivesc matematic. De pildă, Lena Constante refuza să admită că trimisese informații englezilor prin căpitanul unui caiac turcesc. Eu am admis că memoria mă înșelase, și lucrurile s-au aranjat. Altă dată m-au pus în fața unui bătrîn. Era comisarul de Siguranță Filipovici, care mă arestase în 1930. Nu l-am recunoscut, dar el afirma că mă recunoaște „după voce". Apoi povesti cu ample detalii cum îi fusese dat să vadă pe biroul lui Vintilă Ionescu un raport informativ al meu cu privire la „instrucțiunile primite de comuniștii români de la Moscova, cum să organizeze revoluția". Prostia nenorocitului a indignat comunistul din mine. Nu cunoștea nici măcar jargonul. Am refuzat să semnez. Șoltuț nu s-a supărat. A renunțat la această parte din declarația martorului fals.

În cursul lunii aprilie 1953 am fost confruntat cu zeci de persoane, unele pe care nu le văzusem niciodată. Singurul om cu care n-am fost confruntat este Pătrășcanu. O jumătate de lună s-a lucrat intens la omogenizarea produselor imaginației a zeci de oameni. Cînd totul era gata, îmi fu dat să aud din gura lui Moraru că s-ar putea să nu mai aibă loc nici un proces, și mi-a descris în culori încîntătoare noua amenajare a munților, în care urma să mă preumblu în curînd. Evident, Moraru reflecta concluziile colectivului de anchetă de la M.A.I. Eram la un pas de victoria rațiunii.

La 5 mai, primii iar ochii de tablă, fui luat în primire chiar de comandantul arestului și urcat într-un jeep. Peste

cîteva minute mă aflam în anticamera ministrului de Interne Alexandru Drăghici. Din cabinetul acestuia ieși Șoltuț. Spuse însoțitorului meu să aștepte, iar șefului de cabinet îi aminti de niște pregătiri. Mă duse în fața biroului lui Drăghici, unde, la oarecare distanță, era un scaun de lemn. Domnii stăteau în fotolii, trădătorul pe scaun. De cînd nu-l văzusem, Drăghici se îngrășase mult. Ajunsese general-maior. Era ras pe cap, după modelul generalilor ruși. Părea numai epoleți și bună stare. Îmi ceru să declar complotul din Str. Arhitect Drăgoescu. Nu auzisem niciodată de această stradă. Surîzător, mă lămuri că acolo locuia cunoscutul meu Octavian Neamțu, la care luasem masa de două ori. Deci aveau nevoie de un complot cu sediul în această casă. După ce adăugă: „Dacă nu vrei să-ți aduci aminte avem mijlocul să te silim", îmi amintii brusc de puținele cuvinte șoptite de Șoltuț șefului de cabinet. Nu putea fi vorba decît de o carceră îngustă, groaza mea. Aș mai fi suportat bătaie la tălpi, palme cu mîna de lemn, foame, orice, dar nu carceră îngustă. Mă simțeam murind sufocat înainte de a intra. Acceptai să-mi amintesc complotul din Str. Arhitect Drăgoescu. În schimb, cerui să mi se cumpere din cei un leu și cinci bani, cît aveam, o tăbliță de ardezie și creioane. După ce am încheiat convenția, Drăghici adăugă: „Ce să-ți fac, dacă în 1948 erai sincer cu partidul și nu prieten cu Pătrășcanu, nu erai aici!"

Oricît de fosforescentă și oricît de stimulată ar fi imaginația cuiva, este greu să refacă geometria de unde a lăsat-o Euclid și mecanica de la Arhimede. În bună metodă, am procedat [preluînd] de la moștenirea predecesorilor mei Zinoviev, Kamenev, Buharin, Rajk și Traicio Kostov. Nu cunoșteam opera lui Slansky, nici pe a lui Gomulka, așa că nu i-am putut utiliza. Am adăugat și ceva de la mine. Orice operă de artă trebuie doar să fie socialistă în fond și națională în formă.

Complotul povestit pe multe pagini avea, bineînțeles, ca principali protagoniști pe generalul Schuyler, delegatul S.U.A. în Comisia de Armistițiu, pe Lucrețiu Pătrășcanu, pe Victor Rădulescu-Pogoneanu și pe Alexandru Ștefănescu. Iată cîteva pilde din complotul cerut de Alexandru Drăghici.

Știind că Rajk se înțelesese cu Rankovici ca trupele iugoslave să ocupe sudul Ungariei, m-am înțeles în 1946, la Paris, cu Moșa Pijade ca, în vederea unei lovituri de stat la București, unități blindate iugoslave să ocupe Timișoara, Sibiul și Craiova. În schimbul acestui ajutor, îi dăruisem Banatul lui Tito. Bineînțeles, armamentul necesar loviturii de stat provenea de la un depozit secret american aflat în Iugoslavia, de unde era transportat pe Dunăre în vase iugoslave pînă în porturile românești. Aici era luat în primire de Alexandru Ștefănescu, reprezentantul Intelligence Service-ului, adus la București și depozitat la ambasadele S.U.A., a Marii Britanii și a Franței. Am enumerat în detaliu cîte mitraliere ușoare, cîte grele, cîte revolvere Walter și muniția respectivă. De la Zinoviev am luat răspîndirea de epizootii la sate. Ca aport personal am adăugat și răspîndirea ciumei în cartierele muncitorești. Moraru a transcris cu grijă elucubrațiile mele, dar nu știa dacă trebuie să-i placă sau nu. Peste cîteva zile, solemn ca de obicei, puse pe masă patru fotografii tip cazier. Apoi urmă întrebarea: „Ancheta îți prezintă patru fotografii. Ți se cere să spui pe care dintre aceste persoane o cunoști." M-am uitat cu atenție. Nu cunoșteam pe nimeni. Am declarat și semnat. După care, Moraru adăugă zîmbind: „În curînd, una dintre aceste persoane îți va face o surpriză." După vreo opt zile fui scos la confruntare. Ca de obicei prezida Șoltuț, înconjurat de subalternii săi. La altă măsuță, sta una din fotografii. La întrebarea de rigoare dacă ne cunoaștem, eu răspunsei negativ, el pozitiv. Apoi fotografia povesti tot ce se putea ști despre mine. Mai mult chiar decît eu însumi, cu detalii de familie și intimități. Era clar că învățase pe de rost nu numai autobiografia mea, dar avusese la dispoziție întreg dosarul Securității asupra vieții mele. Toți cei prezenți se amuzau. Ca de obicei la acest fel de confruntări, domnea buna dispoziție, într-o atmosferă caldă, tovărășească. Tuturor le era indiferent ce se spune. Vorba lui Șoltuț: „Ai declarat atîtea crime, de ce să nu mărturisești încă una?"

După ce omul de la măsuța vecină își debită prima parte a libretului, Șoltuț mă întrebă: „Ai auzit? Cum poți spune că nu-l cunoști?" Apoi am aflat că pe preopinent îl chema Radu

Buzești, fratele fostului ministru de Externe Grigore Niculescu-Buzești. Veni rîndul meu să povestesc complotul din Str. Arhitect Drăgoescu. Textul nu-i conveni lui Radu Buzești. Debită partea a doua a libretului său, versiunea lui cu privire la complot. Întîi am replicat contestînd cele spuse de dînsul. O secundă uitasem unde sînt, în fața cui sînt. Am acceptat textul lui Buzești. După care Șoltuț, victorios că a stabilit în fine adevărul, mă întrebă calm: „De ce ai negat pînă acum că-l cunoști pe Radu Buzești?" Adus la sinceritate prin puterea faptelor puse în față, răspunsei: „L-am iubit prea mult. N-am vrut să-i fac rău." Emoționat, Șoltuț ridică ședința. Pentru un stalinist, cuvîntul imposibil nu există.

Am aflat ulterior [că] Radu Buzești fusese condamnat în procesul Maniu și executa pedeapsa în Penitenciarul Aiud. Aducerea lui la București se datora faptului că, în 1946, participase, împreună cu fratele său, la o consfătuire antiguvernamentală în casa lui Octavian Neamțu. Pe acest fapt real i s-a sugerat să grefeze un complot cu participarea lui Pătrășcanu și a mea. Imaginîndu-și că aceasta îl va scuti de restul anilor de închisoare, a acceptat. De unde complotul din Str. Arhitect Drăgoescu.

A doua zi după această confruntare, Moraru s-a prezentat, gata să dicteze un nou proces-verbal de interogatoriu. Ca și cînd nimic nu s-ar fi întîmplat, începu cu clasica primă întrebare: „Cînd și în ce împrejurări l-ai cunoscut pe Radu Buzești?" În cursul nopții uitasem însă multe din detaliile romanului lui Radu Buzești. Moraru nu s-a supărat. L-a adus și pe acesta la anchetă. A repetat ce spusese în seara anterioară, iar eu am repetat după dînsul. Peste vreo zece zile, Moraru primi ordin să mai scrie un proces-verbal de interogatoriu. Iar uitasem spusele lui Radu Buzești și iar l-a adus să-mi amintească. Povestea s-a repetat și a treia oară. Nu reușeam să-mi lipesc de creier elucubrațiile altora. Moraru conchise această etapă a organizării crimelor, cu observația: „Radu Buzești este un om sincer, nu ca d-ta. A făcut și a mărturisit!"

[Noi implicați în anchetă și noi tovarăși de celulă]

Cel mai interesant complotist a fost baronul Ion Mocsony-Stîrcea, fost mareșal al Palatului, unul din autorii loviturii de stat de la 23 August 1944. Dintr-o familie de baroni întinsă prin toate capitalele occidentale, rasat, deștept și curajos, actorul ideal pentru procesul imaginat de Gheorghiu-Dej, unde urma să reprezinte monarhia complotînd cu Lucrețiu Pătrășcanu, fusese arestat în 1947, în legătură cu complotul Maniu și condamnat numai la doi ani închisoare corecțională, fiindcă, la rugămintea colonelului Dulgheru, scrisese pe zeci de pagini tot ce știa. Patologica lui labilitate psihică l-a nenorocit. Pentru a-și răscumpăra păcatele din procesul Maniu, el acceptă să joace rolul reprezentantului feudalității în procesul nostru. A scris numeroase librete, dar a trebuit să joace în cel imaginat de Radu Buzești. Din spirit de prevedere, Șoltuț l-a dus să vadă numeroase localuri și locuințe pe unde nu călcase niciodată, pentru a face eventual față unor întrebări inoportune ale lui Pătrășcanu la proces. Și-a denunțat logofeții de la moșie. A fost singurul dintre noi bucuros să audă că este condamnat la 15 ani muncă silnică. Salvase onoarea baronilor Mocsony și Stîrcea pe care o compromisese în procesul Maniu. N-a fost bătut, nici chinuit. Dimpotrivă, a fost foarte bine tratat. I s-a promis o scurtă închisoare de formă, ca și lui Radu Buzești. L-au păcălit, fără rea intenție. A stat închis pînă în 1961, apoi expediat la Geneva, unde-l aștepta soția. A lăsat aici mii de pagini de memorii de mare valoare literară și o ultimă declarație, prin care retracta tot ce spusese la proces. Tehnica cea mai avansată utilizează toate deșeurile.

Confruntările mele cu acesta au durat multe zile. Cu toată răbdarea lui Șoltuț și cu toată bunăvoința mea, imaginația lui Stîrcea nu avea capăt.

În tot cursul lunilor mai, iunie și iulie 1953, aveam să cunosc martorii și acuzații din viitorul proces. Majoritatea

erau aduși din închisori. Aveau masă, casă și promisiunea de a fi puși în libertate pentru o declarație acuzatoare. Acceptam orice numai să pot ajunge repede în celulă ca să citesc. Nemaiavînd nici un motiv să preseze asupra mea, Șoltuț acceptase să mi se aducă de acasă zeci de volume de fizică și matematici. Citeam aproape fără întrerupere. N-aveam nevoie de somn. Rar mi-a fost capul atît de receptiv ca în vremea aceea. Cred că în viața mea n-am înțeles și înmagazinat atîtea abstracții. Nu mă mai interesa nimic. Toată viața mea se reducea la analiza funcțională și mecanica cuantică.

Ultimul cu care am fost confruntat fu Pătrășcanu. Șoltuț m-a avertizat că respinge cu violență toate afirmațiile [mele]. Pentru prima dată aveam să verific direct că gîndisem corect pe premise sigure. Așa s-a și întîmplat. Pătrășcanu a refuzat să accepte orice crimă. Înșirînd elucubrațiile mele și ale altora, m-am întors spre dînsul zîmbind, cu gîndul că va înțelege de ce eu trebuie să spun da și el nu. Mă privea cu ochii lui cumpliți din momentele de mare revoltă. M-a întrebat calm: „Îți aduci aminte de Buharin?" Cred că se referea la o întîmplare care avusese loc la 7 noiembrie 1944, la recepția Ambasadei Sovietice de la București. Vîșinski participa și el. Pătrășcanu m-a prezentat. Cînd ne-am despărțit de celebrul procuror, i-am spus lui Pătrășcanu că reușisem să privesc în ochii lui Vîșinski peste ochelarii lui de miop și că în fund văzusem chipul lui Buharin ca și cum ar fi fost al lui Pătrășcanu. Atunci a înțeles și a rîs.

Am plecat liniștit la cărțile mele din celulă. Acum eram sigur că procesul nu va avea loc. De altfel, în zilele următoare, Moraru îmi confirmă părerea. Urma ca partidul să decidă. „Nu este defel sigur că va fi proces", repeta el. În august, septembrie și octombrie 1953, fraza revenea ca un leit-motiv. Știam că rolul lui, ca și al lui Șoltuț, era acela de simplu executant. Probabil că așa gîndeau și Alexandru Drăghici și Iosif Chișinevschi. Nu vedeam ce folos politic ar mai fi avut partidul de pe urma unui proces în care principalul acuzat nega cu vehemență orice crimă. Nu se potrivea cu modelul stăpînului din Kremlin, iar numele Pătrășcanu, la aproape

șase ani de la arestare, nu mai spunea mare lucru. În prostia dementă a lui Chișinevschi exista un sîmbure de bună-credință. Și el era un idealist.

Pe la sfîrșitul anului 1953, Moraru îmi anunță că în ziua aceea urma să fie adusă încă o persoană în celula mea. Îmi ceru imperativ să nu povestesc nimic nici despre fondul anchetei, nici despre metodele de anchetă. Din luna mai 1949 fusesem singur în celulă. În afară de anchetatori și de gardieni, nu văzusem nici un om. Am stat singur cu halucinațiile mele, cu raționamentele mele obsedante. Partenerii mei de celulă au fost Louis de Broglie, Heisenberg și David Hilbert, dar asta pentru scurtă vreme. Luni de zile, ei m-au scos din coșmar. Nu aveam emoții, nu-mi era foame, nu mai doream nimic. Brusca anunțare că voi locui în aceeași celulă cu un om în carne și oase, nu cu matrițe, m-a surescitat pînă la paroxism. Ideea subțirică că poate scoaterea mea din izolare înseamnă preludiu la punerea în libertate, plăcerea de a vorbi cu alt om, nu cu mine, o mînă omenească contra uneia de lemn, plăcerea de a rîde cu cineva, nu de unul singur, astea nu le poate realiza nimeni dintre cei care n-au trăit șase ani izolați în cutiile de la Malmezon.

Pe înserate, ușa se deschise. Zgribulit, cu o boccelută în mînă, își făcu intrarea George Ivașcu, un profesor de liceu (acum este profesor universitar), comunist, pe care-l cunoscusem înainte de arestarea mea. Fusese condamnat la cinci ani temniță, sub acuzarea că, în timpul războiului, ar fi colaborat la o revistă hitleristă, fiindcă avusese nenorocita inspirație să adopte acolo același pseudonim cu un hitlerist autentic. Bietul om era nevinovat. Condamnarea lui expira în 1954. De la o vreme era din nou anchetat, în alt arest, cu privire la foștii lideri social-democrați Lotar Rădăceanu, Ștefan Voitec și Ion Pas, acum membri în C.C. al P.M.R. Și el fu prevenit să nu-mi vorbească despre ancheta lui. Bineînțeles, în prima oră am aflat unul de la altul tot ce ni se interzisese. Apoi am rîs fără întrerupere săptămîni de-a rîndul, cum rîd copiii. Nu ne puteam opri. Eu aveam mîncare abundentă și nu-mi era foame. El era încă la regim de post. S-a săturat. Am cerut cărți de

literatură și a citit. Incultura lui era universală, dar știa să citească un roman și avea o plăcere fizică nespusă la vederea slovei tipărite. Un editor născut, nu făcut. I-am spus convingerea mea că ancheta lui pregătea unul din acele procese telescopate care, eventual, ar fi urmat procesului nostru, dacă ar avea loc. Mai sigur mi se părea că vom fi puși în libertate în același timp. Altfel nu l-ar fi pus împreună cu mine în aceeași celulă.

Încă din 1953 se adoptase pentru primblare modelul N.K.V.D. Mă explic. În curtea arestului se construiseră vreo patru celule fără acoperiș. Acolo eram scos și mă mișcam 15 minute, ca și în celula mea. De acolo priveam o bucățică de cer, întîi singur, apoi împreună cu Ivașcu. Exista deci și primblare în doi. Uneori [îmi] imaginam că sistemul s-ar fi putut perfecționa prin mecanizare și automatizare. De pildă, scoaterea ochilor ar fi dus la economii prin desființarea ochelarilor de tablă.

În februarie 1954, viscolul din iarna aceea făcuse circulația imposibilă. Arestul nu putea fi aprovizionat. Totuși, la ora prînzului, unele uși se deschideau. Printre acestea și a mea. Partidul avea grijă de noi, cei care urma să dăm socoteală în fața justiției populare pentru crimele noastre. Cînd nici un alt arestat, nici oamenii de afară nu se puteau aproviziona, pentru noi s-a trimis un tanc T34 care a spart nămeții ca să ne aducă alimente. Eram cel mai prețios capital al Secretariatului. Am aflat recent că, în acea iarnă, Gheorghiu-Dej ceruse părerea Partidului Comunist al Uniunii Sovietice cu privire la un eventual proces Pătrășcanu. Într-o scrisoare-răspuns, semnată de Malenkov, se spunea că un proces Pătrășcanu este o problemă internă a partidului român și nu se da nici un sfat. Cu titlu personal, Malenkov, secretar general al P.C.U.S., sugerase emisarilor lui Gheorghiu-Dej să nu se facă acest proces.

Între 1944 și 1964 nu există crimă, blestemăție care să fi avut loc în România fără ordinul ori consimțămîntul lui Gheorghiu-Dej. A avut însă totdeauna darul să apară cel bun și blînd, s-a acoperit de semnături, a condamnat vinovații subalterni. Cei 4 100 de morți de la Canalul Cernavodă–Marea

Neagră, precum și inginerii țapi ispășitori executați sînt opera lui personală, ca și întregul canal. S-a tras în Valea Jiului în mineri, apoi a plecat cu alai de artiști să transforme trista vale a jalei într-un paradis. Bieții mineri l-au crezut.

[Desfășurarea procesului Pătrășcanu]

În ziua de 24 martie 1954, Alexandru Drăghici a prezentat Biroului Politic raportul asupra anchetei în cazul Pătrășcanu. Crimele fuseseră dovedite și se cerea aprobarea pentru proces. Iată membrii Biroului Politic: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Alexandru Drăghici, Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Alexandru Moghioroș, Emil Bodnăraș, Lotar Rădăceanu. Nu știu dacă membrii supleanți erau prezenți. În afară de Emil Bodnăraș și Moghioroș, nimeni n-a obiectat nimic. Sînt singurii care s-au abținut de la vot. L-au crezut pe cuvînt pe Alexandru Drăghici? Probabil nici unul, dar fuseseră solidari la alte crime și, în plus, le era frică să nu fie trimiși la munca de jos. Cum de au avut Bodnăraș și Moghioroș curajul să ceară prudență? În unii oameni există probabil nuclee de cinste care nu dispar niciodată. Cum se face că Gheorghiu-Dej a hotărît totuși un proces care nu putea fi conform modelelor clasice staliniste, cu crime abominabile recunoscute de principalii acuzați, cu public din uzine, microfoane și gazetari străini? Explicația stă în faptul că sovieticii descoperiseră între timp un nou model. Procesul Beria a avut loc în ianuarie 1954, fără Beria, fără public și fără gazetari. Acesta a fost probabil argumentul decisiv cu care Chișinevschi a frînt prejudecățile lui Gheorghiu-Dej. Subtilul Togliatti, întrebat dacă crede că Beria fusese agent britanic, răspunse: „Nu, dar a făcut fapte ca și cum ar fi fost." Asta era de la Lenin transcris de Stalin. Probabil că

Gheorghiu-Dej argumenta: „Este dovedit că Pătrășcanu a vrut să fugă în străinătate. Deci intenționa să trădeze. Este ca și cum ar fi trădat. Or, trădătorii se pedepsesc cu moartea, atunci cînd este vorba de un membru al Biroului Politic. Dacă Pătrășcanu refuză să-și recunoască crimele, facem un proces ca acela făcut lui Beria." Văd frenezia cucernică a lui Chișinevschi. Îl aud: „Facem și noi ca dînșii!" Cine n-a trecut prin asemenea spectacole nu realizează grozăviile care se trag din cuvintele despărțite de liniuțe: obiectiv–subiectiv, formă–fond, cantitate–calitate.

În după-amiaza zilei de 27 martie 1954, Moraru, surprins și oarecum cu regret, îmi spuse: „Acum o oră am aflat și eu că ești dat în judecată. Procesul va avea loc curînd. Să-mi spui ce atitudine vei avea la proces." Am cerut timp de gîndire pînă a doua zi.

Încă nu-mi închipuiam cum poate avea loc un proces public cu Pătrășcanu urlîndu-și nevinovăția. Este drept că, odată, Șoltuț îmi spusese rîzînd: „Să nu-ți închipui că îți va merge să revii la proces. Am prevăzut și ventile de siguranță." Dacă anunțam că voi reveni asupra declarațiilor date pînă atunci, s-ar fi prezentat un act de deces semnat de Lerescu și se da citire „post-mortem" celor scrise în procesele-verbale de interogatoriu pe care judecătorii le-ar fi acceptat, cum s-a și întîmplat, de altfel, în alte cazuri (Camil Demetrescu, Dinu Constantin etc.). Dacă făceam ce a făcut Emil Calmanovici, să anunț o purtare convenabilă și apoi să revin la proces, eram condamnat la moarte și executat o dată cu Pătrășcanu. În loc de un mort, ar fi fost doi. De vreme ce Biroul Politic hotărîse procesul, nimic nu-l mai putea opri. Era clar; nebunii pot fi puși în cămașă de forță, dar nu convinși să renunțe la crimă. Mă înșelasem. Trăisem aproape doi ani în iluzia că rațiunea are un rost într-un sistem de ospiciu.

În ziua de 28 martie 1954 am dat lui Moraru răspunsul așteptat. La proces urma să confirm declarațiile din anchetă. Între timp, Moraru își revenise. Avea un moral mai ridicat decît în ziua precedentă. Era iar solemn, plin de dînsul. Arătîndu-mi cu degetul dosarul meu de proces aflat pe biroul său, îmi spuse: „Cu acest dosar merg în fața oricărei justiții

din lume și te condamn." La cererea mea de a-l citi și eu, parcă trezit brusc din beatitudinea lui contemplatoare, deschise gura înspăimîntat: „Nu, asta nu!" Niciodată n-am reușit să obțin acest dosar. Probabil că, în afară de libretele mele și ale altora, au adăugat texte chișinevschiene și documente false. Evident, din munții de declarații scrise au luat numai ce le convenise, ce se potrivea după faimoasele confruntări. Restul au rămas deșeuri pentru arhive sau au fost distruse. Spaima lui Moraru și refuzul ca eu, cel acuzat, să-mi citesc dosarul nu poate avea altă explicație decît frica de a povesti vreodată cuiva ce adăugaseră ei. Apoi îmi dădu spre studiere „întrebările care urmau să mi se pună la proces de către tribunal și răspunsurile pe care trebuia să le dau". Le-am învățat pe de rost, iar Moraru l-a ascultat pe elevul Zilber Herbert. Această ultimă parte a „anchetei" s-a terminat după ce s-a convins că știam bine lecția.

Într-o seară fui dus în fața unui tătuc mic și gras, un fost negustor de lemne, acum colonelul Moisescu, președintele Tribunalului Suprem al Forțelor Armate. Îmi puse în vedere că sînt dat în judecată pe baza a nenumărate articole din Codul Penal, cele mai multe pedepsite cu moartea. Îmi ceru să-l numesc pe apărătorul meu. Eram închis de șase ani și două luni, nu văzusem pe nimeni, nu știam cine sînt avocații din București. Și el știa asta, dar litera legii trebuia respectată! Asta era esența acestui socialism: să se pronunțe cuvintele adecvate. Bineînțeles, i-am spus că nu voi avea apărător.

Data procesului fusese fixată pentru 13 aprilie 1954. În ziua de 12 aprilie fui pus să vorbesc cu apărătorul meu din oficiu, în prezența unui locotenent de securitate. I-am dat libertatea să spună în apărarea mea că sînt trădător și asasin, însă i-am cerut imperativ să nu ceară circumstanțe atenuante cum se obișnuia în asemenea procese. Mi-a spus că aflase tocmai atunci că fusese numit apărător din oficiu și nu avusese timp să citească dosarul. Mi-a promis însă categoric că-mi va respecta dorința. Bineînțeles, la proces a cerut circumstanțe atenuante.

Pînă n-am intrat în boxă, nu știam, în afară de Pătrășcanu, cine vor fi ceilalți criminali. Eram în total unsprezece. Șase din lotul Pătrășcanu, patru din lotul Cofler și un șef

comun ambelor loturi, Alexandru Ștefănescu. Cum spunea unul dintre procurori: „Noi nu-i dăm în judecată numai pe criminali, ci și pe stăpînul lor." Alexandru Ștefănescu, reprezentantul Intelligence Service-ului în România în vremea războiului, fără știrea lui și a noastră fusese uns șeful nostru de către Gheorghe Gheorghiu-Dej. Un bătrînel bolnav. Nu putea merge fără să fie susținut. Fusese bătut și condamnat, în 1948, la 15 ani muncă silnică, apoi adus la Malmezon să-și joace rolul. Nu putea fi însă din nou bătut, fiindcă murea. A fost adus la proces fără să fi dat declarații ca noi ceilalți. Își imaginau că este ramolit și nu va înțelege că este șeful nostru suprem.

Din lotul Pătrășcanu mai făceau parte în afară de noi doi, criminalii principali, baronul Mocsony-Stîrcea, Lena Constante, Harry Brauner și Herant Torosian, singurii intimi ai lui Pătrășcanu. În lotul Cofler erau Victoria Sîrbu, Emil Calmanovici și Jacques Berman. Între fiecare două scaune era postat un ofițer de Securitate, care nu ne lăsa nici să întoarcem capul. Moartea a scăpat doi oameni de proces și de închisoare. Primul este scriitorul Mihail Sebastian, al doilea, sociologul Anton Golopenția. Amîndoi colaboraseră cu Pătrășcanu, la recomandația mea. Sebastian a murit călcat de un autocamion în 1945. De zeci de ori am fost întrebat ce relații am avut cu frații Sebastian. Minuțiosul Dumitru Coliu căuta, dincolo de moarte, serviciul de spionaj american. Anton Golopenția, un om de o rară calitate morală și intelectuală, a murit sau a fost ucis în 1949, după arestarea lui. Nici unul, nici celălalt nu fuseseră comuniști. Lucrau cu Pătrășcanu fiindcă urau hitlerismul. Dacă Golopenția trăia, ar fi stat, ca și Mihail Sebastian, întîi în boxa acuzaților, apoi în vreo celulă la Aiud.

De altfel, regizorii procesului nostru încercaseră să recruteze tot felul de viitori criminali. Ca de obicei, nu toți cei chemați au fost și aleși. Opera de artă are exigențe. Puritatea formelor este esențială înțelegerii artistice. Ori se face un proces care să copleșească prin masivitate, ca Palatul Sovietelor, ori un proces simplu, pe înțelesul tuturor, ca o locuință muncitorească colectivă, de pildă.

După ce fui introdus în sala de ședințe, președintele cel mic și rotund, respectînd riguros legea, m-a întrebat dacă mai

fusesem condamnat. Moraru avusese grijă să-mi interzică să spun că fusesem condamnat în 1931 de Curtea Marțială ca spion sovietic. Formula lui a fost: „Făceam parte dintr-o organizație secretă." M-am făcut uitat și am răspuns că făcusem parte dintr-o organizație pentru refacerea monarhiei austro-ungare. Mi-a părut rău. Trebuia să spun: readucerea pe tron a sultanului Abdul Hamid. S-ar fi înregistrat o nouă crimă, intenția de a readuce pe turci. A urmat lectura actului de acuzare. Am încercat zadarnic să surprind un singur fapt.

În după-amiaza aceleiași zile, fui adus singur la interogatoriu. Nenorocitul de Moisescu întreba după chestionar, eu răspundeam după chestionar. Dacă o propoziție a mea nu corespundea întocmai textului, președintele mă corecta. Îi era teamă de Chișinevschi, care se afla în sală, ascuns între ofițerii de Securitate, deveniți muncitori din uzine. Crimele mele și ale lui Pătrășcanu se depănau ca mărgelele pe un ștreang de spînzurătoare.

Nu știu ce au declarat ceilalți acuzați, fiindcă la interogatoriu eram duși unul cîte unul. Mi s-a dat apoi să iau cunoștință de notele luate de grefier. Așa cum era de așteptat, Ștefănescu n-a fost întrebat nimic cu privire la acuzațiile ce i se aduceau. În afară de Pătrășcanu, Cofler și Calmanovici, toți și-au debitat libretul învățat. Pătrășcanu a spus că refuză să facă declarații, să răspundă la întrebări, refuză apărătorul și refuză să se apere. Cofler și Calmanovici au retractat tot ce spuseseră la anchetă, dar n-au fost lăsați să spună altceva. Apoi au urmat cei 52 de martori falși. N-am asistat decît la cei care trebuiau să declare ceva împotriva mea. Iată exemple: Radu Lecca, spion hitlerist în Franța și România, apoi delegatul lui Antonescu pentru problema evreiască. Ca și alți martori, era îmbrăcat într-un costum civil dat de Securitate. Pe vremuri existau în București magazine care vindeau haine și încălțăminte pentru morți. Erau smochinguri fără spate și pantofi de lac cu talpă de carton. Radu Lecca s-a prezentat ca industriaș. Era îmbrăcat într-un costum de mort, însă nu întins în sicriu. Ca fost rege al iudeilor, se sprijinea într-un baston-sceptru. Moraru, avînd asigurată mărturia lui Lecca, încercase de cîteva ori să mă facă și agent al Gestapoului.

Dintr-un capriciu, am refuzat. Acum Lecca declara că știa că fusesem agent de Siguranță. Defunctul rege uitase că și Pătrășcanu trebuia să fie agent. Rosman interveni să-i ajute memoria: „Numai Zilber a fost agent?" Surprins, Lecca tăcu. Rosman insistă: „Dar... Păt... Pătrășcanu?" Trezit din moarte, Lecca răspunse grăbit: „Da, da, și Pătrășcanu." Apărătorii din oficiu nu-și mai puteau reține rîsul.

Au existat și martori morți de-a binelea. De pildă, fostul șef al Serviciului Secret de Informații, Eugen Cristescu. S-a ordonat grefierului să citească declarația acestuia. Din greșeală, grefierul începu să citească o declarație veche, în care spunea că n-am fost agent. Procurorul îl întrerupse, grefierul își recunoscu greșeală și dădu citire unei declarații în care mortul afirma că am fost agent. S-a mai citit declarația unui om de o rară probitate, Camil Demetrescu. Cu acesta fusesem confruntat în 1953. Rezistase la bătăi serioase și refuzase să accepte că am fi complotat împreună. L-am sfătuit să spună da, fiindcă bunii membri de partid ai lui Gheorghiu-Dej nu s-ar fi dat în lături de la bătaie pînă la schilodire. Mi-a povestit mai tîrziu că, înainte de proces, a anunțat intenția de a retracta totul. A aflat de la mine că fusese totuși martor. Procurorul spuse că martorul Camil Demetrescu este bolnav și nu se poate prezenta în instanță, iar grefierul dădu citire declarației de la anchetă. Acesta era unul din ventilele de siguranță despre care îmi vorbise Șoltuț. La fel s-a procedat și cu alți martori. Octavian Neamțu aflase, în cursul confruntărilor din 1953, că fusese gazda complotului nostru. Bineînțeles că a negat, dar după aceea l-au „convins". A declarat că, în locuința lui, avusese loc o întîlnire între Pătrășcanu, subsemnatul și alții, dar afirma că el se culcase, lăsînd oaspeții la chef și nu știa că s-a complotat chefuind. A fost și agenta Colette Bruteanu. Sobru, dar cochet îmbrăcată, cu o fundă în păr, a mărturisit cu candoare doar adevărul. Parcă niciodată nu auzise despre ce spusese în noaptea de 24–25 septembrie 1952. Era deșteaptă. Agentă provocatoare da, martoră falsă nu. Știa că asta se pedepsește. Avea cultură juridică și prejudecăți burgheze. Și așa mai departe, cu alții. Prin fața justiției populare au trecut zile de-a rîndul zeci de martori falși:

Gheorghe Tătărăscu, industriașul Ion Bujoiu, agenți de Siguranță, spioni. Aproape toți veneau din pușcării, unde executau pedepse grele. Unii acuzau grav, alții erau numai figuranți. Au fost aleși după un singur criteriu: să aibă nume care figuraseră în procese de spionaj și trădare. Dacă întreg procesul ar fi fost publicat, omul de pe stradă trebuia să se indigneze la citirea numelor bandiților cu care colaborasem la dărîmarea regimului. Au fost și martori falși din activul Comitetului Central. De pildă, tovarășa Ana Toma, pe vremea aceea ministru.

Apoi urmă rechizitoriul. Deși erau patru procurori, colonelul Rosman, colonelul Ardeleanu, lt. col. Rîpeanu și un maior, numai primii doi au vorbit. Rechizitoriile erau scrise. S-au ferit să indice vreun fapt, însă cuvintele „criminali, trădători, spioni" reveneau foarte des. Ardeleanu ceru pentru „toți acești criminali, pedeapsa maximă", adică glonțul. Alexandru Ștefănescu care, între timp, citise declarațiile celorlalți inculpați, așa cum le notase grefierul, aflase că el fusese șeful nostru și condusese o vastă acțiune complotistă încă din 1940. Acum, în vreme ce procurorii își debitau discursurile, izbucni: „Cum, eu i-am recrutat pe dînșii? Am dat Partidului comunist în vremea războiului 60 de milioane de lei, banii mei și ai prietenilor mei. I-am ajutat, fiindcă asta era datoria mea de român. Ei m-au recrutat pe mine, nu eu pe dînșii! Domnule Berman, cum poți minți? Ți-am cerut vreodată vreo informație? Domnule Zilber, domnule Torosian, am fost eu vreodată la d-tră în casă? Domnule Torosian, ne-am cunoscut noi înainte de acest proces?" Asistam la nedumerirea cetățeanului turmentat, adus spre judecată într-o casă de nebuni. „Gîndiți-vă, domnilor judecători, vă bateți joc de Republică", strigă el cu ultimele puteri ale bătrîneții. Pătrășcanu urla: „Acest proces este o înscenare. Odată și odată se va rejudeca." Apostrofa și tutuia pe nenorocitul de președinte. „Zilele mele sînt numărate, pentru cît mai am de trăit, puțin îmi pasă."

Delegații clasei muncitoare din sală, avocații, procurorii, toată lumea se amuza la scena cînd Ștefănescu, cu vocea stinsă, spunea în fața microfonului mut că el nu recrutase, ci fusese recrutat de comuniști. În acest timp, operatori ai stu-

dioului Alexandru Sahia, la lumina proiectoarelor, înregistrau pe peliculă filmul *Trădătorii în fața justiției populare*.

Veni rîndul avocaților. Fiecare avea scrise 10–15 rînduri. N-au formulat acuzații noi împotriva noastră. Au cerut circumstanțe atenuante. Unul, cred că-l chema Dobrovici, a reușit să vorbească fără să spună măcar pe cine apără. Înainte de ultimul cuvînt, Moraru intră în camera mea și, după ce ordonă ofițerului-gardian să iasă afară, îmi spuse: „Dacă vrei să-ți scapi capul, la ultimul cuvînt să spui că toți din boxă sînt niște criminali. Ți-o cere conducerea anchetei."

În afară de Pătrășcanu, Cofler, Calmanovici și Ștefănescu, toți cei din boxă și-au recunoscut vinovăția. Cofler, căruia președintele îi promisese probabil la interogatoriu să-l lase să vorbească în apărare, la ultimul cuvînt fu întrerupt după primele fraze de președinte: „Ești acuzat de crime. De ce nu te aperi?" Cofler îi răspunse că tocmai asta face. La care, colonelul Moisescu răspunse: „Îți retrag cuvîntul. Stai jos!" La fel păți Calmanovici. Referindu-se la mărturia tovarășei ministru Ana Toma, spuse cu durere: „Și comuniștii mint!" Atîta fu suficient ca președintele să-i ordone: „Îți retrag cuvîntul. Stai jos!" Singurul care fu lăsat să vorbească în voie fu Alexandru Ștefănescu. Acest bătrîn spion înțelept credea că microfoanele din fața noastră transmiteau lumii glasul lui. A vorbit la un microfon mut.

La rîndul meu am spus că „am încredere în spiritul de adevăr și dreptate al justiției populare" și-mi exprimam regretul pentru atitudinea prietenului meu Pătrășcanu. A fost primul și ultimul meu act de lașitate. Pătrășcanu m-a sancționat pe loc, strigînd: „Ești un ticălos." N-am repetat ceea ce îmi ceruse Moraru, dar am aruncat mîna de gunoi, dată de omul asasinilor, pe mormîntul încă neacoperit al prietenului meu. Este singura faptă pe care o regret din toată atitudinea mea.

De ce m-am supus injoncțiunii lui Moraru fie și sub această formă atenuată? Eșecul catastrofal al procesului era evident. Politic, Gheorghiu-Dej pierduse procesul. Discutînd cu Ivașcu în celulă cele întîmplate, mi se părea normal ca pronunțarea sentinței să se amîne sine die. Nu numai Pătrășcanu, dar și Cofler și Alexandru Ștefănescu refuzaseră să-și

joace rolul. Cum se putea atunci valorifica propagandistic procesul? Continuam să gîndesc în schema proceselor staliniste. Știam că EL nu aducea la judecată decît pe cei care spuneau „da". Ceilalți primeau glonțul pe cale administrativă. Acum, după catastrofă, așteptam fie condamnări pe viață, fie la moarte, însă cu grațierile respective. În nici un caz, execuții. Nu voiam să renunț la raționamentul meu din noaptea de 24–25 septembrie 1952. Atunci de ce am spus nefericitele cuvinte? Nu înțeleg nici astăzi cum de n-am gîndit. Deși a doua zi după pronunțarea sentinței, Moraru mi-a comunicat că fusesem și eu la un pas de glonț, atunci nu mi-a trecut prin minte un asemenea final. Inerția și indiferența, uneori veselia, față de tot ce se întîmpla acolo, în fața acestei justiții, mi-au luat mințile. De undeva din subsolurile conștiinței o ultimă licărire de frică, poate, m-a împins în această nefastă eroare.

Procesul s-a încheiat la 14 aprilie 1954. A doua zi seara, locotenent-colonelul Rîpeanu îmi anunță că fusesem condamnat la muncă silnică pe viață. După ani de zile am aflat ce condamnări primiseră ceilalți: Pătrășcanu și Cofler au fost împușcați în ceafă, într-o celulă a Jilavei, de generalul colonel Pintilie (Pantiușa), ministru adjunct la Interne, transformat ocazional în călău, în prezența lui Iosif Chișinevschi și a locotenent-colonelului Rîpeanu.

Mulți asistă cu plăcere la execuții. Este un spectacol puțin obișnuit. Mi se pare că Freud vorbește undeva despre sadism ca ceva propriu lui „homo sapiens". Era Chișinevschi un sadic? N-am auzit să fi avut acest viciu. Toată viața a fost îndrăgostit de soția lui. Atît de îndrăgostit, că purta numele ei de familie. De ce a ținut atunci să asiste la execuție? Nu cred să mă înșel presupunînd că ținea să-i comunice lui Gheorghiu-Dej că execuția celor doi avusese efectiv loc și că ei erau morți. Stalin trimitea totdeauna un om de încredere să verifice că cei condamnați la moarte nu fuseseră scăpați de imperialiști. Chișinevschi nu era un sadic, ci un bun stalinist.

Raționamentele mele se dovediră false. Gheorghiu-Dej, ca orice asasin, n-a rezistat la impulsul criminal. În locul soluțiilor imaginate de mine, a omorît. Apoi a început să steargă urmele crimei. Împușcarea lui Cofler este primul alibi.

După aceea a ordonat un lung șir de alibiuri, iar în 1960, distrugerea tuturor documentelor care ar fi putut duce vreodată la reconstituirea celor întîmplate. Ofițerii de Securitate care au înscenat procesul au fost avansați, premiați, decorați, apoi licențiați. Dacă ar fi fost menținuți în serviciul Securității, ar fi avut aproape aceeași autoritate morală ca și șeful lor, Alexandru Drăghici, ministrul de Interne. Licențiați și plasați în funcțiuni civile, Alexandru Drăghici nu risca să-i întîlnească pe culoarele ministerului, nici să vorbească cu dînsul ca de la asasin la asasin. Putea să ordone asasinarea lor, dar acum eram la mii de ani după întîmplările din casa Atrizilor. S-ar fi aflat, ceea ce ar fi avut repercusiuni în activitatea noilor ofițeri de Securitate. Solidaritatea la crimă s-a dovedit suficientă pentru a asigura secretul operației Pătrășcanu. Nici unul n-a vorbit pînă în 1967, cînd au fost obligați să vorbească.

Nu mă pot împiedica să nu compar ancheta și procesul din 1930–1931 cu acelea din 1948–1954. Ancheta la Siguranța Generală a durat de la 9 decembrie 1930 pînă la 25 decembrie 1930. Procesul a avut loc în primăvara lui 1931. A durat trei luni, în prezența familiilor, a avocaților, a presei și a tot felul de cuconet. Dezbaterile au fost publicate în ziare pe pagini întregi. Inculpații au spus ce au vrut. Majoritatea au retractat declarațiile de la anchetă, deși nimeni nu fusese bătut, iar avocații i-au apărat pe acuzați. Trei au fost achitați, doi condamnați la cîte un an închisoare corecțională. Restul au primit pedepse pînă la 15 ani. În afară de perioada procesului, cînd am fost ținuți în arestul din București al Curții Marțiale, în restul timpului am stat în fortul Jilava. Nu era prea mare înghesuială. Noi, spionii, și cîteva zeci de deținuți militari. Comandantul, un ofițer care nu mai risca o avansare, accepta, contra ceva bani și cadouri, să stau de vorbă ore întregi cu familia și prietenii pe o bancă în afara închisorii, o dată sau de două ori pe săptămînă. Comisarul regal, bineînțeles tot contra ceva bani, da autorizația să citim cărți ca *Statul și revoluția* sau *Capitalul*. Deși aveam zilnic mîncare cu carne, aveam dreptul să primim de afară orice fel de bunătăți. O dată am primit și un butoiaș cu vin. (Prin 1935–1936, regimul s-a înăsprit.) Uneori, în cursul celor peste șase ani de

anchetă, m-am gîndit cu regret la această epocă patriarhală a justiției de clasă, în care un mare proces de spionaj, cu un munte de probe împotriva acuzaților, s-a putut ancheta și judeca în văzul și auzul lumii. Erau conducătorii burgheziei românești democrați și respectau legile democrației? Desigur că nu, dar erau siguri de puterea lor. Cînd le-a fost frică, au asasinat și ei.

[La Penitenciarul Aiud]

La 20 aprilie 1954, toți cei condamnați la închisoare furăm îmbarcați în duba cu sicrie vii. Escortați de automobile cu ofițeri de Securitate înarmați, furăm transportați bărbații la Penitenciarul Aiud, femeile la Miercurea-Ciuc.

Acolo, totul era pregătit pentru primirea noastră. Penitenciarul Aiud, moștenit de la unguri, cuprinde două corpuri de clădiri: „celularul" și „Zarca". Primul, în mai multe etaje, nu l-am văzut decît în ziua liberării. „Zarca" datează din 1882. Are 29 de celule la parter și 29 la etaj, cu pereți foarte groși și uși masive de stejar. Geamurile mici, dar cu zăbrele grele, sînt aproape de tavan. Dincolo de zăbrele, un oblon plin, din scînduri, nu lasă să se vadă decît o fîșie de cer. În fața clădirii, la vreo zece metri, un gard de scînduri ca un zid, înalt de vreo trei metri. Între acest gard și corpul clădirii, nisip. Era locul de primblare. Firele de iarbă răsărite se smulgeau cu grijă. Locatarii nu aveau dreptul la nici un fel de bucurie.

Cu pătura pe cap, am fost adus din dubă pînă la celula nr. 1. Pe jos erau scînduri vechi putrede, dar perfect spălate. Pe scînduri, o rogojină putredă și, pe rogojină, o pătură mică, putredă și subțire. Pereții erau spoiți cu var calcio-vecchio. După intrare s-a închis ușa, s-a tras zăvorul și s-a închis lacătul. La fel s-a procedat și cu ceilalți trădători.

Se încheiase un capitol greu al stupidei întîmplări care se cheamă viața mea. A doua zi, am mai trăit, pentru a nu știu cîta oară, una dintre cele mai grețoase operații la care poate fi supus un om: luarea amprentelor digitale. „Lasă mîna moale, întinde arătătorul, degetul următor,... următorul... următorul... degetul mic. Întinde degetul mare. Pune palma." După fiecare indicație, omul cu amprentele muia degetul în pasta de tuș și-l apăsa pe hîrtie. De astă dată apăru și ceva care nu mi se mai întîmplase. Am fost tuns cu numărul zero. Apoi fotografiat, din față și din profil. Cariera mea de om se terminase. Mă simțeam decapitat. Aveam număr de carceră și dreptul de a dormi pe rogojină.

Așa cum îmi închipuisem, ziarele n-au tipărit nimic altceva din proces decît sentința și comunicatul anunțînd împușcarea lui Pătrășcanu și Cofler, deși Chișinevschi avusese grijă să trimită cîțiva operatori care au filmat ultimele ședințe ale procesului. Bietul marxist-leninist nu cunoștea nici un model de proces sovietic în care principalii acuzați urlă, care să fi fost publicat în *Pravda* și *Isvestia*. Crima a fost anunțată cu sobrietate de gentlemani. Leonte Răutu, sau alt Leonte Răutu, a întocmit o broșură pentru uz intern. Activul C.C., poate și alții, au fost chemați la C.C., fiecare în fața unui pupitru pe care era cîte un exemplar din broșură. Toți au citit în tăcere, nimeni n-a întrebat nimic. Și au plecat să construiască socialismul, pe mai departe.

După dezastru începu munca de sprijinire a crimei, așa cum se pun proptele la casele șubrede. La scurt interval se organiză un nou proces, cu vreo 18 inculpați (soția lui Pătrășcanu, logofătul lui Pătrășcanu — Betea, Octavian Neamțu etc.). Condamnările au fost mai modeste. Sentința nu s-a publicat. Ca și în cazul nostru, bărbații au fost aduși la Aiud, femeile la Miercurea-Ciuc.

Numai cu asta nu se făcea dovada bunei-credințe a conducerii în fața vreunui eventual istoric sîrguincios. Au luat o nouă măsură, de mult prevăzută în plan. Procurorul colonel Ardeleanu spusese în asprul său rechizitoriu: „Cred că acești criminali nu și-au mărturisit toate crimele." Ca și cum Securitatea s-ar fi sesizat de părerea distinsului magistrat,

Drăghici însărcină o secție de informații să continue cercetarea crimelor noastre încă nedescoperite. Pînă prin august 1954 stătusem liniștit în celula nr. 1. Nimeni, în afară de comandantul penitenciarului și ofițerii politici, nu-mi cunoștea numele. Cînd am fost scos la medic, ca să-mi facă analiza Wassermann, mi s-a dat ordin să-mi acopăr fața cu un prosop. Nici medicul nu avea voie să mă vadă la față. O dată la cîteva săptămîni, eram scos după miezul nopții să fac un duș, timp de 2–4 minute. Dușul era în curtea pustie a închisorii. Nu puteam însă ieși din „Zarcă" fără pătură pe cap. Nu-mi explicam de ce eram tratat mai rău decît la Malmezon, un fel de om cu masca de fier din Turnul Londrei. În august 1954 începui să înțeleg. La interval de o lună sau două, sosea un anchetator de la București, care mă interoga în detaliu despre relațiile mele cu o persoană oarecare dintre cunoscuții mei. Ca și cum nu mărturisisem toate crimele, se continua ancheta.

Prin februarie 1955, unul dintre ofițerii veniți, luînd în serios o poveste spusă de Stîrcea, își închipuia că descoperise, în adevăr, ceva. Cînd își dădu seama despre ce era vorba, exclamă: „Mă pune să bat drumul pe viscolul ăsta pînă la Aiud, pentru basme!" Atunci am înțeles că se mai alcătuia un dosar, cu care să se dovedească cîndva buna-credință a celor care înscenaseră procesul. Alibiul oricărui asasin. În vederea acestei anchete eram ținuți izolați la „Zarcă", sub regim sever, mai rău chiar decît la Malmezon, iar cei care acceptaseră să-și joace rolul ca voluntari și cărora li se promisese punerea în libertate (Stîrcea, Torosian, Buzești etc.) fură uitați. Lucru bizar, singurul pe care au vrut să-l pună în libertate a fost Emil Calmanovici, care la proces revenise asupra declarațiilor. La sfîrșitul anului 1954 fu expediat la București, într-o casă particulară cu telefon, ziare, servitor și ferestre mate. N-a putut identifica strada. Aici a fost vizitat de două ori de oameni trimiși de Comisia Centrală de Control, care i-au spus că știu ce a fost procesul și că este nevinovat. Acum urmau să discute numai situația lui de partid, pentru a fi eliberat și reabilitat. Disperat de trecerea săptămînilor, i-a intrat în cap ideea că vizitele primite sînt un pretext pentru a fi expediat spre împușcare în Rusia. Din închisoarea particulară în care fusese

adus, scrise două lungi scrisori soției și unui prieten. Le-a povestit pe larg înscenarea și procesul, afirmînd că Gheorghiu-Dej și Bodnăraș proiectau acest proces încă din 1945. În candoarea lui nebună a predat aceste scrisori omului de serviciu. Bineînțeles că n-au ajuns niciodată la destinație. În schimb, faimoasa comisie de reabilitare n-a mai venit, iar el fu expediat înapoi la „Zarca" din Aiud. Aflînd prin planton că sosise, am spart oblonul și am vorbit cu dînsul de trei ori, în cele cîteva clipe cînd, la primblare, trecea prin dreptul celulei nr. 1, în care locuiam. Astfel am aflat cele întîmplate. La ultima discuție am fost surprinși de gardieni și pedepsiți cu opt zile de izolare severă, adică depuși în celula special amenajată într-un subsol, fără căldură (era în ianuarie 1956), cu mîncare o dată la două zile și cu hîrdăul descoperit. După aceea plantonul mi-a comunicat că prietenul meu declarase greva foamei, fiindcă „nu mai avea puterea morală să reziste". Avea o statură de uriaș și peste 60 de ani. A fost alimentat artificial timp de 30 de zile cu varză, arpacaș și mămăligă, fierte pînă la lichefiere. După ce distrofia s-a declarat, a fost dus și îngrijit la spitalul penitenciarului. A murit în ziua de 3 aprilie 1956 și a fost îngropat la groapa comună, sub „cei trei plopi". În 1967 a fost reabilitat. Nimeni, nici comisia care-l vizitase în numele Comisiei Centrale de Control, nici Dumitru Coliu, președintele acestei comisii, n-a venit să declare că știuseră ceva despre nevinovăția lui Emil Calmanovici. Acum, el este proclamat erou, iar ei sînt în funcții. Este evident că Gheorghiu-Dej a vrut să-l pună în libertate, dar nu-și închipuia că-l va acuza chiar pe dînsul. Asta n-a mai putut ierta. Esențialul fiind asasinarea lui Pătrășcanu, acum își permitea să fie generos, aruncînd vina pe alții și pe neștiința lui. Toți dictatorii simt nevoia să îmbrățișeze copii după ce scapă noroadele de cei care împiedicau fericirea lor.

Astăzi este cert că el a ordonat înscenarea procesului inginerilor care construiau absurdul canal Cernavodă–Marea Neagră, după cum tot el ordonase începerea construcției, deși toată lumea știa că nu avea nici un rost economic. Unul din multiplele acte de demență, caracteristic pentru sistem, s-a încheiat cu 4 100 de morți, 5,5 miliarde de lei (peste 12 mili-

arde de astăzi) aruncați în noroaiele Dobrogei și, „finis coronat opus", trei ingineri executați, mulți alții condamnați la muncă silnică pe viață. După doi ani de temniță, aceștia din urmă fură însă grațiați și repuși în posturi. Tartuffe se dovedi din nou îngerul dreptății.

Poate că dacă nu și-ar fi pierdut mințile Calmanovici, soarta noastră ar fi fost mai bună. Cel puțin Stîrcea, Torosian, Berman și Victoria Sîrbu ar fi fost repede puși în libertate. Poate i s-ar fi făcut milă și de noi ceilalți. Alibiurile fiind organizate, generozitatea sta frumos unui mare conducător de partid și de stat. Așa cum se întîmplaseră lucrurile, „înalta principialitate" intra iar în joc. Am stat toți atît cît trebuia să stăm.

În celula nr. 1 a Zarcăi am desăvîrșit una din marile descoperiri ale vieții mele: irealitatea realității. Fusesem anchetat, judecat și condamnat pentru fapte în întregime inventate. Anchetatorii și judecătorii știuseră că toți din boxă erau personaje pirandelliene. Aveam impresia unor actori de „grand guignol", care, la sfîrșitul spectacolului, în loc să primească aplauze și flori, fuseseră arestați de poliție pentru crimele făptuite pe scenă. Unii au fost condamnați fiindcă și-au jucat perfect rolurile, alții fiindcă refuzaseră să joace. În loc să ne demachieze și apoi să plecăm acasă cu autobuzul, am fost machiați în pușcăriași, tunși cu numărul zero, urcați în autocamioane-dube și expediați la Aiud. Asta nu putea fi real, fiindcă actorii nu sînt pedepsiți. Toată viața am învățat că judecătorii condamnă numai vinovați, dar nu actori. Prin urmare, ori eu nu eram chiar la Aiud, ori voi fi repede pus în libertate, ca după o glumă. Nici o actriță n-a fost încă condamnată fiindcă a jucat rolul Lady Macbeth. Cei care își internează părinții sau rudele în ospiciu, pentru a-i moșteni, sînt de obicei aspru condamnați. Încă o dată, ori celula în care stăteam zăvorît nu exista, ori celula cu mine înăuntru exista, și eu eram ireal. De la Paul Langevin știam că „le concret, c'est de l'abstrait rendu familier par l'usage". Celula era concretul. Din care abstracție provenea? Probabil că mă voi obișnui cu ideea că eu, justiția, crimele existam cu adevărat. Nu s-ar putea atunci ca toată existența să fie o iluzie cu care

ne-am obișnuit? Absurd este tot ce nu este conform cu experiența, mai cu seamă cu logica noastră. Un mort nu se mai mișcă, nu vorbește, nu gîndește. Deci un mort nu vine în vizită. Dacă eu pot fi închis cu adevărat, atunci și stafiile pot veni în vizită, dar nu le vedem fiindcă n-avem obișnuința acestor vizite. Rîdeam de unul singur de absurditatea situației mele, însă ușa n-o puteam deschide. Dacă în loc să fiu educat în refuzul absurdului, aș fi fost crescut în ideea că ce contrazice buna logică există tot atît de substanțial ca și ce nu o contrazice, acum nu aș fi avut surpriza din celula nr. 1. Refuzul meu de a accepta absurdul ca o formă a existenței se datora lipsei mele de consecvență. Uitasem că nebunii luaseră puterea și ne tratau cu metoda doctorului Gudron și a profesorului Pană. Aici, la Aiud, nici comandantul, nici gardienii nu știau că primeau ordine de la un balamuc central. Erau niște bieți funcționari, care aveau de păzit criminali. Tot așa cum gardienii ospiciilor pun în cămașă de forță pe cei care urlă că nu sînt nebuni, și aici cine își urlă prea tare nevinovăția merge la izolator. Cînd afară „se ascute lupta de clasă", personalul acela tăcut și ascultător primește ordin să fie vigilent și să bată. Din 1958 pînă în 1962 s-a bătut pentru orice. Cu drugul, cu pumnii, cu vîna de cauciuc.

Dar dacă jovialul David Hume avea dreptate? Poate că lumea exterioară nici nu există, este o simplă halucinație a noastră. Tirania păcatului copleșește omul, probabil de la începuturi. Este suficient să deschidem reflectorul conștiinței asupra oricărui fapt cotidian, ca să-l transformăm în păcat. Justiția nu face altceva decît să sancționeze cîte ceva din viața noastră cotidiană. Este o consecință a inexistenței lumii exterioare. Așa am gîndit multă vreme după ce am ajuns la Aiud. Mă amuza grozav absurditatea situației mele. Nu puteam accepta ca un întreg aparat de stat, bătrîni și tineri, solemni, cu neveste și copii acasă, să se costumeze în judecători cu trese și să joace un teatru real.

Într-o zi am descoperit, cred, adevărul. Abstracțiile lui Langevin existau. Erau cele două clase abstracte, statul abstract, puterea abstractă, întruchipată într-un stat abstract, partidul abstract, omul abstract. Toate aceste idei platoni-

ciene vin de la Marx și Lenin. Ce mi se întîmpla mie era un aspect concentrat al ideilor care devin realitate sensibilă. Partidul, fiind întruchiparea ideilor, iar conducătorii lui, întruchiparea partidului, hotărîrile lor devin realitate. Desigur că pentru cineva care s-a obișnuit să vadă lumea în baza altui sistem de idei, această realitate pare ireală, metodele utilizate pentru a realiza concretul [țin de] terapeutica doctorului Gudron și a profesorului Pană. Pînă la pățania mea gîndisem greșit socialismul. Nu este o nouă formă de organizare a societății, ci o nouă realitate sensibilă. Teatrul este o justiție, actorul omul nou, o piesă cu milioane de actori, jucată pe întreg globul. Experimental se dovedea că și Platon și David Hume și Edgar Poe au văzut corect. Sclavii nu-și închipuiau că ar fi putut exista o lume fără sclavi. Cînd se revoltau, nu era ca să desființeze sclavajul. Voiau să aibă și ei sclavi. Orbii din naștere nu pot imagina oameni care văd. Am cunoscut pe unii din supraviețuitorii celor reeducați la Pitești prin curățirea closetelor cu limba, hrăniți cu propriile fecale și adăpați cu propria urină. Toți l-au citit pe Stalin și sînt oameni noi. La toți aceștia „Weltanschauung"-ul a devenit realitate.

Regimul la „Zarca" de la Aiud prevedea deșteptarea la ora 4 dimineața, un castron cu terci, ducerea tinetei la closet și spălatul, primblare în cameră, pînă la ora prînzului compus din arpacaș sau varză, plus turtoi (o căciuliță de mămăligă tare ca piatra), apoi iar primblare în cameră, pînă la masa de seară compusă din același fel ca la prînz, minus turtoiul. La ora 9 seara se ordona culcarea. Uneori, în timpul zilei, ușa se deschidea cu ordinul: „La primblare!" Asta însemna că aveam dreptul să fac 8–10 tururi de jur-împrejurul curții aflate între clădirea Zarcăi și gardul împrejmuitor. Zeghea este obligatorie vara, ca și iarna. Trupul trădătorilor nu avea dreptul la soare. O dată pe săptămînă eram bărbierit.

Acest regim a durat de la 20 aprilie 1954 pînă la 10 august 1957.

O dată mi-am adus aminte de o întîlnire cu un om curios la Închisoarea Văcărești. Spre sfîrșitul anului 1931, pe un viscol cumplit, strîns legat de Victor Aradi cu cătușe, fui suit într-o sanie și transportat de la închisoarea Jilava la Închi-

soarea Văcărești. Mi s-a fixat domiciliul în fundul închisorii, în spatele bisericii. Aici erau vreo zece celule micuțe la parter și tot atîtea la etaj. Pe vremuri trebuie să fi fost chilii, legate printr-un cerdac îngust. La parter locuiau condamnații pe termen scurt, dar favorizați. Era nobilimea închisorii. La etaj se aflau cei în anchetă pentru fapte grave. Acolo era și celula mea. Singurul, de altfel, care mă bucuram de privilegiul de a nu purta lanțuri. Parterul se mai bucura și de privilegiul de a avea ușa deschisă de la 6 dimineața pînă la 6 seara, cînd suna închiderea. În timpul zilei se puteau preumbla liberi. Noi, cei de la etaj, aveam dreptul să ne preumblăm în cerc o oră pe zi, sub supravegherea gardienilor.

La etaj, zăngănitul lanțurilor nu înceta niciodată, deși era în interesul posesorilor de fiare să nu se miște prea mult, fiindcă cercurile de fier rupeau carnea de pe glezne, cu oricîtă ingeniozitate ar fi fost legate, prin curele, de centuri masive care le țineau ridicate.

Nu aveam curiozitatea să-mi cunosc vecinii. Mi-a fost totuși dat să vorbesc, după cum spuneam, cu un om curios. Într-o noapte, avui impresia că fereastra celulei alăturate se deschisese și [cineva] mă chema. Am deschis și eu fereastra. La întîmplare, întrebai cine este vecinul meu. Mi-a răspuns o voce de bătrîn tabagic: „Mucigai." Imediat adăugă: „N-ai o țigară?" Am înfipt cum am putut o țigară într-o sîrmă — fapt de neînchipuit într-o închisoare a constructorilor socialismului — și i-am întins-o. Avea chibrit. Am auzit cum își aprinsese țigara, cum inspira fumul cu voluptate. Apoi l-am întrebat de ce era în lanțuri. Răspunsul nu întîrzie. „Cică am înjunghiat un jandar." „E adevărat?", îl întrebai eu. Mucigai mă lămuri: „Da de unde! A ieșit iarna în pelerină, a răcit și l-a luat Domnul!" După aceea n-a mai vrut să continue convorbirea. A închis geamul.

A doua zi l-am văzut. Era la preumblare. Încheia rîndul celor în lanțuri. Pășea încet, apăsat, ca un țăran în opinci, la drum lung și anevoios. Părea imens. Cojocul ciobănesc îi mărea proporțiile dincolo de orice dimensiuni omenești. Capul era un bloc masiv, o piatră mare pe munte. Respira forță, calm și resemnare. Un împărat fără împărăție. Așa trebuie să fi fost magnificul „Rege Lear al Stepei", prietenul mamei lui Turgheniev.

Noaptea următoare am reluat convorbirea, tot în urma unei țigări transmise de la o fereastră la alta. De astă dată fu mai conciliant. Îmi spuse că fusese condamnat de mai multe ori, că evadase de fiecare dată, fiindcă fusese condamnat pe nedrept, și că el nu iartă pe nimeni. La început n-am înțeles despre ce putea fi vorba. M-a lămurit însă, în limbajul lui de proces-verbal. Cred că-l reproduc aidoma, poate cu unele prescurtări: „Am fost angajat de sfinția sa starețul mînăstirii să deretec grădina. N-am supărat pe nimeni. Într-o zi, sfinția sa m-a acuzat că am furat odoare. I-am răspuns că eu nu fur. Nu m-a crezut. A făcut plîngere la jandarmerie. M-au arestat și m-au bătut. Am evadat din arest, m-am deplasat la mînăstire, am escaladat zidul, m-am urcat la chilia sfinției sale, am deschis ușa prin efracție, am procedat la ancheta sfinției sale, l-am judecat, am pronunțat sentința și și-a ispășit fapta." (L-a înjunghiat.) „După asta, jandarii au procedat la arestarea mea, au încheiat cuvenitul proces-verbal și m-au trimis în fața judecătorului de instrucție. I-am declarat d-lui judecător că nu sînt vinovat. Sfinția sa nu putuse rămîne neanchetat și nejudecat. Domnule judecător, i-am spus eu, eu nu sînt vinovat, să nu mă trimiteți în judecată. După ce a încheiat cuvenitele acte, d-l judecător de instrucție m-a trimis spre judecată la tribunal. D-l procuror a spus că sînt vinovat de crimă și a cerut condamnarea mea. I-am spus că nu sînt vinovat, că sfinția sa nu putea rămîne neanchetat și nejudecat, că nu e bine ce face domnia sa. Domnule procuror, i-am spus, vă rog să nu faceți nedreptate. Tribunalul m-a condamnat la 25 de ani muncă silnică. Am stat vreo cinci la Ocnele Mari. Am evadat. M-am deplasat la locuința domnului judecător, am intrat prin efracție în locuința d-sale, l-am descoperit, am procedat la anchetarea d-sale, l-am judecat, l-am condamnat, am pronunțat sentința și și-a ispășit fapta. (L-a înjunghiat.) M-am deplasat și la locuința d-lui procuror. Am intrat prin efracție în locuința d-sale, l-am descoperit, am procedat la ancheta d-sale, l-am judecat, am pronunțat sentința, l-am condamnat și și-a ispășit fapta. (L-a înjunghiat.) Pe urmă m-am dus pe unde m-au purtat ochii. O bucată de vreme,

Domnul m-a ferit de cel rău și nu m-au găsit. Am lucrat pe unde am putut. M-au descoperit, m-au pus în lanțuri. M-au trimis iar la Ocnele Mari. Le-am spus că prădăciuni n-am făcut, dar acuzarea nedreaptă trebuie pedepsită. Acuma m-au adus pentru chestia cu jandarul. Nu știu ce o mai fi. L-am văzut în pelerină. Viscolea. O fi răcit, dar eu nu l-am înjunghiat."

Aceasta este povestea lui Mucigai. N-am mai auzit niciodată de dînsul, dar, de multe ori, în celula nr. 1 din „Zarca" de la Aiud, mi-am adus aminte de el. De nenumărate ori mi-am spus că asta, adică întemnițarea mea, nu poate dura, fiindcă judecătorii, procurorii, avocații și spectatorii știau că nici un cuvînt din ce se spusese în fața Tribunalului Suprem al Forțelor Armate ale R.P.R. nu fusese adevărat. Atît era de absurd ce mi se întîmpla, atît de mare mi se părea forța dreptății, încît credeam că singură ea sparge ușa grea de stejar. Dar ușa era ferecată. Dincolo, mai erau și alte uși. Și dincolo era nedreptatea apărată de imense forțe. Mucigai reușise să facă dreptate, fiindcă, pe vremea lui, nedreptatea era prost păzită. Staliniștii au reușit să facă un singur lucru perfect, paza nedreptății. Cele mai bune intenții se sparg de zidurile înspăimîntătoare ale sistemului.

Pînă în 1945 am fost convins că, în toate procesele politice, sentințele erau dictate de ministrul de Interne sau, cel puțin, de Siguranța Generală. După 23 August 1944 am aflat că nici instanțele civile, nici cele militare nu primeau dispoziții dacă să condamne sau la cît să condamne. De aceea, cu bani și intervenții se puteau corupe mulți judecători. Uneori cumsecădenia, sentimentalismul ori convingerile unor judecători au dus la achitări pentru activități interzise, pedepsite de lege.

La prima instanță, am fost condamnat numai la 5 ani temniță grea, fiindcă judecătorii — mi-a spus-o chiar generalul președinte al completului de judecată — avuseseră îndoieli asupra activității mele. Cu intervenții și bani, familia mea a reușit să caseze sentința. În 1932 am fost achitat, Victor Aradi m-a urmat în libertate, după un an.

Unul dintre cei care au cerut revizuirea sentinței a fost maiorul Alexandru Petrescu. Nu mi-a făcut un hatîr. Fiind

procuror la Consiliul de Revizie al Armatei, a ajuns la concluzia că trebuia să fiu judecat de instanțele civile, nu de cele militare. Mi-a spus chiar el că totdeauna judecase după conștiința lui. Este drept că, din cînd în cînd, lua și bani — asta nu mi-a spus-o el —, dar nu se depărta de dreptate și omenie. Acel Alexandru Petrescu, după 1944, de astă dată general, a trimis la glonț sau la ani grei de temniță oameni de a căror nevinovăție era convins. Dacă n-ar fi fost decît împușcarea celor trei ingineri de la canal, și încă ar fi suficient pentru a fi scos din rîndul oamenilor.

În vremea războiului, fiind președinte al Curții Marțiale din București, condamnase la moarte pe legionari și salvase pe comuniști în 52 de procese. Unde trebuia condamnat la moarte, condamnase la închisoare și unde trebuiau date pedepse grele, le-a dat mai ușoare. Într-un singur caz, procesul Paneth-Kornhauser, grup de comuniști prins cu explozivi, a condamnat la moarte, fiindcă flagrantul delict fusese categoric. Nu știu dacă este adevărat, dar el mi-a spus că ar fi îndrăznit să treacă și peste asta dacă s-ar fi prezentat vreun apărător care să-i furnizeze pretextele unei condamnări la închisoare. Lotul Paneth-Kornhauser a fost executat. După 23 August 1944, Alexandru Petrescu putea fi pedepsit ca fiind criminal de război. Nu știu cine a încheiat tranzacția. A devenit general și președinte al Tribunalului Militar. De aici încolo n-a mai judecat niciodată; a condamnat întotdeauna.

Cu generalul Alexandru Petrescu pătrundem într-un mecanism social specific lumii noastre: solidaritatea prin crimă. Participarea la asasinat îi leagă pe criminali între ei mai strîns decît orice dragoste. Împreună au luat viața unui om, în ură, dar împreună trăiesc pe pămînt. Cine încearcă să evadeze din iadul crimei colective are de ales între ștreangul din pod al „posedaților" lui Dostoievski și glonțul complicilor. Din crimă nu se evadează decît prin moarte. Totdeauna s-au ucis oameni, din ordin superior. Prizonierii de război și ereticii au murit prin foc și sabie. Asasinii nu aveau însă conștiința vinovăției. Ucideau cum se rugau sau dansau. Fiecare continua să trăiască, fără să se simtă legați prin crima comisă. Acum este altceva. Lumea noastră a descoperit că

participarea la uciderea nevinovaților formează din asasini un monolit indestructibil, fiindcă au conștiința că omoară nevinovați. Asasinii se simt culpabili și n-au altă apărare decît colectivitatea de unde a venit ordinul. Autorii ordinelor și executanții se apără reciproc. Cu cît numărul asasinilor este mai mare, cu atît mai mare este securitatea personală. La rîndul lor, cei care au asasinat din ordine dau ordine altor executanți, aceștia altora, pînă se acoperă toată suprafața societății. Odată asasinatul dezlănțuit de conducere, se întinde în valuri, pînă la periferia puterii. Este reacția în lanț a crimei. Frica de restul umanității face din ucigași un bloc unitar, care poate fi distrus, dar nu amendat.

N-am auzit ca vreun polițist asasin să fi fost pedepsit în vreo țară unde poliția are obiceiul să omoare. Singura țară unde s-a încercat pedepsirea criminalilor din această categorie este Cehoslovacia. Experiența n-a durat. Pentru a salva principiul solidarității prin crimă, staliniștii din Rusia, Germania, Polonia, Ungaria și Bulgaria au zdrobit în fașă această încercare. Practicată la început sub imperativul unei ideologii care prevede o lungă perioadă de guvernare fără lege, crima a devenit, cu vremea, o obișnuință, apoi [un] viciu, ca și delațiunea. Uniunea Sovietică și Germania hitleristă oferă nenumărate dovezi. Acolo unde pentru moartea unui cal se ordonă anchetă, iar un om ucis este șters din controale, se deschid zăgazurile crimei, creatoare de solidaritate între stăpînitori.

Evident, solidaritatea la crimă este esențială în sfera conducătoare și executivă. Atît la acest nivel, dar mai cu seamă la un nivel subaltern, dorința de putere și viață mai bună constituie a doua sursă a solidarității de partid. Frica și interesul [îl] leagă pe unul de celălalt.

Astfel îmi explic de ce conducerile de partid s-au permanentizat acolo unde staliniștii au ajuns la putere. Dacă, dintr-un motiv sau altul, conducerea s-a schimbat în total sau în parte, toți au tăcut, victorioșii și învinșii. Se vorbește de erori politice, dar nu de crime. Excepție a făcut Hrușciov, și a plătit scump. Excepție Dubcek, și a plătit.

Negustorul de lemne cel mic și gras care ne-a judecat și condamnat a primit ordin și a ascultat. A fost avansat, deco-

rat și premiat. A dovedit prin fapte că este un bun comunist, ca și generalul Petrescu, ca și atîția alții.

De ce putea justiția burgheză să apere regimul fără să primească ordine sau dispoziții la fiecare proces? De ce numai într-un regim comunist justiția trebuie îndrumată pas cu pas, proces cu proces, deși există articole de cod penal care pedepsesc orice intenție bănuită? Ca la atîtea altele, la orgine este faimoasa dialectică, metodă și filozofie a bunului-plac, ridicată la rangul de unică normă juridică și morală. Dacă, pe vremuri, Dumnezeu era martorul justificator al oricărei crime, acum dialectica l-a detronat. Orice crimă, orice blestemăție este motivată de schimbarea condițiilor, iar această schimbare nu poate fi observată decît de conducere, adică de Secretariat. Nici o lege, nici un cod penal nu mai are valoare, [deoarece] condițiile s-au schimbat. Monarhul absolut de drept divin avea dreptul la orice, fiindcă era de drept divin. Secretarul general are același drept, pentru că este singurul care are dreptul să mînuiască dialectica. Henric al VIII-lea își decapita soțiile și sfetnicii. Stalin și Gheorghiu-Dej, pe cei pe care nu-i puteau suferi. Monarhia de drept dialectic. N-am auzit ca faimoasa dialectică să fi dus la vreo descoperire științifică. Oamenii de știință nu învață mai întîi o metodă cu care să lucreze. Lucrează, și apoi vin marxiști-leniniștii, care constată cu satisfacție că totul corespunde exact celor patru plus două legi ale materialismului dialectic. Cert este însă că nici o filozofie, nici o metodă n-a ucis atîția oameni ca acest fruct al gîndirii hegeliene, devenit metodă de guvernare de la Lenin încoace.

Încetul cu încetul, am uitat de absurditatea situației mele. Totul devenise real, normal. Darwin scria după vizita lui în Țara de Foc, unde îi văzuse pe strămoșii omului, că „homo sapiens", fiind un animal social, nu putea rezista la mai mult de trei ani de izolare. Eu am stat singur aproape zece ani. Cînd am spus asta unui tînăr locotenent de Securitate trimis la Aiud să mă ancheteze în legătură cu crimele nemărturisite la proces, [el] exclamă: „Darwin s-a înșelat! Noi am dovedit că se poate și altfel."

Cînd am fost scos de la „Zarcă" împreună cu ceilalți condamnați în procesul Pătrășcanu și puși toți într-un

minuscul compartiment al vagonului-dubă, am constatat că uitasem să vorbesc limba mea maternă, româna. Ani de zile am făcut raționamente pentru mine, m-am confruntat cu Platon și Hume. Acum nu știam să povestesc ce mi se întîmplase.

Mulți dintre cei cu care am vorbit după eliberare m-au întrebat dacă aveam ziare, cărți, țigări, dacă am primit vreun pachet sau vreo veste de la familie. Am cerut de multe ori să lucrez. Orice, numai să lucrez. „Asta nu se poate", răspundeau gardienii. „Munca este o onoare de care nu se bucură trădătorii." Am reclamat în numeroase rînduri să mi se restituie ochelarii, confiscați ca avere personală. (Fusesem condamnat la muncă silnică pe viață, cu confiscarea averii.) Ochelarii, fiind o proteză, conform codului penal nu puteau fi vînduți. După multă vreme, mi s-a citit o adresă a Direcțiunii Generale a Penitenciarelor în care scria: „Întrucît deținutul Zilber Herbert nu are absolută nevoie de ochelari, se refuză restituirea." Ziare? Cărți? Personalul fusese învățat că Gheorghiu-Dej și ceilalți conducători transformaseră închisorile în universități, în care au învățat filozofie, știința electrificării, istorie, matematici, fizică, știința organizării și multe altele. „Noi nu vom repeta greșeala burgheziei — spuneau gardienii. N-o să vă lăsăm să transformați închisorile noastre în universități!" Scrisori și pachete de la familie? Țigări? „Ai trădat, acum trebuie să suferi!" La replica mea că legea prevede pentru crimele mele privarea de libertate, nu suferință, [iar] închisoarea singură nu înseamnă suferință? „Nu", răspundeau ei, „închisorile noastre n-au scopul să pedepsească, ci să reeduce. Prin suferință ai să te schimbi. Trebuie să suferi!" Asta venea de la Răsărit, de la frații noștri slavi. Nu numai noi, cei condamnați să locuim în fundul iadului, dar nici cei 3–4 000 [de] deținuți politici care locuiau în „celular" și munceau 12 ore pe zi în fabrica din curte nu aveau dreptul la scrisori, vizite, pachete. Rar, cîte unul, primea din cînd în cînd dreptul să scrie și să primească o carte poștală. Este drept că, din banii cîștigați în fabrică, puteau cumpăra țigări, marmeladă și pîine. Noi eram păziți de arșița soarelui, de zgomot, de emoțiile scrisorilor familiei, de nicotină, de efectele nocive ale mîncărurilor abundente. Dar iarna aveam dreptul la frig și la vrăbii, păsările ceru-

lui care-și căutau adăpost sub ferestrele noastre cînd se apropiau ulii sau ereții. Am asistat și la două carnaje. Aveau ceva omenesc. Fără să fi studiat marxism-leninism, uliul a sfîșiat sub ochii mei, niște vrăbiuțe. Oamenii mei nu sfîșiau. Pedepseau.

În ianuarie 1955, după numeroase cereri, Securitatea aprobă să fiu operat de o hernie ușoară, urmare a slăbiciunii. La spital, nimeni nu avea voie să-mi afle numele. În ziua cînd am fost operat, pe un viscol cumplit, fui pus pe o targă, cu toată febra postoperatorie, și adus înapoi, la „Zarcă". Urmările operației au fost înspăimîntătoare. Urletele mele au fost zadarnice. Gardienii n-aveau voie să deschidă ușa în cursul nopții fără prezența ofițerului de serviciu, iar acesta nu era de găsit în nesfîrșitul penitenciar. Singurul rezultat pozitiv a fost că deținutul din celula alăturată — fostul ministru de finanțe Alexandrini — a aflat cine sînt și a început să bată în perete. Nici unul, nici celălalt nu cunoșteam alfabetul Morse. Am recurs la clasicul alfabet latin cu „a" o bătaie, „b" două bătăi etc. Transmiterea unui cuvînt care conținea un „z" sau un „t" dura mult, dar aveam timp. Așa am aflat, în 1955, prima veste bună de cînd fusesem arestat: Stalin murise în martie 1953 și Beria în 1954. Îmi amintii de englezi care l-au scos pe Cromwell din mormînt, l-au judecat și spînzurat. Nu-i credeam pe ruși mai puțin furioși decît englezii. Așteptam să aflu, la perete, că Stalin fusese scos din mausoleu și împușcat în ceafă. M-am înșelat. Am aflat că poporul rus fusese trist; nu mai avea stăpîn. Doar în imensa împărăție a lagărelor a coborît o imensă bucurie, tăinuită în suflete. De atunci nu m-am mai oprit. Am luat legătura cu fizicianul George Manu, care se afla la etaj, deasupra mea. Apoi cu oricine era dincolo de celula mea. Încercam să redevin om, vorbind la perete. Pedepsele curgeau. Gardienii aveau dreptul să ceară izolarea sub orice pretext, iar comandantul contrasemna. Tăcerea din „Zarcă" nu era întreruptă decît de țipetele îngrozitoare ale unui inginer nebun (Sasu), aflat la etaj, care în miezul nopții urla: „Vin rușii! Vin rușii!", sau de ale altui nebun, care arunca soba în ușa celulei lui cu strigătul: „Bestii! Sînteți bestii!" Mai erau și alți nebuni în „Zarcă", cu alte urlete. Gardienii se amuzau. Cînd l-am întrebat pe comandantul penitenciarului de ce

nu-i trimite la ospiciu, îmi răspunse zîmbind: „Aici este la fel ca acolo. Nici nu sînt nebuni, simulează.” În 1931, în spitalul Închisorii Văcărești era internat un evreu din Maramureș, condamnat de un tribunal militar din Craiova la 3 ani închisoare, fiindcă refuza mîncarea neritualã a cazărmii. Într-o noapte am fost trezit de urletele lui și ale gardienilor care goneau după dînsul prin curtea închisorii. Era Paștele evreiesc. Reușise să fugă din spital. Striga că vrea cartofi, nu carne de porc. Auzeam zgomotul înfundat, caracteristic loviturilor pe un corp omenesc și gemetele lui, sub pumnii gardienilor. La prima întîlnire cu avocatul meu i-am povestit scena. Nu știu cu cine a vorbit, dar bietul nebun a fost internat într-un ospiciu. Pe vremea aceea, unii semeni ai mei, chiar și în slujbă de temnicieri, aveau dreptul la prejudecată.

În 1956, noua mea existență a mai fost întreruptă de un eveniment cu totul neașteptat. În luna iunie fui pus în lanțuri și expediat la București, într-un autocamion-dubă, care transportase noii locatari la Aiud. La Malmezon, vechii mei gardieni, mai grași și cu mai multe trese, mi-au dat o celulă vespasiană, apoi m-au dus în fața lui Moraru, devenit maior. Acesta îmi ceru să-i spun care au fost relațiile mele cu frații Petre și Luiza Năvodaru. Îmi adusei aminte că, în toamna lui 1952, aceștia fuseseră aleși actori prezumtivi în procesul nostru. Credeam că abia în 1956 le venise rîndul. Am înțeles despre ce este vorba, cînd mi-a arătat copiile după declarațiile mele din 1952, însă cu ștampila Comisiei Centrale de Control. La întrebarea dacă cele conținute în acele declarații sînt adevărate, am revenit în bloc, spunînd că toate fuseseră invenții ale mele. Chiar mîna de lemn a lui Moraru îmi arătase în 1952 ce aveam de spus. Acum adăugă zîmbind: „Te aștepți, desigur, să te întreb de ce ai dat declarațiile din 1952. N-am nevoie. Semnează!” Am semnat, mi s-au pus numai cătușe la mîini, am fost îmbarcat într-o dubiță și reexpediat la Aiud, tot la „Zarcă”, tot în celula nr.1.

Dumitru Coliu, președintele Comisiei Centrale de Control, este un om meticulos. În vremea aceea pregătea reabilitarea lui Petre Năvodaru, după ce-l exclusese. De ce l-a exclus? De ce ținea să-l reabiliteze? Toate sînt mistere care aparțin de

ideologia doctorului Gudron și a profesorului Pană. Cert este că, la scurt interval după readucerea mea la Aiud, fui iar expediat în lanțuri la București. De astă dată, fui cazat în subsolul arestului Uranus. Tot declarații cu privire la Petre Năvodaru, însă pînă la ultimele detalii. Cînd voiau să-l facă actor, era suficient să vorbesc, în general, despre „activitatea lui de spionaj". În joc era doar viața lui. Acum, cînd la mijloc era crearea unui alibi, ultimele detalii adevărate din declarațiile lui și ale mele trebuiau să coincidă. Comportarea este foarte generală și corespunde sistemului teoretizat de Vîșinski. Pentru condamnare este suficientă declarația acuzatului. Achitarea se face cu probe din dreptul roman. Dreptul nou este pentru muncitori, cel vechi pentru conducători. Altfel, se riscă infiltrarea dușmanilor în avangarda clasei muncitoare. Cuvîntul „infiltrare" avea pe vremea aceea o largă circulație. Toți cei excluși din partid, toți cei arestați nu aveau dreptul să fi fost membri de partid, toți erau „infiltrați" în rîndurile partidului.

Un alt eveniment din acea vreme, cred că se întîmpla în vara lui 1956, a fost friptura cu cartofi care mi s-a servit într-o singură zi. După mulți ani, am aflat întîmplător că nu fusese nici eroare administrativă, nici un act de demență. În ziua aceea, penitenciarul fusese vizitat de un grup de gentlemani englezi, care țineau să verifice cu ochii lor cum sînt tratați deținuții politici în R.P.R. Li s-au deschis mai multe celule, au vizitat bucătăria și spitalul, apoi s-au dus acasă la dînșii, să spună englezilor cît de neuman tratează autoritățile britanice deținuții din Anglia. Bineînțeles, noi am continuat cu varză acră și arpacaș.

Conform planului, în tăcere absolută s-a scurs viața mea din 1949 pînă în 1954 la Malmezon, în aceeași tăcere s-a scurs din 1954 pînă în 1957 la Aiud. Planul central este piatra de încercare a socialismului, așa cum îl visasem. Singura zonă a societății unde se îndeplinește cu adevărat sînt închisorile. Afară, oamenii își acoperă eventual foamea prin venituri mai mult sau mai puțin licite. La închisoare se mănîncă exact cît se toarnă în gamelă. Consumatorii n-au venituri ilicite. Nu pot fura, nu primesc pachete. Aici există un regulament pe care nici un deținut nu-l cunoaște, însă este totdeauna pedep-

sit conform regulamentului. În penitenciarele unde sînt fabrici se lucrează 12 ore pe zi, după norme duble decît afară. Pe vremuri se plătea jumătate cît afară, acum nu se mai plătește nimic. La noi în „Zarcă", suferința era singurul produs care li se pretindea deținuților pentru 17 ore [de] stat în picioare. Productivitatea era mare. Cred că penitenciarele sînt singurele întreprinderi socialiste care îndeplinesc planul cantitativ și calitativ.

[La Pitești, Dej și Gherla]

Viața tuturor deținuților politici era planificată central, însă erau prea mulți ca Securitatea să poată urmări, pînă la detalii, cum se aplica. Organele locale decideau, probabil, pentru multe din viața cotidiană. Afacerea Pătrășcanu era o întreprindere de interes republican. De noi se ocupa direct Secretariatul. Cum însă nici secretarul general nu dispune într-o zi de mai mult de 24 de ore, după ce a dispus construirea alibiurilor ne-a pierdut din vedere, pînă în 1957. Atunci a venit la rînd și problema noastră. Hotărî să mai facem un stagiu prin penitenciare, dar fără regim de anchetă. Am fost trimiși toți la Penitenciarul Pitești, unde era concentrată întreaga „înaltă trădare", 400–450 de condamnați. La început noi între noi, cei din procesul Pătrășcanu, apoi roiți fiecare prin celule cu tot felul de oameni. Cam jumătate cred că aveau la activul lor ceva fapte care ar fi putut fi aproximativ încadrate în legea spionajului, un sfert simpli contravenienți cu fapte mărunte, însă încadrați juridic în paragrafe privind spionajul, și un sfert complet nevinovați. Unul din comandanții Penitenciarului Pitești, îl chema Mîndreș, fost mecanic de locomotivă, avea obiceiul să întrebe cîte un trădător ce condamnare avea. Dacă preopinentul da o cifră sub

10 ani, replica suna: „Dute-n p... m...! N-ai făcut nimic!" Îi considera demni de titlul de spion pe cei cu condamnări de la 20 de ani în sus. Umorul lui se oprea la cifre. Nu-și imagina să fi existat judecători care ar fi condamnat la muncă silnică pe viață fără nici o vină. Își subevalua șefii.

Închisoarea de la Pitești avea alt stil decît aresturile din București sau Penitenciarul Aiud. Primul gardian întîlnit duhnea a rachiu. Văzînd că-l privesc amuzat, îmi explică: „Mi s-a spart o sticlă de țuică în buzunar." Un moment avui impresia că sînt cu 20 de ani mai tînăr, în mult denunțatele temnițe ale burgheziei românești. Eram emoționat. Mă aflam în patrie. La București văzusem copii ale Lubiankăi, cu N.K.V.D.-iști români drept temniceri. La Aiud, stilul era un amestec de „kaiserlich und königlich" cu parfum de N.K.V.D. La Pitești, suflul marelui Ion Luca Caragiale se simțea în toată ființa penitenciarului. Vizita comandantului o anunța temnicerul de gardă cu vocea unui majordom al lui Ludovic al XIV-lea, însă cu textul din vremea serviciului nostru militar: „Deținuți, sub pat, fuga marș!" Bătrîni, bolnavi, mari și mici, toată lumea se înghesuia sub paturile militare, aranjate în trei sau patru etaje. [Celui care] avea nenorocul să ațipească în timpul celor 17 ore de veghe, sub privirea gardianului, care avusese inspirația să deschidă tocmai atunci vizeta, i se acorda pedeapsa cu carceră. Hazliul nostru comandant enunța imperativ: „Pune-i barosanului o pereche de lanțuri și du-l trei zile!" Aici carcera era uneori mai incomodă decît la Aiud, fiindcă haznaua închisorii se revărsa peste noi. Este cert că dumnezeul nostru din Pitești nu lua prea în serios marxism-leninismul. Am auzit că ar fi fost condamnat la 5 ani închisoare, fiindcă utiliza, în scopuri intime, deținutele de drept comun aflate într-o aripă a închisorii. Urmașul lui se numea, așa cum era normal, Tache Petrache. De cîte ori îl vedeam, îmi închipuiam că numele și prenumele se scriau cu liniuță între ele, ca formă-fond.

La Pitești, am stat în celule de trei metri pătrați cu încă opt–nouă deținuți. Vara ne tîram pe rînd pînă la fereastră, ca să ne valorificăm cartela de aer. Iarna, ștergeam cu rîndul apa care se scurgea prin plafon. Am stat și în camere cu 40–60 deținuți, cazați în paturi militare puse pe trei etaje. Erau acolo

trădători de toate vîrstele și neamurile, talpa iadului. Degradarea fizică prelungită îi acoperea cu același linţoliu. Un fel de bipede palide. Morții dormeau, se sculau, mîncau mămăligă, discutau, noaptea intrau în rafturi, flămînzi, îmbrăcați în zeghe; din fiecare nu rămăsese decît ce era cu adevărat, în afara cenzurii sociale. Ca și bolnavii la 40 de grade, toți își arătau bolile ascunse. Un bătrîn și bogat diplomat, care reprezentase mulți ani România la Paris, fura mîncarea unui nebun; puțini rezistau să nu culeagă mucurile de țigară aruncate de gardieni. Unul, dintr-o familie de profesori universitari, el însuși intelectual, cînd i s-a anunțat că soția lui iubită divorțase, exclamă: „Mama ei! Și ce buni ardei umpluți făcea!" Același, fiind pus în camera morții cu un coleg de boxă, condamnat la moarte, îi spuse: „Tu ai să fii împușcat. Nu mai ai nimic de pierdut. Atitudinea noastră în proces a fost diferită. Eu vreau să fiu liber. Spune-mi ce secrete nu ai dezvăluit și sînt salvat. Îți este indiferent, tot ai să mori." L-am văzut la baie. Avea ochi de tîlhar și trup de diavol. Era printre noi un distins intelectual, Ștefan Nenițescu. În tinerețe publicase poezii frumoase, învățase estetică la Benedetto Croce. N-a reușit să fie conferențiar la universitatea din București. A devenit una dintre umbrele lui Titulescu. Și-a încheiat cariera ca atașat comercial la Haga și spion englez. Înalt, cu un profil de babă, încovoiat de vîrstă, rahitism și o dublă scolioză, s-a realizat în întregime în închisoare. Sugrumat în pat de astmă, a ajuns ceea ce nu reușise o viață întreagă, președintele Partidului Național-Țărănesc, căruia nu-i aparținuse, profesor universitar, urmaș al lui Titulescu în diplomație, bineînțeles erou. Își provoca dușmanii la duel cu spada. Cred că este unul dintre aceia care au regretat grațierea din 1964. Un rege detronat. Altul, dintr-o familie de fanarioți deveniți prinți, povestea cu detalii fotografice voiajul caleștii care urma să-l aducă pe rege la București, în aclamațiile poporului. Baronul Stîrcea, fost mareșal al Palatului, care acceptase să joace rolul de complotist în procesul Pătrășcanu pentru a salva onoarea familiilor Mocsony și Stîrcea, nu accepta, în timp ce fuma cu voluptate mucuri de țigări aruncate de gardieni, altă ieșire din închisoare decît prin eliberarea de către armata americană.

Într-una din camere erau cu noi trei nebuni. Unul din ei se numea Kurko Gyarfas, un vechi comunist ungur, trecut pe vremuri prin închisori și lagăre. După 23 August 1944, fusese președintele ungurilor democrați (Madosz), șeful unei fracțiuni parlamentare de 27 deputați maghiari, primit în regiunea secuiască de mii de fecioare îmbrăcate în alb. Acum locuia la etajul trei, cu un fost plutonier, și el nebun. Mi-a explicat că anchetatorii vruseseră să-i scoată creierii, dar el îi telefonase lui Rakosi, care a venit cu bombe atomice și l-a salvat. Vorbea des la telefon cu Stalin. Noaptea, cei doi nebuni aveau lungi discuții între ei, dar nimeni nu a aflat subiectele controversate, fiindcă vorbeau în șoapte. Amîndoi aveau mîncare mai multă și mai bună decît noi. Kurko, probabil un vechi reflex de fost deținut comunist, împărțea zilnic o parte din mîncarea lui; celălalt refuza din cînd în cînd masa. Un fost colonel și un inginer îl păzeau în permanență, în așteptarea refuzului. Nu se supăra cînd îl expropriau. Kurko Gyarfas a fost reabilitat o dată cu mine.

Era acolo un fost mare penalist, director general al teatrelor, autor de piese de teatru și chiar ministru, Jean Vasilescu-Valjean. Avea vreo 80 de ani. Făcuse spionaj pentru bani puțini, dintr-o convingere oarecare. Aștepta să fie liberat, să scrie o piesă de teatru de maturitate și s-o prezinte la Berlin, Paris și New York. A murit la spital și n-a mai fost jucat pe Broadway.

Am stat cu toți prelații greco-catolici și unii romano-catolici, majoritatea cu școală făcută la „Propaganda Fide" sau alte institute ale Vaticanului. Cei greco-catolici trăiau cu mare intensitate profețiile „surorii Ionela", o tînără care, după părerea lor, nu mîncase și nu băuse 11 ani. Știau sigur că prăbușirea bolșevismului va începe în România, cu simptome ineluctabile, precum creșterea unui picior lipsă al surorii episcopului Todea. Această Bernadotte a greco-catolicilor îl văzuse în 1947 pe Stalin redevenit creștin și bătut de diavoli, precum și Moscova acoperită cu bombardiere americane. Vaticanul a înregistrat profețiile surorii Ionela, ca și pe cele de la Fatima.

Aproape toți intelectualii din închisoare credeau în sora Ionela, afară de șeful iezuiților din România, părintele Haag.

Am cunoscut și alte specii de spioni. De pildă, prietenul meu Ignatz Schmertz, fost corespondent al lui *Berliner Tageblatt* la București, pînă la Hitler. Un om cult și plin de umor. Într-o zi a fost arestat împreună cu soția sa, care-i bătea la mașină corespondența. Cu această ocazie află că fusese spion, iar soția complice. Spre stupoarea lui i se acordaseră 25 [de] ani muncă silnică. Fiind condamnat cu confiscarea averii, i s-au confiscat ochelarii cu 13 dioptrii. Acum exclama în somn: „Ich Spion? Unglaublich!"

Deși printre noi erau și spioni crescuți de mici de Intelligence Service, un fel de kymi, nu cred ca vreunul să fi făcut mare lucru. Nici măcar bătrînul Mugur, vechi în meserie, astăzi la Londra, n-a reușit să-mi povestească vreo faptă demnă nici măcar de un Minisorge. Spionajul lor semăna cu revoluțiile noastre.

Noaptea, priveam viețuitoarele învelite în pături, așezate în rafturi luminate de opaițul electric din plafon. Obiecte dintr-un muzeu închipuit de Dante. Din cînd în cînd, bătrînul Schmertz pornea buimac spre tinetă, se lovea de cîte un pat, se scuza, și liniștea revenea.

Unii n-au rezistat și au murit. Alții au fost grațiați o dată cu mine.

La Pitești, mi-am adus aminte, din copilărie, imaginea spartanilor furișîndu-se în miez de noapte în satele hiloților, cu cuțitele ascunse, pînă la începerea masacrului. Așa scria în cartea de istorie antică. În fiecare săptămînă, tot personalul temnicieresc se furișa cu precauție pe culoar, ușa de fier se deschidea brusc, apoi năvălea în cameră. Știam ce urmează: „Toată lumea, cu bagajele afară!" Înăuntru, rămîneau căutătorii de ace, cuie, sticle, sfori, cioburi de sticlă, costici (bucățele de tablă transformate în cuțitașe). Afară, suna puternic ordinul: „Dezechiparea!"; zecile de personaje dantești care căscau gura, se lăsau pe vine, ridicau brațele, pentru a fi examinate în subsoluri și găuri, stau la rînd în așteptarea [percheziției]. Echipamentul era controlat de mîini experte, se rupeau bucățelele de zdrențe cusute ca zeghea să nu roadă, se confisca tot ce ar fi putut ușura supraviețuirea. În fiecare săptămînă, orice

deținut are ceva confiscabil. Treaba spartanilor terminată, hiloții primeau ordin să reintre în celula înecată într-o mare de praf și paie ieșite din controlul saltelelor. Hiloții făceau ordine și viața asta a noastră reîncepea, pînă venea noaptea cu așezarea în cele trei rînduri de rafturi, în așteptarea percheziției viitoare.

Într-un rînd am asistat la un spectacol cu totul deosebit. Unul din conducătorii francmasoneriei, Paul Brătășanu, demult bolnav, murea într-o lungă agonie. Făceam de gardă pe rînd, sacrificînd ceva din puținele noastre ore de somn. A murit pe înserate. Un medic, deținut în aceeași cameră, ne-a anunțat că se sfîrșise. O candelă pregătită din vreme de artificieri și chimiști fu aprinsă, medicul legă cu o batistă fața mortului, ca să nu deschidă gura, și începu să spună rugăciunea pentru morți: „Primește, Doamne, pe [robul tău] la loc de cinste și loc cu verdeață." Înmormîntam în iad, un om mort în iad. În timp ce doctorul își continua în șoaptă rugăciunea, chimiștii și artificierii care pregătiseră candele și vegheaseră agonia începură să smulgă boarfele mortului. Unul își încerca bocancii, altul puloverul petecit, altul un ciorap, pătura... Aveam viziunea că se legase gura mortului ca să nu strige: „Săriți, hoții!" Uneori morții nu se anunțau, ca să li se mai servească masa încă o zi pentru cei vii.

Viața continua și în infern, însă redusă la formele ei cele mai simple. Resturi de oameni, cu resturi de viață, parodiază viața în fața morții. Acolo nimeni nu creează, fiindcă nimeni nu trăiește. Versurile, muzica, proza, descoperirile științifice se fac numai între oameni vii. N-am văzut și nu cred că cineva a ieșit de acolo cu altceva decît [cu] viziunea neantului, un tot amorf și negru. Oamenii care ani de zile nu se puteau mișca din pat, fie și foarte bătrîni, după o lună de libertate se mișcau, gîndeau, rîdeau, erau oameni. Parcă viața lor s-ar fi ascuns undeva într-un grăunte, în ghețuri străvechi, și pîlpîia la soare și lumină. Paul Verlaine și Oscar Wilde au fost poeți înainte și după închisoare, dar nu în închisoare, Dostoievski, romancier după închisoare, Soljenițîn, la fel. Operă de închisoare nu există și nu poate exista. Toți mamuții au murit de tot în adîncul munților de gheață. Rar s-au păstrat celule care

au pîlpîit la soare. Din nici una n-au răsărit mamuți. Aș putea povesti multe despre colocatarii mei de la Pitești sau Dej. Unele triste, altele comice. Despre spadasini și conducători de oști, despre Pătru Vinga devenit trădător fiindcă-și făcuse izmene din mătase dintr-o parașută găsită în pădure. Dramele lor muriseră demult. Acum făceau parte din specia lui „homo sapiens" condamnat pe viață. Unii, care la proces aruncaseră cu călimara în capul președintelui de tribunal, alții care protestaseră indignați, erau acum calmi. Metoda doctorului Gudron și profesorului Pană se dovedise eficientă. Din cînd în cînd, prin ziduri și tuburi de calorifer, străbate pînă la noi cîte o veste din lumea cealaltă. Adevărată sau falsă, era hrană pentru imaginația moștenită din timpul vieții. Prolifera monștri, dar ne da sentimentul altei existențe, uitată sau pe cale de uitare.

În luna mai 1960 ni s-au pus lanțuri la picioare și, păziți de temniceri, toți trădătorii am fost înghesuiți în vagoane-dube și transportați două zile și două nopți la penitenciarul din Dej. Vreo două luni, Tache Petrache ne hrănise cu murături acre, dar fierte, explicîndu-ne că „un cadru" ne furase mîncarea exact pe două luni. După ce și-a acoperit din resturile noastre de viață deficitele bugetare, am fost predați Penitenciarului Dej, pentru refacere. Din 400 de trădători, 85 erau tuberculoși.

Iar părăsisem patria. Marxism-leninismul era altceva într-o fostă închisoare maghiară. Aici „un cadru" nu ne mai fura mîncarea, dar se bătea cu tubul de cauciuc pentru cea mai mică abatere de la misteriosul regulament. Episcopul catolic Schubert, prins de gardian în flagrant delict de binecuvîntare a unui preot epileptic, a stat cinci zile la beci, legat cu lanțuri de un inel prins în podea. Avea 75 de ani. S-a îmbolnăvit și nu și-a mai revenit niciodată. Cine dorea bucuria să vadă, prn crăpăturile obloanelor, copii jucîndu-se în parcul vecin cu închisoarea pleca la beci sau primea cinci lovituri cu tubul de cauciuc pe spate. Cine își rezema capul, cine făcea dimineața mișcări de înviorare, tot la beci ajungea. La Dej exista însă tratament medical și o doctoriță care dădea bolnavilor leacuri, iar comandantului Duma, autorizația de a

pedepsi cu bătaia bătrîni bolnavi. Se începuse pregătirea eliberării deținuților. Din 1958 pînă în 1962 s-a bătut, conform planului, în toate închisorile și lagărele de politici. La Dej, din ordinul comandantului și [cu] aprobarea medicului, la Aiud, fără consultație medicală, la Gherla, fără întrerupere. Erau ecourile evenimentelor de la Budapesta din 1956. Afară, condamnările curgeau, anchetatorii încasau prime, uzinele de arestat oameni funcționau cu întreaga capacitate. Procesele Pătrășcanu și Luca fuseseră primele rîndunele ale independenței naționale. Nu fuseseră ordonate de Moscova. „Stîrpirea ultimelor resturi ale reacțiunii", cum spunea un fruntaș al partidului în 1958–1962, a pus bazele guvernării independente. În Ungaria, Bulgaria, Polonia și chiar în Cehoslovacia începuseră reabilitările. Rajk fusese înmormîntat lîngă mormîntul lui Kossuth, Traicio Kostov lîngă al lui Dimitrov, Gomulka fusese scos din închisoarea din Lodz și făcut secretar general al partidului. În România s-a condamnat cultul personalității, tablourile lui Stalin au fost înlăturate și operele lui complete vîndute la kilogram. Gheorghe Gheorghiu-Dej a anunțat personal și zîmbitor că, „din fericire, noi nu avem pe nimeni de reabilitat, nici în viață, nici post-mortem". După 15 ani de guvernare, conducătorii puteau spune orice. Minciunile nu mai trebuiau să fie nici verosimile, nici coerente. Vechile minciuni tipărite erau ținute la secret, curioșii erau pedepsiți, iar tînăra generație nu mai era curioasă. Dialectica promovase adevărul de partid în interesul clasei muncitoare. Îndrăznea cineva să nu-l creadă pe Gheorghiu-Dej pe cuvînt, de vreme ce capitalismul era muribund, ocuparea unei țări — eliberare și neamestec în treburile interne, jaful — ajutor frățesc, sărăcia — bunăstare?

Unii din naivitate, alții din prostie au luat în serios chestiunea cu cultul personalității. Toți au fost excluși din partid și trimiși să lucreze pe la gospodării de stat ori pe la ateliere. După Budapesta au început să apară valuri în tineretul universitar din Timișoara, București și Cluj, iar colectivizarea conform planului cooperatist al lui Lenin amenința să dezlănțuie furtuna. S-a arestat în fiecare oraș, în fiecare

fabrică, în fiecare sat. S-a bătut și s-a condamnat cu frenezie. În închisori și lagăre, stîrpirea ultimelor resturi a apărut sub forma cea mai pură. Aici nu mai era necesară nici o precauție. Toți fiind condamnați, erau sigur contrarevoluționari. Fiecare gardian avea dreptul să bată cu orice, pe oricine.

Nu știu cum s-a numit această perioadă în documentele de partid. Trebuie să aibă o denumire, cum ar fi „contra curentului" sau ceva similar. Pentru posteritate, denumirea este esențialul. Oamenii isterizați de frică lovesc orbește în toate părțile. Le era frică și au ordonat bătaia. Așa procedează și tovarășii noștri din conducerea sovietică ori de cîte ori le e frică. Cei loviți se tem mai mult de a doua bătaie decît de prima. Astfel, metoda doctorului Gudron și a profesorului Pană liniștește și pe pacienți, și personalul ospiciului. Cînd zbieretele încetează, încetează și bătaia. Rămîne doar amenințătoare „sabia ascuțită a dictaturii proletariatului", Securitatea. Din mai 1962 nu s-a mai bătut în închisori. A început reeducarea celor destinați libertății, la care eu am asistat în parte, numai ca auditor îndepărtat.

În primăvara lui 1962 mi s-a dat voie să mă adresez în scris Comitetului Central. Am explicat în fraze concentrate că procesul Pătrășcanu fusese o înscenare și am cerut reconsiderarea cazului meu. Pe la sfîrșitul aceluiași an mi s-a răspuns că cererea mea nu fusese aprobată. Apoi am fost transportat, împreună cu întreaga înaltă trădare, la închisoarea din Gherla, însă nu la un loc cu ceilalți trădători, ci într-o temniță construită în secolul al XVI-lea, sub Zapolya. Pe scări roase de secole ajungeam într-un coridor, în care se deschideau ușile celulelor. De aici mi s-a dat voie să mă adresez în scris Comisiei Centrale de Control, cu cererea de a se reconsidera cazul meu. Știam că nu voi obține nimic, dar țineam ca toți temnicerii Gherlei și tot șirul de ofițeri și funcționari ai Securității și Comisiei Centrale de Control să citească despre procesul Pătrășcanu că fusese o înscenare. Efectul obținut a fost pe măsura așteptărilor mele. După ce gardianul a predat ofițerului politic cererea, toți ofițerii și gardienii, începînd cu comandantul penitenciarului, au venit să vadă ce fel de animal sînt. Unii m-au întrebat în șoaptă dacă tot ce scrisesem

era adevărat, alții s-au uitat la mine ca la urs. Dar comandantul m-a apostrofat: „Ești un ticălos! Ai îndrăzneala să înveți partidul ce are de făcut, ticălosule?"

Greutatea slovei tipărite este cu atît mai mare cu cît cele citite reprezintă numai gîndul și voința puterii supreme, iar lectorul o părticică a aceleiași puteri. Maiorul Alexandrescu, fost institutor, ajuns comandantul Penitenciarului Gherla, știa, probabil, din experiența lui, că ținuse închiși și oameni nevinovați. Cum [își] putea însă imagina unul ca dînsul că chiar partidul ar fi înscenat un proces? *Scînteia*, organul oficial al partidului, publicase sentința. Iar el avea un mandat. Ideea că un om nevinovat nu poate fi condamnat decît din greșeală este atît de înrădăcinată, încît chiar și unii dintre cei condamnați în procesul nostru, știind că sînt nevinovați, credeau sincer că ceilalți fuseseră în adevăr vinovați și ei, nevinovații, victime ale acestora. Minciuna spusă, mai cu seamă scrisă cu nerușinare, însă în numele unui ideal democratic devenit dictatură, deformează orice gîndire.

[Din nou la Malmezon și apoi la Aiud]

În iunie 1963, am fost pus în lanțuri și expediat la Malmezon, într-una din cutiile vagonului-dubă. După ce am trecut iar prin fața omului însărcinat cu aplicarea controlului găurilor și subsolului trupului, cu confiscarea armelor aflate în cusăturile resturilor de haine și pantofi, am fost trimis pentru o lună într-una din celule. Știam că este inutil să caut o logică în hotărîrile sistemului. Vechea obișnuință se dovedi însă mai puternică decît cea nouă. Am încercat să gîndesc ce doreau de la mine. Lanțuri și izolare la Malmezon, în timp ce deținuții politici de la Gherla erau „reeducați" în vederea liberării, nu-mi păreau indicii de bun augur. Exact la o lună

fui scos la anchetă. Un tînăr în civil, probabil locotenent, m-a asigurat că citise cu atenție dosarul meu, vorbise cu oameni care mă cunoșteau bine, apreciase sinceritatea mea la proces. Acum îmi cerea o declarație prin care să confirm declarațiile de vinovăție din 1954, el urmînd să facă un raport pe baza căruia aș fi fost grațiat. Nu pot descrie surprinderea nenorocitului cînd i-am spus că totul fusese o înscenare și că nimic nu era adevărat din tot ce declarasem. După două zile fui scos la anchetă de șeful primului anchetator, însoțit de acesta. Probabil un căpitan. Un fel de lăutar vesel, plin de o irezistibilă încredere în puterea lui de încîntare a reținuților. Am istorisit din nou cum s-a înscenat procesul Pătrășcanu. Vizibil deprimat, a plecat. După alte cîteva zile, scena s-a repetat în fața dirijorului acestui mic taraf, probabil un maior între două vîrste, plus cei doi. Era clar că dosarul meu trebuie să fi fost de-ajuns de bine alcătuit, altfel n-ar fi fost atît de surprinși de spusele mele. N-au încercat să mă amenințe, nici nu m-au insultat. Sînt convins că erau de bună-credință. După vreo săptămînă am fost dus în fața șefului celor trei, însă în absența lor, lt. col. Enoiu (numele acestuia l-am aflat tîrziu). Ăsta era în cunoștință de cauză. Mai întîi, mi-a comunicat că este însărcinat să-mi transmită răspunsul negativ al Comisiei Centrale de Control la cererea de a se reconsidera cazul meu. Apoi, în stilul lui viguros, mă întrebă dacă m-am hotărît, în fine, să confirm declarațiile din 1954. La răspunsul că asemenea procese sînt o rușine și am datoria față de semenii mei să împiedic, fie numai și printr-un protest inoperant, ca cei care trec pe stradă să fie transformați în actori în piese criminale, mi-a ordonat să ies din biroul lui. Cred că a mai adăugat și alte cuvinte bine simțite.

După un răstimp, am fost iar dus la anchetă. De astă dată, interlocutorul meu era de altă calitate. Nici membru al unui taraf, nici temnicer cu sarcini speciale. Părea să fie un intelectual. N-a pus în discuție procesul, ci avantajul de a fi grațiat imediat după confirmarea declarațiilor de la proces. Am replicat că ajunsesem un mic proprietar de viață (aveam atunci 63 de ani) și nu mai aveam nimic de pierdut decît lanțurile unei vieți ratate din cauza celor ajunși prin jocul istoriei

să decidă de soarta unui popor nenorocit. Refuzul meu de a semna era plata unei datorii morale față de cei în mijlocul cărora trăisem.

Vizibil necăjit și enervat de atitudinea mea, reveni îndelung asupra argumentelor lui utilitare. Nu înțelegea de ce refuzam să semnez acum ceea ce acceptasem în 1954. I-am explicat diferența. În 1954 aș fi fost imediat executat, în 1963 nu mai puteam fi asasinat, după ce toate pușcăriile aflaseră că procesul Pătrășcanu fusese o înscenare. Declarația pretinsă de Gheorghiu-Dej și Drăghici era ultimul alibi cu care sperau să bareze în viitor redeschiderea procesului Pătrășcanu, după ce în 1960 dăduseră ordin să se distrugă toate dosarele și documentele, în afară de cele prezentate la proces.

La cîteva zile după această întrevedere am fost iar pus în lanțuri și expediat la Aiud, direct în izolator (începutul lui septembrie 1963), și de acolo din nou la vechea mea reședință „Zarca", însă nu singur. Am nimerit într-o celulă cu hitleristul Ernest Mohnatzki, probabil informator. Fusese condamnat în 1946 de sovietici la muncă silnică pe viață, fiindcă făcuse parte dintr-o organizație de partizani compusă din foști soldați germani și legionari, în legătură cu Anton de Habsburg. A lucrat dincolo de Cercul Polar, în Siberia, la Karaganda, a fost grațiat în 1955, s-a întors la Brașov, a început să lucreze și s-a însurat, după ce Securitatea îl asigurase că nu mai are nimic împotriva lui. În 1958–1959, cînd s-a început lichidarea „ultimelor resturi ale reacțiunii", a fost din nou arestat și condamnat la 15 ani muncă silnică, tot pe baza vechilor dosare. El m-a informat că locatarii din 1963 ai „Zarcăi" erau numai legionarii recalcitranți, vreo 120, care nu voiau să revină asupra credinței lor, restul penitenciarului fiind populat cu cei care-și făcuseră „autocritica". Readucerea mea în sinistra „Zarcă" nu putea urmări decît să fiu adus la sentimente mai bune față de proces, sau lichidarea. Am declarat greva foamei. De la început eram hotărît să nu o țin mai mult de 15 zile. Voiam să văd numai cum se comportă conducerea penitenciarului față de mine. Știam că, în toate închisorile prin care trecusem, regimul lotului Pătrășcanu era hotărît la București, de Securitate. Cu atît mai mult acum, după vizita mea la Malmezon.

Experiența a fost crucială. De la tragica moarte a lui Calmanovici în 1956, la două zile după începerea oricărei greve a foamei gardianul cerea o declarație, în care deținutul scria motivele grevei, după cinci zile medicul ordona alimentarea artificială, iar la încetarea grevei, tot medicul ordona medicamente și regim alimentar. Abia după zece zile mi s-a cerut declarația explicativă. Medicul n-a venit să mă consulte. Am așteptat încă două zile și am cerut mîncare. Mi s-a dat iar arpacaș și varză, însă am fost mutat singur în celula nr. 1, în care locuisem în 1954. Acum știam ce se urmărea. Slăbisem — atît cît poate slăbi un om. Din octombrie 1963 pînă la 1 august 1964 am trăit în fiecare zi cu 65 gr pîine, 300 gr turtoi rece, la prînz și seara, masa obișnuită a deținuților, încincită cu apă caldă. Odată m-am amuzat să socotesc caloriile, vreo 700. Foc nu aveam. În mai 1964, degetele de la mîini și de la picioare erau încă degerate. Ziua n-aveam voie să dorm, iar noaptea nu puteam dormi de frig. Foamea nu mă supăra, eram obișnuit. Gerul însă m-a istovit. Multe zile am fost trimis și la izolator, unde se servea același meniu, dar la două zile. Am aflat mai tîrziu că, în registrele penitenciarului, meniul nostru avea nume, fapt esențial în acest regim, după cum am mai spus: tocană de cartofi cu carne, ciorbă de fasole, varză cu carne etc. Tot pentru istorie. Nu mai aveam nici o îndoială, fusesem condamnat la exterminare. De ce nu m-au făcut scăpat de sub escortă? Ar fi fost mai simplu și mai eficace. Mi s-a spus că, în 1964, Gheorghiu-Dej știa că are să moară și nu voia să lase deținuți politici. Cucernicia asasinului în pragul morții? Poate. Mai curînd mi-l închipui consecvent cu ideea nebuloasă „a unei legalități socialiste", care să satisfacă pretențiile ONU-ului, intrînd și în istorie ca cel drept și bun. Restul cădea în sarcina istoricilor cercetători ai documentelor nedistruse. Exterminarea era altceva decît asasinatul. Toți recalcitranții erau tratați aproape la fel ca mine. Dacă mureau, ar fi fost din cauza încăpățînării, nu a regimului.

Megafoanele instalate pe culoarele „Zarcăi", pentru ca legionarii să afle ce spuneau șefii lor în orele de autocritică, m-au făcut să retrăiesc zilele și nopțile de groază din septembrie 1940–ianuarie 1941, cînd altă ideologie, îmbrăcată în uniforme și cizme, își căuta un stat.

Se pare că Securitatea voia să păstreze 400 de deținuți, printre care aș fi fost [și eu]. Tot Gheorghiu-Dej ar fi impus să se libereze toți deținuții politici, fără nici o excepție. A fost o victorie a lui jupîn Dumitrache împotriva umbrei lui Beria!

[Grațierea și eliberarea]

În ziua de 30 august fui scos din „Zarcă" și dus la „celular", dar tot izolat. Apoi un subofițer politic m-a dus împreună cu alți trei deținuți în fața colonelului Crăciun, comandantul reeducator al condamnaților din Aiud. Unul dintre noi era generalul Eremia, fost ministru adjunct al Forțelor Armate, colonelul Ardeleanu, procurorul care în procesul meu ceruse „pedeapsa maximă", și Iacob, fost ministru adjunct la Finanțe. Primii doi, fiindcă intenționau să trimită spre tipărire în străinătate un *Guliver în Țara Minciunii*, ultimul, fiindcă fusese adjunctul lui Vasile Luca. Și acesta trecuse prin „Zarcă", dar n-a mai apucat liberarea. Se pare că a murit de cancer. Primii doi erau epave numai după șase ani de temniță, Iacob, după 11 ani, avea picioarele umflate, abia se mișca. Acum este emoționat că i s-a redat carnetul de membru de partid.

Crăciun ne-a anunțat că sîntem grațiați. Apoi, adresîndu-se în special mie, a atras atenția că, odată ajunși în libertate, să nu ne ocupăm de conducătorii partidului și nici de Stalin. Am rugat să fiu pus în aceeași celulă cu Iacob, un om deștept și voluntar. Trebuie să fi fost un excelent stalinist. Deși știa că fusese condamnat fără să aibă vreo vină, deși fusese bătut la tălpi ca să-și spună crimele, era convins că șeful său Vasile Luca, unul din vechii secretari ai C.C., fusese agent de Siguranță, fiindcă așa declarase la proces. Chiar și un om serios și lucid ca dînsul, victimă el însuși a înscenării, con-

tinua să aibă încredere în cuvinte spuse de o autoritate consacrată sau chiar numai în fața unei autorități consacrate.

În aceeași seară fui dus în fața vechii mele cunoștințe, lt. col. Enoiu. În prezența colonelului Crăciun, comandantul penitenciarului, m-a întrebat ce atitudine voi avea față de proces, după eliberare. I-am răspuns zîmbind că va avea plăcerea să audă cum povestesc oricui că am fost spion, agent și asasin. Nu m-a crezut. Mi-am adus aminte că genul acesta de oameni nu este sensibil la umor și am adăugat că nu-mi pot lua nici un angajament. S-a lămurit. Mi-a pus a doua întrebare, dacă aș vrea să plec în străinătate. De astă dată, răspunsul meu fu categoric negativ. Neputînd fi lichidat prin exterminare din cauza ideii fixe a lui Gheorghiu-Dej de a pune toți deținuții politici în libertate, Alexandru Drăghici dorea un angajament solemn că nu voi vorbi, ori plecarea definitivă în străinătate. La Paris puteam spune orice, la București era periculos.

Eliberările din închisori începuseră în aprilie 1964 și se succedau la intervale regulate. Ultimii care au plecat din Aiud am fost noi, cei patru foști membri de partid, alături de cei 21 de legionari recalcitranți. În seara zilei de 1 august, un subofițer intră în celulă și predă lui Iacob biletul de eliberare, împreună cu 76 de lei, costul biletului de tren pînă la București, anunțîndu-l că va pleca cu trenul de 10.30. Apoi adresîndu-se mie, îmi spuse că îmi va aduce mai tîrziu biletul și banii, fiindcă urma să plec singur cu trenul de după miezul nopții. În cursul zilei, legionarii care se pregăteau de plecare deschiseseră de mai multe ori vizeta — gardienii nu mai păzeau pe culoare — și-mi spuseseră că ultimul tren de persoane care trece prin Aiud era la ora 10.30 noaptea. Într-o cîtime de secundă am înțeles ce se pregătise, de ce în zilele premergătoare eliberării toți deținuții, afară de noi, cei patru comuniști, se primblau liberi în închisoare, de ce venise lt. col. Enoiu, de ce mă întrebase numai pe mine dacă aveam de gînd să nu vorbesc ori să accept un pașaport de emigrant. Mă vedeam ieșind singur, în miez de noapte, pe poarta pușcăriei, pe străzile pustii ale unui orășel, un glonte rătăcit, un autocamion nebun, certificatul de deces al unui medic legist, un proces-verbal de anchetă al miliției și groapa comună. Am

întrebat, la perete, pe generalul Eremia și pe col. Ardeleanu cînd aveau tren spre București. Și ei plecau tot la 10.30. Deci numai eu eram destinat plecării cu un tren special, care-și încheia drumul undeva pe lumea cealaltă. Pentru prima oară de cînd eram închis mi-a fost frică de moarte. Și altă dată mi-a fost frică de necunoscut, de oameni, dar nu de moarte. Optimismul meu, ascuns ani de-a rîndul undeva, într-o cutiuță a sufletului, mă readucea la viață. Acum, peste două ore, mă aștepta iremediabilul. Destinul fusese trimis de la București. Îl chema lt. col. Enoiu. În buzunar avea viața mea, în pilule de oțel. Livid, atît cît mă mai puteam decolora, l-am rugat pe Iacob să spună oamenilor, la București, că în noaptea aceea am fost împușcat de lt. col. Enoiu, din ordinul ministrului de Interne Alexandru Drăghici.

Nu știu nici astăzi cine m-a salvat. Multă vreme mi-am închipuit că era colonelul Crăciun, mare, gras și jovial, care spunea versuri reeducative legionarilor. Îmi imaginam că nu voia să fie complice tacit la o crimă. Pe urmă am aflat că și el „scăpase de sub escortă" un turc care-l importuna pe Drăghici. Cine a scăpat de viață un om scapă și pe al doilea. Un ordin de ultim moment al lui Gheorghiu-Dej? Poate. Era în stilul lui să ordone orice blestemăție, pentru ca apoi să apară cel bun, drept și blînd. La ancheta din 1967–1968, lt. col. Enoiu a început prin a nega că mă cunoaște. Probabil că, pînă la urmă, a spus tot. Dovadă că acum pare să fie un pașnic și tînăr pensionar. Îl văd uneori făcînd cumpărături în piață.

În trenul care ne aducea de la Aiud la București mi-a fost dat să văd sentimentele poporului față de trădători. N-a existat un singur călător, începînd cu muncitorii de la căile ferate, care să nu ne ofere bani, mîncare, orice din puținul lor. O bătrînă țărancă mă îmbrățișa și plîngea. La București n-am mai găsit nici o rudă apropiată și nici un prieten. Toți au murit în lipsa mea. Nu știam să merg pe stradă. Pentru mine, viața se oprise la 6 februarie 1948. Nu [îmi] imaginam că oamenii îmbătrîniseră cu 17 ani. Soarele, ploaia, zgomotul, florile, copiii mă înnebuneau. Nu înțelegeam de ce fug oamenii de zgomotul străzii, de ce se feresc de ploaie și soare. Încetul cu încetul, am început să învăț abecedarul vieții din 1964. Abia după ani am ajuns să leg firul meu cu firul vieții. Vedeam

securiști și pușcăriași în fiecare om întîlnit. 17 ani au fost pentru mine singurii oameni vii. Restul erau morți, ca și mine. Apoi am descoperit tinerii îmbătrîniți și nu vedeam decît bătrîni. Cînd am plecat, Crematoriul era o mică întreprindere. La întoarcere devenise o nouă capitală. Am început să descopăr numele oamenilor întîlniți înainte de moartea mea și a lor, pe stradă, în tramvai. Erau mulți de tot. Trăiam cu dînșii, nu cu cei pe care-i vedeam acum la colțuri de stradă. Pe vremea lor, visasem socialismul. Un film „à rebours" și „au ralenti". Nu mă puteam lipi de noua realitate. Între ce fusese și ce era n-am fost în stare niciodată să construiesc ceva care să-mi aparțină. Continuam să trăiesc cu sentimentul că nimic nu este mai ireal decît realitatea. Pipăisem cu degetele mele absurdul. Foarte bunul meu prieten Gogu Rădulescu ajunsese, în lipsa mea, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Pe vremuri venea la mine, la orice oră din zi sau noapte. I-am cerut o audiență. Nu mi-a răspuns. La fel Ion Gheorghe Maurer, acum președinte al Consiliului de Miniștri. La fel și alții și alții. Nu voiau să se compromită, poate mă uitaseră. Astăzi cred că s-au degradat într-un fel, în vreme ce eu intram într-o altă existență, de alt fel. Singurii cărora nu le-a fost frică, nici rușine să mă vadă au fost Mihai Neculce și Geo Bogza. Protestatarii născuți rezistă la presiuni mari. Materia poate lua nesfîrșite forme monstruoase. Spiritul se comprimă, însă totdeauna rămîne ceva.

Nu realizam că eu continuam să fiu un pușcăriaș, [iar] prietenii mei — demnitari. Unul a întors capul cînd a ajuns în fața mea, altul m-a privit ca și cum aș fi fost din aer. Nu înțelegeam. Eram doar nevinovat.

[Demersuri pentru revizuirea procesului Pătrășcanu]

Tîrziu de tot, după moartea lui Gheorghiu-Dej, am scris într-o doară noului secretar general, Nicolae Ceaușescu, ce-

rînd o întrevedere. Îl cunoscusem înainte de 23 August. Eram sigur că nu voi primi nici un răspuns. Spre surprinderea mea, am fost chemat de Vasile Patilineț, secretar al C.C. Un om tînăr, din noua generație de conducători. Pînă la această întrevedere eram convins că la Comitetul Central se cunoștea adevărul. Mă înșelasem. Patilineț știa exact versiunea lui Gheorghiu-Dej și Alexandru Drăghici. Avea unele îndoieli. În cazul cel mai bun, înclina să creadă că aceștia au fost de bună-credință, eu un trădător autentic, iar în spatele întregului proces Pătrășcanu, sovieticii. Nu găsise altceva decît dosarele de la proces și banda de magnetofon, singurele documente lăsate moștenire de Gheorghiu-Dej. M-a rugat să scriu tot ce știam despre anchetă și proces. Săptămîni de-a rîndul după aceea am pus pe hîrtie detaliile înscenării, am căutat oamenii care ar fi putut reconstitui dosarele dispărute. Am predat activiștilor de partid numiți anchetatori ai procesului Pătrășcanu ce am scris, le-am arătat unde s-ar putea găsi documente. Au lucrat cu conștiinciozitate. Au citit 50 000 pagini de dosar și au anchetat sute de martori. Au găsit nu numai oamenii indicați de mine, dar și documente grăitoare, cum erau procesele-verbale de interogatoriu din vremea înscenării, cu adnotări și indicații personale ale lui Gheorghiu-Dej, s-a descoperit rolul lui Iosif Chișinevschi. Cu excepția lui Alexandru Drăghici, toți care participaseră la înscenare au mărturisit partea lor de crimă. În septembrie 1967 mi s-a mulțumit oficial pentru ajutorul pe care-l dădusem partidului ca să lămurească procesul Pătrășcanu. Eram fericit, nu trăisem degeaba. Nu vedeam însă cum se putea dezvălui asasinatul și sancționa vinovații. Douăzeci de ani Gheorghe Gheorghiu-Dej, cel bun și drept, fusese ctitorul României Socialiste, trupul lui era așezat în mijlocul templului ridicat în cinstea eroilor socialiști, deasupra ardea flacăra veșnică, iar numele lui era purtat de orașe, străzi, școli. Gheorghe Gheorghiu-Dej [recunoscut] asasin, însemna să se șteargă douăzeci de ani de istorie, să se dărîme frumosul mausoleu din Parcul Libertății. Asta era greu de imaginat. Se dărîma ceva din esența sistemului, mitul cuvintelor.

Cred că ce am făcut în 1967 este singura realizare din viața mea. Am urnit din loc nedreptatea și minciuna. În acea

lună septembrie din 1967 începuse să crească în mine ideea că regimul este amendabil, pe măsură ce noile generații ajung la cîrmă. Iluziile n-au avut viață lungă. La 20 octombrie 1967, am fost convocat în fața comisiei de anchetă (Gheorghe Stoica, N. Guină, Popescu-Puțuri și V. Patilineț). Mi-au cerut să exprim regrete că, din demnitate de comunist, de om și de prieten, n-am revenit la proces asupra declarațiilor din cursul înscenării. Am refuzat categoric. Dacă Vasile Patilineț era prea tînăr pentru a fi avut cuvînt în vechile comitete centrale, ceilalți trei erau vechi membri ai Comitetului Central. Ei, care nu îndrăzniseră să-l întrebe pe Gheorghiu-Dej ce dovezi de vinovăție fuseseră găsite împotriva noastră, acum, după ce cunoșteau întreg adevărul, voiau de la mine măcar acest sacrificiu postum, să admit prin exprimarea de regrete că aș fi avut o parte din vină în asasinarea lui Pătrășcanu și Cofler. Îmi închipuisem că ar putea începe Era Adevărului și Decenței. M-am înșelat din nou. Ne-am despărțit, așa cum știam că se despărțeau totdeauna comuniștii care credeau că aveau dreptate de responsabilii care trăiau adevărul de partid. Eram otrăvit. După cîteva zile de zbucium și insomnie, am trimis lui Vasile Patilineț o lungă scrisoare explicativă, din care redau un pasaj:

„Am suportat 17 ani de foarte grea temniță numai fiindcă am fost prieten cu Pătrășcanu. Fără această prietenie, nimeni nu s-ar fi gîndit să mă arunce în căruța morții. Pentru a acoperi mîinile pline de sînge ale asasinilor lui Pătrășcanu, s-au ales numai prietenii lui cunoscuți și în primul rînd pe mine. Fără voia lui și a mea și fără ca prin aceasta să se reducă cu o iotă vina lui Gheorghiu-Dej, a lui Drăghici, a lui Șoltuț și a celorlalți nemernici, nu Pătrășcanu a fost victima mea, ci eu am fost victima lui.

În cursul activității mele de comunist a trebuit să mă familiarizez cu ideea că aș putea termina și la glonț. Am acceptat acest deznodămînt din convingere și am dovedit că sînt gata să-l înfrunt. În împrejurările din 1952–1954, adversarul meu nu mai era însă aparatul de represiune capitalist, ci propriul nostru aparat de represiune pe care l-am teoretizat și dorit. Fiindcă doi ani am optat pentru cuvîntul dat priete-

nului meu Pătrășcanu, tovarășul Coliu mi-a spus la sfîrșitul anului 1949: «Cum se poate ca un comunist vechi să prefere un prieten în locul partidului? De ce ai fost cinstit cu Pătrășcanu și nu cu partidul?» Iar la 5 mai 1953, Alexandru Drăghici mi-a spus în cabinetul său: «Ce să-ți fac, dacă în 1948 erai cinstit cu noi și nu cu Pătrășcanu, nu erai aici.»" (Acum, în 1967, mi se reproșează că n-am mers la glonț pentru prietenie!!)

„După cum știți, din 1948 pînă în 1952, ancheta urmărea adevărul, și l-am spus din convingerea că sînt consecvent cu ideologia noastră. Totul se reducea la greșeli de partid, nu la acte de trădare sau crime. De la începutul înscenării procesului Pătrășcanu (septembrie 1952), mi-am dat seama că, din ordinul Secretariatului, se pregătea o crimă odioasă, asasinarea lui Pătrășcanu. Am optat pentru o atitudine care credeam că va face imposibil procesul. Asasinii s-au dovedit însă mai diabolici decît rațiunea mea și am căzut în trapa pe care mi-au deschis-o. Mi-am închipuit multe în viață, dar că conducătorii unui partid comunist vor face un proces fără scop politic, care nu folosea nimănui, asta nu mi-am putut închipui! Știam că nebunii fac acte fără scop, dar nu știam că nebuni criminali pot ajunge în fruntea unui partid comunist.

Puteam lua altă atitudine decît cea dictată de rațiune? Pînă la ora actuală nu cunosc nici un caz în care un comunist să fi binemeritat de la clasa muncitoare înfruntînd în public și pînă la glonț aparatul de represiune și justiția făurite de revoluție. Zadarnică a fost izbucnirea lui Krestinski în 1937, zadarnice au fost gemetele lui Traicio Kostov în 1949, zadarnic și-a urlat Pătrășcanu revolta și indignarea în 1954, zadarnic au încercat Cofler și Calmanovici să spună adevărul. Nimeni nu i-a auzit, după cum nimeni nu auzise urletele inginerilor Cernătescu, Rozei și Vasilescu, la procesul Canalului. Furia lor s-a spart de zidurile de oțel ale disciplinei aparatului justiției noastre și urletele lor s-au înfundat în urechi surde și în suflete moarte. Comuniștii care au încercat să retracteze, în fața justiției create de revoluție, declarațiile date cu picioare transformate în carne tocată și trupuri în burduf, în carcerele înguste, istoria ne învață că nu au dus

niciodată la achitări și nici n-au grăbit cu un ceas oprirea crimelor instituționalizate, codificate de sus în jos și ridicate la rangul de dogmă. Același tip de crime s-a perpetuat din 1934 pînă în 1954! A trebuit să moară Stalin, și Beria să fie împușcat, a trebuit să moară Gheorghe Gheorghiu-Dej, și Alexandru Drăghici să fie îndepărtat de la Ministerul de Interne, ca adevărul să poată fi scos din beciuri tenebroase, cei care au supraviețuit să vorbească fără spaime și infamiile codificate [să fie] spulberate. Nu cei care au înfruntat bătăile, torturile și gloanțele au schimbat în bine profilul moral al socialismului, ci miezul generos al ideologiei noastre, în sfîrșit pusă în lumină de evoluția spre democrația socialistă în fapte, nu în cuvinte standardizate, trase la rotativă.

Am fost întrebat, în numele partidului, dacă nu regret că nu am retractat totul la proces, pentru ca apoi să merg la glonț din prietenie pentru Pătrășcanu. Am fost învățat o viață întreagă că, în fața partidului și a justiției, nu există nici familie, nici prietenie, nici milă, nici recunoștință. Acum mi se cere să fi murit pentru prietenie, împotriva justiției noastre, după cum în 1949 mi s-a cerut să fiu sincer cu partidul împotriva cuvîntului dat prietenului meu Pătrășcanu! Da, regret, am remușcări, mă doare că nu m-am jertfit pentru adevăr și dreptate, pentru prietenie, pentru acele abstracții pe care le-am batjocorit o viață întreagă, pe baza ideologiei noastre. Deși uneori cred că mi-am spălat păcatul cu 17 ani de chin în infern, remușcările m-au făcut să nu am odihnă pînă ce voi face ca asemenea procese să nu mai aibă niciodată loc. În temniță și după eliberare, chiar și atunci cînd domneau Gheorghiu-Dej și Alexandru Drăghici, cu riscul glonțului rătăcit, am spus oricui a avut urechi să audă, prieteni sau dușmani, că procesul Pătrășcanu a fost o mizerabilă înscenare și i-am rugat să repete aceasta din om în om și din tată în fiu. Cine a mai făcut asta? În 1962, cînd, în fine, mi s-a dat voie să scriu, m-am adresat Comitetului Central, spunînd tot adevărul despre procesul Pătrășcanu. Cuvintele mele s-au spulberat de zidul de oțel al disciplinei de partid și ecoul-răspuns a fost «nu se admite»! În 1963, cînd, în fine, mi s-a dat voie să mă adresez Comisiei Centrale de Control, am scris spunînd

întreg adevărul despre procesul Pătrășcanu, dar cuvintele mele s-au înfundat în urechi surde și ecoul-răspuns a fost «nu se aprobă»! Nu numai atît, dar, pentru această cutezanță, în iunie 1963, am fost pus în lanțuri, adus la București și Sfînta Mare Nerușinare a intrat în funcțiune. Timp de 30 de zile, ofițeri în subordinea lui Alexandru Drăghici mi-au cerut confirmarea declarațiilor de la proces, în schimbul grațierii imediate, grațiere pe care trebuia s-o semneze Gheorghiu-Dej, președintele Consiliului de Stat, la cererea ministrului de Interne Alexandru Drăghici! Iar pentru refuzul meu categoric de a acoperi pentru istorie mîinile însîngerate ale asasinilor, am fost din nou pus în lanțuri și ținut un an de zile la regim de exterminare în „Zarca" de la Aiud. În preziua eliberării (2 august 1964), Alexandru Drăghici a trimis special la Aiud pe lt. col. Enoiu, să mă întrebe ce atitudine voi avea în libertate față de proces și dacă nu vreau să plec în străinătate. Am refuzat să-mi iau vreun angajament și am refuzat pașaportul care mi se sugera, după cum refuzasem să fug după excluderea mea, în 1947. Mi-ar fi plesnit obrazul de rușine să spun străinilor că în România Socialistă nu există adevăr și dreptate. Pentru adevăr și dreptate în România Socialistă nu trebuie și nu se poate lupta în străinătate: cine face altfel este trădător. Mai departe, în 1965, la un an după eliberare, m-am adresat în scris tovarășilor Ion Gheorghe Maurer și Ștefan Voitec, înfățișîndu-le detaliat întreg adevărul despre procesul Pătrășcanu. Ca și tovarășii din Comitetul Central în 1962, ca și tovarășii din Comisia Centrală de Control în 1963, în frunte cu tovarășul Coliu, care a condus ancheta din 1948–1951 și cunoștea întreg adevărul, nici acești tovarăși nu au contribuit în nici un fel la dezvăluirea, cu un ceas mai devreme, a crimelor. Mă întreb dacă toți acești tovarăși încearcă regrete pentru tăcerea lor prelungită. Cine are autoritatea morală să-mi ceară mie, care am făcut 17 ani de cumplită temniță, fiind total nevinovat, mie care mi-am făcut datoria să urlu adevărul de dincolo de gratiile temniței, mie care mi-am făcut datoria de a supraviețui pentru a arăta cu degetul pe asasini cu riscul regimului de exterminare sau glonțului rătăcit, mie mi se cere să regret că n-am acceptat glonțul în 1954 din prietenie? Nu mi-a

mulțumit partidul pentru ajutorul pe care i l-am dat ca să descopere adevărul în cazul Pătrășcanu? Există vreun singur tovarăș de răspundere care să fi cerut măcar lămuriri în legătură cu asasinarea lui Pătrășcanu și Cofler, deși alții dezvăluiseră masacrele de comuniști din celelalte state socialiste? Care este acela care a încercat o întrebare înainte de moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej? Și dacă tovarăși cu înalte funcții de răspundere în partid și stat nu au îndrăznit să înfrunte, din posturile de răspundere pe care le dețineau și le dețin, pe organizatorii și executanții sinistrelor crime comise în numele celui mai nobil ideal al omenirii, socialismul, ce-mi rămînea de făcut mie în 1954, în boxă, cu glonțul în spate? Cum poate cineva îndrăzni să-mi ceară să împart astăzi prin «regrete» răspunderea crimei cu Alexandru Drăghici, să las să se construiască pe cadavrul lui Pătrășcanu, pe chinurile și durerile mele, fundalul inocenței lui Gheorghiu-Dej și Alexandru Drăghici? Cum poate cineva îndrăzni să-mi ceară mie, cel scuipat, călcat în picioare, bătut la tălpi, îngropat de viu în haznaua infernală a temniței, să mă așez prin «regrete» în fundul iadului, ca pe spinarea mea să se înalțe la lumină Alexandru Drăghici, viu, și statuia lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, mort? Nu semăna propunerea de a «regreta» față de martori, cu stenograful alături și giulgiul cu pata galbenă a agentului de Siguranță lăsat să planeze deasupra mea, cu cererea făcută în 1963 de ofițerii lui Drăghici în schimbul grațierii sau al regimului de exterminare? Prin persuasiune s-a încercat în 1963, tot prin persuasiune se încearcă astăzi să fiu convins să mă arunc în haznaua infamiei. Sper, îmi închipui că nu se va merge pînă la capăt pe linia inițiată de Drăghici. Deși viața m-a învățat că totul este posibil în domeniul moral, nu voi accepta niciodată să fiu degradat. De ce tocmai eu să fiu sacrificat cu orice preț și nu Victoria Sîrbu sau Berman, pe baza declarațiilor cărora a fost aparent condamnat și executat Cofler? De ce nu se cer remușcări și regrete acelui Radu Buzești, care a imaginat complotul pe baza căruia, aparent, am fost condamnați? De ce nu s-au cerut regrete lui Stîrcea și Torosian înainte de a pleca în străinătate? De ce nu se cer regrete martorilor falși? De ce numai mie, cel total

nevinovat și care a suferit cel mai mult? Se face apel la sentimentele mele de comunist ca eu, cel amenințat cu pata galbenă, să bag capul sub ghilotina morală. Nu, asta niciodată! Nici un ideal, nici o dogmă, fie ea și cea a legitimității, nu mă vor face să pun capul pe butuc și să-mi arunc sufletul în hazna. Cei care au ucis, care au luat viața mea și a altora, să plătească pentru crimele lor! Nimeni să nu fie iertat, nici în viață, nici după moarte! Altfel, o minciună va aduce altă minciună și o crimă, altă crimă. Pe pămîntul sfînt al Socialismului udat cu un ocean de sînge, buruienile otrăvitoare trebuie smulse din rădăcină."

După această scrisoare, mi s-a explicat că înțelesesem greșit cererea de a exprima regrete. Nu ar fi fost vorba de a fi scos țap ispășitor, ci de altceva. Nimeni nu mi-a explicat ce era acest altceva. Ulterior, am reușit să-mi dau seama că tot despre asta era vorba. Și acum erau conducători aproape toți aceia care fuseseră pe vremea lui Gheorghiu-Dej, toți făcuți de dînsul, părtași deschiși sau tăcuți la toată activitatea lui. S-au apărat, apărîndu-l. Alexandru Drăghici mai putea fi salvat și statuia lui Gheorghiu-Dej păstrată nevătămată, dacă măcar unul dintre condamnați exprima regrete. Exact în același fel în care, în 1948, Marin Jianu se mulțumea cu o declarație formală de vinovăție din partea mea, iar în 1952–1953, Gheorghiu-Dej, Drăghici și Chișinevschi cu romane-foileton pentru a justifica crimele lor, acum erau suficiente simple regrete din partea mea, ca istoricii să acorde tuturor buna-credință, să devină victimele mele. Dacă toată viața am fost bănuit de fapte pe care nu le-am făcut și intenții pe care nu le-am avut, acum s-ar fi dovedit, în fine, că tot am fost vinovat de o crimă, aceea a lui Gheorghiu-Dej. Îmi închipui că în Comitetul Executiv și în Plenara C.C., toți — poate cu excepția lui Dumitru Petrescu — s-au răfuit mai mult cu mine decît cu asasinii. În raportul final au reușit să condamne atitudinea mea „nedemnă" la proces. Cred însă că le-a fost dat să audă din partea lui Drăghici considerente foarte interesante despre demna lor atitudine în decurs de 25 de ani. Ca de obicei, Plenara C.C. din 24 aprilie 1968 a decis, în unanimitate, reabilitarea politică și juridică a tuturor celor condamnați în procesul

Pătrășcanu și reînhumarea acestuia în hemiciclul de la mausoleul în mijlocul căruia continua să domnească, peste victime și partizani, trupul lui Gheorghiu-Dej. Flacăra veșnică ce se înalță la cer deasupra tuturor luminează prima conviețuire pașnică eternă.

[N. Ceaușescu și „reabilitarea politică" a victimelor]

La 26 aprilie 1968, secretarul general al P.C.R. N. Ceaușescu a explicat într-un lung discurs tot ce se întîmplase.

Parafrazînd pe Gheorghiu-Dej, a spus că „vreme îndelungată ne-am obișnuit să gîndim și să declarăm în public, cu multă satisfacție, că la noi nu avem nimic de reabilitat", apoi a continuat: „Ne-am trezit brusc dintr-un vis frumos." „Avem mulți activiști de partid de reabilitat. Unii post-mortem, alții care mai sînt în viață... Acum este în afară de orice îndoială că arestarea și condamnarea lui Pătrășcanu nu au nici o justificare, că a avut loc, de fapt, o înscenare odioasă, că Pătrășcanu este victima unui asasinat mișelesc"... Procesele „îl acuză și-l condamnă pe Gheorghiu-Dej, care a inițiat și patronat aceste acțiuni"... „Fără a dori să discutăm acum despre toate aspectele activității lui Gheorghiu-Dej, trebuie arătat ca un fapt că el a fost pornit împotriva lui Pătrășcanu, a îndrumat permanent anchetarea cazului... Primea toate declarațiile celor anchetați, le studia și făcea pe ele adnotări, îndrumînd cum să se ducă în continuare ancheta și ce răspunsuri să se obțină. Există documente, și aceste documente poartă pe ele asemenea însemnări. Distrugerea acestor documente, ca și trimiterea în judecată a unora sau înlesnirile de a părăsi țara acordate altora dintre cei implicați în acest proces dovedesc că s-a căutat în mod insistent și cu perseverență ștergerea urmelor rămase după această înscenare, în speranța că nicio-

dată nu se va mai putea descoperi adevărul. Desigur, Gheorghiu-Dej are merite incontestabile, după cum a avut și serioase lipsuri și greșeli... Ceea ce se poate spune acum este însă că nici un fel de merite ale lui Gheorghiu-Dej nu pot să-i scuze abuzurile și răspunderea sa în asasinarea lui Pătrășcanu... Trebuie să spunem că o mare răspundere poartă și membrii Biroului Politic de atunci, care s-au mulțumit cu concluziile prezentate, fără a cere dovezi certe, așa cum impuneau atît răspunderile lor deosebite în partid, cît și gravitatea cazului care privea un militant de frunte al partidului."

Cum s-au putut întîmpla asemenea fapte? Secretarul general a menționat „influența proceselor și condamnărilor dintr-o serie de state socialiste", ca și „unele trăsături de caracter personale ale lui Gheorghiu-Dej și ale lui Drăghici". Cauzele esențiale, după dînsul, au fost „luptele fracționiste din interiorul P.C.R. înainte și după 23 August 1944", ignorarea și încălcarea principiilor de muncă, nesocotirea normelor de bază ale societății socialiste, practici izvorîte din concepțiile burgheziei și ale mentalității înapoiate. La urmă a conchis că „nici o dispoziție nu poate înlocui legea. Să punem capăt, o dată pentru totdeauna, vechilor practici și încercărilor de a înlocui hotărîrile de partid și legile pe linie de stat cu dispozițiuni sau indicații care nu pot în nici un fel să țină loc de hotărîri de partid sau legi ale statului."

Pentru a nu rămîne în urmă față de un ilustru predecesor care cerea modificare Constituției fără să se schimbe în punctele esențiale, a terminat [spunînd] că trebuie o muncă de îndrumare, de control, de ajutor, dar în concordanță cu normele partidului și cu legile statului. De atunci au trecut aproape trei ani. Imediat după acest discurs, cu excepția celor morți, foștii colaboratori ai lui Gheorghiu-Dej s-au răspîndit în toate colțurile țării, au vorbit despre lipsurile, greșelile și meritele marelui dispărut. La congresul partidului s-a vorbit doar în treacăt despre greșeli, însă s-au scos în evidență marile lui merite, iar la aniversarea a 25 de ani de la 23 August 1944, a fost evocat aportul esențial al lui Gheorghiu-Dej la ceea ce obișnuit se numește „insurecția armată". S-a pomenit și despre L.D. Pătrășcanu. Dintre asasinii lui Pătrășcanu care mai sînt în viață, doar șapte au fost excluși din partid. În

afară de Alexandru Drăghici și adjunctul său Pintilie (Pantiușa), mai sînt cinci subalterni. Primul s-a apărat cu un argument clasic din enciclopedia leninistă: Pătrășcanu a vrut să fugă în străinătate. Deci avusese intenția să trădeze. Dar dînsul, ca orice conducător comunist, era popular din principiu. Demascarea în fața maselor pentru vinile lui reale, intenția de a fugi și viața imorală, ar fi fost prea puțin, pentru oameni atît de iubiți și populari cum sînt conducătorii comuniști. Trebuie [să fii] acuzat de fapte foarte grave, ca să nu devii vreodată port-drapelul reacțiunii. Deci trebuie înscenat un proces și creată o legendă. Așa s-a procedat în Uniunea Sovietică cu toți opozanții. (Interesant este că discutînd odată cu Pătrășcanu, și el susținea acest punct de vedere.) Pintilie, fost soldat în cavaleria lui Budionnîi, apoi tot restul vieții cekist, la auzul știrii că a fost exclus fiindcă acceptase funcția de călău în executarea lui Foriș, Pătrășcanu și Cofler, a răspuns calm că, fiind membru de partid, ar fi fost un act grav de indisciplină să nu accepte o sarcină încredințată lui de Secretariatul partidului. Zeci de ani ucisese cu mîna lui mulți dușmani. Pentru asta nu numai că n-a fost pedepsit, dar a fost și decorat. Alexandru Drăghici este directorul unei mari gospodării de stat, iar Pintilie se bucură de pensia unui fost demnitar, privește lucrurile cu umor și bea.

Atunci cînd Dumitru Petrescu a întrebat, în cursul unei plenare C.C., cum se face că Alexandru Drăghici este liber, i s-a răspuns că nu poate fi arestat pentru a nu da argumente în mîinile dușmanilor, însă s-au luat măsuri ca, în viitor, legile să fie respectate. Îmi închipui că nimeni nu va înțelege de ce pedepsirea unui asasin ar constitui o armă în mîna anticomuniștilor. Exact contrariul mi se pare verosimil. Toată presa anticomunistă a scos de mult în evidență faptul că, în nici o țară socialistă, criminalii denunțați începînd cu 1956 n-au fost pedepsiți.

După cum am arătat cu ocazia povestirii despre generalul Alexandru Petrescu, solidaritatea prin crimă este esențială în această lume. Cine ar îndrăzni să facă un proces public unuia care vreme de 12 ani a fost membru în Biroul Politic și care nu are nimic de pierdut vorbind? Care ofițer de

Securitate ar mai executa un ordin criminal, dacă asupra lui ar atîrna sabia unui proces? Într-un regim în care Secretariatul, în primul rînd, Biroul Politic, în al doilea rînd și în chip subaltern, sînt singurele forțe conducătoare, nici un executant nu poate fi condamnat de justiție. Ar fi sinuciderea sistemului. Cît privește legalitatea socialistă, este adevărat că de ani nu se arestează decît aceia împotriva cărora există dovezi reale de vinovăție. Deși Codul Penal cuprinde și astăzi prevederi extrem de elastice, se arestează și se condamnă la pedepse mici puțini oameni, față de ce eram obișnuiți. Cît timp va dura această legalitate? Am avut ocazia să măsor pe spinarea mea puterea dreptății într-un regim de legalitate garantată solemn, însă avînd la bază dialectica drept metodă de gîndire.

După uriașa anchetă făcută de partid și demascarea asasinilor, Tribunalul Suprem al Forțelor Armate a fost sesizat de cele constatate de către Procurorul General al Republicii, același ca și pe vremea cînd Gheorghiu-Dej era în viață. Chiar el a cerut achitarea tuturor celor condamnați, ceea ce, bineînțeles, s-a și întîmplat. Interesante sînt două lucruri: toate capetele de acuzare au fost respinse ca fiind nedovedite, nu pentru că s-ar fi dovedit că totul fusese o înscenare; al doilea — chiar și cei care fuseseră infractori la Legea Pătrășcanu privitoare la tentativa de trecere ilegală a frontierei au fost achitați. Normal ar fi fost să rămînă sancțiunile penale pentru fapte penale și achitate cele inexistente. Judecătorii au interpretat legea conform intereselor de partid, după cum în 1954 interpretaseră faptele conform acelorași interese. Ofițerii juriști care mi-au comunicat hotărîrea Tribunalului Suprem m-au informat că am dreptul, conform Codului de procedură penală, la salariul meu pe 17 ani. I-am ascultat și am cerut justiției să îmi acorde despăgubirea legală. După mine, au procedat la fel și ceilalți coacuzați. Imediat am fost chemat la Comitetul Central, unde mi s-a spus că eu nu sînt comunist, ci un mic burghez mercantil, fiindcă cer bani, în loc să mă mulțumesc cu onoarea de a fi fost reabilitat. Mi s-a cerut în mod imperativ să-mi retrag cererea adresată justiției, fiindcă statul nu are bani să despăgubească pe cei condamnați pe nedrept. La replica mea că legea îmi este categoric favorabilă, aceiași

oameni care au condus ancheta împotriva anchetatorilor procesului Pătrășcanu mi-au atras atenția că legea prevede dreptul la reparații numai pentru cei care n-au recunoscut crime în fața justiției. Or, eu recunoscusem! Unul a completat argumentarea cu un argument suprem: „N-ai să obții nici un ban. Putem face să fii linșat!" În timp ce sistemul mă convingea într-o cameră, în altă cameră îi admonesta pe cei doi ofițeri juriști care-mi deschiseseră ochii asupra drepturilor mele. Legea este fatal rigidă. Noroc că există dialectica. Sînt singurul dintre cei reabilitați care, la injoncțiunea Comitetului Central, n-au retras cererea făcută justiției. S-a dat ordin tuturor organelor judiciare, de la Tribunal pînă la Curtea Supremă, să respingă orice cerere de reparații bănești. Pînă la urmă am fost și eu silit să-mi retrag cererea, fiindcă n-am avut de unde plăti suma fabuloasă prevăzută de lege ca taxă de timbru. Pînă la cazul meu, Ministerul de Finanțe aproba amînarea plății acestei taxe. S-a revenit asupra acestei măsuri și n-am putut continua procesul. Alți reabilitați, din alte procese, au pierdut și taxele și procesul.

Un înalt funcționar mi-a explicat de ce s-a trecut peste prevederile legii. S-au acordat despăgubiri pentru cei de drept comun, victime ale erorilor judiciare, fiindcă erau puțini. Politicii erau însă foarte mulți. Cantitatea schimba calitatea.

[Monarhia de drept dialectic]

La baza sistemului este materialismul dialectic, cu bunul plac botezat gîndire dialectică. Dacă cineva, undeva, cu sau fără conducere colectivă, va găsi de cuviință că unii locuitori trebuie să compună și să joace în piese de groază, sistemul are pregătit întreg aparatul ideologic, juridic și executiv.

Semenii mei din lumea asta, care au luat viața a milioane de oameni, vor avea cîndva de făcut mari sacrificii pentru a redescoperi pe Montesquieu. Fără împărțirea puterii între cei care fac legi, cei care judecă și cei care execută hotărîrile nu poate exista dreptate. Monarhia de drept divin avea imensul avantaj de a se sprijini pe credința tuturor în existența lui Dumnezeu. De la Reformă pînă la Pacea westfalică a trecut un secol și jumătate de războaie. Atît a fost necesar ca să se scoată politica statelor de sub ferula Vaticanului. Ultima mare monarhie de drept divin, cea japoneză, a fost frîntă doar de bomba atomică. Monarhia de drept dialectic este perfectă. Nu poate fi distrusă. Nu trăiește pe credința, ci pe indiferența oamenilor. Poate, cîndva, factori exogeni, cum ar fi războiul între două asemenea monarhii, să deschidă ochii copiilor de astăzi asupra paradisului descoperit de Montesquieu.

Nicolae Ceaușescu, în raportul său asupra afacerii Pătrășcanu, a explicat cele întîmplate prin luptele fracționiste din P.C.R. dinainte de 23 August 1944, [prin] unele trăsături de caracter ale lui Gheorghiu-Dej și, bineînțeles, [prin] concepțiile moștenite de la burghezie. În nici un caz nu putea fi vorba de crime „ca însoțitor imanent al socialismului". De ce însă au fost asasinați numai Pătrășcanu și Cofler, dacă era vorba doar de concepții burgheze, trăsături de caracter și lupte fracționiste? De ce asemenea procese au avut loc în toate statele socialiste?

S-au cunoscut mai de-aproape în lagărul de la Tg. Jiu și s-au detestat. Gheorghiu-Dej găsea că Pătrășcanu este neloial, iar Pătrășcanu îl găsea pe Dej ipocrit. Incompatibilitate de caracter. Pătrășcanu n-a stat mult acolo. Familia lui reuși să obțină pentru dînsul domiciliu forțat, în stațiunea climaterică Poiana Țapului, unde avea și o mică proprietate. Acolo a stat vreo doi ani, timp în care a pregătit manuscrisele celor trei volume apărute după 23 August 1944. În august 1943, în urma intervenției unor ofițeri cu care era înrudit, generalul Anton, comandantul jandarmeriei, i-a dat autorizația să vină la București pentru un tratament medical. Profitînd de un moment de neatenție al agentului de însoțire, a dispărut în mulțimea de pe Calea Victoriei.

Niciodată Pătrășcanu nu mi-a povestit a cui a fost inițiativa lui 23 August 1944. Se poate întîmpla să fi aparținut sfetnicilor regelui (Știrbei, Vișoianu, generalul Aldea, Grigore Niculescu-Buzești etc.), care căutau încă din 1943 un mijloc pentru a scoate România din război. Din cîte știu, în 1943 încercaseră să organizeze o lovitură de stat, care însă a eșuat din cauza indiscreției și ușurinței unuia dintre complotiști. Antonescu a aflat ce se pregătea și, în bună tradiție națională, a roit pe complotiști pe la castelele lor. Așa procedase și Mihai Sturza cu revoluționarii de la 1848. După Stalingrad, iar au început să comploteze, de astă dată cu consimțămîntul tacit al lui Ion Antonescu și deschis al lui Mihai Antonescu. Acum voiau însă ca și comuniștii să participe la conspirație, din prejudecata că asta ar fi fost suficient pentru a-l înduioșa pe Stalin. N-am auzit ca P.C.R. să fi avut vreo legătură cu Palatul Regal pînă la apariția lui Pătrășcanu în București. De aceea totul mă face să cred că ideea a fost a lui și numai a lui, însă a găsit mîini pregătite să fie întinse.

Știu de la dînsul că, pînă în aprilie 1944, nu reușise să-l vadă decît o singură dată pe Foriș, secretarul general al partidului. Or, între august 1943 și aprilie 1944 au avut loc zeci de întrevederi cu reprezentanții Regelui (generalul Sănătescu, Stîrcea, colonelul Dămăceanu și alții). Este de neînchipuit ca toată această activitate să fi avut loc numai în urma unei singure întrevederi cu Foriș. Știu de asemeni de la dînsul că, în acest interval, avusese legături cu C. Pîrvulescu și Bodnăraș, care nu erau de acord cu conducerea Foriș–Cofler. Aceștia au fost probabil informați de Pătrășcanu asupra discuțiilor avute, dar ei nu reprezentau partidul. Abia după 4 aprilie 1944, cînd au reușit să-l sechestreze pe Foriș — o mică lovitură de palat —, au devenit conducătorii partidului.

Înainte de război, colonelul Ulea, maestru de ceremonii al Palatului Regal, fusese numit de negustorul Berger, proprietarul firmei „Safianul", în consiliul său de administrație. Ulea îl proteja pe Berger și-i da dreptul să se numească „furnizor al Curții Regale", iar Berger îi da bani. De prin 1938, Ulea fusese obligat să renunțe la unele din consiliile de administrație în care figura. Printre acestea, și acela al socie-

tății „Safianul". În locul său l-a recomandat pe vărul său L.D. Pătrășcanu. Astfel a ajuns acesta să conspire cu Berger-Safianul. În august 1943, după ce-și abandonase îngerul păzitor de pe Calea Victoriei, l-a rugat pe Berger să-i spună lui Ulea, la care acesta avea intrări libere, că are de făcut Regelui o comunicare extrem de importantă din partea Partidului comunist, cu care, de ani, nu mai avusese nici o legătură directă. Berger a făcut comisionul, Ulea l-a transmis lui Ion Mocsony-Stîrcea, mareșalul Palatului Regal, și acesta Regelui. Imediat, Regele a însărcinat pe generalul Sănătescu să ia contact cu Pătrășcanu, ceea ce s-a și întîmplat în zilele următoare, în locuința lui Berger. Întîlnirile s-au succedat neîntrerupt pînă în decembrie 1943. La unele au participat, din partea Regelui, I. Mocsony, Grigore Niculescu-Buzești, generalul Sănătescu, colonelul Dămăceanu și alții. Partea comunistă a fost întotdeauna reprezentată numai de Pătrășcanu. Deși unii dintre sfetnicii Regelui erau extrem de inteligenți, ei aveau nu numai prejudecata solidarității intercomuniste, dar și credința că Stalin putea fi păcălit pînă la sosirea, în care sperau, a trupelor anglo-americane.

Spre sfîrșitul anului 1943, discuțiile dintre Pătrășcanu și reprezentanții Regelui ajunseseră pînă la stabilirea unui plan concret de acțiune. Brusc, în decembrie 1943, aceștia au pus lui Pătrășcanu trei întrebări, la care au cerut răspunsuri precise: 1. Cum dovedește Pătrășcanu că este delegatul Partidului comunist? 2. Ce atitudine va avea Partidul comunist față de monarhie, după reușita loviturii de stat? 3. Ce garanții se pot da că, după lovitura de stat, tot Pătrășcanu va fi delegatul cu care se va discuta?

În loc de răspunsul așteptat, Pătrășcanu anunță că este silit să întrerupă pentru un moment convorbirile, fiind urmărit de Gestapo. Era numai un pretext. Adevărul este că nu avea dezlegare din partea Biroului Politic să facă vreo propunere în numele partidului și-i era teamă ca, grupul Foriș–Cofler aflînd ceva, să se trezească calificat ca agent provocator de *România liberă* ilegală, ceea ce ar fi dărîmat tot ce construise, plus prestigiul său. Abia în martie 1944, cînd era sigur că, în scurt timp, Foriș nu va mai avea la dispoziție

aparatul de partid și tipografia clandestină, s-a hazardat să se prezinte, împreună cu Emil Bodnăraș, în fața trimișilor regali. Nici astăzi nu știu cum a putut dovedi că era, în adevăr, delegatul Partidului comunist, fiindcă, în momentul acela, grupul Foriș–Cofler era încă stăpînul celor o mie de membri de partid. Cert este că hotărîrile s-au precipitat. S-a creat comitetul militar de la palat, s-au început negocierile în vederea formării Blocului Național, s-a sunat adunarea în front unic a celor cîțiva social-democrați care mai existau. Cîteva luni mai tîrziu, cacealmaua lui Pătrășcanu deveni eveniment istoric. A intrat în toate manualele de istorie, însă fără Pătrășcanu. Fiindcă, după cum se știe, un adevăr de partid spune că există numai ce a hotărît partidul că există. Pînă în 1968, așa hotărîse partidul.

Inițiativa salvatoare a lui Pătrășcanu avea să aibă consecințe nebănuite pentru bunul-simț, acea calitate atît de răspîndită printre oameni, după părerea lui Descartes. Ana Pauker și Vasile Luca, delegații partidului în Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste, reveniți la București după intrarea Armatei Roșii în Capitală, n-au fost de acord cu cele întîmplate pe plan politic, și anume alianța Partidului comunist cu partidele burgheze (național-țărănist și liberal). După părerea lor, pentru a dovedi maselor că numai comuniștii erau împotriva războiului, noul guvern trebuia format numai din comuniști și militari. Iar dacă Regele ar fi refuzat această soluție și ar fi fugit din țară, trebuia lăsat, ca Armata Roșie să-i bată pe hitleriști, urmînd ca, după aceea, să se formeze un guvern pur, compus din comuniști și eventual social-democrați. Nu avea importanță dacă această idee ar fi costat viața a milioane de oameni și distrugerea României. „Esențialul fiind puterea", odată această celebră propoziție realizată, restul nu mai conta.

Toți care l-au urmat pe Pătrășcanu și-au recunoscut „greșeala" de a nu fi lăsat să se verse un ocean de sînge, de dragul puterii imediate. Nu știu nici astăzi dacă nu cumva și Pătrășcanu a fost printre aceștia. Mie mi-a spus contrariul. Cert este că, îndată după întoarcerea Anei Pauker și a lui Vasile Luca de la Moscova, Pătrășcanu și ceilalți conducători comuniști din perioada aprilie – august 1944 au fost înlăturați

de la conducerea partidului, puterea revenind grupului Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu și Gheorghiu-Dej, primii trei în înțelegerea secretă de a împărți între ei întreaga putere, ultimul, cu dorința de a cîștiga numai pentru dînsul, însă toți uniți împotriva lui Pătrășcanu, singurul care imaginase și realizase o idee omenească. Am trăit lîngă dînsul aproape zi de zi, din februarie pînă în august 1944, și l-am văzut cum a construit participarea comunistă la lovitura de stat de la 23 August, denumită astăzi „insurecție armată". Oamenii din jurul Palatului nu păreau să cunoască forța noastră reală, dar mizau pe noi. Că partidul [îl] avea pe Stalin în mînă, nu mai trebuia demonstrat. Aveau certitudinea. Trebuia însă dovedit că, pe lîngă diviziile roșii din afară, dispuneam și de divizii roșii înăuntru. Altfel, diviziile generalilor regali n-ar fi fost suficiente pentru a face față diviziilor hitleriste, și comuniștii n-ar fi avut un cuvînt major în complot. Trebuia deci demonstrat că dispunem și de mari forțe interne. Prima dovadă era gata fabricată: misterul unui partid ilegal, strict conspirativ, mister care dura de 20 de ani, fără să ținem seama de rapoartele veșnic alarmante ale poliției. Nici astăzi, după ce oamenii au ajuns în lună, bunilor catolici nu le vine să creadă că Isus și Sfînta Fecioară nu s-au ridicat cu trupul la cer. Misterul pe pămînt are puterea supranaturalului creator de credință.

Apoi s-a început crearea „Frontului Unic Muncitoresc", adică o înțelegere cu social-democrații de diferite nuanțe. Erau puțini, cum eram și noi. Ca și noi, îi aveau pe Hitler și Antonescu în față, dar, spre deosebire de comuniști, le era frică și de Stalin. Au acceptat repede să colaboreze cu noi, cu atît mai mult cu cît Armata Roșie ajunsese la nord de Iași și știau că Regele, deci toți generalii, erau de asemenea cu noi. Au semnat orice convenție scrisă de Pătrășcanu. Bietul Ștefan Voitec, unul dintre cei mai activi participanți social-democrați la Frontul Unic, om de treabă, cu o veche barbă revoluționară, lăsată să crească încă din tinerețe, bun bibliotecar al micuței biblioteci a ziarului *Dimineața* și secretar al băncuței „Pentru credit mărunt", a discutat în secret, a fuzionat cu alți social-democrați, în fundul sufletului probabil cu convingerea că

lovitura de stat va aduce trupele anglo-americane la București, dacă nu o dată cu cele sovietice, cel puțin la cîteva zile după aceea. În seara zilei de 20 sau 21 august 1944, adică imediat după ce Armata Roșie spărsese frontul la Iași, l-am întîlnit pe stradă. Eram prieteni de prin 1919. Îmi făcea plăcere să-l văd. În ultimele luni avusesem de mai multe ori ocazia să-l întîlnesc. Pentru prima oară nu-i mai era frică de Gestapo. Parcă brusc și-ar fi dat seama că vine N.K.V.D.-ul, și nu americanii. La întrebarea mea ce are de gînd să facă, el care se înțelesese atît de repede cu Pătrășcanu și vedea totul în roz, îmi răspunse: „Mă gîndesc încotro să fug." Surprins de mirarea mea, adăugă: „Cum îți închipui că au să mă lase liber pe mine, denunțat de atîtea ori ca troțkist? Trebuie să fug!" N-a plecat și a ajuns demnitar. Prin Voitec, pipăisem mai de vreme forța social-democraților, ca și a noastră. În iarna 1943–1944 mi-am dat seama că *România liberă*, singurul ziar comunist ilegal, era cu totul inadecvat și insuficient pentru a face față situației. Apărea o dată la cîteva luni, într-un tiraj de 1 200 de exemplare, cu un cuprins lamentabil. Am discutat cu Pătrășcanu și am hotărît să scoatem un ziar cu titlul *Libertatea*, care urma să apară o dată sau de două ori pe săptămînă, cu un tiraj de 10 000 de exemplare. Partidul avea, cel puțin în București, un excelent aparat de distribuție pe care ni-l ținea la dispoziție. Prietenul meu Ștefan Popescu, un vechi comunist care a stat și el închis vreo trei ani, cred, fiindcă a avut nenorocirea să mă cunoască, fiind directorul unei tipografii mi-a pus la dispoziție mașinile, literă de tipar necunoscută de poliție, hîrtie neînregistrată și cerneală. Dintre toți lucrătorii pe care îi avea, în unul singur avea încredere, un bătrîn cu numele de Rubin. Ca ziarul să poată apărea, mai erau necesari încă trei lucrători tipografi, dintre cei 7 000 cîți existau în București. Biroul politic P.C.R., nefiind în stare să-i găsească, a făcut apel la conducerea social-democrată, care, pe vremuri, avusese influență în sindicatul tipografilor. Am discutat în repetate rînduri această problemă cu Ștefan Voitec. S-a zbătut în dreapta și în stînga, a făcut apel la toți urmașii lui Gutenberg din București, dar fără rezultat. Cotizații da, muncă de noapte cu riscul glonțului, nu! Singurul tipograf care totuși a

riscat a fost bătrînul Rubin, despre care nimeni n-a auzit. A tipărit excelenta broșură ilegală *Vine Armata Roșie*, scrisă de Mihail Sebastian. Broșura figurează printre exponatele Muzeului de Istorie, dar numele lui Rubin figurează doar pe o urnă, aruncată undeva, într-un colț întunecat al Crematoriului.

După semnarea documentului cu Frontul Unic Muncitoresc, a urmat un alt document, care funda Frontul Patriotic, în care intrau comuniștii, social-democrații, Uniunea Patriotică (organizație ilegală creată și condusă de comuniști, compusă din comuniști și cîțiva simpatizanți comuniști), Frontul Plugarilor (mică organizație țărănească comunizată, creată de mult, în județul Hunedoara, de doctorul Petru Groza) și Partidul Socialist-Țărănesc, organizație existentă mai mult în imaginația lui Mihai Ralea, fost țărănist și ministru în uniformă al lui Carol al II-lea. Principial, convenția generală fusese ușor de încheiat, fiindcă discuțiile se purtau, de fapt, între membrii și simpatizanții aceluiași partid, însă sub denumiri diferite atunci cînd era vorba de Uniunea Patriotică, Partidul Socialist-Țărănesc sau Frontul Plugarilor. Dificultatea începea cînd s-a ajuns la oameni și semnături din alte zone. Social-democratul Constantin Titel-Petrescu avea o proastă părere despre Mihai Ralea și partidul său; nu voia să discute cu dînsul, iar doctorul Petru Groza nu putea fi convins să vină la București pentru a semna. Pătrășcanu a trimis la Deva mai mulți emisari, să-l aducă în Capitală. Pe vremuri, după primul război mondial, locuise în București ca ministru averescan. Făcuse avere, cu priceperea virilității. Indignat de viața imorală a Capitalei, s-a exilat la Deva, ca să adune și mai mulți bani și să comenteze *Statul și Revoluția* în fața unor țărani cu nume de daci și de iobagi (Pătru Gruiu a lui Moțu, Zăroni, Belea). Nu erau mulți, dar erau deștepți și trăiau în tradiția revoluționară a lui Avram Iancu. (Se pare că un spirit, chemat la măsuța fără cuie, îl avertizase că astfel va ajunge prim-ministru. Nu știu dacă informația mea este exactă, dar el a ajuns.) Sub Antonescu, Petru Groza avusese nenorocul să locuiască cîteva luni la Malmezon, în „umbra celulei", cu șampanie și alte otrăvuri, fiindcă dăduse niște bani pentru „Ajutorul Roșu". A scăpat, fiindcă, în România, hatîrnicia a

fost totdeauna lege, mai cu seamă cînd era vorba de domni. De atunci n-a mai vrut să calce prin Capitală. Îi era pur și simplu frică. Ultima încercare de a-l aduce la București, ca să semneze, s-a făcut prin Constantinescu-Iași și V.V. Stanciu, exact înainte de 23 August. Reușiseră să-l păcălească. L-au urcat în automobil, dar cînd a ajuns la Brașov l-a apucat spaima și n-a vrut să meargă mai departe. Nici măcar după 23 August n-a vrut să vină. Abia tîrziu, în toamna lui 1944, în urma unei scrisori personale a Regelui, a acceptat să urce în mașina cu 12 cilindri a Palatului Regal, ca să devină vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. A murit în 1956, ca președinte al republicii, „mare patriot și eminent om de stat". I s-au făcut funeralii naționale. Deasupra lui arde flacăra veșnică a eroilor antifasciști, alături de Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Văzînd că nu e chip să-l aducă pe Groza la București, Pătrășcanu l-a semnat fără milă în josul acordului de front patriotic.

Cu aceste hîrtii și în numele lor, Pătrășcanu a continuat pertractări nesfîrșite cu Iuliu Maniu, pentru desăvîrșirea Blocului Național cerut de Rege și dorit de Pătrășcanu. Lui Maniu nu-i era frică de Antonescu, ci de istorie. Nu voia să figureze într-un guvern care ar fi subscris abandonarea Basarabiei.

Toate aceste forțe nu echilibrau însă adeziunea tuturor generalilor comandanți de mari unități, obținută de oamenii Regelui, în numele acestuia. Era necesară și o forță militară comunistă. Ni s-a cerut și a trebuit să spunem deschis ce și unde avem armate subterane. În luna mai sau iunie 1944, Pătrășcanu mi-a adus de la Comitetul Central, pentru a fi dată mai departe, lista organizațiilor noastre armate. Surprins că, în această listă, Capitala figura cu 12 000 de oameni, Ploieștii cu 90–100, Brașovul cu 70–80, Galații cu 50–60, Timișoara cu tot atîția, l-am rugat să verifice încă o dată cifrele. A doua zi, mi le-a confirmat. Disproporția mi se păru cu atît mai mare, cu cît, în pofida aplicării stricte a regulilor conspirative, nu auzisem de nimeni care să facă parte dintr-o asemenea organizație și nici Siguranța Generală nu operase de mult nici o arestare. De altfel, 12 000 de comuniști înarmați la București ar fi fost cu totul suficient pentru a cuceri puterea politică fără

ajutorul Regelui și al generalilor săi. Am predat lista cerută partenerilor noștri din Blocul Național, care s-au îngrozit de armata noastră invizibilă.

[Ce a fost „insurecția armată"]

În dimineața zilei de 24 august am ieșit din casă să văd cum arată strada după memorabilul eveniment. Am asistat vreme de o oră la un spectacol din cruciada copiilor. Sute și sute de tineri treceau în coloane tăcute spre nord. Cîte unul cu o cască militară, majoritatea numai cu centiroane, cîțiva cu stilete, unul cu o bardă. Băieți și fete, între 14 și 18 ani, mergeau să cucerească libertatea — Sfîntul Mormînt — în luptă cu hitleriștii. Pînă mi-am dat seama despre ce e vorba, mă simțeam mîndru, emoționat și rușinat că nu sînt unul dintre cei 12 000 de luptători pentru libertate. Vedeam resturile acestei armate învinse, dar eroice, revenind la vetre la adăpostul întunericului, morții acoperind străzile, auzeam gemetele răniților. Repetam, scandînd, imaginea iubitului meu Anatole France cînd își amintea de armata romană învinsă la Canusium: „Je voyais passer en silence, à la clarté de la lune, dans la campagne nue, sur une voie bordée de tombeaux, des visages livides, souillés de sang et de poussière, des casques bossues, des cuirasses ternies et faussées, des glaives rompues. Et cette vision, à demi voilée, qui s'effaçait lentement, était si grave, si morne et si fière, que mon cœur en bondissait de douleur et d'admiration dans sa poitrine." Visul meu emoționant, ca multe vise, a durat puțin. M-am apropiat să-mi văd eroii dragi de aproape. Voiam să-mi întipăresc în minte fețele celor plecați să moară pentru libertate. Erau elevii școlilor evreiești, care mergeau să lupte contra tancurilor. Mă îndoiesc să fi fost 12 000. Totdeauna mi-au fost dragi copiii.

În aceeași dimineață, Pătrășcanu m-a trimis în Aleea Alexandru nr. 3, unde se stabilise comandamentul „forțelor patriotice", să-i cer lui Emil Bodnăraș, comandantul acestor forțe, patru revolvere pentru noi, cei nedestinați să înfruntăm focul mitralierelor hitleriste. Nu știam să mînuim un revolver, dar speram să speriem vreun eventual contrarevoluționar. Cu un automobil abandonat într-o curte și un șofer găsit din întîmplare, am pornit prin străzile pustii, spre comandament. Într-un parc boieresc, la un capăt era clădirea cea mare a stăpînilor, în partea opusă, locuințele servitorilor. În prima era instalat statul-major al armatei regale, cu ofițeri, în ținută de război, tăcuți, cu mișcări sigure. În cealaltă, statul-major al Forțelor Patriotice. La mijloc, în parc, copiii se agitau, cu mîndria copiilor, cînd se joacă de-a războiul. În poarta cea mare l-am găsit chiar pe comandant, Emil Bodnăraș, cu figura energică, îmbrăcat cu knickerbockeri, pe un braț cu o brasardă roșie și una tricoloră, semne distinctive și totuși confundate ale patriei și socialismului. După ce i-am spus care era rostul vizitei mele, mi-a dat o carte de vizită tipărită de cu vreme în tipografia ilegală a partidului, pe care am citit „Emil Bodnăraș, Comandant al Forțelor Patriotice". Mi-a dat misiunea s-o public în primul număr al *României libere* legale, în curs de redactare. Tot norodul trebuia să afle cine este căpitanul castei revoluționare. Apoi m-a invitat în cabinetul său din fundul parcului, să-mi predea armamentul solicitat. Aici am întîlnit cîțiva oameni adulți. Unul, cu o cască germană, o centură de care atîrnau grenade germane, franceze și românești, un revolver Colt, pe braț tot cu dubla brasardă. Mi s-a recomandat Bodnăraș II. Ceilalți, în cămăși albe, cu mînecile suflecate, aveau numai brasarde și pantaloni negri. De sub biroul său, probabil fostul birou al vreunui administrator de moșie, comandantul trase o lădiță, în care erau, claie peste grămadă, tot felul de revolvere apărute de la 1848 pînă în zilele noastre. Alese patru mai moderne, mai micuțe, un fel de minirevolvere de poșetă. Din altă cutie alese gloanțe care se potriveau și mă conduse pînă la poarta cea mare. În momentul despărțirii, dintr-o mașină D.K.W., con-

dusă de Ion Gheorghe Maurer, a coborît Gheorghe Gheorghiu-Dej care, douăzeci și cinci de ani după aceea, urma să fie inițiatorul, organizatorul și conducătorul insurecției armate de la 23 August. Evadase din lagărul de la Tg. Jiu cu cîteva zile mai înainte și sosise la București. Deși, după cum s-a dovedit ulterior, fusese un general victorios, n-a mai apucat să afle ce se întîmplase, fiindcă-i era somn și ceru o cameră să se odihnească. I-am oferit locuința mea, dar a preferat-o pe a lui Bodnăraș.

În ziua de 25 august, fiind trimis de Pătrășcanu să aflu de la generalul Iosif Teodorescu, comandantul Armatei, care este situația pe front, după ce acesta îmi dădu explicațiile cerute, a adăugat: „Spune, te rog, d-lui Pătrășcanu să scoată copiii ăștia din curte, fiindcă ne încurcă." A doua zi, Comandamentul Forțelor Patriotice și-a schimbat sediul, iar cei 12 000 au dispărut, unii în poliție, alții în Israel sau în Canada.

Încă o dată s-a dovedit că există numai ce visăm sau este scris pe hîrtie. Forțele cu care a operat Pătrășcanu fuseseră, în primul rînd, iluzia oamenilor regali că Stalin va fi indulgent, cînd va afla de colaborarea comuniștilor români la o lovitură de stat regală, în al doilea rînd, hîrtiile prin care se dovedea, cu semnături, că multe formații politice intraseră în front cu comuniștii; în fine, nota Comitetului Central prin care se dovedise, negru pe alb, existența unei armate subterane chiar în București, sediul tuturor autorităților. El, care nu avea pasiunea jocurilor, a jucat cu cărți proaste, însă la miză maximă și a cîștigat. Asta nu s-a mai întîmplat în nici o țară. La ordinul generalilor comandanți, soldații români au depus armele, sovieticii i-au luat prizonieri — cred că vreo 120 000 —, le-a luat armamentul ca pradă de război și n-au semnat armistițiul decît atunci cînd un comunicat militar a anunțat ocuparea „cetății București". Complotiștii de la București n-au avut curajul să ordone întoarcerea armelor decît după ce mii de tunuri sovietice spărseseră frontul de la nord de Iași, iar Molotov n-a semnat armistițiul decît după ce unitățile Armatei Roșii intraseră în București.

Ca și industria lui I.L. Caragiale, insurecția noastră armată a fost mare, eroică, superb organizată, dar n-a existat.

După această veselă chermesă, s-au scris mii de pagini de istorie despre ce a fost și cum a fost. Vreme îndelungată Armata Roșie ne-a eliberat. După aceea a început să existe insurecția, fiindcă Chișinevschi ținea minte că Lenin nega posibilitatea cuceririi puterii fără insurecție armată. Pînă la urmă, Gheorghiu-Dej, sub numele de Feraru, concepuse, organizase și condusese insurecția din lagărul de la Tg. Jiu. Evenimentul a fost și filmat. O dată de cineaștii sovietici, a doua oară de studiourile „Alexandru Sahia". În primul [documentar] putea fi văzut Emil Bodnăraș, coborînd în 1945 din atașul unei motociclete în curtea Palatului Regal, într-o frumoasă zi de august, și intrînd cu pași energici în corpul de gardă. Restul îl povestea comentatorul. În ziua lui 23 August cel adevărat, pe la zece seara, acesta m-a chemat la telefon să mă întrebe ce se întîmplase. A fost surprins să afle că Antonescu era arestat de cîteva ceasuri. El știa că lovitura trebuia să aibă loc în ziua de 26 august, dar nu avea nici telefon, nici aparat de radio. Este probabil ultimul om din lume care a aflat despre lovitura de stat.

La 23 August 1945, declarată sărbătoare națională, l-am văzut pe comandantul Forțelor Patriotice, înfășurat într-un drapel tricolor, în fruntea unei superbe coloane de muncitori în salopete și înarmați cu balalaici, defilînd în fața mareșalului Tolbuhin. În anii următori a început să primească defilarea luptătorilor de la 23 August 1944 călare pe cal sur, în timp ce Gheorghe Gheorghiu-Dej, îmbrăcat modest, într-o haină încheiată pînă la gît, privea eroicele detașamente de partizani care, la ordinul său, asaltaseră Palatul Regal și îi arestaseră pe membrii Guvernului Antonescu, precum se întîmplase în 1917 la Palatul de Iarnă. An de an, pînă de curînd, s-a scris aceeași istorie a insurecției armate.

Păcăliți n-au fost numai Regele și anturajul său. Hitleriștii, cu proasta lor părere despre români și buna lor părere despre Antonescu, nu-și închipuiau că, într-o țară unde n-au existat partizani, toți generalii vor asculta de ordinul Regelui și toți soldații de ordinul generalilor. Atît au fost de surprinși de cele întîmplate, încît nu și-au dat seama că cei 8 000 de soldați, de care dispuneau, ar fi putut ușor restabili

situația contra celor 5 000 de ostași români, de care dispunea generalul Iosif Teodorescu în apărarea Capitalei.

Avînd de-a face cu un număr redus de complotiști, sub influența lui Pătrășcanu secretul fusese relativ bine ținut. Dacă România ar fi fost o țară cu tradiții revoluționare, ca Iugoslavia sau Rusia, situația ar fi fost cu totul alta. Hitleriștii ar fi făcut un masacru de pomină.

Meritele lui Pătrășcanu în lovitura de stat de la 23 August sînt indiscutabil foarte mari, hotărîtoare. Fără inițiativa lui, fără încrederea și simpatia pe care le inspirase Regelui și oamenilor palatului — probabil, în primul rînd, din cauza originii lui boierești —, fără dorința lui intimă de a evita inutile vărsări de sînge, lovitura de stat n-ar fi avut loc sau ar fi dat prilej hitleriștilor să facă în România ce au făcut în Ungaria. Aceste merite i-au fost fatale. Aici își are, cred, sursa și dezastrul lui și al meu.

[Rolul lui Gh. Gheorghiu-Dej în montarea „afacerii Pătrășcanu"]

Gheorghe Gheorghiu-Dej, revenit din lagărul de la Tg. Jiu, avea ceva de răfuit cu Pătrășcanu, care era altceva și în plus un partener incomod. Viitorul secretar general al P.C.R. nu suferea nici un bacalaureat, cu atît mai puțin un doctor în economie politică de la Leipzig, afară de cei care acceptau să facă parte din suita lui, cum era Ion Gheorghe Maurer. Apoi, el, care în viața lui nu făcuse nimic altceva pentru socialism decît să fi fost de acord cu greva din 1933 de la Atelierele Grivița și avusese norocul să fie condamnat în procesul ce a urmat acestei acțiuni, nu putea suporta un intelectual, unicul simbol comunist al loviturii de stat de la 23 August, delegat la primul congres al Internaționalei Comuniste, primul

deputat comunist ales cu adevărat și membru permanent al Comitetului Central de la fundarea acestuia. Gheorghiu-Dej, mai inteligent decît Pătrășcanu, dar fără cultura și trecutul acestuia, îl detesta, atît cît poate detesta un mic politician de provincie în luptă pentru puterea centrală. În ziua de 25 august m-am dus să discut cu dînsul situația politică. Era un bărbat frumos, știa să surîdă și să devină agreabil. În loc însă să aflu părerea lui despre situația politică, îmi spuse brusc: „Tu ai scris cărțile lui Andrei (pseudonimul lui Pătrășcanu), care sînt acum sub tipar! Cum poți fi prieten cu unul ca ăsta? Este nesincer, e mincinos!" Deși i-am dat cuvîntul de onoare că nu scrisesem un rînd din vreo carte a lui Pătrășcanu și nici nu știam ce conțin, nu m-a crezut. Discuția s-a terminat cu observația curioasă a lui Dej: „Fiecare pasăre pe limba ei piere!" Invidia nu i-a dat pace, pînă n-a scos cărțile lui Pătrășcanu din biblioteci și pe Pătrășcanu dintre cei vii.

De aici încolo a început lupta pentru distrugerea lui Pătrășcanu. Nu numai Gheorghiu-Dej, dar nici Ana Pauker, nici Vasile Luca nu-l agreau. Nu mai vorbesc de Ion Gheorghe Maurer sau alți neofiți ori semidocți. Tare pe trecutul său, Pătrășcanu îi disprețuia. În timp ce însă ceilalți își aranjau viața în palate, în partid și la Kremlin, el trăia în cele trei odăițe moștenite de la taică-său, fericit de a avea o primă carte publicată (*Problemele de bază ale României*) și o a doua sub tipar (*Sub trei dictaturi*), că intrase în istorie prin lovitura de stat de la 23 August și semnarea armistițiului. Scria, mergea la spectacole și recepții, făcea sport. Nici nu era capabil să-și organizeze o clică, nici nu-l interesa. Era conștient că este handicapat de frenezia organizatorică a celorlalți, dar avea aversiune pentru coteriile de partid. Îi plăcea să conspire, nu să administreze. Pentru situația lui politică nu conta decît pe dînsul. Odată, observînd că chemase gazetari acasă pentru a le cere să-i tipărească un discurs, l-am întrebat de ce face el treaba asta. Răspunsul lui fu: „Ce să fac, ei au aparatul, eu sînt singur!"

La baza celor ce aveau să urmeze este ideea lui Lenin, că puterea este esențialul, și a lui Stalin, că partidul trebuie să pornească de la un nucleu. În cazul României, puterea era

reprezentată de cei un milion de ostași roșii care o ocupaseră, iar comandantul acestor ostași era Stalin. Acesta nu putea preda puterea de stat decît Partidului comunist, care trebuia să fie mare și puternic în viitor, dar care acum era mic și firav. A predat-o unui nucleu de comuniști de încredere, Ana Pauker și Vasile Luca. Aceștia și-au asociat pe Teohari Georgescu și toți trei pe Gheorghiu-Dej. Împreună au format Secretariatul, în care politica generală era condusă de Ana Pauker, organizațiile de masă de Vasile Luca, cadrele de Teohari Georgescu, iar politica economică, sectorul imposibil de stăpînit, de Gheorghiu-Dej. Deasupra Secretariatului au format un birou politic compus din șapte persoane și un comitet central din 15 persoane. Cu această organizare, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, înțeleși între ei, aveau totdeauna majoritatea în Secretariat, cei patru din secretariat, majoritatea în biroul politic, iar aceasta în comitetul central. Avînd, în plus, în mînă politica generală, cadrele și organizațiile de masă, cei trei stăpîneau partidul, impuneau ce cadre și ce politică doreau. Peste toți erau, bineînțeles, Stalin și Armata Roșie.

Gheorghiu-Dej și-a dat probabil repede seama ce se întîmplase, dar nu putea reacționa. Avea însă și el un nucleu. Nu educat la Moscova, ci aici, într-o veche tradiție a partidelor politice românești. Exista prin locurile noastre obiceiul ca doi sau mai mulți politicieni mărunți să se înțeleagă pentru ca unul, ajuns demnitar, să-i tragă pe ceilalți. Clica lui Gheorghiu-Dej s-a format încă din lagărul de la Tg. Jiu. Cuprindea pe Chivu Stoica, Gheorghe Apostol și intelectualul Ion Gheorghe Maurer, mic avocat de provincie fără clientelă, deștept și generos, care ani de zile își căutase un rost într-un mic partid liberal, apoi într-un mic partid țărănist, ambele în subordinea lui Carol al II-lea. N-a ajuns deputat, dar a eșuat la Ajutorul Roșu, cînd se căutau militanți români care să ia locul evreilor și ungurilor, deveniți nefotogenici. La București, Gheorghiu-Dej l-a găsit pe fostul său coleg de la Doftana, Emil Bodnăraș, fost spion sovietic, numit rezident al N.K.V.D.-ului imediat după intrarea Armatei Roșii în București, precum și pe o serie de comuniști mai mărunți, dornici să primească ordine și să admire. [Lipsă în text.] Față de

aceștia, el opera ca șef, deși nu avea niciodată nimic de spus. Toți îl credeau plin cu misterele înțelepciunii, iar el își juca rolul. Noaptea tîrziu chema la telefon un specialist pentru o lămurire asupra unui text din [lipsă în text] sau Heraclit. De folos i-au fost Bodnăraș, care l-a prezentat favorabil lui Beria, și Maurer, care l-a prezentat în lumea bună din București.

Odată stabilită puterea în partid, s-a început formarea partidului, ceea ce nu era greu cu un milion de soldați ruși în țară, cînd nimănui nu i se cerea altceva decît să fie membru de partid ca să ajungă demnitar central sau periferic, cu locuință frumoasă, salarii frumoase și gheliruri frumoase. Mai greu a fost cu puterea de stat, și mai ales cu masele. Un guvern la ordinul Secretariatului s-a putut forma abia după Ialta, cînd Vîșinski a impus Regelui guvernul dr. Petru Groza. La alegerile din 1946, partidul, cu toți aliații săi, n-a obținut decît 12% din voturi.

Înăuntrul partidului, în afară de lupta surdă între cele două clici, toți erau de acord să-l lichideze pe franctirorul Pătrășcanu. Nu le era teamă că le-ar putea lua locurile, dar îl invidiau fiindcă era eroul unui act istoric și nu-l puteau suferi fiindcă era altfel decît ei. Parcă ar fi fost un evreu purtător de perciuni, între țărani! Este adevărat că nu-i iubea pe ruși, dar numai acasă. În ședințe se comporta ca toți ceilalți. Ei, care aveau cîte două sau poate trei conștiințe, îl bănuiau de machiavelîcuri și intenții tenebroase, fiindcă vorbea puțin, își da rar părerea — de cele mai multe ori pentru că nu avea una —, nu bea la chiolhanurile organizate de Ana Pauker pentru a crea o solidaritate prin promiscuitate, după modelul practicat de Stalin în vila lui, nu înjura ca dînșii și mai cu seamă fiindcă, vizibil, nu era atașat de dînșii și treburile lor. Odată, după ce mi-a povestit amuzat că Gheorghiu-Dej îi reproșase că se ocupă de filozofie și sport și nu vine să lucreze la Comitetul Central, adăugă: „Mi-i scîrbă, nu mă duc!"

Prima întîmplare semnificativă a fost aceea de la 24 februarie 1945. După vizita din ianuarie 1945 a lui Gheorghiu-Dej la Stalin, cînd acesta i-a comunicat hotărîrile de la Ialta cu privire la România, s-a început o nouă campanie pentru răsturnarea guvernului Rădescu, campanie care a culminat

cu întrunirea din Piața Palatului (24 februarie 1945). Pătrășcanu fu desemnat să vorbească. Bodnăraș îl preveni de dimineață să fie exact la ora 16 în Piața Palatului. După-amiază l-a chemat în două rînduri la telefon, ca să-i amintească de ora fixată. Deși surprins de această insistență, el, care nu era niciodată desemnat să vorbească la întruniri importante, a ajuns ceva mai devreme și a deschis întrunirea. Exact la ora 16, din mulțime s-au tras focuri de revolver. De dimineață se distribuiseră revolvere unora din manifestanți, cu ordinul să tragă exact la ora 16. Nu s-a tras în Pătrășcanu, fiindcă asasinatul ar fi fost ușor descoperit. Scopul esențial a fost, cred, să-l provoace pe generalul Rădescu să ordone să se răspundă cu foc de arme din interiorul Ministerului de Interne. Ceea ce s-a și întîmplat. Pătrășcanu n-a fost nimerit. În aceeași seară a fost de acord cu mine că-l doreau mai curînd martir mort, decît om politic viu. În 1947 mi-a spus că, în afară de această încercare de asasinat, mai avusese loc una, dar nu mi-a dat nici un fel de detalii.

Dintre cele două clici, cea mai înverșunată împotriva lui Pătrășcanu era aceea a lui Gheorghiu-Dej. Ana Pauker și Vasile Luca aveau la Kremlin și în partid o situație prea sigură și amintirea unui trecut comun, ca să [nu] treacă peste abaterile lui Pătrășcanu de la bunele moravuri de partid. Desigur că ideologul Chișinevschi fusese de multe ori rănit de cărțile publicate de Pătrășcanu fără controlul său prealabil, sau la alte edituri decît ale partidului. Cum pe vremea aceea, din adorație partinică, funcționa ca un fel de guvernantă a Anei Pauker, în marea lui admirație pentru stăpîna casei nu îndrăzni să se supere prea tare. Cu totul alta era atitudinea grupului Gheorghiu-Dej. În primul rînd, din cauza caracterului vindicativ al șefului. Bănuitor și răzbunător din fire, nu suporta ca cineva să-i conteste meritele închipuite, calitatea de șef ori să aibă prestigiu intelectual, dacă nu era sub umbrela lui. Mai mult decît toate, îl sufoca rolul lui Pătrășcanu la 23 August. Mi-a fost dat să citesc un raport secret al său trimis în 1946, de la Paris, către Secretariatul partidului. Rar mi s-a întîmplat să citesc ceva mai vulgar și mai rău. Deși era vorba despre Conferința de Pace, jumătate

din raport se ocupa de ce făcea Pătrășcanu și ce rochii purta soția acestuia.

Ion Gheorghe Maurer este fără îndoială o minte organizată, simpatic și oarecum cavaler. În loc să întîlnească moartea în grădina prințului persan, l-a întîlnit pe Gheorghiu-Dej în lagărul de la Tg. Jiu, unde fusese trimis de Antonescu pentru activitatea lui în cadrul Ajutorului Roșu. A fost întîlnirea cu destinul, însă un destin fericit. Nu reușise în magistratură, avocatură și politică, dar voia să fie și el undeva boier. A izbutit mai mult decît în visul său. A mizat pe cariera lui Gheorghiu-Dej, conducătorul organizației de partid din lagăr, care găsise în dînsul un sfetnic cu titlu universitar, cu mintea limpede și devotat lui. A hotărît să-l facă om mare. L-a făcut. Pentru asta nu trebuie mare știință de carte. Colecția din „Masques", citită acasă, și *Istoria Partidului (curs scurt)*, studiată în lagăr, erau suficiente pentru a forma un om de stat. Totul era ca Gheorghiu-Dej să ajungă mai întîi în Secretariat. Norocul l-a ajutat, fiindcă Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu aveau nevoie de unul care să nu fi participat direct sau indirect la lovitura de stat de la 23 August, să fie indigen și să nu fi fost la Moscova. L-au găsit în Gheorghiu-Dej, iar el a tras după dînsul pe Maurer, pe Chivu Stoica, Gheorghe Apostol și alții. La conferința partidului din octombrie 1945, Gheorghe Apostol a citit lista celor propuși ca membri în Comitetul Central. Pe Ion Gheorghe Maurer l-a propus membru plin, declarîndu-l „marxist erudit și vechi luptător", iar pe Pătrășcanu membru supleant, ca „avocat apărător de comuniști în procese"! Maurer vedea în Pătrășcanu o piedică în ascensiunea lui, iar Pătrășcanu în Maurer un intrus primejdios prin forța clicii care îl susținea. Pătrășcanu l-a încondeiat pe Maurer la stăpînii zilei — Ana Pauker și Vasile Luca — fiindcă, trimis de Antonescu pe front ca să-și spele păcatele procomuniste, ar fi luptat împotriva partizanilor ruși, de la care s-ar fi întors cu trofee (o blană de astrahan și un revolver încrustat cu pietre prețioase). La rîndul său, Maurer a comunicat informația primită de la prietenul său, Ionel Stănescu, fost director general al Siguranței, că subsemnatul, prietenul și colaboratorul cel mai apropiat al

lui Pătrășcanu, aș fi fost agent de Siguranță. Imediat s-a ridicat dosarul meu din arhiva Siguranței și Ionel Stănescu a fost interogat. În dosar nu s-a găsit nimic — chiar Maurer pare să-l fi studiat —, iar fostul polițist declara că știa de la alt polițist că aș fi fost agent. La rîndul său, acesta declara că nu-și aducea aminte de unde avea această informație. Singura concluzie care s-a tras a fost că unul ca mine trebuie să fi făcut ceva, acuzație pe care o aud din copilărie. Nu știu cum a explicat Maurer trofeele, dar eu am fost pus sub observație.

La 19 august 1945 a izbucnit așa-numita „criză constituțională". Reprezentanții Statelor Unite și Angliei în Comisia de Armistițiu au anunțat că nu recunosc guvernul dr. Groza, instalat de Vîșinski. La rîndul său, Regele, pe baza stipulației Convenției de armistițiu, ceru demisia guvernului Groza, și refuză să mai semneze decretele-legi. Situația politică se înrăutăți brusc, fiindcă sovieticii refuzau să-l detroneze pe Rege, din cauza situației internaționale, și nici nu voiau să renunțe la acest guvern. Biroul Politic era alarmat, dar nu găsea o soluție. Discutînd cu Pătrășcanu cele întîmplate, părerea mea a fost că partidele de opoziție ar accepta poate un guvern Pătrășcanu în locul guvernului Groza. De aici, cred, a pornit nenorocirea lui și a mea. A luat-o de bună și, fără știrea mea, a aranjat o întîlnire secretă cu eminențele cenușii ale Regelui și opoziției, Grigore Niculescu-Buzești și Victor Rădulescu-Pogoneanu. I-a întrebat dacă ar accepta un guvern Pătrășcanu, rugîndu-i să-i comunice hotărîrea lor fără a o face publică, deoarece nu avea de gînd să o anunțe partidului. După două zile, primi un răspuns negativ și se potoli.

Conflictele cu Gheorghiu-Dej au continuat, surde sau deschise, pînă în iarna lui 1946, sub tot felul de pretexte. Prin februarie sau martie 1946, din inițiativa nu știu cui, în cursul unei mese special organizate la Mihai Ralea acasă, avu loc o explicație și o împăcare între Pătrășcanu și Ion Gheorghe Maurer, cu binecuvîntarea prezentă a lui Gheorghiu-Dej. Au hotărît să colaboreze. Nu știu cum și în ce au colaborat, dar știu că rostul acestei păci fusese cîștigarea lui Pătrășcanu pentru viitoarea luptă împotriva cuplului Ana Pauker–Vasile

Luca. Pătrășcanu avea și el probabil socotelile lui. Voia popularitate. Spre bucuria tuturor naționaliștilor, în mai 1946 ținu la Cluj un discurs evident antimaghiar, ceea ce supără foarte ideologii de la Comitetul Central, mai cu seamă pe Gheorghiu-Dej. Nu atît pentru conținut — pe vremea aceea, ca și astăzi, în statele Pactului de la Varșovia, naționalist însemna a nu fi de acord cu cererile sovietice —, cît faptul că Pătrășcanu nu-l pusese la curent cu ce avea să spună. Rupsese înțelegerea, nu fusese loial față de dînsul, deci Pătrășcanu îi era incorigibil dușman. Și-a adunat sfetnicii, i-a pus să scrie un lung raport despre naționalism, iar la prima plenară a Comitetului Central [îl] obligă pe Pătrășcanu să scrie o serie de articole autocritice. Pătrășcanu acceptă, cu intenția de a nu scrie, și n-a scris. Ruptura se accentuă. În vara anului 1946, în timpul Conferinței de Pace de la Paris, mi-am dat seama că Gheorghiu-Dej și Maurer încercau să-l discrediteze pe Pătrășcanu în fața cui aveau ocazia, începînd cu Molotov și Vîșinski [și] pînă la ultimul agent de însoțire, însărcinat să-l urmărească, fără să mai vorbesc de conducătorii rămași în țară. Grupului Ana Pauker îi convenea lichidarea pașnică a lui Pătrășcanu și nu-i lua apărarea. Odată mi-a spus disperat: „Nu mă iubesc și gata! N-am ce face!" Atunci l-am întrebat de ce nu demisionează din Comitetul Central. Parcă luminat de o viziune fericită, îmi răspunse: „Asta nu! E așa de plăcută puterea!" La începutul lui 1947, Secretariatul hotărîse ca el să plece la Paris pentru a semna Tratatul de Pace. S-a opus cu înverșunare, acuzîndu-i că-l trimit pentru ca, în lipsa lui, să organizeze intrigi împotrivă-i. S-a supus și s-a întors bucuros că, în afară de Convenția de Armistițiu, semnătura lui mai figura și la capătul acestui document istoric. Apoi l-au lăsat în pace, dar au tras indirect în dînsul, excluzîndu-mă din partid. În fine, în iunie 1947, tragedia lui Pătrășcanu începe efectiv. Voi [relata] faptele cu toate detaliile, așa cum le-am putut reconstitui după ancheta din 1948–1951.

[Către finalul tragediei lui L. Pătrășcanu]

În iunie 1947 s-a produs arestarea lui Iuliu Maniu și a celorlalți conducători național-țărăniști. În momentul arestării, în prezența agenților Securității, Victor Rădulescu-Pogoneanu spuse soției sale să-l avertizeze pe Pătrășcanu, pe care-l cunoscuse înainte de 23 August 1944, cu gîndul că acesta îl va ajuta în calitate de ministru al Justiției. Pătrășcanu a interpretat însă apelul lui Rădulescu-Pogoneanu ca un șantaj, ca o amenințare că-l va denunța pentru întîlnirea secretă din 1945, ceea ce ar fi dat prilej lui Gheorghiu-Dej să-l acuze de colaborare cu dușmanii regimului, să-l amestece în procesul Maniu și să-l lichideze. Ca să scape de această perspectivă, se hotărî să fugă în străinătate. A găsit pretextul în faptul că tocmai atunci urma să se deschidă la Bruxelles primul congres al juriștilor democrați. Ceru un avion și plecă împreună cu soția și prietena lor, Lena Constante. A lăsat însă la București un om de încredere, N. Betea, care urma să-i comunice prin telefon, în limbaj cifrat, dacă maniștii ar fi vorbit. În caz afirmativ, el și Lena Constante nu s-ar mai fi întors la București. De la București primi însă știri bune și se întoarse acasă, hotărît să continue a fi un bun comunist. Spre sfîrșitul lunii septembrie 1947, nu știu din care motiv a intrat însă din nou în panică. De astă dată, nemaiavînd un pretext să plece oficial în străinătate, ceru aceluiași om de încredere — N. Betea — să-i caute un mijloc de a fugi ilegal. Acesta găsi repede soluția des utilizată pe vremea aceea la noi, ameliorată astăzi și devenită sport național în Statele Unite. S-a înțeles cu un pilot de avion de pasageri — Zaharia — ca Pătrășcanu să ceară un avion pentru o călătorie în țară. Odată în văzduh, trei oameni de încredere ai lui Pătrășcanu, în frunte cu N. Betea, urmau să imobilizeze pilotul obișnuit al avionului, iar pilotul corupt să-i ducă la Viena sau Istanbul. S-a întîmplat însă ca acesta să fie agent al Serviciului Secret de Informații, condus în vremea aceea de Emil Bodnăraș.

Imediat informă Secretariatul partidului. Nu aveau nici o dovadă că spusele agentului ar fi fost adevărate, dar se deschisese un drum plin de posibilități. Au luat măsuri de izolare a lui Pătrășcanu, rămînînd să se verifice cele relatate și, mai cu seamă, dacă acestea s-ar fi dovedit adevărate, să se cerceteze ce fapte extrem de grave făcuse Pătrășcanu ca să se hotărască să fugă. De altă parte, Pătrășcanu, aflînd de modalitatea de fugă stabilită de omul său, refuză planul propus, nu pentru că nu voia să plece, ci fiindcă modalitatea i se părea aventuroasă. A doua zi și-a dat seama că Secretariatul știa ceva. Bazat pe slăbiciunea pe care Teohari Georgescu, ministrul de Interne, și Ana Pauker o aveau uneori pentru dînsul, îl acuză pe Bodnăraș că i-ar face intrigi și ceru lui Teohari Georgescu să-i ancheteze pe agenții lui Bodnăraș. A urmat o serie de peripeții de film polițist, cu o palpitantă urmărire de automobile pe străzile Capitalei, dispariția unor oameni, cu rezultatul că prezumțiile împotriva lui Pătrășcanu se acumulau, spre satisfacția lui Gheorghiu-Dej și a oamenilor din jurul său. Urmărirea zi și noapte a lui Pătrășcanu fu organizată sistematic, simultan cu izolarea lui din ce în ce mai severă. Astfel, n-a fost ținut la curent cu pregătirile de lichidare a monarhiei. A aflat din ziare că România devenise republică. Ultima tentativă de fugă o făcu la începutul lui ianuarie 1948, cînd reuși s-o convingă pe Ana Pauker să-l ia cu dînsa la Budapesta, unde ea avea de semnat pactul de asistență mutuală cu Ungaria. Voia să fugă singur la Viena. N-a reușit, fiindcă poliția maghiară îl însoțea protocolar și n-a putut scăpa de agenți.

În februarie 1948 a făcut un ultim efort să-și restabilească poziția, atacînd în Biroul Politic pe Gheorghiu-Dej. A fost în zadar. De aici încolo începe chiar tragedia, adevăratul obiect al povestirii mele.

Membrii Biroului Politic trăiau hipnotizați de misterul crimelor lui Pătrășcanu, iar acesta, îngrozit de ce-l aștepta din partea lui Gheorghiu-Dej. Ancheta, hotărîtă de Biroul Politic ca urmare a răfuielii din 28 februarie, a fost dusă de Iosif Rangheț, șeful cadrelor C.C., și Alexandru Drăghici, Pătrăș-

canu fiind arestat în locuința lui de la Snagov. Deși existau prezumții grave că Pătrășcanu voise în adevăr să fugă, nu aveau certitudinea, iar Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu împiedicau o acuzație atît de gravă, fie și pe prezumții serioase. Cu atît mai mult cu cît nu se vedea ce l-ar fi putut determina pe Pătrășcanu să fugă din țară. Toți trăiau în ideea „Marelui Stalin" că un membru al Biroului Politic nu ar putea intenționa să fugă decît pentru că trădase sau dorea să trădeze „pe mai departe". Cu excepția Anei Pauker, nici unul dintre ei nu cunoștea celebra piesă a lui Ion Luca Caragiale *O noapte furtunoasă*. Jupîn Dumitrache s-a zbuciumat o noapte întreagă căutîndu-l pe criminal, Veta și Zița s-au alarmat, pentru ca la urmă să afle că Rică Venturiano, „studinte în drept și publicist", candida la mîna Ziței. În cazul Pătrășcanu, misterul și alarma au durat un an și jumătate. Pătrășcanu și toți cei din jurul lui spuneau nu, dar zgomotul misterios al prezumțiilor, ura și invidia lui Gheorghiu-Dej, zumzăitul corului de dervişi urlători și țațe spuneau da. Comunicatul de excludere a lui Pătrășcanu din Comitetul Central este una din capodoperele chișinevschiene. Nu pomenește nimic despre intenția de a fugi în străinătate, însă este acuzat pentru faptul de a fi scris că, în istoria modernă a României, acțiunile clasei muncitoare fuseseră sporadice și fără prea mare influență asupra evenimentelor.

În septembrie 1949, în timp ce la Budapesta și Sofia se înscenau procesele Rajk și Kostov, la București cei doi oameni de încredere ai lui Pătrășcanu (Betea și Rațiu), sătui de izolare, au povestit cu detalii proiectele de fugă ale acestuia. Apoi soția și prietena lor, Lena Constante, au confirmat detaliile. Singurul care refuza să recunoască rămînea Pătrășcanu. Nimeni însă nu mai avea îndoială că intenționase să fugă din țară. Încetul cu încetul, din spusele celor din jurul lui Pătrășcanu, în parte și din spusele lui, s-au reconstituit evenimentele care l-au dus la hotărîrea de a fugi.

Am aflat despre această intenție a lui Pătrășcanu abia în cursul anchetei din 1949–1951. Deși știam că anchetatorii mint așa cum respiră, pînă la urmă i-am crezut. După excluderea mea, într-o seară m-a chemat special pentru a mă sfătui

și pe mine să fug. De atunci, unul din firele care mă legau de dînsul s-a rupt. Aveam aproape aceleași păreri despre toți și toate. A fugi în străinătate pentru dînsul era moral, pentru mine nu. Dacă, în adevăr, a vrut să se expatrieze, sînt sigur [că] nu cu intenția de a trăda. Nimeni nu poate afirma că împrejurările l-ar fi dus de partea cealaltă a baricadei. Nu știu dacă i-a iubit pe muncitori. Sincer și deschis îi iubea pe țărani, avea dragoste de slova scrisă și respectul de idei. Marcat, ca și atîția alții, de marxism, îi era greu, dacă nu imposibil, să iasă din matrița în care se formase. Ar fi vrut o societate socialistă, democratică. Era antistalinist și antirus, însă de dragul puterii semna la partid orice inepție ori ticăloșie stalinistă. Avea înțelegere pentru umor, știa să rîdă, era convins că Uniunea Sovietică este tot Sfînta Rusie, dar niciodată n-a luat în public o atitudine care l-ar fi putut scoate dintre pravoslavnici. Cred că singurul lui scop în viață, mult mai dorit decît socialismul, era intrarea în istorie. Dacă cineva l-ar fi pus să aleagă între oricare onoruri, dar în viață, și erou național, prin asasinat, fără umbră de îndoială [că] alegea ultima alternativă. Așa se explică curajul lui înainte de 23 August 1944, pe de-o parte, dezorientarea și lipsa de bărbăție în momentul în care risca să fie dat pe mîna Securității, de altă parte. Bănuia că va fi judecat și condamnat pentru fapte minore, dar reale, penalizabile. Ajuns în străinătate s-ar fi apărat cu furie, poate cu succes. Nu și-a revenit decît atunci cînd nu mai avea de ales decît între glonț, cu riscul de a intra în istorie ca victimă, și definitiva lui lichidare politică. Gheorghiu-Dej, copleșit de ură și de modelul sovietic, i-a dat binecuvîntarea pentru intrarea în istorie. Vrînd să fie singurul comunist român ctitor de stat socialist, n-a iertat pe nimeni care i-ar fi umbrit drumul istoriei. N-a reușit sau a ezitat în fața unui proces care ar fi lichidat întreg trecutul. A lichidat însă omul care inițiase 23 August și al cărui nume figura pe documente istorice. Nu și-a asasinat un concurent la putere, ci un concurent la veșnicie. A ordonat să se construiască un mausoleu în care el, mort, avea să domnească, la fel ca în viață, peste funcționarii lui docili. Pătrășcanu nu era din clica lui, nu

cunoștea șefi. Pătrășcanu a reușit mai bine decît spera. În afară de 23 August, asasinarea lui este singura lui mare reușită. De aici încolo va fi sigur oaspetele permanent al istoriei Țării Românești. Ducele d'Enghien ar fi fost de mult uitat dacă Napoleon nu-l asasina.

L-am văzut foarte des în perioada 1944–1947. Era membru în Biroul Politic și ministru de Justiție. Vizibil nu-l interesa nici ce discutau în fiece dimineață conducătorii partidului, nici ce ar fi avut de făcut la ministerul său. Probabil că femeile nu erau printre ultimele lui preocupări. Activitatea de partid îl interesa în măsura în care își asigura poziția în conducerea partidului. Ca și ceilalți membri ai Biroului Politic, știa foarte puțin sau nimic despre problemele economice, financiare, militare sau administrative. Toți se orientau după sfetnicii ruși sau cererile rușilor. Staliniștii (V. Luca, Miron Constantinescu etc.) căutau soluții în Lenin. Desigur nu numai pentru Pătrășcanu, partidul însemna mijlocul de a avea putere. Alții făceau sau căutau să facă ceva pentru această putere. El voia numai intrarea în istorie. Realitatea nu-i spunea nimic. De mult începuse să iasă din credință.

În vara anului 1947, cînd așteptam să ies din pustiul în care fusesem aruncat, pentru a intra în închisoare, Pătrășcanu era obsedat, fără știrea mea, de același gînd. Începuse hăituiala. Nici el, nici dușmanii lui nu și-au dat seama că guvernarea României moderne a fost zămislită în imaginația lui Ion Luca Caragiale. Ei credeau că făcuseră ceva grav, de pildă un complot cu Regele, fiindcă unul „cu deviație naționalistă" nu putea să nu ajungă rău, cum ajunsese pe vremea aceea Iosip Broz Tito. Nimeni nu s-a gîndit că *O noapte furtunoasă* a fost scrisă în România. El, care îl admira atîta pe Caragiale, uitase că Veta și Zița au potolit furia lui jupîn Dumitrache. Nu vedea decît ochii galbeni ai lui Stalin în culoarea celor negri ai lui Gheorghiu-Dej. Era sigur că dacă mărturisea intervenția lui Rică Venturiano în mersul istoriei contemporane, jupîn Dumitrache l-ar fi trimis la rug. Era o eroare de raționament din partea lui Pătrășcanu. Ana Pauker ar fi potolit furtuna. Undeva, în sufletul ei, nu uita că guverna

România, și nu Rusia. Abia mai tîrziu, după ce a fost lichidată, fu pecetluită și soarta lui Pătrășcanu. *Noaptea furtunoasă* avu un final slav; spiritul lui Stalin schimbase ceva în ființa noastră națională imaginată de Ion Luca Caragiale.

Procesul de stalinizare, crearea unui tip nou de conducător și de supus, a durat în Rusia din 1917 pînă în 1937. În România, mai puțin, din 1944 pînă în 1952. Trebuie ani pentru a aduna sub un singur steag și într-o singură organizație o mulțime de oameni purtători ai aceluiași spirit. Este greu să frîngi vechi comportamente, obiceiuri de gîndire, tradiții, să faci popoare întregi să creadă, cum spunea [Orwell], că „libertatea este sclavie", „războiul, pace" și „ignoranța, putere". Marii industrii hitleriste i-au trebuit ani ca să descopere cum se pot omorî oameni în chip industrial. Să îmbolnăvești creierii a sute de milioane este incomparabil mai greu.

Așadar, spre sfîrșitul anului 1947, fără să știu, în timp ce eu, posedat numai de anxietate și sete, așteptam arestarea salvatoare, Pătrășcanu se zbuciuma să scape din cumplita strînsoare. Era un om voluntar, cu mare putere fizică. Acum, după ce știu ce s-a întîmplat, îmi imaginez o luptă ca în filmele din junglă sau [din] ocean, între un șarpe boa și un zimbru, o caracatiță și un rechin. Îl văd pe bietul Pătrășcanu zvîrcolindu-se. Era imposibil să cîștige. Nu voia să renunțe. A renunța însemna o renunțare la intrarea în istorie, singurul lui scop în viață. Atunci de ce voia să fugă? Doar trădătorii fug? Desigur că asta s-ar fi spus mulți ani, dacă reușea să ajungă în străinătate. Însă în capul lui era probabil ideea că, de acolo, s-ar fi putut apăra și, pînă la urmă, fie și tîrziu de tot, copiii tot ar fi învățat că Lucrețiu Pătrășcanu a fost inițiatorul lui 23 August. Dintr-o închisoare comunistă n-ar fi putut scăpa niciodată. Nimeni n-ar fi intervenit pentru dînsul, nimeni n-ar fi găsit uși la care să bată. S-ar fi distrus cu grijă orice document favorabil lui, așa ca Gheorghiu-Dej să rămînă ctitorul României socialiste, cum de altfel s-a întîmplat după asasinarea lui. Între libertatea dinăuntrul căreia se putea apăra atacînd și temnița fără ecou, a preferat libertatea.

Ultima dată l-am întîlnit exact în seara zilei de 15 ianuarie 1947, în casa unui prieten comun. I-am citit o scrisoare pe

care intenționam s-o trimit Anei Pauker, scrisoare în care îi ceream să dispună anchetarea mea sub stare de arest. Pătrășcanu mi-a spus, fără alte explicații, că și situația lui este proastă. Aștepta scoaterea din Comitetul Central și din guvern. Nervos, mă întrebă dacă cred în izbucnirea rapidă a unui război. Simțeam pe figura lui dorința de a-i da un răspuns afirmativ. Dorea un război mondial, numai ca el să scape din strînsoare. Marea lui prudență în discuții îl împiedica vizibil să-mi vorbească deschis. Așa cum îl cunoșteam de zeci de ani, sînt sigur că, dacă înainte de 1944 ar fi fost pus într-o situație similară, între glonțul pentru dînsul și catastrofa a sute de milioane de oameni, nici o secundă n-ar fi ezitat. Și-ar fi apărat cu curaj și demnitate idealul. De ce se comportă acum altfel? Oamenii au resurse sufletești mari și gîndesc cu intensitate cînd pot spune nu, cînd apără ceva contra ceva. Sufletele și mințile se moaie cînd au de spus da, fără drept la nu. De aceea spiritul marxist n-a mai adus nimic în țările socialiste, dar a scormonit mințile în cele capitaliste. De aceea nu există o literatură socialistă, dar exista una protestatară înainte de revoluție. Eroismul și demnitatea implică existența unui ideal și a cuiva care să ceară lașitate și degradare.

Pătrășcanu, ca atîția alții, pierduse credința de îndată ce a ajuns la putere. În afară de puterea care-i apăra locul în istorie, nu mai avea pentru ce lupta. Imediat după 23 August nu se gîndea decît la publicarea cărților scrise în vremea războiului, la discursuri care să-i asigure popularitatea și la simpatia rușilor pe care îi detesta. A distruge este greu, a construi infinit mai greu. Mai cu seamă cînd materialul de construcție este o masă informă, cum era România după 1944. Împotriva amorfului luptă numai omul de știință, născut cu pasiunea cunoașterii. Încă și acestuia îi trebuie cineva care să regîndească rezultatele cercetării. Ce puteau face niște bieți oameni, ajunși prin jocul istoriei la conducerea unui haos, în care nu se permitea decît un singur cuvînt, DA! Orice putere degradează. Unii recapătă din virtuțile umane cînd nu mai sînt la putere. Cum pot redeveni oameni cei al căror unic ideal este puterea?

[Gh. Gheorghiu-Dej și stalinismul în România]

Am pomenit în repetate rînduri de Gheorghe Gheorghiu-Dej, care a înscenat procesul Pătrășcanu și [a] ordonat asasinarea lui. Vreau să înțeleg pentru mine și pentru alții cum s-a putut face ca un om fără daruri deosebite de la natură, fără cultură, fără alt trecut decît acela de a fi făcut parte dintr-un comitet de grevă și un proces, să fi ajuns la puterea absolută la care a ajuns. În România dinainte de 1944 se numeau industrie metalurgică vreo șapte întreprinderi mai mărișoare, cartelate, cu piața internă minusculă, care cereau piețe externe, la fel cum cereau căpitanii siderurgiei germane. Și una și alta sufereau din pricina îngustimii pieței interne. Și Carol al II-lea și Hitler au creat o industrie de armament și cîte o armată care să deschidă piețe externe. Amîndoi erau sincer imperialiști. Unul în tragedie, celălalt în operetă. Din 1921 (data fondării P.C.R.) pînă în 1944, în Occident au avut loc mii de greve, cu milioane de lucrători, unele pașnice, altele sîngeroase. În România a avut loc o grevă, aceea de la Atelierele Grivița. Din comitetul de grevă a făcut parte Gheorghe Gheorghiu-Dej. Pentru asta a stat închis 11 ani. În închisoare a citit *Istoria partidului (curs scurt)* și romanele din editura Ignat Hertz. Cum de a reușit să capteze încrederea lui Stalin, Molotov și Beria, cum de a reușit să frîngă grupul Ana Pauker, cum de a reușit să devină personalitate politică internațională, sincer deplîns atunci cînd a murit? Fără să fie prost, era un om banal, fără talente de organizator, fără idei personale. Capul nu-l ducea decît la mici șurubării de mic politician de provincie. El, care încă și astăzi este declarat părintele lui 23 August, a fost cooptat în conducerea Anei Pauker–Vasile Luca fiindcă nu avusese nici o părere pînă la sosirea celor doi soli ai Moscovei. În toată presa occidentală este cîntat pentru că el ar fi fost, în 1964, inițiatorul ieșirii din orbita Kremlinului. Odată se va scrie poate și

acest capitol. Bănuiesc că se va dovedi tot atît de inițiator al acestei întoarceri, ca și al „insurecției armate" din 1944. După cum am spus, nu există crimă, fărădelege, blestemăție, inepţie, la care să nu fi fost iniţiator sau complice. Totdeauna a avut darul să apară ca cel înțelept, drept și bun. Încă și acum, după ce se știu atît de multe, continuă să fie „mare patriot și eminent om de stat". Prin care daruri a reușit să-și asigure această statuie? În cursul procesului meu din 1930–1932, am cunoscut un om care poseda la modul absolut calitatea care l-a împins pe Gheorghiu-Dej. Îl chema Iosif Kaliș. Evreu, originar din Soroca, o înfățișare undeva între „Pithecanthropus erectus" și lemurienii superiori, cu un vocabular de cîteva sute de cuvinte al unei limbi care nu semăna nici cu româna, nici cu rusa și nici cu vreo altă limbă europeană, neserios ca o maimuță, amoral și alogic. Totuși niciodată nu mi-a fost dat să cunosc o carieră mai halucinantă. Luat prizonier de austrieci în 1915, în loc să ajungă într-un lagăr, în 1916 a ajuns directorul unui sanatoriu în Tirol. Cum i-a reușit asta în perfecta administrație habsburgică și în ce limbă se înțelegea cu personalul sanatoriului, el care nu știa absolut nimic, nimeni nu știe. În 1917, sub numele de Giuseppe Kalisi, era consulul Italiei la Odesa, iar tovarășa Raskolnikova, comisar al poporului la justiție în Ucraina, îi da un certificat în care scria că binemeritase de la revoluție. Este drept că Giuseppe Kalisi amesteca în limba lui strict personală și cîteva cuvinte italienești, dar n-am putut afla cum ajunsese consulul Italiei și nici de ce binemeritase de la revoluție. În 1919 s-a îndrăgostit de o tînără și frumoasă dansatoare. Pe vremea aceea se putea ușor fugi din Rusia, însă nu pe Marea Neagră cu o simplă barcă. Din amor, Kaliș a înfruntat valurile și rafalele de mitralieră. A ajuns la Constanța, apoi la București, unde nu cunoștea pe nimeni. A tras la Hotelul „Traian", pe Calea Griviței. După cîteva săptămîni, dansatoarea lui Kaliș da un recital la Ateneu, recital organizat de dînsul și fatal pentru dînsul. Un industriaș neamț i-a luat iubita și a dus-o în Germania. Pentru perioada 1919–1921 nu i-am putut stabili itinerarul. În 1921 a izbucnit însă la Praga un imens scandal

cu fraude, delapidări și ceva spionaj. Capul afișului îl ținea Iosif Kaliș, urmat de un alai de demnitari mari și mici ai tinerei republici cehoslovace. Nu știu cît a stat închis și cum a scăpat. Cert este că, în 1924, era sfetnicul și omul de afaceri al generalului Popovici, regele neîncoronat al Basarabiei, cu capitala la Chișinău. Acolo Kaliș făcea și desfăcea totul. De la directori și prefecți, pînă la furnituri militare și icre negre. Cînd s-a terminat cu regatul lui Popovici, Kaliș s-a mutat la București. În 1927, era omul de casă al generalului Mircescu, ministru de Război și al generalului medic Butoianu. Mircescu s-a sinucis din cauza unor documente furate de o misterioasă amantă, însă Iosif Kaliș a continuat să fie în favoarea generalului Țenescu, șeful Marelui Stat Major și a tot felul de mărimi ale timpului. Cînd se născu fiul său iubit, Arcadie, singura ființă adorată de dînsul, la botez s-au înșirat în fața casei sale din Str. Romană toate automobilele, cupeele și toți muscalii de lux ai Capitalei, purtînd cucoane din lumea mare, îmbrăcate în rochii scumpe de la Paris, acoperite cu bijuterii de preț, oaspeți în frac și joben, generali în uniforme de gală. A fost un botez evreiesc ritual, ca în basme. Se pare că fusese recrutat în serviciul de spionaj sovietic prin rudele lui din Odesa. Rostul lui ar fi fost să afle, de la Siguranță, dacă organizația era urmărită. Pentru asta luase cîteva zeci de mii de lei. Mulți ani m-am întrebat ce extraordinare calități invizibile putea avea acest om, ca să realizeze tot ce realizase. Dezagreabil la privire și ininteligibil la auz, cu dinții clănțănind din cauza diabetului, cu fel de fel de beteșuguri, care de care mai spectaculoase (epilepsie, hernie ombilicală etc.), fără nimic omenesc, afară de dragostea lui pentru copil. Desigur că oamenii care se complăceau în relații cu dînsul aveau o matriță pe care Kaliș putea imprima. Tîrziu, am ajuns la concluzia că există ceva care s-ar putea numi geniul banalului. Hitler a cucerit Norvegia cu cai troieni în care nu mai cred de mult copiii, Stalin i-a păcălit pe Roosevelt și pe Churchill dînd în garanție cuvîntul său. Președinții Statelor Unite se aleg după o campanie electorală de neimaginat pentru un om cu simțul ridicolului, multe averi mari au fost realizate prin

metode rudimentare, de neînchipuit pentru un economist cu multă știință de carte. Servicii și atenții mărunte, lingușirile cele mai vulgare, laudele cele mai plate, tot ce supără de la un om civilizat sînt arme ale reușitei pentru cei care au geniul banalului.

Geniul banalului vine probabil de undeva de la strămoșii noștri negrăitori. Șarpele nu e auzit cînd se tîrăște, rîsul este nevăzut în copac. Nu se prefac, așa sînt. Adaptarea instantanee la mediu, capacitatea de a mima, a satisface vanitățile și dorințele cele mai gregare, fără intervenția rațiunii, cu aceste calități te naști, nu le înveți. Cine le are reușește. Eșecul vine [odată] cu îndoiala, gîndirea și cultura. Se poate face carieră și cu un munte de idei, dar nu și cu una și cu cealaltă. Așa au ajuns mulți conducători ai bisericii, mulți conducători politici.

La Jilava, Kaliș nu era preocupat de soarta lui. Neserios ca o maimuță, obținea ziare — interzise atunci ca și astăzi —, o golea pe mama de țigări și informații, ne denunța cum respira. „Cogito"-ul cartezian îi era necunoscut. Exista simplu, sigur, negînditor și negrăitor, ca o forță elementară. Avea geniul banalului.

A fost condamnat numai la 10 ani temniță. A murit în închisoare, la Văcărești, în urma unei operații. Cred și astăzi că, fără acest accident, ar fi scăpat repede și cucerea lumea.

În 1945 nu mă gîndeam că fiul său Arcadie — avea 20 de ani — era comunist și avea cultul lui taică-său, pe care îl considera un martir al socialismului. Am publicat, în *Viața românească*, un eseu despre prestigiul banalului, în care exemplificam această forță fenomenală descriindu-l pe Kaliș, așa cum o fac și astăzi. Am făcut imprudența să-i dau numele întreg. Bietul băiat a citit și s-a prăbușit. Între alte păcate, am plătit acest păcat cu 17 ani de temniță.

Gheorghiu-Dej n-a avut o singură idee personală, dar a învins și s-a impus pînă în ziua de astăzi.

Nu cred că în ziua de 24 august 1944, cînd a ajuns în București, voia să intre în istorie. În lipsa altcuiva, a fost cooptat în Secretariat. Dacă ar fi fost după dînsul, încă atunci l-ar fi scos pe Pătrășcanu din Comitetul Central, și gata. A

căpătat conștiința statuii abia cînd a ajuns în vîrful piramidei prin geniul său, fără talente și fără știință de carte. În închipuirea altora și a lui, el reprezenta instinctul de clasă, motor esențial al revoluției. De aici încolo nu mai exista nici o frînă în fața crimei. Acoperit de încrederea lui Stalin și de supraeul pe care și-l făurise, putea face orice. A sancționat pe oricine a îndrăznit să-l critice. Procesul Pătrășcanu a însemnat nu numai ștergerea din istorie a oricui a făcut ceva pentru puțina noastră mișcare revoluționară, dar și un avertisment pentru recalcitranți. La început, întocmai ca Mihai Sturza și Ion Antonescu, a roit pe răzvrătiți pe la castele, însă tuturor [li] s-a arătat capul însîngerat al lui Pătrășcanu. Cine ar fi cutezat să se mai joace de-a *Noaptea furtunoasă* trebuia să afle că acum finalul era slav. Acestea pe plan personal.

Nu, nu trebuie comparat Gheorghiu-Dej cu Stalin. Stalin l-a înțeles în felul lui pe Lenin și a vrut să realizeze, cu imensa lui voință, exact ce înțelesese. A ucis o lume din convingerea că el reprezenta socialismul. Întîi a fost un mare idealist. După aceea a înnebunit. S-a făcut singur, în lungi ani de luptă în ilegalitate, în cursul unei insurecții armate reale, într-un război civil de mare amploare, în luptă cu oameni de mare valoare. „Operele lui complete" sînt cu desăvîrșire neinteresante, scrise într-un stil plat, dar sînt evident scrise de dînsul. Pe Gheorghiu-Dej l-a făcut întîi Ana Pauker, pe urmă Stalin. Lupta lui este lupta lui Cațavencu. Coana Joițica a fost de astă dată înfrîntă. Candidatul numit de Centru a fost chiar Cațavencu. Puterea a fost o pleașcă. Întîmplarea a făcut să fie ales în comitetul de grevă de la Grivița și șef de lot în procesul de la Craiova. Nu știa nimic, nu avea idei. În afară de putere, nu știa ce vrea. Cînd a obținut-o, și-a recompensat prietenii și familia cum ar fi făcut Cațavencu, ajuns ministru liberal. Stalin muncea enorm de mult, nu-și clădea palate personale, nu-și numea membrii familiei în fruntea instituțiilor și artelor. Chiar dacă și el a urmărit puterea absolută, ani de zile s-a luptat cu alte concepții asupra socialismului. În România, Ana Pauker, la început, Gheorghiu-Dej, mai tîrziu, au rugat și plătit pe sovietici să organizeze poliția, armata, economia, școala, administrația. Am ascultat și imitat pe sovietici pînă

la detalii vestimentare. Armata Sovietică și Securitatea asigurau puterea celui care se bucura de încrederea Kremlinului. Nimeni nu risca nici lovituri de palat, nici intervenții străine. Nu trăiau în tensiune. Guvernau imitînd, se bucurau de binefacerile guvernării, făceau călătorii în străinătate, dădeau recepții și debitau discursuri în basic-communist, scrise de vechii activiști, trimiteau din avion telegrame guvernanților țărilor deasupra cărora treceau în zbor. Se imita totul, chiar și demența. Nu s-au contagiat, fiindcă nu trăiau în mare tensiune. De aceea, în R.P.R., neștiința și prostia au jucat un rol mai important decît nebunia. Hotărîrile se luau ușuratec, dar nu pe bază de idei fixe. Din cînd în cînd, o zvîcnire de înaltă principialitate, o descoperire bruscă a dialecticii, ceva morți în suferințe, și gata. Dacă ajungea Cațavencu prim-ministru, n-ar fi împușcat pe Coana Joițica. Nici Gheorghiu-Dej n-a făcut-o. Singurul element nou pe care l-a adus în istoria modernă a României este asasinarea lui Pătrășcanu. L-a împușcat ca să avem și noi faliții noștri, însă i-a făcut și mare plăcere. Era un act de mare principialitate. „Canalia intra în istorie la adăpostul ideilor."

În Rusia, Ungaria, Bulgaria, Cehoslovacia și Polonia, în boxă, la glonț și spînzurătoare, sînt zeci de comuniști, cu vechi state de serviciu, eroi ai Războiului civil, voluntari în Brigăzile internaționale, partizani. În România, din 11 acuzați, doi nu erau comuniști, trei deveniseră membri de partid din prietenie pentru Pătrășcanu. Nimeni nu ținuse vreodată o armă în mînă, singurii cu stagiu de închisoare [fiind] Pătrășcanu și cu mine. Organizatorul procesului nu era Stalin, Gottwald, Bierut sau Rakosi, ci Gheorghe Gheorghiu-Dej. În zilele procesului mă uitam la președintele cel mic și rotund, la procurori, la judecători. Pe nici un perete nu scria: „Să mă ierți și să mă iubești, căci toți sîntem români, mai mult sau mai puțin onești." Stafia lui Cațavencu plutea încă deasupra noastră, îmbrăcată în mantaua lui Stalin. Undeva citeam pe cer: „Să mă ierți și să mă iubești, căci toți sîntem marxiști, da, marxiști, mai mult sau mai puțin onești."

Noaptea furtunoasă avu un final slav. Pătrășcanu și Cofler au fost executați. Pe alții, jupîn Dumitrache i-a iertat. Spionii

adevărați, condamnați la moarte, a căror execuție a fost anunțată în ziare, n-au ajuns pe lumea cealaltă. I-am întîlnit în închisoare, au fost grațiați o dată cu mine. S-au recăsătorit cu soțiile care purtaseră doliu. Este un aspect al socialismului cu față românească.

[Monismul idealist și monismul materialist]

Închisoarea creează o perspectivă curioasă a lucrurilor și oamenilor. Totul îngheață în momentul cînd se pun ochelari de tablă în locul ochilor. Afară lumea trăiește și moare după felul ei. Îndărătul ochelarilor, gîndul scormonește ultimul spectacol. Poate să mă fi înșelat. Și acum, cînd încep să mă obișnuiesc cu tinerii care au îmbătrînit, continui să cred că la început a fost patima monistă a lui Marx. Fără materialismul dialectic, concepție atotcuprinzătoare și atotexplicativă, n-ar fi existat nici Uniunea Sovietică, nici Republica Socialistă România, nici eu n-aș fi fost închis vreme de 17 ani.

Într-o scrisoare către Engels, Marx scria, amuzat de descoperirea lui, că burghezia a început prestigioasa ei ascensiune avînd numai două instrumente noi: busola și tiparul. Stalin n-a avut nici atît. A început construcția socialismului, într-un imens imperiu, fără altă moștenire decît citate din Marx și Lenin. Ca și cum puterea politică ar fi fost cucerită după realizarea formelor pure ale capitalismului imaginate de Marx, a organizat economia sovietică și a condus-o după metoda materialismului dialectic. Astăzi este a doua putere industrială a lumii. Toți care am deschis ochii la viață în 1917, am trăit această extraordinară victorie a idealismului. Conștiința determina existența. Un om cu o voință uriașă, în fruntea unui partid monolitic, a reușit să creeze o structură socială nouă, neavînd altceva la dispoziție decît texte în care credea.

Este o experiență istorică unică. În condiții interne și externe neînchipuit de grele, a reușit să organizeze o societate pentru care nu avea nici una din premisele imaginate de Marx. Societatea există, în pofida lipsei condițiilor.

Îmi dădusem mai de mult seama că nici trecerea de la societatea sclavagistă la cea feudală nu se realizase conform legilor generale enunțate de Marx, în faimoasa prefață la *Critica economiei politice*. Nici unelte noi, nici contradicții între structură și suprastructură, nici revoluții. A fost o disoluție lentă a sclavagismului. Acum însă construcția socialismului într-o țară extrem de înapoiată deschide o perspectivă nouă pentru înțelegerea istoriei. Pot deci exista structuri sociale realizate de o voință în slujba unei idei. Sub ochii noștri, în China, se încearcă o experiență și mai cuprinzătoare decît a lui Stalin, crearea unui om nou, lipsit de egoism, care va construi socialismul. Oricît de aberantă ni s-ar părea nouă, celor obișnuiți să gîndim că omul este copilul lui Darwin și Marx, un animal ieșit din lupta pentru existență și trăit într-o societate de clasă, s-ar putea ca experiența să reușească.

Gîndind astfel, m-am hotărît să fac „tabula rasa" de tot ce știam și să caut originea urgiei. Nu-mi pot ierta cum de am acceptat, zeci de ani, enunțul unor legi, pentru ca apoi să accept explicația faptelor prin expresia „în ultimă analiză", care totdeauna dovedea că Marx avusese dreptate. În definitiv, n-a existat decît o singură revoluție burgheză aproximativ conformă cu schema lui Marx, cea franceză. Toate celelalte sînt reduse prin formule convenabile și „în ultimă analiză" la aceasta. Îmburghezirea feudalilor, înnobilarea burgheziei sau abdicarea burgheziei de la drepturile ei, formă fără fond sau fond fără formă. A mai fost și formula leninistă a revoluției burgheze făcute sau numai desăvîrșite de către proletariat. Zeci de ani am fost încîntat de ideea că istoria este istoria luptelor de clasă. Patricieni și plebei, nobili și servi, capitaliști și muncitori, cum se spunea în *Manifestul comunist*. Lupta deschisă a claselor fiind sporadică, pentru o explicație unitară a istoriei era natural să se recurgă la expresia „în ultimă analiză". În tot cursul secolelor XIX și XX, științele exacte s-au străduit să caute o explicație a tuturor fenomenelor prin

reducerea cauzelor la proprietățile unor particule (atomi, electroni etc.) sau la epifenomene, ca energia. Toate s-au lovit de limite de netrecut. Deși „reducționismul" scientist, cum îi spune Frankl, își putea verifica ipotezele prin numeroase experiențe repetabile și, mai cu seamă, prin previziuni corecte, niciodată n-a reușit să găsească explicații unitare. Monismul lui Haeckel sau energetismul lui Ostwald au rămas acolo unde le-au lăsat autorii lor. N-am auzit ca pînă astăzi să se fi scris o istorie bazată pe ideea că, „în ultimă analiză", totul a fost o consecință a luptelor de clasă. Ideea a rămas un simplu enunț. Nu putem însă trăi fără această străveche credință într-o cauză unică. Dumnezeu, atomi, lupta de clasă pornesc din aceeași nevoie de explicație unică, specifică omului. De aceea, nici eu și nici alții nu ne-am îndoit de adevărul materialismului dialectic. Mă obișnuisem cu legile și spiritul lui, cum sînt obișnuiți credincioșii cu Dumnezeu și spiritul religios, psihanaliștii cu libidoul.

Știam cum fusese apărată credința de anchetatorii Sfîntului Colegiu. Am văzut și instrumentele cu care se administrau probele. Mi-a fost milă de eretici, am urît anchetatorii. Toată viața am admirat însă înalta principialitate, noblețea oamenilor care se sacrifică pentru o idee, înnobilarea prin idei. Niciodată nu mi-a trecut prin minte că grecii și romanii nu anchetau și nu ucideau credincioșii altor zei. Se întîmpla să-i lichideze pe învinși și să ducă zeii lor la Roma. Abia după ce am fost eu însumi anchetat în numele consecințelor materialismului dialectic, am început să înțeleg că orice sistem monist devine omicid, dacă ajunge să fie biserică și biserica – stat.

Îmi vine greu să cred că Iahve și Isus au apărut fiindcă trebuiau să apară atunci și acolo, cum am crezut după ce am citit *Originile creștinismului* ale lui Kautsky. Cine caută „a posteriori", cu mai multă sau mai puțină imaginație, poate dovedi necesitatea a tot ce a fost. Cînd s-a dovedit însă „a priori" că naționalismul trebuie să dispară o dată cu clasele, experiența a infirmat previziunea. Acum se caută o explicație „a posteriori" de ce [el] bîntuie mai rău după desființarea claselor. Tot așa se poate susține că cruciadele trebuiau să aibă loc fiindcă nobilimea avea nevoie de un debușeu pentru

țăranii alungați de pe pămînturile lor sau negustorii genovezi de redeschiderea comerțului mediteraneean, întrerupt prin invazia turcească. Și acestea și alte explicații ar putea fi adevărate. Este treaba istoricilor marxiști să demonstreze că ce s-a întîmplat, musai trebuia să se întîmple. Eu vreau să înțeleg de unde vine urgia.

Sînt sigur că evreii au imaginat un demiurg unic, care a făcut cerul și pămîntul, cu ajutorul căruia explicau totul, a cărui voință o realizau. Mai sînt sigur că Isus a existat și a dat o altă înfățișare aceluiași demiurg. Și mai sînt sigur că numai după aceea credincioșii lui Iahve l-au trimis pe Isus să urce Golgota, iar după dînșii, toleranții romani au umplut marginile șoselelor cu creștini crucificați. Apoi evreii și păgînii au fost masacrați de creștini, creștinii de mahomedani, mahomedanii de creștini, mahomedanii de nemahomedani și creștinii de creștini. În perioada apostolatului, monismul a creat martiri. După ce a devenit biserică, [monismul] a omorît. Astăzi îmi vine greu să cred că Reforma este o consecință a apariției burgheziei, cînd, de altfel, [aceasta] nu exista sau era mai puțin decît o formă embrionară. Sînt mai curînd înclinat să cred că protestantismul este la originea spiritului burghez. S-ar putea să mă înșel. Nu încape însă nici o îndoială că a dezlănțuit războiul de 30 de ani, care a pustiit Europa, după cum, independent de cauzele ultime care au dezlănțuit cruciadele, sute de mii de copii, cavaleri și simpli credincioși au pierit pe drumurile care duceau la Sfîntul Mormînt. Abia după Pacea westfalică și mai ales după Revoluția franceză, monismul deist și-a pierdut puterea de a dezlănțui masacre. Tîrziu, în secolul al XIX-lea, separarea bisericii de stat a închis definitiv istoria monoteismului omicid. Oamenii au scăpat de monismul idealist întruchipat în Episcopul de Roma. Vor continua să existe credincioși și filozofi idealiști, ceea ce va fi chiar bine, dar nu armate de credincioși, care să-l impună cu sabia în mînă. Au fost însă necesari două mii de ani ca să-și epuizeze întreg conținutul lui omicid.

Ar fi probabil interesant de studiat cum se face că omul a ajuns un animal monist. Poate [vreun] cercetător să se fi ostenit pentru a afla de ce tînjim după un principiu unic,

atotexplicativ. Sînt și astăzi emoționat la amintirea scrisorii lui Ioffe, semnatarul păcii de la Brest Litovsk, înainte de a-și zbura creierii. Spunea prietenului său L. Troțki că nimeni, nici el, nu poate trăi fără o metafizică. Avem nevoie de universalitate. Pentru unii este un drum ușor, moștenit de veacuri, credința simplă a țăranilor. Alții ajung prin poarta tragică a îndoielii.

De la Newton încoace, monismul a început să devină materialist. Pentru puțini, în secolul iluminiștilor, pentru mai mulți, în secolul al XIX-lea, aproape pentru toată lumea, în secolul nostru. Marx și Lenin l-au adus pînă la nivelul lui Stalin și al activiștilor de partid. În perioada de apostolat, ca orice monism, materialismul dialectic a dat martiri și eroi. De cînd a devenit ideologie de stat, biserică, omoară. Cu citate din Sfîntul Pavel și Aristot, ereticii au fost urcați pe rug. Cu citate din Lenin au primit glonțul în ceafă și au pavat Rusia cu oasele lor.

Atît monismul idealist, cît și cel materialist nu se demonstrează. Se construiesc pe principii nedemonstrabile, ca orice principii. Pot fi acceptate sau respinse. Este o opțiune pentru fiecare dintre noi. Indiferent de forma pe care o îmbracă, sînt sisteme închise. Nu se pot interpătrunde. Fiindcă existăm și gîndim avem iluzia că sistemele moniste se pot interpătrunde sau amalgama, cum sînt spiritul și materia în om. Istoria bisericilor monoteiste, ca și a marxism-leninismului, este dovada că toate monismele sînt, în esența și structura lor, sfere disjuncte. Construite ca și catedralele, cu multă trudă, sistemele îndelung frămîntate se apără cu pasiune, ca și copiii, ca și pămîntul muncit, ca și catedralele. Fac parte din noi. Acceptarea, fie și a unui argument care ar modifica sistemul, o resimțim ca pe o degradare. Pe bună dreptate, oamenii suferă cînd se batjocorește o operă de artă. Marile spontaneități pot speria, dar nu atrag respectul care înconjoară catedralele. Par imorale, ca și veniturile ilicite. De aceea, sistemele moniste, devenite biserică, se apără cu pasiunea cu care se apără catedralele. De altfel, nici măcar oamenii de știință, profesioniști ai îndoielii, nu acceptă fără rezistență alt adevăr decît al lor. Cu cît este [el] mai cuprinzător și mai încărcat de

acțiune, cu atît rezistența este mai mare. Freud și-a modificat unele puncte de vedere, dar în cadrul sistemului său. Niciodată n-a acceptat obiecțiile care i s-au adus. Einstein a încercat să reducă întreaga fizică la un sistem unitar. N-a reușit, dar s-a izolat și s-a despărțit pînă la moarte de majoritatea marilor fizicieni. La fel, Darwin și Pavlov în biologie. Sistemele explicative, fie și pentru o parte a universului, rămîn închise prin structura lor, iar creatorii lor au oroare de eclectism. Din fericire, oamenii de știință nu vor să fericească omenirea suferindă, nu vor să guverneze. Dimpotrivă, sistemele moniste atotexplicative sînt deosebit de pernicioase. Nu sînt singurele. Național-socialismul n-a enunțat principii decît în biologie. A fost suficient ca să se dezlănțuie catastrofa. Altfel, Hitler este un urmaș al monarhiei de drept divin. Prin meandrele istoriei, Dumnezeu a vrut să se ajungă la Ludovic al XIV-lea și la Alexandru I, providența — la Hitler.

Zadarnic s-a explicat asasinarea lui Pătrășcanu prin defecte de caracter ale unuia sau altuia, incultură, moștenirea trecutului sau neînțelegerea centralismului democratic. Dacă Gheorghiu-Dej n-ar fi ocupat funcția care să-i permită să aprecieze ce este bine și ce este rău, dacă n-ar fi avut la dispoziție scara de valori lăsată moștenire de Lenin, n-ar fi îndrăznit să ordone asasinatul. Lenin a stabilit că socialismul și partidul constituie sacrul, iar dialectica — metoda de gîndire. N-am auzit ca în științele exacte să se fi ajuns la vreo descoperire aplicînd metoda dialectică. În general, cercetătorii nu au idei preconcepute asupra metodei. Lucrează, și după aceea filozofii observă ce metode s-au utilizat. Singurul domeniu în care aplicarea unei metode este punct de doctrină este în politica leniniștilor.

Ideea că totul se schimbă implică un aparat care să înregistreze mișcarea și să aibă puterea s-o influențeze. Pentru a nu fi dus de curent, trebuie să fii în afara lui. Acesta este partidul revoluționarilor de profesie. Introspecția deformează datele conștiinței și face psihologia imposibilă ca disciplină științifică și inoperantă în practică. La fel i s-ar întîmpla devenirii istorice fără un organ care să detecteze schimbările și unul care să reacționeze. Un for restrîns este deci necesar,

fiindcă o masă poate acționa, dar nu gîndi și hotărî. De unde necesitatea partidului monolitic și a Secretariatului. Simțurile noastre imperfecte nu înregistrează însă realitatea decît după ce cantitatea s-a transformat în calitate, cum se spune de la Hegel încoace. În restul timpului, nu este nimic nou sub soare. Pe vremea cînd dialectica nu era metodă de guvernare, incapacitatea sau dezinteresul conducătorilor pentru înregistrarea tuturor schimbărilor a permis, probabil, oamenilor să descopere principiul identității, fără de care nu putem gîndi dreptul și morala, fără care nu putem trăi. Acum însă nu mai este așa. Hotărîrile pot fi luate ori de cîte ori Secretariatul decide că condițiile s-au schimbat, iar măsurile sînt în funcție de gradul de periclitare a sacrului. Apare monarhia de drept dialectic. Spre deosebire de cea de drept divin, care se funda pe credința milenară a oamenilor că tot ce se întîmplă este voința demiurgului unic, încorporată în Sfîntul Părinte și în monarh, cea de drept dialectic nu are nevoie de consensul deschis ori tacit al cuiva. Ideea lui Heraclit, neutră ca orice idee, a fost încorporată pe rînd de Hegel în monarhia prusacă, de Marx în socialism, de Lenin în partid, de Stalin în secretariat. Fără justificări dialectice, nici Stalin, și cu atît mai puțin Gheorghiu-Dej, n-ar fi ordonat masacre. Nu știu dacă principiile dialecticii sînt sau nu verificate de fapte. Chiar dacă ar fi, n-ar schimba nimic [din] consecințele ridicării ei la unică metodă de gîndire. Fantastica experiență istorică pe care o trăim de o jumătate de veac demonstrează cît de pernicioasă este. Nimic nu mai este sigur. Dacă pe vremea lui Pascal ceea ce era adevăr dincolo de Pirinei putea fi eroare dincoace, acum adevărul de ieri poate deveni eroare mîine sau chiar după-amiază, jaful devine generozitate, ocuparea unei țări eliberare, crima justiție. Cu vremea, principiul identității, scos din uz ori declarat nociv, dialectica, aplicată timp de secole, ar putea duce la dispariția gîndirii logice. Locul unde dispare de îndată ce se instaurează noua monarhie este tocmai în centrul tuturor deciziilor. Demența marxist-leninistă nu este un fel de a vorbi, ci o realitate înspăimîntătoare.

Pe baza unei ideologii s-a creat o nouă structură socială, care durează și se extinde în Europa prin descălecare militară,

în Asia și Africa prin cucerirea orașelor cu armate de țărani sau lovituri de stat. Asistăm la asediul globului de către o idee utopică, însă cuceritoare, care structurează altfel societatea.

Nu știu cîte milenii [a durat] perioada de expansiune a sclavagismului. Feudalitatea a cuprins Europa în cîteva sute de ani, capitalismul nu a prins rădăcini pe întreg pămîntul în 250 de ani. Noua societate creată de Stalin a ocupat în 50 de ani aproape toate zonele unde nu exista nici una din condițiile obiective imaginate de Marx. Nici o altă formă a monismului n-a cunoscut o victorie de asemenea amploare, într-un timp atît de scurt. Desigur că mijloacele de informație modernă au jucat un rol deosebit. Totuși, acest sistem și nu altul pare să meargă spre ocuparea globului. Trebuie deci lămurit în ce constă puterea lui hipnotică, de ce prinde în zonele înapoiate ale globului, de ce le înspăimîntă pe cele avansate. Nu cred că există mulți oameni care să fi ajuns la socialism după ce au citit *Capitalul*. Întîi este revolta împotriva mizeriei și nedreptății, apoi viziunea romantică a unei fericite societăți viitoare. La urmă vin *Capitalul*, *Statul și revoluția* și *Istoria partidului* (uneori numai aceasta). Nici Marx, nici Engels, nici Lenin n-au procedat altfel. Întîi au visat, apoi au căutat o demonstrație pentru a ajunge de la „utopie la știință", cu imensul ei prestigiu în veacul trecut și al nostru. Hitler a fost întîi antisemit, apoi a construit — evident la nivelul lui — o ideologie rasistă. Luther și prinții lui l-au urît întîi pe Episcopul de la Roma; după aceea au afișat dreptul fiecărui creștin de a interpreta Biblia.

[Impasul marxism-leninismului]

Marx a fost mai întîi un tînăr filozof revoluționar, a dorit o societate de oameni fericiți. După aceea, timp de 30 de ani, a construit *Capitalul*, monumentul socialismului științific. Cu

nuanțe neînsemnate, toți cei care au cercetat sursele marxismului le-au găsit în economia politică engleză, în filozofia clasică germană, în primul rînd la Hegel, și la utopiști (Saint-Simon, Owen, Fourier). Fără îndoială că a cercetat tot ce se afla în imensa bibliotecă a lui British Museum, cunoștea perfect filozofia clasică germană și tot ce au scris utopiștii. Mi se pare curios însă cum de a scăpat cercetătorilor faptul că [însuși] *Capitalul* este construit după cel mai clasic model newtonian. De la primele pagini, societatea capitalistă apare compusă numai din capitaliști și muncitori, mărfurile se vînd la valoarea, nu la prețurile lor, fiecare capitalist are dreptul absolut de a dispune de capitalul său, mînat numai de profit. Este o economie tot atît de pură ca și spațiul newtonian, unde corpurile fug la nesfîrșit, cu viteza de la început. Cu aceste premise și cu cea mai bună logică, a descoperit originea plusvalorii și a profitului, legea crizelor periodice de supraproducție, legea pauperizării absolute a proletariatului, legea concentrării capitalurilor, legea populației. În volumele al doilea și al treilea ale *Capitalului* a mai adăugat împărțirea în cele două sectoare, din care a dedus legea reproducției lărgite, a imaginat o teorie a rentei și împărțirea venitului național. Este drept că, în prefața *Capitalului*, Marx vorbește că a pus cu picioarele pe pămînt dialectica hegeliană; o dată pomenește de transformarea cantității în calitate și o dată de negația negației prin exproprierea expropriatorilor. Atît este de la Hegel. Restul este de la Newton. Cu bună dreptate, catastrofiștii marxiști, ca Rosa Luxemburg, au încercat să perfecționeze mașina capitalistă construită de Marx, făcînd-o să moară din cauza perfecțiunii ei. Behavioriștii americani au procedat cu psihologia la fel cum a procedat Marx cu economia politică. Au cercetat conștiința cum cercetează fizicianul mișcarea pietrei aruncate. Nimeni n-o întreabă ce simte. Societatea capitalistă se dezvoltă în baza unor mecanisme tot atît de precise.

Este interesant de observat că nici Marx, nici urmașii săi n-au reușit să descopere legi economice specifice, care să explice evoluția societății sclavagiste, a celei feudale sau a celei asiatice. Au enunțat existența acestor moduri de producție, în parte structura lor, dar pînă astăzi legile n-au

fost găsite. Economia politică este o știință apărută o dată cu regimul capitalist. N-a dispărut, cum credeam, o dată cu socialismul și nu putea exista mai înainte, fiindcă socialismul nostru este stăpînit de aceleași legi, însă sub o formă monstruoasă. Zadarnice au fost căutările de legi particulare înăuntrul celor generale.

Pe cît de erudit era Marx în domeniul filozofiei, al istoriei și al economiei politice, pe atît era de puțin cunoscător în domeniul științelor exacte. Din caietele lui matematice, ca și din corespondența lui cu Engels se vede cît de puțin cunoștea din imensele realizări ale secolului al XIX-lea. Știa însă că o mașină se poate opri prin voința oamenilor, nu prin perfecțiune. De aceea trecerea de la capitalism la socialism, de la o mașină socială la o mașină pentru societate, trebuia făcută de cineva care dorea să dea fiecăruia după nevoile lui. Pînă aici mașina funcționa singură. De aici încolo intervenea conștiința, care nu alege decît o singură alternativă, cea dorită de Marx. În fond este o conștiință care procedează ca diavolii lui Maxwell, în gaze. Pentru apologeții capitalismului, sistemul funcționa în cadrul unui vis de armonii universale. Marx i-a găsit sfîrșitul prin apariția unei forțe capabile să transforme legile statistice în planuri raționale. Acesta este proletariatul conștient de misiunea lui. Lenin a redus proletariatul la partidul comunist, Stalin, partidul la Secretariat.

Schema de organizare a economiei sovietice este exact forma pură a capitalismului, așa cum a imaginat-o Marx în *Capitalul*, însă principial fără anarhie. Planul rațional trebuie să asigure la nesfîrșit funcționarea mașinii. După cum se știe, funcționează mult mai prost decît cea capitalistă. Nu este suficientă o singură conștiință pentru a asigura mersul celei mai complicate mașini care s-a putut imagina. În plus, îi lipsește cheia regimului capitalist, etalonul de valoare.

Conștiința revoluționară, forța de care avea Marx nevoie pentru a transforma capitalismul, a găsit-o la Feuerbach. Engels a exprimat în chipul cel mai clar ideea materialiștilor de toate nuanțele, în primul rînd a mecaniciștilor, atunci cînd spunea că conștiința este o formă de organizare a materiei în mișcare, nu o închipuire a lui și a lor, a atomilor. Ceea ce este

nou la Feuerbach, și a trecut în moștenirea lui Marx, este ideea acțiunii reciproce între existență și conștiință. Imaginea este tot mecanicistă, însă un mecanicism mai complicat și mai subtil decît al precursorilor. Un sistem de reflexii multiple, amplificatoare și deformatoare. Este singurul domeniu în care, cu Hegel, se salvează aparențele, mascînd metoda și gîndirea newtoniană în opera lui Marx. Este principiul acțiunii și reacțiunii, enunțat sub altă formă. În toate celelalte dezvoltări ale schemei marxiste, nici acesta nu apare. Principiul independenței forțelor, enunțat în secolul al XIX-lea, este în permanență scos în evidență. Pauperizarea absolută, crizele de supraproducție, sînt datorate unor forțe care acționează prin suprapunere, nu prin interdependență. Una este rezultatul luptei pentru plusvaloarea maximă, cealaltă al anarhiei capitaliste.

Întreg secolul al XIX-lea este dominat de modelul mecanic și determinismul mecanicist. Marx încheie în sociologie opera lui Laplace. Abia spre sfîrșitul veacului trecut a început să se prăbușească imperiul newtonian. Pînă atunci, știința a încercat să reducă toate fenomenele naturii, moarte și vii, la mașini și aparate mai mult sau mai puțin complicate. Gîndirea noastră, formată timp de milenii pe piese în echilibru, s-a desăvîrșit sub influența pieselor în mișcare, a mașinilor. Structurată pe static, ajunge să înțeleagă cele mai complicate sisteme dinamice, dar nu devenirea hegeliană. Chiar dacă cineva ar intui-o, în cercetare nu o poate utiliza. Nu în zadar este Hegel atît de greu de urmărit. A imaginat un sistem imposibil de descris prin cuvinte în fluiditatea lui.

Marx a postulat o structură, a încercat să-i găsească legile interne, gîndind cu metoda enunțată în faimoasele „schoolii" lăsate moștenire secolului al XIX-lea de Isaac Newton. Cînd a vrut s-o transforme după dorințele lui, a introdus conștiința revoluționară. De aici încolo drumul era deschis spre un sistem atotexplicativ, materialismul dialectic.

Evreii au dezlănțuit în lume patima monistă. Aristot și Platon fuseseră doar genii. De la evrei a preluat-o creștinismul și mahomedanismul. Cînd începuse să se usuce, Marx i-a redat o viață înspăimîntătoare. Zeci de ani s-a chinuit, în

biblioteci și mizerie, să construiască un sistem perfect, cu ajutorul căruia să se deducă, cu stringență matematică, ce a fost, este și va fi. A vrut să construiască fluviul rațiunii și societății, expresie a devenirii. Societatea trebuia însă să se oprească la utopia unei lumi în care oricine ar primi după nevoile lui. Sfera imobilității parmenidiene se închidea în Nirvana comunistă. Violența ar fi fost moașa acestei transformări, fiindcă structurile nu se modifică singure. Ca orice romantic, a înțeles și optat pentru soluția revoluționară. Aici este originea urgiei. Toți profeții au visat catastrofe. Singurele care s-au realizat sînt ale urmașului rabinilor din Bonn. Din abstracțiile lui au curs oceane de sînge. Și sîntem abia la începutul apocalipsului după Marx!

Totuși, cine a simțit voluptatea de a înțelege idei, acea profundă și tragică voluptate a inteligenței în fața plasticității, nu îl va uita niciodată pe Marx. De cîte ori l-am citit, am închis cartea cu sentimentul că gîndirea pipăie sufletul lucrurilor. Pustiitoarea lui patimă monistă a dat omenirii un sistem care ține în clește creierul oamenilor. În capul lui a construit o lume subterană pe care a așezat lumea reală, ca și cum el ar fi construit-o de la începuturi. Ca nimeni altul a imprimat gîndirii secolului al XX-lea o pecete indestructibilă. După Marx nu se mai poate gîndi fără dînsul. De la savantul iezuit Teilhard de Chardin, pînă la omul de pe stradă, toți poartă blestemul. Indiferent de cum l-au înțeles, toți au rămas stigmatizați de marea lui plasticitate. Spiritul marxist a pătruns și a îmbibat porii culturii primei jumătăți a veacului. El răspunde structurii fundamentale moniste și mecaniciste a gîndirii omului modern. Sursa de energie a acestei extraordinare mașini este credința frustrării, atît de caracteristică veacului nostru. Vrem un nou dumnezeu, ceva dincolo de noi, care să ne facă dreptate. Marx a creat un sistem monist care satisface gîndirea și deschide ușile unui nou paradis. Credincioșii și biserica trebuiau să apară.

Popularitatea psihanalizei are, cred, într-o mare măsu-ră aceeași explicație. N-a avut însă forța marxismului. Mașina freudistă explică ce a fost, nu are caracter profetic. Explică visele, dar nu le prevede. Mai ales [pe] acelea cu ochii deschiși.

Din previziunile lui Marx singura realizată este concentrarea capitalurilor. Lentă la început, [ea] se desăvîrșește accelerat, sub ochii noștri. Celelalte figurează doar în manualele de marxism-leninism. A rămas însă spiritul lui, și o societate construită exact după schema capitalismului pur, cu un aparat central de conducere în loc de capitaliști. Este curios că de 50 de ani se încearcă punerea în mișcare a acestei mașini economice raționale. Ori nu funcționează, ori are un randament mizerabil. Acolo unde pare să dea oarecare rezultate, s-a renunțat, în fapt, la planul central și s-a deschis ușa spre piața mondială. De zeci de ani, toți economiștii marxiști se căznesc să inventeze un sistem de prețuri calculabile în birou. Nici unul n-a reușit. Economiile socialiste nu pot face nici un calcul economic. De aceea nici nu pot funcționa. Norocul lor este că mai există o piață mondială capitalistă, care le dă puncte de reper. Dacă globul ar funcționa numai după sistemul sovietic, anarhia capitalistă ar dispărea, însă ar apărea haosul mondial, ca stare eternă. Nu mai puțin curios este faptul că, deși economiile socialiste sînt organizate ca imense concerne conduse de consilii de administrație, numite birouri politice, care impun o rată a plusvalorii la care nici un capitalist n-ar îndrăzni să viseze, nu se văd semne că s-ar apropia exproprierea expropriatorilor. Mai mult, dacă în regimul capitalist doar socialiștii vorbeau de drepturile muncitorilor, în noul sistem aceste drepturi sînt zilnic enunțate de consiliul de administrație, de ziare, de profesori. Există deci situația-limită imaginată de Marx. Un număr restrîns de conducători au decis să exploateze fără milă multe generații, așa cum nu s-a mai exploatat de mai bine de un veac, nu în interesul lor — asta este nou, dar nu schimbă problema —, ci pentru a realiza visul lui Marx, fiecăruia după nevoile lui. Exploatarea omului de către un vis, în locul exploatării omului de către om.

Există, pe de altă parte, și conștiința celor exploatați, care nu înțeleg și nu acceptă să fie sacrificați. După Marx, ar fi trebuit de mult să sune clopotul de înmormîntare a acestei societăți. Nu se întîmplă totuși nimic. Noile consilii de administrație au învățat de la cele vechi că sindicatele libere sînt

un instrument eficace de luptă. Le-au interzis. Au construit un aparat executiv perfect, fără prejudecăți umanitare. Cînd, din lipsă de atenție ori slăbiciune, drepturile intră, fie și parțial, în vigoare, izbucnirile spontane sînt sălbatice. Sălbatică și represiunea.

Nu văd nici un motiv ca aceste societăți labile să se prăbușească sub acțiunea vreunei forțe interne. Atîta vreme cît va coexista exploatarea la nivelul actual, simultan cu conștiința drepturilor fundamentale, aparatul va fi menținut și va menține actualul echilibru. Cu atît mai mult cu cît înlocuirea exploatării omului de către om prin exploatarea omului de către un ideal se face cu ajutorul purtătorilor lui. Ei se bucură astăzi de repartiția bunurilor după nevoi. De aceea nu pot înțelege de ce toți ceilalți nu vor să colaboreze la realizarea acestui nobil ideal. Singurul care pare să-și fi dat seama de eșecul extraordinarei și unicei experiențe sociale de stil mare a istoriei este Mao Tzedun. Soluția lui este omul nou, lipsit de egoism, gata să se sacrifice pentru nobila utopie a fericirii, înaintea unei economii de nesfîrșită abundență. S-ar putea să reușească. Mai curînd îmi vine să cred într-un echilibru labil, de foarte lungă durată.

Marx a rezolvat o problemă de mecanică rațională, nu de mecanică aplicată. Efortul a fost gigantic, însă mașina nu funcționează. Poate fiindcă a trăit prea puțin, poate fiindcă era în esența lucrurilor să nu fie cuprinse într-un sistem. N-a terminat ultimele două volume ale *Capitalului*, n-a lăsat decît sugestii la o istorie a societății și tot sugestii la concepția materialismului dialectic. Era prea mult pentru un singur om, chiar dacă se numea Karl Marx. Marea lui pasiune monistă, pusă în slujba utopiei visate în tinerețe, a hipnotizat însă lumea și a dezlănțuit urgia.

Indiscutabil, singurul lui urmaș de mare amploare este Lenin. Aceeași patimă monistă, dar alt spirit. Stalin îl caracteriza prin elanul revoluționar rus și practicismul american. Ca și Marx, și ca atîția alții, a început prin revoltă și romantism revoluționar. Nu în asta mi se pare că stă esențialul leninismului. În primul rînd, încrederea nelimitată în capacitatea de atracție și de stăpînire a ideilor. O viață întreagă a muncit să

închidă golurile sferei perfect rotunde imaginate de Marx. În economie politică, în sociologie, în filozofie. Cel mai umil cuvînt, într-o rezoluție, i se părea o sursă de nenorociri. Se lupta pentru o propoziție, pentru enunțul precis al unei idei, cu o logică redutabilă și o tenacitate de teolog. Cu toate aparențele contrarii, nu admitea altă sferă decît cea desăvîrșită de dînsul. Cine a urmărit cu atenție discuțiile lui cu menșevicii, cu filozofii bolșevici, cu diferite nuanțe de opozanți poate ușor remarca refuzul oricărui alt punct de vedere. A dus flacăra monismului pînă la moarte. A lăsat-o moștenire lui Stalin, care a preluat-o sub formă de dogmă. Spre deosebire de Marx, posedat numai de perfecțiunea sistemului, la Lenin ideile trebuiau să devină fapte. Erau preludiul la acțiune. Profetul de la Londra expediase Internaționala I la New York, ca el să poată termina în liniște, în bibliotecă, construcția sistemului. Emigrantul de la Geneva n-a terminat *Statul și Revoluția* fiindcă organizarea unei revoluții și a unui stat revoluționar era mai pasionantă decît teoria. Ca toți marii gînditori, și-a apărat cu patimă sistemul de idei, frămîntat o viață întreagă. A expus, a demonstrat, a polemizat, dar n-a exclus pe nimeni pentru alte idei. Nici măcar pe Lassalle sau Bakunin, pe care nu-i suferea. Cunoașterea și înțelegerea aveau întîietate. Înclinarea spre acțiune dau monismului leninist o culoare morală [pe] care n-a avut-o la Marx. Puterea fiind esențialul, partidul revoluționarilor de profesie este dotat nu numai cu un sistem de idei indiscutabile, dar și cu propoziții privitoare la comportarea fiecărui membru de partid. Cine nu este cu noi este contra noastră, te desparți de cine se desparte partidul, să nu alegi drumul cel mai ușor, ca și alte comandamente morale, se întîlnesc des în opera lui Lenin. O inadvertență într-un enunț, o nuanță în gîndire, o propoziție în discordanță cu sistemul, dezlănțuie furtuni. Prietenii rupte, oameni anatemizați, insulte majorînd argumentul, toate aparțin lui Lenin. Succesul insurecției armate din octombrie 1917 a justificat rigoarea și a dat moralistului mari posibilități. Interdicția fracțiunilor în partid, deportarea recalcitranților, recompensarea fidelității înaintea valorii personale, iertarea apostaților, spovediților, sînt cîteva realizări.

A murit prea repede, înainte de a fi confruntat [cu] alternativa revenirii la vechile structuri sau construirea socialismului într-o singură țară. Visa să adauge la soviete o sută de mii de tractoare și un număr de kilovați, pentru a realiza socialismul. Din opera lui teoretică a rămas foarte puțin. Din previziuni, doar emanciparea coloniilor. Altfel, a fost un mare om politic. A încheiat pacea de la Brest Litovsk, a mutat capitala la Moscova, a recucerit Rusia cu arma în mînă, a creat lagărul de deportați de la Solovki, a zdrobit revoltele, a inițiat NEP-ul, a făcut din dictatura proletariatului ce putea să fie dictatura partidului, a creat un stat cu aparat executiv. Le-a lăsat moștenire lui Stalin, împreună cu ideea că puterea este esențialul, iar partidul, cu ideologia formulată de dînsul, mașina de realizat socialismul. A fost un mare moralist.

[Stalinismul și lumea de azi]

Lenin a murit la scurt timp după sfîrșitul Războiului civil. Rusia era o uriașă magmă, mizeră și amorfă. Structura ei fusese fixată prin constituția scrisă de el. O utopie devenită act fundamental, așezată pe neant. Nu exista nici industrie, nici proletariat, nici model. Monismul idealist cîștigase prima bătălie, cucerirea puterii politice. Sfîntul Petru fundase biserica. Inventarea modelului a revenit lui Stalin, lipsit de forța explozivă a geniului, plat, fără imaginație creatoare, însă înzestrat cu cea mai mare voință din istoria lumii. A crezut și obligat sute de milioane de oameni să creadă în cele patru plus două legi ale materialismului dialectic, așa cum le înțelesese el. Aceasta era toată sfera lui Marx. Lenin cita texte din Marx și Engels, Stalin din Lenin. A vînat orice propoziție dubioasă, a decretat textele lui Lenin documente sacre, a făcut din partid un ordin monahal, din Secretariat, epocă istorică.

Pentru Lenin puterea fusese elementul esențial în vederea transformării societății, iar partidul revoluționarilor de profesie, instrumentul necesar. Cu Stalin, transformarea societății a devenit mijloc pentru a menține dictatura partidului, această mașină pentru a eterniza puterea Secretariatului. Marx a pătruns în conștiința secolului prin forța spiritului, Lenin prin strălucirea succesului, Stalin prin groază. Altfel nu era posibil.

Printre bătrînii bolșevici au existat mulți oameni de mare cultură, împinși spre partid de dragostea față de asupriți, de puterea hipnotică a marxismului și rigoarea leninistă. N-au durat fiindcă erau convinși că existența determină conștiința. Își imaginau construcția socialismului în ritm de broască țestoasă, angrenarea treptată a satelor în economia socialistă a orașelor sau revoluția mondială, care să dăruiască Rusiei o mare industrie. Stalin este acela care a decis că conștiința determină existența. A colectivizat în galop agricultura, a deportat milioane de țărani, a organizat industria în trusturi, a creat un sistem bancar de stat, a etatizat întreg comerțul și mijloacele de transport, libera concurență a fost înlocuită cu planul central, în slujba căruia au fost puse învățămîntul și arta. Hotărîrile Secretariatului deveneau lege pentru activiștii puși în fruntea tuturor întreprinderilor. Este exact schema unei economii capitaliste ajunse la limita imaginată de Marx, în care capitaliștii ar fi fost înlocuiți cu reprezentanții clasei muncitoare. În chipul acesta se trece de la o economie anarhică, avînd ca unic scop profitul, la una rațională, destinată să satisfacă nevoile muncitorilor și țăranilor. În schema lui Marx, producția determina consumul și producția mijloacelor de producție creștea mai repede decît a bunurilor de consum. La fel au fost organizate treburile în economia sovietică. După primul cincinal au urmat al doilea, al treilea... Cu cît se producea mai mult oțel, cu atîta era nevoie de mai mult. Abia după 25 de ani s-a descoperit că, în această economie, nu se poate face nici un calcul economic din lipsa unor prețuri reale, că toți oamenii erau în funcții, iar productivitatea muncii era neînsemnată. Legea valorii, alungată prin decret, reapărea sub forma monstruoasă a pierderilor planificate.

Nu există minte omenească, nici mașină care să planifice activitatea tuturor. Diavolii lui Maxwell, care dirijau moleculele într-un gaz, fuseseră doar o experiență mintală. Schema lui Marx, la fel. Societatea care trebuia să producă pentru oameni a ajuns să producă de dragul producției. Nu bunuri, ci cifre despre bunuri.

Această constatare este astăzi proprie multora care au analizat economiile socialiste. M-am apucat prea tîrziu de scris. Experiența a demonstrat că nu sînt suficienți 50 de ani pentru a forma un om capabil să lucreze de dragul realizării unei idei platoniciene. Undeva, în mintea fiecărui materialist dialectic, stăruie ideea lui Jean-Jacques Rousseau a omului bun de la natură, deformat de societate. În inteligheația rusească, zeci de ani această idee a fost monedă curentă. Acum este punct de program maoist. Se cere omului să nu fie egoist. Nici Stalin, cu toată platitudinea lui, n-a scăpat de această moștenire. Nu s-a înșelat. A găsit în adevăr ruși care s-au sacrificat pentru mitul planului. Pe urmă au obosit, și Stalin a înțeles că nu conștiința, ci aparatul executiv determină existența. Cine n-a vrut să trăiască din producție pentru producție face muncă gratuită în lagăr. Rusia a ajuns a doua țară industrială a lumii.

N-a fost un despot, un tiran ca atîția alții. Este un demn urmaș a lui Platon, plecat la Siracuza să organizeze o republică condusă de înțelepți. A vrut și a crezut că va organiza o societate care să dea fiecăruia după nevoile lui. Tot ce a făcut, pentru asta a făcut. A lăsat moștenire omenirii, pe lîngă o lume de schelete, o spiritualitate întruchipată nu într-un partid sau o teorie, ci într-o lume bolnavă de frică și indiferență, de-o parte, și o nouă rasă, a staliniștilor, de altă parte. A înnebunit încercînd să dea viață unei idei abstracte, iar societatea el a transformat-o într-un ospiciu.

Fascismul a fost o mișcare antiumană, dar a avut sprijinul maselor. Stalinismul nu este mai puțin antiuman, însă fără mase. Aparatul realizează ideea, masele se supun. Nu este un fenomen trecător, o boală a copilăriei. Producția pentru producție, ca și lupta împotriva curentului sînt blestemul acestei societăți construite după schemă.

Am înțeles tîrziu filiația de la Newton la Marx, de la Marx la Lenin, de la Lenin la Stalin. Newton a imaginat metoda, Marx două clase abstracte, între care decide forța. Statul abstract al unei clase abstracte, puterea abstractă întruchipată într-un stat abstract, partidul pur instrument pentru cucerirea puterii politice, Stalin, omul nou care execută producție pentru producție. El a construit uriașul monument visat de Marx. Xerxes a pustiit Atena.

Cunosc explicația celor care nu vor să creadă că ceea ce numeau socialism nu poate exista decît așa cum l-a aplicat Stalin. Din nenorocire, spun ei, revoluția a izbucnit într-o țară foarte înapoiată. În așteptarea cuceririi puterii politice în țările avansate nu era de ales decît între revenirea la capitalism și drumul stalinist. Așa am crezut și eu pe vremuri, cînd mi se părea normal, de pildă, să se facă colectivizarea cu deportarea a 10 sau 12 milioane de țărani, fiindcă altfel satele asfixiau orașele, deci revoluția. Cine pleacă de la ideea că schimbarea structurii capitaliste implică cucerirea puterii politice de către un singur partid, care să ordone naționalizarea mijloacelor de producție și să conducă o economie planificată central, în vederea aplicării formulei „fiecăruia după nevoile lui", fatal va ajunge la producție pentru producție. Fără o bază de calcul economic, cu un singur centru de decizie, societatea va înota la nesfîrșit într-un ocean fără margini. Singura societate socialistă, așa cum a visat-o Marx, este cea stalinistă. De îndată ce este lăsată să funcționeze fără aparat de constrîngere, se transformă în haos. Cum se relaxează strînsoarea administrativă, gospodăriile colective se fărîmițează, întreprinderile particulare apar ca ciupercile, planul se dizolvă prin mii de canale, națiunile vor independența, mărfurile se vînd la valoarea lor, stihia populară se dezlănțuie. Este un sistem instabil. Marile întreprinderi din statele capitaliste pot da faliment, nu se fărîmițează. Trăiesc în echilibru dinamic.

Peste o sută sau două de ani, cînd oamenii vor deveni paralelipipedici, lucrurile s-ar putea schimba. Acum nu se poate. Într-un timp record, comuniștii au dat oamenilor conștiința drepturilor lor. Pînă în ultimul cătun, fiecare știe că are dreptul la o viață îmbelșugată, la libertate, la dreptul de a

vorbi, de a scrie, de a se asocia, de a circula. Ei nu le pot da, fiindcă atunci nu s-ar putea construi socialismul după schemă. Un imens aparat este însărcinat să demonstreze că toate există. Şi buna stare, şi democraţia. Se falsifică sensul celor mai obişnuite cuvinte, se face educaţia în „basic-communist". Cele 800 de cuvinte trebuie să transforme conştiinţa. Milioane de copii educaţi astfel, de pe acum nu mai ştiu ce este realitatea, ce este adevăr, ce este bine şi ce e rău. Conducătorii economiei după schemă, cu capul plin de teoria plusvalorii, ştiu că fără muncă gratuită nu se pot ridica întreprinderi noi. Ei au însă nevoie de supramuncă nu pentru profit, ci pentru realizarea unui ideal. Cu Marx în mînă, îşi demonstrează lor şi altora necesitatea exploatării oamenilor de către o idee. Foştii revoluţionari devin cinici. Cu brutalitatea şi grosolănia lui, Stalin este întruchiparea lor.

Acum înţeleg scara valorilor: Isus, Sfîntul Petru, Sfîntul Ignaţiu de Loyola, Marx, Lenin, Stalin. Pasiunea exclusivă pentru o idee, pasiunea acţiunii întruchipare a ideilor, stăpînirea credincioşilor şi stîrpirea ereticilor. Un mare profet, un mare ctitor de stat, un mare stăpînitor de oameni, Marx fusese, cum spunea Engels la moartea lui, cel mai nobil dintre oameni. Lenin a iubit oamenii, dar a vrut să fie dur. Stalin n-a iubit pe nimeni. A fost rău, vindicativ, stăpînit de un singur sentiment puternic, răzbunarea, gregara vendetă gruzină. Nu ştia ce este rîsul, această mare plăcere omenească, nu suporta ironia, acest semn distinctiv al libertăţii şi generozităţii. Spre deosebire de vechii bolşevici, care ar fi putut face carieră în orice societate deschisă, Stalin n-ar fi putut ajunge decît stareţ de mănăstire ortodoxă sau cap de tîlhari la drumul mare. Cu uriaşa lui voinţă, fără imaginaţie creatoare, fără geniu, singura mare carieră pentru care [fusese] construit era aceea de revoluţionar de profesie. Asta a devenit, şi a ajuns în vîrful unei piramide mondiale.

În afară de Marx, nici un om de ştiinţă n-a descoperit cum se trece de la o structură la alta şi nici unul, în afară de Stalin, n-a realizat-o. Cu cît biologia descoperă structurile cele mai intime ale celulei, cu atît mai nepătrunsă pare devenirea structurilor. Cu cît fizicienii se apropie de viteza luminii, cu

atît pare mai îndepărtată realizarea. Știu că dincolo ar fi altceva, dar nu reușesc să treacă pragul.

Nu numai că s-a realizat o nouă structură, care durează de zeci de ani, dar a fost extinsă de la Elba pînă la Canton, a cuprins Africa, îi fascinează pe indieni și sud-americani. Indiferent dacă portdrapelul este Brejnev, Mao, Che Guevara ori alt „massimo leader", și independent de forma îmbrăcată de noul monism, spre această structură se merge. Lumea occidentală este plină cu literatură despre condiția umană din lumea socialistă. Nimeni nu se îndoiește asupra veracității stărilor descrise, dar nimeni nu realizează tragedia celor care trăiesc efectiv construind socialismul. Apare o nouă generație, cărțile se prăfuiesc, Marx este redescoperit, cuvintele magice își exercită din nou hipnoza. Există și bolnavi mai vechi de marxism-leninism, care nu pot renunța la boală. Aceștia explică și dovedesc că drumul spre libertate este ireversibil. Sînt reformiști antistaliniști. Își închipuie că structura poate fi ameliorată prin revenirea la Marx sau Lenin, întocmai cum își închipuiau socialiștii reformiști. Reformele nu ating nici structura capitalistă, nici pe cea stalinistă, trecerea treptată prin reforme continue, de la capitalism la socialism. Cale întoarsă nu există. Uriașa industrie construită de la Elba pînă la Canton nu mai poate aparține decît statului. Fără plan central și fără aparat executiv ar deveni o magmă, ca societatea după prăbușirea Imperiului Roman, ori Rusia după Revoluția din Octombrie. Forțe interne care să-l schimbe nu există și nu pot apărea, iar războiul ar fi o catastrofă mondială. Hieratici ca Soljenițîn nu pot lupta nici cu dogma, nici cu tancurile. Dacă s-ar realiza cel puțin ce a realizat democrația burgheză, separarea bisericii de stat, tehnicienii, scepticii și oportuniștii ar găsi soluții pentru a face viața posibilă. Dacă „homo sapiens" nu poate renunța la monism, statul poate. Oricum, conducerea este pragmatică. Prin imaginara separare a materialismului dialectic de stat, s-ar evita absurdul. Ar fi bine și pentru materialismul dialectic și pentru oameni. Faptul că structura este ireversibilă promite pentru cîndva această separație. În noua ordine s-ar unifica drapelul roșu și o nouă definiție a socialismului. Lumea ar fi repusă pe picioare, cum spunea Marx, structura ar determina suprastructura. Ar fi însă o

reformă cel puțin tot atît de greu de realizat cum a fost separarea bisericii de stat. Au fost necesari sute de ani ca, după reforma protestantă, să apară imensa populație a indiferenților religioși, cu interese diferite de ale bisericii, ca religia să nu se mai învețe în școli. Nici astăzi procesul nu este terminat, deși împărații dispuși să se bată pentru credință sînt de mult dispăruți. Noul monism a creat interese și pasiuni care dispun de poliție, tancuri, avioane cu reacție, presă, televiziune și școală. Sistemul structurat pe schemele lui Marx nu poate ieși singur din pielea lui, ca în poveștile baronului de Münchhausen. Este iluzia intelectualilor comuniști cu dublă personalitate, una pentru biserică, cealaltă pentru conștiința lor. Mai curînd este posibilă o anchiloză medievală, cu mașini electronice, sau o catastrofă. Exemplele abundă. Hrușciov a gîndit nebunia să lichideze aparatul de partid. A fost el lichidat de aparat. Dubcek a gîndit nebunia unui „socialism cu față umană". A fost lichidat de tancurile sovietice. În emancipata Iugoslavie, la primul vînt opozant, sistemul devine sensibil și reacționează. În toată zona socialistă, legalitatea este garantată, dar legile se schimbă în fiecare lună, iar justiția primește zilnic ordine. Ce se poate scrie astăzi este interzis mîine. Dialectica aplicată face și astăzi ravagii tot atît de mari ca și altă dată, de la ocuparea Georgiei pînă la ocuparea Cehoslovaciei, de la deportarea a milioane de oameni pînă la închiderea în ospicii a opozanților, de la procesele de la Moscova pînă la procesele propuse la Praga. Există și astăzi bolnavi vechi și noi de marxism-leninism, care găsesc justificări la tot ce se face. Chiar și cei înzestrați cu darul gîndirii sînt înspăimîntați, în fundul sufletului, de păcatul nesolidarității. Le e teamă că alunecă pe panta necredinței. Separația materialismului dialectic de stat trebuie să rămînă totuși dorința pioasă a oricărui intelectual.

În România, Armata Roșie a adus puterea, iar schema a fost aplicată întocmai. Cu aceleași rezultate ca și în Rusia. Aici n-a avut loc nici insurecție armată, nici război civil. S-a creat aparatul politic și executiv, apoi s-a început producția pentru producție și lupta împotriva curentului. S-a imitat totul, ca și cum ar fi avut loc o insurecție armată și un război civil. Insurecția a fost filmată cu grijă. Copiii au învățat în

școli cum a fost ea pregătită, iar presa și oratorii au vorbit despre acest eveniment istoric. În perioada războiului rece s-au descoperit cîteva organizații neînsemnate, altele hilare așteptau sosirea armatelor americane. Sute de mii de oameni au fost însă arestați, zeci de mii condamnați. Pe plan politic s-a aplicat, pînă la detalii, tot ce scria în broșuri. S-a stimulat crearea unui partid social-democrat, s-au creat organizații de masă, apoi s-au realizat unificări și autodizolvări, s-au imaginat tovarăși de drum, prieteni și dușmani care nu existau. Căci front popular, sau alt front, se cheamă, acum, ca și altădată, o organizație de comuniști înscriși și în alte partide sau organizații cu comuniști neînscriși în alte partide sau organizații. Poliția, armata, școala, împărțirea administrativă, industria, comerțul, totul, pînă la ultimele amănunte, a fost copiat după cele realizate de staliniști în Rusia. Este epoca mare a activiștilor vechi și noi, de tip Chișinevschi. Cu Marx, Engels, Lenin și Stalin în mînă au adus abstracțiile în Vlahistan. Pentru prezumata lor fidelitate, li s-a dat să administreze o moșie la marginea imperiului, după modelul administrației centrale, cu teoria și metodele respective. Nu este o analogie. Așa s-au întîmplat lucrurile. Prima obligație a fost să plătească bir la stăpînire. S-au achitat cu exces de zel. Moartea stăpînului de la Kremlin a coincis cu terminarea organizării unui aparat represiv propriu și sfîrșitul războiului rece. Slugile s-au proclamat proprietari de drept. Au dat afară pe nesupuși și au început să facă politică pe cont propriu, în numele lui Marx și alături de Mihai Viteazul. Cu viclenie, în primele ore, deschis, mai tîrziu. De aici încolo administrau singuri citatele. Procesul Pătrășcanu este primul act de independență națională al servitorimii stăpîne pe moșie. Pînă în 1954 se ucidea în contul rușilor. Pentru prima oară se omoară fără consimțămîntul lor. Servitorii vorbesc și trăiesc ca foștii stăpîni. În 1964 au denunțat public jaful rusesc și au liberat deținuții politici. Începe epoca socialismului cu față românească, cu structura stalinistă a societății, cu resemnarea celor mulți, cu chef și zaiafet la cei mari. S-a revenit treptat la vechiul libertinaj național, în locul libertății. Se critică, se vorbește și nu se mai arestează. Oficial, marxism-leninismul continuă să fie doctrina statului. Pe scenă se joacă planul,

acasă fiecare trăiește și moare după felul lui. Teatrul absurd pe care-l trăisem din 1952 pînă în 1964 a devenit teatru național. Țara legală vorbește basic-communist, cea reală românește. Unii, ca să-și justifice puterea, alții, ca să fie primiți în conducere, cei mulți, ca să fie lăsați în pace. Teatrul de groază din 1954 a devenit operetă, cu 20 de milioane de actori. Sistemul creat de geniul lui Stalin poartă în România pecetea lui Ion Luca Caragiale. Și Cațavencu, și conu Fănică, și Pristanda, și coana Joițica, toți sînt marxiști. Se organizează întîlniri cu poporul, pentru democratice consultări. De undeva, din vremuri de mult trecute, Cațavencu își aruncă sufletul pe drapelul roșu: „Să mă ierți și să mă iubești, căci toți sîntem marxiști, da, marxiști, mai mult sau mai puțin onești."

Există totuși o mare diferență între trecut și prezent. Marxism-leninismul interzice pupatul în Piața Națiunii. „Cine nu-i cu noi este contra noastră." Ca și altă dată, violarea domiciliului este încălcare de Constituție. Acum însă, se și împușcă. Rar, dar se împușcă. Atîta cît va dura sistemul, și va dura mult, socialismul cu față românească va avea final slav. Altfel nu poate supraviețui. Urgia se poate dezlănțui oricînd.

Toate au originea în patima monistă a lui Marx.

[Monismul evreiesc și antisemitismul]

Pentru un marxist nuanța evident antisemită a proceselor înscenate din 1934–1954 ar trebui să pară curioasă. Știam doar încă de la Marx că antisemitismul se explică prin structura socială a evreilor, reprezentanți ai capitalului comercial și cămătăresc, așezați ca diavolii în sfera lui Empedocle, în porii tuturor structurilor sociale, afară de cea socialistă. S-a întîmplat deci ca antisemitismul să persiste pînă în sferele conducătoare ale sistemului, care nu s-au dat în lături de la înscenarea unor procese cu caracter antisemit. Nu exact ca pe vremuri. Altădată, evreii erau acuzați de omoruri rituale, dar mai cu seamă de intenția de a distruge societatea capitalistă,

din ordinul vreunei organizații mondiale evreiești. Acum, din ordinul unor similare organizații, evreii ar urmări distrugerea regimurilor socialiste. Hitler i-a ucis fiindcă erau în slujba plutocrației internaționale și a Moscovei, Stalin fiindcă, direct sau indirect, sînt în slujba imperialismului american. August Bebel spunea, înainte de primul război mondial, că antisemitismul este socialismul proștilor. Ar trebui să credem că proștii au ajuns în fruntea socialismului; cu toată aparența de butadă, și prima, și a doua afirmație au un sîmbure de adevăr. În buna logică marxistă, cine era anticapitalist trebuie să fie și antievreu, fiindcă, [în] marea lor majoritate, [evreii] erau negustori, funcționari, meșteșugari și cămătari. Ici-colo și cîțiva muncitori, dar totdeauna numai în industria ușoară. De asemenea era natural ca unii antisemiți să nu dorească numai înlocuirea crîșmarilor și cămătarilor evrei cu alții de altă naționalitate, ci exproprierea sau limitarea tuturor. Hitlerismul a realizat oarecum ambele deziderate. A lichidat total pe evrei, dar nu a cruțat cu totul pe „plutocrați", cum îi numeau ei pe capitaliști. Staliniștii au lichidat în întregime pe capitaliști, dar nu au cruțat nici pe evrei. Sub formă acută, fenomenul a apărut după războiul de șase zile din 1967. Cu toată curioasa structură socială a Statului Israel, parcă este totuși mai aproape de socialism decît statele arabe. Unele dintre acestea se declară însă socialiste. Imediat, statele staliniste au făcut distincția între evrei și israelieni, evrei fiind numai cei din statele socialiste. Aceștia au fost însă tratați ca israelieni. Înainte de al doilea război mondial, mulți comuniști germani, chiar și deputați, au devenit hitleriști din convingerea că Hitler va realiza socialismul. După acest război, mulți hitleriști au devenit comuniști din convingerea că numai comuniștii vor reface o mare Germanie.

Probabil că la originea antisemitismului este altceva decît structura socială. [El] a pornit o dată cu forma creștină a monismului și nu s-a terminat o dată cu apariția statelor socialiste. Aceeași ură, bazată pe antagonismul între monisme, durează de două mii de ani. Evreii au de suportat patima monistă a lui Isus din Nazaret și a lui Karl Marx din Bonn, amîndoi evrei. Ar fi poate o idee înțeleaptă ca evreii să renunțe la fericirea oamenilor pe lumea aceasta sau pe cealaltă.

ANEXĂ

DESTINUL POSTUM AL LUI BELU ZILBER ȘI AL CĂRȚII SALE

Despre Belu Zilber s-a scris cu simpatie și chiar cu un anume respect încă pe vremea cînd mai era în viață. Este drept că numai cei inițiați știau că anticarul Hary Brummer, unul din personajele-cheie ale romanului lui Constantin Țoiu *Galeria cu viță sălbatică,* apărut în 1976, îl are ca model „psihologic" pe scînteietorul și neastîmpăratul intelectual comunist.

După moartea acestuia, în 1978, părea că se așterne tăcerea asupra numelui său. Dar, în decembrie 1985, Gogu Rădulescu a publicat în *România literară* articolul *Amintirea unui prieten,* în care stăruie asupra generozității cu care Zilber l-a sprijinit din punct de vedere material și spiritual la mijlocul anilor '30. Peste două luni a apărut în aceeași revistă medalionul *Statuia unui rîu,* semnat de Geo Bogza. Despre ospitalitatea pe care i-o arătase cîndva Belu Zilber, neuitatul avangardist amintea cu recunoștință: „În somptuoasa lui garsonieră, scufundat în fotolii adînci, l-am ascultat nopți de-a rîndul citind din Rilke, scandînd în germană, apoi traducînd. Un început de vers ce revenea ca un laitmotiv, nu știu cum va fi fost în original, mi-a rămas în minte: – În asemenea nopți... Multe fraze din cartea despre Olt încep așa..."

Întîmplarea a vrut ca, în același număr din 6 februarie 1986, să fie tipărită o relatare a lui Radu Florian despre recenta lui întîlnire la Paris cu Emil Cioran, care i-a declarat printre altele: „O ironie acerbă a istoriei a fost destinul dramatic al prietenului meu din tinerețe, intelectualul marxist de o excepțională inteligență care a fost Belu Zilber."

La începutul lui 1990, Gabriel Liiceanu, cu care discutam despre profilul abia înființatei Edituri Humanitas, m-a

întrebat, parcă într-o doară, dacă nu mi-a rămas vreun manuscris de la Zilber, de a cărui prietenie știa că mă bucurasem către finalul existenței acestuia. I-am mărturisit că am păstrat ascunsă încercarea lui de a reface textul memorialistic a cărui primă variantă Securitatea i-o sustrăsese în condițiile unei spargeri la locuința lui.

M-am apucat imediat de transcrierea însemnărilor, de culegerea anexelor documentare și de redactarea prefeței volumului, care în februarie 1991 a intrat în cîteva librării. *Monarhia de drept dialectic* era, de fapt, prima carte a lui Andrei Șerbulescu (Belu Zilber), căci prolificul publicist din perioada interbelică nu reușise (sau nu ținuse?) să-și adune producția între coperțile unor cărți purtînd semnătura lui. Menționez și faptul că, îndată ce s-a aflat că Humanitas pregătește tipărirea unui op al lui Belu Zilber, s-a formulat sugestia de a se renunța la un asemenea proiect, care n-ar fi făcut decît să popularizeze un individ destul de dubios.

Scrierea a fost primită cu interes de către cei care cunoșteau cîte ceva din istoria comunismului românesc și deci auziseră de Belu Zilber. Am greșit, probabil, atunci cînd am propus titlul *Monarhia de drept dialectic*, care, așa cum rezultă din text, fusese dorit de autor. Numai că, în varianta încredințată tiparului, paragraful din versiunea inițială în care Zilber explicase ce înțelegea el printr-o atare „monarhie" nu mai exista. Am regretat apoi că nu m-am oprit asupra titlului sugerat de o afirmație din text, *Actor în procesul Pătrășcanu*. Pe de altă parte, indicarea pe coperta exterioară ca autor a lui Andrei Șerbulescu, pseudonimul preferat al lui Herbert Zilber, n-a fost un lucru prea inspirat: mult mai multă lume auzise de Belu Zilber, drept care ar fi dorit să intre în posesia unei scrieri a lui.

Recenziile apărute în periodice din țară și de peste hotare au fost, în general, binevoitoare. Nicolae Manolescu consemna în *România literară* din 28 februarie 1991: „Nu știm multe analize mai bune ale mecanismului anchetei comuniste decît aceea pe care a scris-o Belu Zilber", iar Zigu Ornea declara în aceeași revistă, la 21 mai: „Cartea merită să fie citită pentru zguduitoarea mărturisire care, prin har, capătă dimensiunea marii arte memorialistice". Gelu Ionescu a împărtășit *Luceafă-*

rului din 29 ianuarie 1992 un șir de *Reflecții asupra literaturii române de azi, de mîine,* apreciind că „istoria detenției lui Belu Zilber apărută sub titlul *Monarhia de drept dialectic* constituie și ea un document important pentru români, ce poate fi plasat în seria de circulație mondială a cărților scrise de comuniști deveniți victime ale comuniștilor".

Sub impresia declarată a învinuirilor de pactizare criminală cu călăii pe care Lena Constante i le-a adus lui Zilber în cartea ei *Evadarea tăcută,* Monica Lovinescu îl judeca sever pe autorul *Monarhiei de drept dialectic,* în aprilie 1991, într-un articol din 22, admițînd însă că, de fapt, acest drept de a judeca „trebuie rezervat celor care, aflîndu-se în aceleași condiții de detenție și tortură, au rezistat".

De remrcat că, ulterior, tot mai mulți recenzenți l-au condamnat, aproape fără acordarea de circumstanțe atenuante, pe memorialistul Zilber. Ovidiu Pecican afirma în articolul „Iuda spiritualul" din *Contemporanul — Ideea Europeană* din 17 mai 1991: „Am putea rezuma cartea lui Andrei Șerbulescu drept povestea unei pasiuni triviale terminată printr-o înjunghiere morală. Cît despre stil, el îmi evocă, nu știu de ce, suculența paginilor din cronica lui Jehan Froissart, unde epidemia de ciumă e evocată cu pofta cu care ai descrie un tort somptuos." Nu-i este așadar iertat lui Zilber faptul că se încăpățînează să fie „spiritual" atunci cînd zugrăvește propria-i păcătoșenie. În nota publicată sub titlul „Farmecul discret al trădării" în numărul 7–8 din 1991 al revistei *Apostrof,* Mircea Țicudean ține să observe că „Belu Zilber este singurul «colaboraționist» care a dat publicității memoriile sale".

În altă scriere a sa, *Evadarea imposibilă,* în care povestește despre deținerea din 1957–1961 la Penitenciarul politic pentru femei de la Miercurea-Ciuc, Lena Constante se referă iarăși la „rolul ce i-a fost impus, sau rolul ce și l-a asumat [!]" Belu Zilber de a născoci scenariul după care avea să se desfășoare procesul lui Pătrășcanu și al presupușilor complici ai acestuia. *Monarhia de drept dialectic* este, după părerea ei, o carte scrisă „cu cea mai inteligentă viclenie", în care Zilber „caută să se dezvinovățească printr-un amestec de jumătăți de adevăr și de minciuni sfruntate".

Trebuie remarcat că într-atît se înverșunează unii comentatori asupra păcatelor lui Belu Zilber ca „denunțător" al coinculpaților, încît vina torționarilor care l-au împins să inventeze monstruoase scenarii este în mare măsură estompată. Unii par convinși că, dacă n-ar fi intervenit imaginația perversă a lui Zilber, procesul Pătrășcanu n-ar mai fi fost montat, din lipsa capetelor de acuzare...

În contrast cu asemenea luări de poziție pătimașe, evocarea comportamentului și atitudinilor lui Belu Zilber pe care o întreprinde Ion Ioanid în cel de-al treilea volum, apărut în 1992, al operei sale memorialistice *Închisoarea noastră cea de toate zilele* (mai ales pp. 139–153), se remarcă nu numai prin abundența informațiilor, dar și prin tonul ei cumpătat.

Problema relațiilor umane și politice dintre Lucrețiu Pătrășcanu și Belu Zilber i-a preocupta pe unii analiști. Se pare că Ovidiu S. Crohmălniceanu nu greșește cînd constată, într-o cronică din *Caietele critice* (nr. 6–7 din 1991): „Belu Zilber vorbește mereu de Pătrășcanu ca de bunul și intimul său prieten. Dar printre rîndurile confesiunii se ghicește că nu-l prea agrea, ba nutrea chiar secrete rezerve față de el. Și acestea erau serioase." Henri Wald pomenește, într-un interviu acordat în 1992 Gabrielei Adameșteanu și Rodicăi Palade pentru revista 22, despre complexele de inferioritate ale foarte măruntului, dar marelui apreciator al sexului frumos care era Ziber; statura și succesele de tot felul ale lui Pătrășcanu n-au putut să nu-i trezească invidia. Dar mi se pare plauzibil că ranchiuna care se străvede în paginile scrierii lui Zilber se datorește mai cu seamă teribilului sentiment de culpabilitate față de prietenul trădat în chip rușinos.

I s-a reproșat lui Zilber și încercarea de a depăși prin memorialistica sa impasul moral în care se înnămolise, urmărind o „convertire înspre estetic a memoriei, cu valoare mai mult disimulatoare", cum se exprimă Tania Radu în recenzia la *Evadarea tăcută* a Lenei Constante, recenzie pe care a publicat-o la 29 iunie 1992 în suplimentul literar-artistic al ziarului *Cotidianul*. Cu alte cuvinte, preocuparea pentru realizarea pe plan artistic, pentru efecte stilistice, deci „calofilia" manifestată de autorul *Monarhiei de drept dialectic* n-a urmărit decît

să smulgă admirația „formală" a cititorului și să ascundă cu cinism o oribilă decădere spirituală. Calitățile literare ale scrierii sale ar constitui prin urmare o expresie a depravării acestui monstru moral.

Mihai Ungheanu își intitula „Belusilberiada contemporană" un articol tipărit la 24 decembrie 1992 în *Vremea*, înțelegînd prin „belusilberiadă" ușurătatea cu care kominterniștii îi acuzau pe oponenții lor politici că ar fi agenți ai burgheziei.

S-ar părea că scrierea lui Belu Zilber a început să fie dată uitării. În ultima vreme, ea nu mai este enumerată printre mărturiile consistente despre lumea temnițelor din România comunistă. Este interesant de observat că acest proces se desfășoară în paralel cu cel de „demascare politică" a lui Lucrețiu Pătrășcanu, tot mai frecvent prezentat, în ciuda destinului său tragic, ca un tipic activist al Kominternului, la fel de duplicitar și de primejdios ca toți ceilalți „agenți ai Moscovei".

Semnalînd neajunsurile cărora au să le facă față bibliotecile publice și librăriile din Giurgiu, Dan Stanca aducea la cunoștință, printr-o notă inserată în *România liberă* din 17 ianuarie 1996, că „în Casa Cărții din Giurgiu, pe trei rafturi, era expus Andrei Șerbulescu, alias Belu Zilber, [cu] *Monarhia de drept dialectic*, editată la Humanitas anii trecuți". Eșecul lui Zilber ar fi deci total și iremediabil, atît pe plan etic, cît și publicistic.

Și totuși, Herbert Zilber nu și-a spus ultimul cuvînt. Unele materiale date la iveală în anii din urmă dezvăluie noi aspecte, favorabile sau negative, ale personalității sale, aspecte ce merită luate în considerație, dată fiind implicarea lui Zilber în evenimente de maximă importanță.

Nu vom insista asupra publicării de către Petre Mihăilescu în *Baricada*, începînd din septembrie 1990, a înregistrării pe bandă de magnetofon, realizată la 29 martie 1968, după „relatarea lui Belu Zilber cu privire la activitatea Partidului Comunist Român pentru pregătirea insurecției armate din august 1944". Se întîlnesc aici amănunte semnificative în legătură cu lansarea în primăvara lui 1944 a faimosului memoriu al universitarilor pentru ieșirea țării noastre din războiul purtat alături de Germania hitleristă.

Deosebit de relevante sînt notațiile din *Jurnalul parizian* al lui Dumitru D. Danielopol, fost secretar al Delegației economice a României la Conferința de pace de la Paris din 1946 (versiunea română a cărții a fost editată în 1995 de Institutul european din Iași). Printre membrii acelei delegații s-a numărat și Herbert Zilber, directorul Institutului de conjunctură din București, despre care aflăm că „este departe de a fi un fanatic" comunist. În privința aceasta e caracteristic un episod consemnat de D.D. Danielopol, care l-a însoțit pe Zilber la o întîlnire cu delegatul neo-zeelandez A.G.B. Fisher: „Nu ne lăsați complet în mîinile rușilor — a insistat Zilber — căci nu numai că dispărem complet ca națiune, dar va fi și în detrimentul vostru, pînă în cele din urmă."

Articolul „The OSS in Romania, 1944–1945: An Intelligence Operation in the Early Cold War", apărut sub semnătura lui Edward Mark în numărul 2 din 1994 al revistei americane *Intelligence and National Security*, aruncă o lumină neașteptată asupra relațiilor lui Pătrășcanu și Zilber cu serviciul de informații american care a activat în țara noastră către sfîrșitul ultimului război și imediat după aceea. Iată cîteva extrase din studiul lui E. Mark (reproduse după pasajele tălmăcite de Florin Constantiniu în numărul 204, din iulie-august 1995, al *Curierului național magazin*): „Legătura cu cei doi comuniști a început la 21 octombrie 1944, cînd, separat, Roberts s-a întîlnit cu Pătrășcanu, iar Wisner (șeful din România al Oficiului Serviciilor Strategice) a făcut cunoștință cu Zilber, care i-a dat impresia «unei persoane moderate și rezonabile». Este probabil că cei doi comuniști erau preocupați, în primul rînd, să cîștige cîtă bunăvoință se putea de la americani penru partidul lor", e de părere Mark.

Tocmai fiindcă acționau cu acordul și sub îndrumarea P.C.R., Pătrășcanu și Zilber nu se întîlneau pe ascuns cu ofițerii americani. Dar în curînd atitudinea celor doi comuniști români avea să se schimbe, întrucît, deși „amîndoi erau marxiști sinceri", se opuneau stalinismului, care își manifesta tot mai agresiv intențiile cotropitoare. „Zilber — precizează Mark — a devenit avocatul unei ferme politici americane de rezistență față de sovietici în România. Rapoartele lui Secret

Intelligence prezintă spectacolul straniu al unui comunist proeminent cerînd stăruitor Statelor Unite să sprijine comerțul liber, alegeri libere și presa liberă în Europa de Est." La fel se comporta și Lucrețiu Pătrășcanu.

Louis Madison afirmă despre Zilber: „Ne-am întîlnit cu el, oficial, probabil mai mult de o sută de ori... și nu-mi pot aminti ca vreodată el să ne fi dat deliberat o informație greșită sau să se fi arătat întortocheat ori evaziv." Cu excepția unei cutii de țigări pe care i-au oferit-o lui Zilber, cei doi interlocutori români ai ofițerilor de informații n-au primit nimic de la americani.

Un uluitor document arhivistic a fost transcris de Mihai Giugariu și publicat în numărul 2–4 din 1995 al revistei *Arc*. Este vorba de o declarație scrisă la 10 februarie 1950 de H. Zilber, care se afla de exact doi ani sub anchetă la Ministerul Afacerilor Interne. Este evident că arestatul se străduiește cu disperare să cîștige bunăvoința celor care instruiau „afacerea Pătrășcanu". De aceea Zilber lasă să se înțeleagă că, în sfîrșit, este hotărît să le spună anchetatorilor tot adevărul, tot ce putea să-l acopere de vină pe el, dar mai cu seamă pe Pătrășcanu. Pretinzînd că ține să înfățișeze inventarul complet al crimelor sale, el ajunge să amintească pînă și de un geamantan de piele pe care l-a cumpărat în 1916 de la un soldat neamț: „De 33 de ani stă în casă acest geamantan de furat; de cîte ori l-am văzut mi s-a zbîrcit pielea; ar trebui ars sau dat cuiva." Am reprodus acest amănunt derizoriu pentru a se înțelege cît de departe, cît de ridicol de departe ajunsese atunci Zilber cu autoacuzarea sinceră sau fantasmagorică.

Alte mărturisiri sînt însă extrem de precise și de grave. De pildă, aceea că, în 1923, nu a reușit să-și ia în Franța diploma de inginer, deși ulterior avea să se declare posesor al unei asemenea diplome! „Prima minciună gravă în viață a fost aceasta", subliniază el. L-a înșelat apoi în afaceri pe colegul său de la Grenoble, inginerul Lupaș (aflat și el, în 1950, sub arest la M.A.I.), a risipit cinci ani într-un „amok" prilejuit de Henriette Yvonne Stahl, nu a predat partidului în 1928 niște devize pe care le primise anume de la Viena. „Aici este crima, aici este actul de necinste care mă urmărește de peste 20 de ani; din acest moment, moralmente și de fapt, am rupt cu partidul."

Se învinuiește apoi că, din afacerea de spionaj din 1930, ar avea trei morți pe conștiință: pe un anume Strominger, care, pentru a i se pierde urma, fugise din țară, așa că în cursul ultimului război a nimerit probabil în vreun lagăr de exterminare, pe generalul Sică Popescu, care s-a sinucis, deși în „afacerea Skoda" era nevinovat, și pe propriul tată, răpus de un atac de cord în timpul procesului fiului său.

S-a trezit astfel în situația unui „declasat politic și profesional", ceea ce explică și relațiile sale neprincipiale din perioada 1932–1940 cu o serie de intelectuali și politicieni burghezi; îi recunoaștem în lista pe care o prezintă pe mulți din membrii cercului „Criterion".

Avea totuși o obsesie: „Voiam să fac ceva. Noul val revoluționar, hitlerismul și mizeria personală mă împingeau. Și am scris, mult, cinstit și uneori bine. Profesiunea mea? Marxist. Altceva nu știam."

Îndrăznește apoi o mărturisire pe care o va repeta de cîteva ori în cuprinsul aceleiași declarații: procesele de la Moscova de după 1936 i-au zdruncinat încrederea în Uniunea Sovietică și în partid. „Din zbaterea mea mi-a rămas în suflet un fel de aversiune față de U.R.S.S. Îmi spuneam că nu aș putea trăi acolo." După război a discutat îndelung cu Pătrășcanu despre toate aspectele negative, mai ales pe plan economic, ale raporturilor româno-sovietice.

În declarație sînt prezentate amănunțit luările sale de contact cu oficialii americani și „influența nefastă" pe care el a exercitat-o în această privință asupra lui Pătrășcanu, care, „deși deștept, era un om simplu, fără cultură. În loc să-i zdruncin încrederea în partea americană, i-am întărit-o".

Rezultă neîndoios din acest document că, în perioada 1945–1946, Belu Zilber a acționat ca informator dacă nu al K.G.B.-ului, cel puțin al Serviciului Român de Informații, legătura sa fiind Petea Goncearuc, pînă în 1944 agent al N.K.V.D.-ului în țara noastră. Căci privitor la convorbirile pe care le purtase cu Madison, Zilber notează în declarația sa din 1950: „Mi-am închipuit că falsificînd rapoartele mele voi influența Partidul în sensul vederilor mele. Am uzat de bunacredință a lui Petea pentru a înșela Partidul, de a-l duce în

eroare. Cînd vorbeam lui Madison despre România eram obiectiv, cînd scriam Partidului despre ce spune Madison falsificam!" Mai departe: „În 1945 am mai făcut o porcărie. La o scrisoare-răspuns lui Madison, vizată de Petea, în care descriam situația politică din țară, am adăugat fără știrea lui Petea cîteva rînduri." Sînt semnalate apoi unele „scăpări" intenționate comise de Zilber în rapoartele înaintate lui Petea. Situația aceasta a durat pînă la sfîrșitul lui 1946: „Întors de la Paris, i-am spus lui Petea că pentru continuarea muncii [de informator] vreau o autorizație formală a Partidului. De ce? Auzisem că sînt considerat agent anglo-american și mă chinuiau rapoartele false. Voiam să scap de obiectul crimei și să iau drumul Partidului. Petea m-a desărcinat din muncă și am fost fericit."

Făcîndu-și autocritica în legătură cu unele atitudini ale sale de după arestarea din 1948, Zilber a explicat de ce numai acum este în stare să spună adevărul: memoria „de-abia în ultimele două luni mi-a revenit... Am început să judec: este Partidul [cel] care reprezintă idealul a sute de milioane de oameni, al lui Nuțu [soția sa], al tău, al tuturor? De ce nu spui? Dar cum să-l trădez pe Andrei [=Lucrețiu Pătrășcanu]! Apoi, într-o zi, mîna a început să scrie singură".

Declarația se încheie cu un imprevizibil post-scriptum: „Mă simt responsabil, și țin s-o spun, de unele gesturi ale lui Pătrășcanu: 1. din ușurință l-am făcut să accepte în toamna lui 1944 invitația la masă a lui Rică Georgescu [agent al Intelligence Service-ului]; mi-a reproșat amarnic faptul; 2. din ușurință l-am provocat să-l vadă pe Madison; 3. eu l-am provocat să luăm masa cu Durma; 4. eu i-am vîrît în cap teoria raportului internațional de forțe defavorabil Uniunii Sovietice; 5. eu i-am împuiat capul cu știri defavorabile Uniunii Sovietice; 6. deși dușmănos și necinstit față de Partid, dacă nu eram eu, cu agitația mea frenetică, sînt convins că nu ar fi întreprins nimic; cred că, în parte, eu i-am vîrît în cap că i se cuvine mai mult; 7. din ușurință, eu l-am pus în contact cu toată lumea ca Petea, Torosian etc., lume ale cărei ponoase le poartă". Este aceasta o tentativă de a-i lua apărarea lui Pătrășcanu sau de a confirma învinovățirile aduse acestuia? În tot

cazul, impresionează aerul de superioritate pe care-l adoptă față de Pătrășcanu.

Numai că această declarație trebuie considerată ca încă una din manevrele la care s-a decis să recurgă Belu Zilber pentru a redobîndi *in extremis* încrederea (dacă aceasta va fi existat vreodată) a foștilor tovarăși, acum prigonitori ai săi. În ce măsură a reușit o va dovedi sălbatica anchetă de care a avut parte în 1952–1953.

*

În ciuda imputării care i s-a adus *Monarhiei de drept dialectic* că ar fi un monument al mistificației și imposturii, consider că această carte trebuie reeditată sub o formă revăzută. Dincolo de derutantele subterfugii tactice la care autorul recurge cu nonșalanță, scrierea aceasta se înfățișează ca una din cele mai grăitoare mărturii despre moravurile politice ale uneia din cele mai sinistre perioade ale istoriei contemporane nu numai a României, dar și a așa-numitului lagăr socialist.

Mai este încă un motiv pentru care se impune retipărirea cărții: nevoia prezentării integrale a textului redactat de Belu Zilber, atît cît ni s-a păstrat din acel text. După cum se știe, la publicarea manuscrisului am procedat la unele eliminări (indicate prin puncte de suspensie), mai cu seamă pentru a înlătura „aprecierile oarecum discutabile care puteau umbri memoria unor persoane decedate". La 21 martie 1991, Florin Constantiniu îmi scria: „Cred că nu ar fi trebuit să omiteți nimic din aceste memorii. Ele sînt o sursă prin excelență subiectivă, astfel că nimeni nu ar fi considerat că opiniile negative ale autorului despre o anumită persoană sînt cu necesitate corecte."

Îmi dau seama acum că distinsul istoric a avut dreptate cînd mi-a reproșat „cenzurarea" textului lui Belu Zilber, operație care i-a împiedicat pe cititori să cunoască opiniile, fie ele eronate, ale acestuia și să-și formeze o părere bine întemeiată despre capacitatea lui de a aprecia oamenii și evenimentele. Mai mult, mă bănuiesc că am purces la „epurarea" textului și din teama inconștientă de a nu-i întărîta pe adversarii lui Beluțu.

Voi semnala de aceea toate eliminările pe care le-am operat, deși este clar că acumularea artificială de discutabile judecăți critice și aprecieri ironice din paginile următoare ar putea întări prezumția că Zilber a fost un răutăcios incorigibil.

Textul trebuie întregit astfel:

...„urma *ca el și Lena Constante* să rămînă la Paris" (p. 69);

...„În același avion, *în afară de Pătrășcanu și Lena Constante,* trebuiau să plece soții dr. Manuilă" (p. 69);

...„Șoltuț, *o corcitură de armean și țigan*" (p. 82).

Despre G. Ivașcu: „S-a realizat prin cinci ani de temniță, *cînd regreta că nu a fost el acela care să condamne alți nevinovați. Așa este teroarea: o exercită cei cărora le este frică de teroare*" (p. 95).

Despre Nichifor Crainic: „Locuia în zarcă ba într-o celulă, ba în alta, *cu oameni despre care Securitatea avea convingerea că la anchetă n-au spus totul*" (p. 108).

...„Harry Brauner, *băutor la crîșmă cu lăutari, altfel un băiat deștept, simpatic și chefliu, glumeț, profesor de muzică la un liceu, agreat de femei de toate vîrstele.* Înainte de război i s-a creat un institut de folclor, *a devenit director, deci proprietar al tuturor culegerilor de cîntece populare adunate de Constantin Brăiloiu. Avea mașină, era secretarul unei organizații de artiști pe Capitală și aștepta să fie numit academician. Așa s-a împărțit în vremea aceea moșia: Roller era proprietarul istoriei, Ivașcu al presei, Chișinevschi al ideologiei, Bodnăraș al armatei, Teohari Georgescu al poliției, secretarii de județe ai județelor, secretariatul partidului al țării...* Jura că toată viața nu fusese decît artist. *Nu înțelegea ce căuta printre politici. Pentru primul său concert la Ateneu aștepta să fie eliberat de americani...* Acum s-a realizat ca martir. *Dă fiecăruia a înțelege și este convins că secolul XX a fost văduvit de geniul lui fiindcă a stat închis 12 ani*" (p. 117).

...„Cu George Ivașcu am stat puțin timp înainte de proces. *Fusese condamnat doar la cinci ani temniță grea. Cum libretul pentru procesul meu era demult terminat, securiștii nu riscau nimic. Voiau să-l utilizeze pentru un libret împotriva foștilor social-democrați (Lotar Rădăceanu, Ștefan Voitec, Ion Pas). Dacă ar fi reușit, l-ar fi iertat de rest. Au renunțat însă la libret și l-au trimis să mai facă șase luni la Canal. Pînă la sosirea lui Ivașcu fusesem aproape tot timpul izolat. În dimineața aceea, anchetatorul*

m-a anunțat că voi avea un coleg la celula 19 de la Malmezon. Mi-a atras atenția să nu vorbesc nimic nici despre fondul anchetei, nici despre metodele de anchetă. Bineînțeles că n-a durat nici o oră ca Ivașcu să afle ce și cum se cerceta la Malmezon. Amîndoi eram convinși că vom fi puși curînd în libertate. Încă o dată s-a dovedit că raționamentele cele mai riguroase, cu premisele cele mai sigure, nu duc la concluzii reale. Pe vremea aceea știam că nebunii fac acte fără scop. Nu-mi închipuiam însă că oamenii pe care-i cunoscusem bine au înnebunit după ce au ajuns conducători de partid" (p. 117).

...Ivașcu „dintr-o privire vede o greșeală de paginație. *Altfel, acest licențiat în litere era de o incultură universală. «Război și pace» îl cunoștea din filmul cu Greta Garbo în rolul Natașei, «Madame Bovary» din alt film, «Eugénie Grandet» din alt film. Vechiul ilegalist auzise de «Manifestul comunist». L-a citit însă în celula nr.19, unde eu aveam atunci dreptul la cărți. Înainte de arestare fusese «directorul presei», în care calitate suspendase toate ziarele neocomuniste. Pe vremea aceea purta haine de stofă englezească, avea automobil la scară, prezida ședințe în fața unui parter de «jidovcuțe cu picioare frumoase» și și-a plătit obolul de recunoștință față de maică-sa: «Am făcut totul pentru dînsa: am adus-o la București și am plătit să i se pună dinții». În celula nr.19, George Ivașcu a fost îndrăgostit pentru prima și ultima dată în viața lui (avea atunci 42 de ani) de o femeie pe care nu o cunosc. Despre zecile de femei pe care nu le-a iubit, incluisv soția lui, mi-a povestit totul, pînă la ultimele intimități. Dorea să fie liber ca să organizeze împreună cu fostele și viitoarele lui amante o întreprindere de traduceri din limbi străine. Asta n-a izbutit să realizeze,* dar a ajuns șeful Catedrei de istoria literaturii române la Universitatea din București" (p. 118).

...„Astfel, *profesorul Alexandru Graur, bun latinist și filolog,* a povestit cu ample detalii cum, înainte de război, în prezența *actualului academician Victor Eftimiu,* pe vremea aceea agent al Serviciului secret de informații"... (p. 139).

...„*Profesorului Alexandru Graur* i s-a explicat că trebuie să mintă fiindcă crimele mele sînt dovedite prin trei dosare, *și el, care de zeci de ani învață copiii cum se vorbește corect românește, a mințit. Pentru lipsa de acord între subiect și predicat n-ar fi pregetat să se indigneze.* În ziua cînd a predat declarația împotriva mea

a dormit probabil cu conștiința împăcată că și-a făcut datoria. A ajuns academician" (p. 141).

Inițialele trebuie astfel completate: B. — Colette Bruteanu (p. 77 și 79); L — Lerescu (p. 80); D.C. — Dinu Cezianu (p. 107); C. — Ciocîltău (p. 107 și 108); G. — Alexandru Graur (p. 139 și 141).

*

Unii dintre cei care au publicat recenzii și comentarii la *Monarhia de drept dialectic* și-au exprimat speranța că versiunea primă a acestei scrieri, cea însușită samavolnic la 14 mai 1970 de reprezentanții „organelor în drept", care au montat atunci o infamă mascaradă, va deveni cîndva un material documentar pus la dispoziția istoricilor și politologilor.

Luînd act de declarațiile încurajatoare ale S.R.I., care dădeau asigurări că toate documentele, și în primul rînd manuscrisele pregătite spre publicare, confiscate de fosta Securitate, vor fi înapoiate proprietarilor sau moștenitorilor acestora, m-am adresat la 11 iunie 1993, împreună cu soția mea Tatiana Brătescu, Biroului scrisori-audiențe al instituției sus-menționate, cerînd restituirea documentelor personale (acte, scrisori, însemnări zilnice etc.) ridicate de la noi în cursul percheziției ce ni s-a făcut la 20 februarie 1953, cînd a fost arestată Ana Pauker, mama soției mele, precum și a manuscrisului *Monarhiei de drept dialectic*, pe care l-am solicitat în calitate de moștenitori ai lui Herbert Zilber.

Prin adresa nr. 55038 din 26 iulie 1993 ni s-a comunicat că materialele confiscate de la noi nu ne pot fi înapoiate de S.R.I., ele negăsindu-se actualmente în posesia acestuia. Aproape de necrezut era însă înștiințarea care urma: „În arhivele aflate în conservarea Serviciului Român de Informații a fost identificată dactiloscopia unei lucrări (cu corecturi olografe), redactată de Zilber Herbert, însă ea nu vă poate fi pusă la dispoziție pentru consultare, întrucît nu a fost ridicată de la dvs. și nu ați făcut dovada legală că vă aparține cu orice titlu."

În ziua de 9 septembrie am predat S.R.I. fotocopia testamentului olograf prin care Herbert Zilber ne declarase, la 16

iulie 1975, moștenitori ai tuturor bunurilor sale. „În această calitate — adăugam noi — am procedat la distribuirea, conform prevederilor testamentare, a acelor bunuri, după decesul din 1 martie 1978 al testatorului; beneficiind de poziția de legatari, am putut publica la Editura Humanitas, în 1991, cea de-a doua versiune a memoriilor lui Herbert Zilber". Pe acest temei revendicam dactiloscopia primei variante a *Monarhiei de drept dialectic.*

Răspunsul primit de la S.R.I. prin adresa nr. 51378 din 22 octombrie 1993 este laconic: „Vă comunicăm că pentru a putea intra în posesia manuscrisului redactat de Herbert Zilber va trebui să faceți dovada că sînteți moștenitorii acestuia printr-un act autentificat de organele de stat corespunzătoare."

Dar cum să prezentăm o asemenea dovadă cînd nu avem la dispoziție decît testamentul iscălit de H. Zilber, fără însă ca iscălitura respectivă să fi fost autentificată în timpul vieții lui? Am mai aflat că nici mărturiile numeroaselor persoane cărora le-am transmis bunurile rămase de pe urma sa nu pot convinge autoritățile că noi am fost efectiv legatarii dispărutului.

Bucurîndu-ne că manuscrisul original al lui Belu Zilber nu s-a irosit în decursul acestui ultim sfert de veac, așteptăm ziua cînd el va putea fi examinat de noi sau de oricare alții în vederea eventualei sale publicări. Dar cînd se va întîmpla aceasta? Cine mai știe, — mîine sau după cei 90 de ani propuși de unii administratori ai fondurilor arhivistice!

G. BRĂTESCU

[Articol reprodus după revista *Arc*, nr. 1–2 din 1997, pp. 235–239.]

INDICE DE NUME

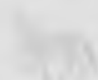
CUPRINS

Redactor
VLAD ZOGRAFI

Apărut 1997
Retipărit 1998
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Tipografia MULTIPRINT Iași
Str. Sf. Lazăr 49, Iași 6600
tel: 032 230060
tel/fax: 032 211225, 211252

24900